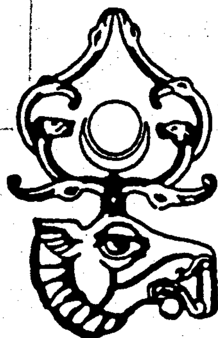
323
P 88

POZSGAY IMRE

1989

Politikus-pálya a pártállamban és a rendszerváltásban

PÜSKI

POZSGAY IMRE

1989

Politikus-pálya a pártállamban és a rendszerváltásban

PÜSKI
Budapest, 1993.

© Pozsgay Imre

JUHÁSZ GYULA
TANÁRKÉPZŐ FŐISKOLA
Könyvtár
Közp napló 171317./1994........ ...sz
Tdn.elm. napló 15467./1994 ....sz.

Püski Kiadó Kft.
Felelős kiadó Dr. Püski Sándor
Budapest, Logodi u. 16. 1012
Telefon: 201-4444
Püski Könyvesház
Budapest, Krisztina krt. 26. 1013
Telefon: 175-7763
ISBN: 963 8256 08 7

Nyomás: TIT nyomda
Felelős vezető: Nyírő András
Nyomdai előkészítés: ZANOGA Bt.

Prológus

Szombat volt. Kedvetlenül ébredtem, mert alighogy kinyitottam a szemem, fejbe vágott a felismerés: ma sem lesz szabadnapom! Vidékre kell mennem, egy elég könnyelműen elvállalt előadást megtartani. Salgótarjánba igyekeztem a fiatal közgazdászok országos találkozójára. Időszerű és divatos tárgya volt az előadásnak: demokrácia és vállalkozás.

Az úton nem volt nagy forgalom. Talán csak a Mátrába igyekvő síelők indultak el ezen a téli hétvégén, 1989. január 28-át írták.

Figyelmem megoszlott a százszor látott táj és a közelgő feladat között. Egyszercsak szokatlan, rám nem jellemző, lámpalázhoz hasonló nyugtalanságot kezdtem érezni. Erre ébredtem fel igazán. Ekkor döbbent belém, hogy mi is történt az előző napon. Az előadói feladat nem szokott lázba hozni. Régóta gyakoroltam és tudtam, hogy a nyilvánosság előtti fellépésnek úgyis csak egyetlen mentsége lehet: őszintén, meggyőződésből beszélni. Gondoltam, ezzel most sem lesz hiba. Az izgalom tehát csakis a mögöttem hagyott napból, az akkor elkövetett cselekedetből s a még beláthatatlan következményekből fakadhatott.

Előtte napon, január 27-én, pénteken délelőtt ülésezett az azóta nevezetessé vált Történelmi Albizottság, melynek feladata volt – az MSZMP Központi Bizottságának felhatalmazása alapján – elemzést és mérleget készíteni a közelgő pártkongresszus számára az elmúlt 40 év történelméről. Már jóval az albizottsági ülés előtt, az addig előlem is elzárt dokumentumokat megismerve, majd a felhasználásukkal készült tanulmányt elolvasva, csak egyre gondoltam: mit kezdhetünk 1956-tal? Jóideje tudtam, hogy politikai fordulópont lehet ennek a kérdésnek a megválaszolása. Az 1956-ot addig ellenforradalomként meghatározó hatalom oldaláról kellett a feleletnek elhangzania.

Minden körülményt számításba véve, minden lehetséges következménnyel számolva – az akkori hatalom egyik ismert és elismert képviselőjeként – egy rádióriportban kimondtam az addig kimondhatatlant: 1956-ban nem ellenforradalom, hanem népfelkelés volt Magyarországon.

Meghökkentő volt látnom, hogy a két fiatal, tehetséges rádióriporter, aki a 168 óra című rádióműsor számára készítette velem az interjút, semmiféle meglepetést nem árult el drámai kijelentésem hallatán. Miközben bennem a legkülönbözőbb érzések kavarogtak; azt is látnom kellett, hogy mekkora szakadék választ el ettől a más tapasztalatokon

nevelődött fiatalabb nemzedéktől. – Megköszönték az interjút. Tarsolyukba tették a kazettát, s tárgyilagosan közölték velem, hogy másnap a szokásos műsoridőben elhangzik a riport, meghallgathatom.

Ez a jelenet ötlött fel bennem az úton. Ez volt tehát izgatottságom, lámpalázam oka. Hiszen – bár tegnap óta aludtam egyet a kimondott szóra – mégsem dőlt el minden. Nincs okom a fellélegzésre, megkönnyebbülésre. A kocka nincs még elvetve, még a Rubicon innenső partján toporgok. Mi lenne, ha visszavonnám az egészet? Felhívhatom például a rádió elnökét, vetesse ki az interjúmat a 168 órából! – Ilyen és hasonló gondolatok forogtak a fejemben, amikor elértük úticélunkat, s megérkeztünk aznapi programom első kötelező helyszínére, a megyei pártbizottságra. Kötelező, mondom, mert az illem azt diktálta, hogy a magam fajta "országos vezetőnek" – bárhová vitte dolga – tiszteletét kellett tennie a legmagasabb helyi fórumon. Ebben az esetben a megyei pártbizottságon. A "helyiek" dolga pedig az volt, hogy minden időben, akár ünnepnapon is, illendően és készenlétben várják a magas vendéget.

Megérkezésemkor a pártszékház bejáratánál várt a megyei pártbizottság első titkára és a megyei tanács elnöke. A kormányőrség felvezető kocsija bizonyára a város széléről jelezte közeledésemet. A megszokott nyájasság és lelkendezés helyett azonban lógó orral, savanyú képpel, zavartalan fogadtak vendéglátóim. Átvillant az agyamon, hogy talán szombati szabadnapjuk elvesztésén keseregnek. Tiszteltem is őket néhány pillanatig, hogy ennyire őszinték.

A félreértés hamar szertefoszlott, néhány udvarias szó – hogyan utaztatok? – meg effélék elhangzása után, megszólal az első titkár: – Hallottunk a rádióban. Jó kis nap lesz ez a mai!

– Mit?! Mit hallottatok? – kérdeztem megütközve.

De már idézi is az interjúban elmondott szavaimat 56-ról. Előttem pedig világossá vált, hogy a szerkesztők, megsejtve a szenzációt, már a reggeli híradásokban, a legfontosabb mondatot kiemelve, beharangozták a délutáni adást. Ránézve "bajtársaim" dühöt, értetlenséget és félelmet egyaránt tükröző fancsali képére, elfelejtettem én mindenféle Rubicont és egyéb magasztos hadtörténeti példát. Inkább hasonlítottam magam ahhoz a parancsnokhoz, aki a biztos fedezéket elhagyva, – Utánam! – kiáltással rohan előre a senki földjén, s hátra pillantva látja, a többiek nem követik, s szerencséje van, ha le nem lövik az övéi.

Hamar véget vetettem a képzelődésemnek, elhessegettem a rossz érzéseket. Azon nyomban elhatároztam, nem magyarázok meg semmit, magyarázkodni pedig végképp nem fogok. Annyit mondtam, hallgassátok meg a teljes riportot, aztán majd megbeszélhetjük a tanulságokat. –

Erre a beszélgetésre sohasem került sor. Más szelek kezdtek fújni attól kezdve.

A fiatal közgazdászok jól fogadtak. Mondtam a magamét, mintha mi sem történt volna. Így múlt el egy történelmi nap.

Mostanában sokfelé, sokakról és sokaktól hallom, történelmet csináltak, de legalábbis nagy történelmi események tanúi voltak. S mindezt már akkor tudták, amikor tették, amikor látták. Ezen mindig elcsodálkozom, mert én nem mindig tudtam, de tettem. Inkább hasonlítom magam Stendhal hőséhez, Del Dongo márkihoz, aki úgy kószált, botladozott keresztül a waterlooi csatatéren, hogy nem is tudta, a történelemben sétál. Ha tehát most mégis életemről, cselekedeteimről szólok, akkor azt csak azért teszem, hogy megmutassam azokat a körülményeket, amelyek formáltak, megszabták pályámat egészen addig, amíg aztán tehettem, amit tettem; tehettem, amit kellett. S talán bizonyíthatom azt is, hogy semmi sincs előre megírva a sors könyvében. A létezés és a cselekvés fő kérdéseiben szabadok, s ezáltal felelősek lehetünk. Ezért kell hagyni megváltozni az embereket. Magam, mint Del Dongo márki, eléggé későn jöttem rá erre a gondolatra. Ettől számítom tudatos szakításomat ösztönös paraszti fatalizmusommal, s igazi megtérésemet azok közé, akikből jöttem, akik évszázadokon keresztül kénytelenek voltak fatalisták lenni, ha élni akartak. Így értettem meg Illyés Gyula népiségének lényegét, melynek íve Ozora és Párizs között feszül.

A kezdet és a pálya

A falu, ahol a világra jöttem, sokak szerint Magyarország egyik legfantáziátlanabb táján van. Nekem azonban szép és ma is sok gyönyörködni valót látok benne. Nem hiszem, hogy ez a szülőföld varázsa miatt van. Hiszen alig múltam négy éves, amikor édesapám meghalt és özvegy édesanyámmal, két kisebb testvéremmel anyai nagyapáméknoz, a Balaton déli partjára költöztünk.

Kóny, ahol 1933. november 26-án megláttam a napvilágot, egyik jóföldű, jómódú faluja a Kisalföldnek, alig 20 kilométerre Győrtől, a Sopron felé vezető úton. A vidéket Rábaköznek is nevezik, mert a Duna és a Rába folyó által befogott háromszögben van, ahol a gazdag termőföldeket, gondozott legelőket, réteket füzes, pagonyos mocsarak, őslápok és tavak váltogatják.

Kóny akkoriban színmagyar, katolikus község volt. Lakói – mintegy két és félezren – munkaszerető, szorgalmas népek voltak, akik értettek földhöz, jószághoz, szerszámhoz, pénzhez. A város közelsége, vonzása ellenére őrizték hagyományaikat. Búcsúra, lakodalomra – mindenféle jó falat mellett – sütötték a rábaközi perecet. Felvették a régi viseletet, a fiatalok táncolták a kónyi verbunkost.

Édesapám családja erre a vidékre való volt. A rokonság, a Pozsgay név viselői nyomon követhetők a Kisalföld folyók határolta településein a Rábaközben, Szigetközben, Csallóközben. A hagyomány szerint az ősök a XVI. században indultak el a horvátországi Pozsega városából észak felé az Őrségen, Őrvidéken (Burgerland) át Magyarországra. Annyi bizonyos, hogy az egri várat a török ellen védő seregben 1552-ben elesett egy Pozsgay is, akinek neve ott van a többi hősé között a vár falára elhelyezett márványtáblán. (Az ipszilonos és i-betűs névírás családon belül is váltakozik. Ki tudja, miért? – dehát ennek ma már nincs sok jelentősége.)

A Pozsgayak megszületésem idején nem tartoztak a nagyhírű familiák közé. Az érkezés és származás tudata a családban élt. Ott aztán igazán. Ezen kívül aligha. De az bizonyos, hogy tisztelték őket a faluban. Nem voltak nagygazdák, de becsületes, dolgos paraszti életet éltek. Későbbi rokonlátogatásokból, kónyi visszatérésekből emlékszem, hogy apai nagyapámék háza – egy náddal fedett, földpadlós épület – a templom mellett volt, a falu közepén.

Édesapámék kilencen voltak testvérek. Mind a kilenc fiú. És – ami

akkor nagy ritkaságnak számított – mind felnőtt, mind családot alapított és szaporította szépen a Pozsgay nevet viselő első unokatestvéreim számát. Azt hiszem, mi voltunk a legkevesebben – hárman – a leszármazottak között.

Ez a szaporaság, ez a nagy rajzás késztette a családot a kitörési pályák keresésére. Hiszen a szerény parasztbirtok nem adhatott sem megfelelő elfoglaltságot, sem elegendő kenyeret kilenc férfinak. Különösen ahhoz nem, hogy később családot alapítsanak. Így aztán talán négyen – köztük apám is – iparosnak mentek.

Édesapám, akit – mint engem is – Imrének hívtak, kilenc testvére közül a nyolcadik volt. 1891-ben született és hat elemi népiskolai osztály elvégzése után Győrben férfiszabónak tanult. Aztán ott dolgozott valamilyen konfekciós üzemben, egészen az első világháborúig. Onnan hívták be katonának 1914-ben, és 15-ben tavasszal orosz fogságba esett valahol Galíciában. Beállt ezzel ő is a világjáró magyarok sorába. Jó messzire, Szibéria közepébe, Irkutszkba vitték. Ettől kezdve négy évig kaland és nyomorúság; nyomorúság és kaland váltogatták egymást az életében. Hazatérése is legenda volt a családban. Tény, hogy Irkutszktól Szentpétervárig szökött, többnyire pályamunkásként dolgozva a transzszibériai vasút mentén, néha hetekig időzve egy-egy állomáson, a megfelelő pillanatra várva. Végül a legalkalmasabb pillanat az volt, amikor Viborgban sikerült egy svéd vöröskeresztes invalidus vonatra feljutnia és Finnországon, Svédországon, Nyugat-Európán át jó kis kerülővel hazajutnia Kónyba.

Hogy a forradalmak hogyan viharzottak rajta keresztül, és ő hogyan viharzott át a forradalmakon, erről nemigen esett szó otthon. Annyi bizonyosnak látszik, hogy az egykori győri üzemnek csak hűlt helyét találta. Végül is 1919-ben letette a mestervizsgát és családi összefogással önálló műhelyt nyitott a szülőfalujában. Nagyapámék háza mellett, ugyancsak a templom közelében volt ez a szerény kis műhely, ahol apám még tanoncokat is nevelt, s ahol a kónyi közélet zajlott, a pap, a tanítók, a helybéli iparosok részvételével.

Mivel úri nagybirtok, földesúr nem volt a falumban, így a társadalmi tagolódás, kasztszerű elkülönülés is szelídebb volt, mint máshol. A helyi katolikus egyház pedig elég bölcs volt ahhoz, hogy legény- és leányegyletben, dalárdában és iskolában, templomban önbecsülésre és ne szolgalelkűségre tanítsa a népet.

Egy ilyen közösség tagja volt édesapám is, aki a katolikus legényegyletben és a dalárdában emésztette meg keserves háborús tapasztalatait, s edzette figyelmét a világ új jelenségeire.

Háborúverte, meggyötört, alaposan megritkított nemzedék volt az

övé – nem kétséges. A legények helyben már nem találták nekik való leányt; a leányok nekik való legényt. Az apám későn, harminchét évesen, 1928-ban nősült és elvette feleségül az anyámat, aki akkor harmincegy éves volt, s aki elől a saját falujában a neki való legényeket kilőtték a háborúban – a szó szoros értelmében.

Ez a házasság kommendálással jött össze. Másként nem is igen lehetett, hiszen vagy másfélszáz kilométer választotta el szüleimet egymástól. Az akkori falusi ember életében ez nagyon nagy távolságnak számított. Apám korai halála miatt az együttlétből alig tíz évre tellett. Édesanyám nagyon szépen beszélt erről a tíz esztendőről. És nem hiszem, hogy csupán pedagógiai okokból. Mindig kiérzett szavaiból a szeretet, ahogyan Édesapámról, Kónyról beszélt. Később megértettem, hogy bármilyen mostohán és szűkmarkúan szabta is ki a sors számára az örömöket, élményeket, az ő erős személyisége egyetlen szó hazugság nélkül, egyetlen hamis gesztus nélkül egyetlen folyammá duzzasztotta azokat az élményforrásokat, amelyek ebből a tíz esztendőből eredtek.

Édesapám negyvenhét évesen, 1938 januárjában meghalt. Később annyit tudtam meg, hogy a háborúban, hadifogságban elég nyavalyát szedett össze, hogy ennek így kellett lennie. Édesanyám ott maradt özvegyen két kicsi fiával. Béla öcsém még nem volt három éves, én alig múltam négy. Terka húgom posztumusz gyerekként, apám halála után, március közepén született meg.

Mi, gyerekek még nem tudhattuk, hogy életünk gyökeresen megváltozott. Édesanyám hazaköltözött szülőfalujába apjához, anyai nagyapámhoz. Lénárt nagyapám már régóta özvegyen élt. Egyik lánya, aki pártában maradt – bizonyára ennek is a háború volt az oka – viselte gondját. A ház, ahová Balatonbozsokon megérkeztünk, nem nagyon különbözött a Pozsgay nagyapámék kónyi házától. Nádtetős és földpadlós volt ez is. Nagy volt az udvar istállóval, ólakkal, pincével, pajtával; szérűskert szalmakazallal; bodzás bozótos szeglet hűsölésre a baromfiaknak.

Később oly sok örömet okozó bozsoki fészekbe szorongással léptem be. Innen számítom tudatos életemet. Kónyról csak emlékfoszlányaim vannak. Amit igazán tudok róla, azt Édesanyám elbeszéléséből, meg a szülőfalumba való visszatéréseimből tudom. Balatonbozsok már a saját élményem, a saját emlékem.

Az első napokban döbbenettel figyeltem, hogy Édesanyám milyen otthonosan mozog ezen a vadidegen helyen. Majd éppen az otthonossága támasztott bennem is bizalmat az új körülmények iránt, oldotta fel feszültségemet.

Bozsok melegséget sugárzó faluként él emlékezetemben. Talán azért

is, mert családunk, nagyapám környezete és ott élő rokonaink nagyon emberséges tagjai voltak annak a közösségnek. Dolgos és nem panaszkodó fajtájú emberek. Kisparasztok, akik a világ ismétlődését a maga természetességében fogták fel. Kissé fatalisták voltak, mint minden jó paraszt. Akadtak köztük már piacra termelők is, akik lejártak piacozni a Balatonra. Ez is nagyrészt katolikus falu volt, de protestáló szellemiségéből arra következtetek, hogy az ellenreformáció előtt lakói kálvinisták lehettek, akiket erőszakkal térítettek vissza a katolikus hitre. Erről eszembe jut, hogy ami másutt nem történhetett meg, az nálunk megtörtént. Ha nem tetszett a misén a pap szentbeszéde, akkor hozzászóltak, sőt rendre utasították. Lénárt nagyapám családja Erdélyből származott. Erdélyi szászok voltak, akik azonban már a XVI. században a Dunántúlon, a Balaton mellett éltek. A veszprémi levéltárban őrzött bozsoki matrikulákban a Lénártok már az ezerötszázas évek elején szerepelnek. Anyai nagyanyámat Nagy Teréznek hívták. Apja számadó juhász volt Ozorán. Azon a tájon, ahol Illyés Gyula is született s élményeit szerezte a puszták népéről. Nagyanyámat már nem ismerhettem, mert korán meghalt. Tizenkét gyereket hozott a világra, ám a sors nekik nem kedvezett annyira, mint apai nagyapáméknak. A tizenkettőből mindössze öt nőtt fel. Az öt közül legidősebb volt András bátyám, aki egy baleset következtében éppen születésem esztendejében halt meg. Anyám pedig a legfiatalabb volt.

Mikor Bozsokra költöztünk, nagyapám már nyolcvan éves volt. Pátriárkai jelenségként él az emlékezetemben, aki idős kora ellenére szellemi és fizikai erejének teljes birtokában volt. Édesanyám ösztönösen jó pedagógiai érzékkel és következetességgel gondoskodott róla, hogy ne férfi példakép nélkül nőjünk fel a családban. Nagyapám élő szava, az Édesapámról és András bátyámról szóló történetek, együtt adták ki azt a férfiportrét, amely nélkül nem lehetett volna teljes az életünk. Nagyapám a falu legnagyobb tiszteletnek örvendő és legtekintélyesebb embere volt. Tizenkét évet szolgált a közös hadseregben. Ott megtanult írni, olvasni; megtanult németül és szlovákul. Sokat látott, tapasztalt, tudós emberként került vissza harminckét éves korában falujába, és ami akkor eléggé szokatlan volt, kisparaszt létére, mint világlátott embert, megválasztották a falu bírójának.

Lénárt nagyapánk rám is, öcsémre, húgomra is kezdettől fogva nagy hatással volt. Bölcs öregembernek ismerték faluszerte, aki paraszt létére egyetemi fokon eligazodott a falu és a világ dolgában. Ebben személyes adottságain kívül bizonyára közrejátszott az is, hogy hosszú ideig katonáskodott. A századfordulón már napilapot és képes hetilapot járatott. Ez falun akkor még úri házaknál is ritka dolog lehetett. A család olvasási

élményei ezzel kezdődtek. Jól emlékszem a szomszédok, a körülötte gyülekezők beszélgetéseire. Ilyen összejöveteleken, mondhatnám szájhagyomány alapján, persze felfogóképességünk szerint, megismerhettük a kiegyezés utáni kor hangulatát, mindennapjait, az emberek életformáját, kezdve azon, hogy miképpen végezték a kenderáztatást, tilolást, egészen addig, amíg megtudtuk, hogy még az 1910-es években is nyomtatva csépeltek, tehát nem igen ismerték a mai mezőgazdasági gépeket.

Nagyapámban erős szándék munkált, hogy mozdítson valamit a falu kultúráján, oktatásügyén. Egy jellemző eset: tőle hallottam először az 1912-es vérvörös csütörtökről. Épp aznap járt Budapesten. Ő vezette a deputációt, mely egy memorandumot akart átadni a kultuszminiszternek, hogy engedélyezze a szomszéd faluban, Enyingen, amely nagyközség volt, polgári iskola alapítását. Itt csöppent bele a viharos fővárosi eseményekbe. Mindezt azért említettem, mert olvasásról, könyvről, kulturálódásról, családi és falusi történetekről nem beszélhetek anélkül, hogy ne beszélnék róla, nagyapámnak milyen ösztönző szerepe volt e tekintetben is.

Olvasó ember volt, de nemcsak tisztelte a könyvet, hanem fel is használta arra, hogy a község határán túlmutató ügyekben is tájékozódjék. S ha fentebb bölcsnek neveztem, nem hivalkodásból tettem, mert a bölcsességet egyszerűen úgy értem, ahogyan megítélésem szerint érteni kell: nehéz helyzetekben nem volt tanácstalan. Azt tartom én nagyapám bölcsességének, hogy ítélni, dönteni tudott. Közösségi ügyekben, a falu dolgaiban éppen úgy, mint családjában. Megesett egyszer például, még az I. világháború alatt, hogy a csősz krumplilopáson fogott egy asszonyt, s annak rendje-módja szerint bekísérte nagyapám elé. Ő azonban a szokásos feddés után meglepő döntést hozott. Nemcsak büntetés nélkül engedte el az asszonyt, hanem még a csősznek is megtiltotta, hogy bárkinek megemlítse az esetet. Miért? Mert tudta, hogy a tettes hadiözvegy, és rá van szorulva arra a kis élelemre. Olyan embernek mondhatom tehát, aki hivatalát hatalmi eszközökkel nem gyakorolta. Az állami közigazgatást képviselő jegyzője nem volt a falunak. A közigazgatás a szomszédból, Enyingről figyelt dolgainkra. S ahogy én utólag meg tudom fejteni, nagyapám azzal volt leginkább elfoglalva, hogy miképpen tarthatná távol a központi igazgatás embereit: a csendőrt, a jegyzőt, az adószedőt. Csak a kényszerűség keretein belül tűrte meg őket.

Mindössze tizenkét éves voltam, amikor nagyapám meghalt, de addig jól megismerhettem. Parancsoló hangsúlyt, vagy követelő hangot én tőle soha nem hallottam. Nemigen kérdezett, inkább kijelentéseket tett. Bizonyára erős jelleme mellett volt benne alkalmazkodó képesség is, meg sok türelem, hogy sokan elfogadták, tisztelték.

Maga a falu egyébként nem sokkal különbözött a környékbeli településektől. Sajátos szemléletet adott földijeimnek, hogy kis létszámú és szűk határú község lévén, nálunk még a nagybirtok sem volt olyan nyomasztóan nagy, mint más dunántúli vidékeken. A határhoz tartozó háromezer kataszterális hold földnek mintegy felén gazdálkodtak a Schricker fivérek, a másik ezerötszáz a parasztok kezén volt. Az urak egyike, Schricker Sándor, bérlőből lett birtokos. Korszerű árutermelő gazdálkodási formát próbált meghonosítani, s nemcsak a gazdálkodásban volt haladó szellemű, hanem emberségét is mindig emlegették. Amikor például 1919-ben, a Tanácsköztársaság bukása után nem messze tőlünk dúlt a fehérterror, mert a különítményesek ott tanyáztak, s a szomszédban, Siófokon és Enyingen is akasztottak, nálunk nem esett baja senkinek. Az uraság ugyanis megmentett mindenkit. Kit úgy, hogy mellé állt, amikor gyanúsították, kit úgy, hogy elbújtatta, s volt akinek egyszerűen cselédkönyvet adott, és közölte, hogy a saját alkalmazottja, akivel maga rendelkezik.

Házunkban, bár a pátriárkai szerep nagyapámé volt, az irányítás átment édesanyám kezébe. Ez természetes is volt. Özvegyen, három gyerekkel, határozott nevelési elvek, jó munka, meg jól szervezett munka nélkül nem sokra mentünk volna. Fiatalkorában megtanult varrni. Apám halála után letette szabászatból a mestervizsgát, kiváltotta az iparengedélyt és egyidejűleg űzte a paraszti munkát, és este az iparos tevékenységet. Ma sem értem hogyan, de mindemellett jutott még ideje az olvasásra is, hogy nekünk lefekvéskor mesét mondjon. Nem volt a meséknek különösebb néprajzi értékük. Elsősorban a falu hagyományai útján kerültek el hozzá, mint szájról-szájra járó történetek. A többit könyvekből, népmesei gyűjtésekből olvasta s beszélte el emlékezetből, szép magyarsággal, vonzón, ízesen nekünk. De mégjobban felolvasni szeretett. Ágyba térésünk előtt égett a petróleumlámpa, s míg el nem aludt a három gyerek, felolvasott. Többnyire mesét, de volt, hogy más érdekes történetet.

Persze egyéb históriák is jártak minálunk. Ezeket főként a férfi rokonság szájából hallhattuk. Életmódjukból származó elbeszélések voltak rendszerint, anekdotikus elemekkel fűszerezett háborús élmények, melyeknek hitelességében soha nem kételkedtem.

Mit tanulhattunk még Édesanyámtól? – Mindig felelősséget viselt valamiért, legtöbbször gyermekeiért. Ezért aztán, de bizonyára jelleméből fakadóan is, a köntörfalazás teljesen idegen volt tőle, s ez már hasznára válik a beszédnek. Ezért a szép, jól hangzó beszéd otthon volt nálunk a családban. Anyámat a könyvek nem rontották el olyan értelemben, hogy tudálékos akart volna lenni, vagy műveltségét fitogtatni, meg-

különböztetni magát a többiektől. Olvasmányait is ilyen természetességgel fogadta be, mint azt a tényt, hogy a szőlőben kapálni kell.

Hogyan gondolkodott? – Nyíltan, mondhatnám felvilágosultan. Gondolkodásában a cselekvés és az erkölcs együtt jelentek meg. A tisztességet gyakorolta és a tisztességet megkövetelte. Az általa követett tisztességnek a tartalma megfogható, körülhatárolható volt. Tehát kibúvót nem adott. Túl a tízparancsolat elemi normáin, amelyekhez a vallásosság mélységétől függetlenül abban a közösségben, ahol éltem mindenki tartotta magát, valami sajátos szigorúság volt a mi családunkban. S ez az elemi tisztesség követelményein túl még valamihez kötődött: a munkához. Sajátos rend uralkodott nálunk, amelyből már a 6-8 éves gyerek számára is világossá és félreérthetetlenné vált, hogy a munka elkerülhetetlen. S ha már egyszer ez a törvény, akkor ehhez a munkához kell a jókedvet és a jó együttlét feltételeit megteremteni.

Csak példaként hadd mondjam el, hogy földjeink egy része a Balaton felé eső határban volt, de még azt is úgy adta a sors, hogy csak a legmagasabb pontjáról volt látható a Balaton. Sose felejtem el, a Balatonra lemenni vasárnapi, ünnepi szórakozás volt. De a Balatont látni, sőt meglátni: élmény. Ezzel még ma is így vagyok. Kukorica egyeléskor, vagy egyéb kemény munkák idején az volt a jutalom, hogy ha igyekeztek, akkor délben már láthatjátok a Balatont. Vagy ha szénát gyűjteni kellett hajnalban álmos szemekkel, azzal kecsegtettek bennünket, hogy a rend alatt fürjtojást vagy éppen kis nyulat találhatunk. Soha nem pusztítottunk el akarattal egyetlen állatot sem, de rálelni és találkozni ezekkel – ez csoda volt, és néha megesett valóban ez a csoda. Úgy, hogy a megcsalatás nem volt benne soha az ígérgetésekben. Ezért aztán az etikai tartást megadó környezet egyúttal derűs környezet is volt. Erre emlékszem legszívesebben. Lehet, hogy most egy kicsit megszépítem, de nem hiszem, hogy tudnék így szólni róla, ha nem így lett volna.

A Biblia a katolikus családok körében nem volt szokásban. Vallásos volt ugyan a familiánk, de csak egy-két öregasszonyi kendő alá rejtegetett imakönyv mutatta ezt. Mert otthon csak hittel találkoztam. Édesanyám az iskoláról is szinte felvilágosultan gondolkozott. Mifelénk riasztó intézmény volt az iskola, a gyerekeket riogatták vele. Ha rossz volt a kölyök, ráförmedtek, majd ha az iskolába mégy, várj csak, majd ad neked a mester. Míg kisebbek voltunk, szemünk előtt zajlott a végkifejlet, mert az iskola közelében laktunk. Az első elemibe beíratott gyerekek zokogva, vonyítva tették meg az utolsó lépéseket az iskoláig. Minálunk más szokás járta. Az iskoláról soha egy rossz szó el nem hangzott. Ellenkezőleg, édesanyám gyakran beszélt szeretettel tanítójáról, Döbrösi tanító úrról, elmondta élményeit más mesterekről is. Meg arra is szót kerített, hogy a tanulás jót tesz az embernek. Így aztán az idegenségből és a szorongásból, bizonytalansági érzésből feloldott bennünket. Nem tudok arról, hogy bármelyikünk is gyötrő érzéssel lépte volna át az iskola küszöbét. Pedig hát nem volt valami fényes intézmény a miénk. Osztatlan, katolikus népiskolába jártunk. Hat osztály, mintegy száz gyerek tanult egyetlen tanteremben. Mesterünk kinevezte a vigyázókat a szünetekben. Vagy, ha kiment egy-két percre a kertbe levegőt szippantani, az ötödikes, hatodikos gyerekekre bízta az iskolát. Jó időben a mester odakint széttelepítette az osztályokat az iskolaudvaron, és ha úgy adódott, a felsősökkel dolgoztatta a kisebbeket. Szakértelemmel és okos pedagógiai érzékkel tette mindezt, hiszen mégiscsak megtanultunk írni, olvasni, számolni.

Amint nagyobbak lettünk, édesanyánkat nem elégítette ki ez az iskola. Sorra beíratott bennünket, engemet 1944-ben, az enyingi polgáriba. Négy éven át jártam oda gyalog. Napi tíz kilométert tettem meg így, mindig jó csapattal, mert az útra reggelenként vagy delenként nyolc-tíz polgárista összejött. Kislétszámú, kevés tanárral dolgozó, szigorú követelményeket támasztó iskola volt. Jó emlékeim vannak róla.

Tanulásunk dolgában különben nagy elszántság lehetett édesanyánkban, mert soha iskolai eseményről, tanári tájékoztatásról el nem maradt. Leckét csinálni ugyan nem segített, azt viszont ellenőrizte, hogy felkészültünk-e? Pedig hát nem ismert olyan fogalmakat, mint a munkára nevelés.

Mint mondtam, a munka elkerülhetetlen volt. Odaháza én soha prédikációt nem hallottam, bár kemény munka folyt a háznál, melyben aprócska korunktól kezdve képességünk, lehetőségünk szerint részt kellett venni. Például már hat éves koromban kötelet terítettem aratáskor, tehát hajnali négy órakor nekünk is talpon kellett lenni. Más munkákban is hasonló volt a helyzet. El kellett végeznünk, ami ránk várt, és akkor előbb-utóbb megjött hozzá a kedvünk. Ám munka címén sosem mulasztottam az iskolából. A tanévet rendesen végigjártuk, legfeljebb délután, leckénk végeztével segítettünk a szőlőben, vagy másutt. Tankönyvet akkor láttam először, amikor megláttam ÁBC-s könyvemet. Az én igazi első képes könyvem az Érdekes Újság volt, egy, a századelején megjelenő képeslap, amelynek vagy tíz évfolyamát összegyűjtötték nagyapáék. Ezt már írástudatlan koromban lapozgattam, felfedezve benne sok izgalmas képet, amellyel azóta számos háborús könyvben újra összetalálkoztam. Amikor olvasni megtanultam, bújtam a háborús riportokat, haditudósításokat, s különös szavakat: komitácsi, Doberdó, Przemisl – ez utóbbit soha nem tudtam kimondani – találtam a véres, megható történetekben.

Ha csak tehettem, nyaranta felhúzódtam a padlásra, és ott a búzás-ládában kuporogva lapozgattam az újságokat, könyveket. A padláson nyáron sem volt meleg, mert nádtető fedte. Így ez lett az én első olvasószobám.

Máskülönben soha el nem különültem a bandától, játszótársaimtól. Szó sem lehetett a legcsekélyebb távolságról, idegenkedésről sem, mely bármiféle konfliktusba vihetett volna velük. Pajtásom volt a falu egész gyerektársadalma. Nem szólt meg egyetlen pajtásom sem, hogy elvonulok és olvasok. Hozzá kell tennem, ebben is része volt a szülői, nagyszülői bölcsességnek és szeretetnek. Nem lazulhatott meg a kapcsolatom a pajtásokkal, mert nálunk az a szokás járta, hogy a gyerekek vitáiba a felnőtt ne avatkozzék be. Így egyikünk sem mehetett pajtására panaszkodni. Ha megvertek, akkor se szólhattam, mert legfeljebb azt kaptam volna, miért hagytad magad? Vagy miért adtál okot a verekedésre. Nagyon jól tudták ugyanis, hogy beavatkozással pillanatnyilag helyreállíthatják köztünk a rendet, de ez végül is az árulkodók kiközösítésével végződne. Bennem amúgy sem volt agresszivitás, bár igazságtalan bántalmat tűrni nem szerettem, s ezt persze azóta sem szívlelem. Ám az effélére úgyszólván nem került sor. Nem voltam verekedős, és így nem lettem áldozata semmiféle durvaságnak. Ezért panaszra sem volt sem mód, sem ok.

Semmiképp nem szeretném romantikus megszépítését adni ennek az életmódnak, életformának, mert akadt ott keserves dolog épp elég. Csak a nevelés volt talán könnyebb. A család szerepe, funkciói kiterjedtebbek voltak, mint most. Nem tanulni kellett a nevelést, hanem hagyományokat, szokásokat átvenni, továbbvinni, majd ismét a következő nemzedékre hagyni. Körülhatárolt természetes környezetben nevelkedtünk, egyszerű szabályokhoz alkalmazkodtunk. Este harangszóra haza kell menni, nyáron ez volt a törvény. Miénk volt az egész délután, nem felügyelt ránk semmiféle főszemlész. Igaz, nagyobb bajba sem keveredhettünk, hiszen nem járt se villamos, se gépkocsi. Ezért különösebb aggodalom nem volt a családban, ha egy kicsit elmaradtunk. Az a szólás járta ilyenkor, majd haza hozza a hasa.

Visszatérve az iskolához, az olvasmányokhoz, megvallom nem voltam mintatanuló. Becsületes, rendes, rendszerető ember voltam első elemitől tizenhét éven át az egyetem befejezéséig. Ám csak a kedvemre való tárgyakból értem el igazán figyelemre méltó teljesítményt. De azért jó tanuló voltam. Bár egy-egy érdekes, irodalmi könyv jobban érdekelt, jobban lekötött, mint a pedánsan visszamondandó iskolai lecke. Olvasmányaimat erősen megszabta a hozzáférhető könyvek száma és választéka, ami sokáig elég korlátozott és esetleges volt. A mestergerendán ott voltak a magyar irodalom legjobbjai, talán nyolc-tíz kötet. Mégsem ezek

hatottak először igazán rám. Az első meghökkentő élményem egy útleírás volt. Címlapja már hiányzott a könyvnek, szövege valahol a tizedik oldal körül kezdődött. Már a címére emlékszem csak, az ott volt minden lap tetején. Negyvenezer mérföld vitorlával és gőzzel. Az Osztrák-Magyar Monarchia Zrínyi nevű fregattja bejárta a tengereket, Fiumétól Batávián, Ceylonon, Dél-Kelet Ázsián át egészen Koreáig, Japánig hajóztak. S a fregatt orvosának útinaplója volt ez a könyv. Számos fogalommal, földrajzi névvel ott találkoztam először. Ott olvastam első ízben a miénktől gyökeresen különböző világokról. Voltaképpen e lapokról tudtam meg, hogy a könyv az irodalmi élményén kívül másfajta élményt is adhat. Hogy elvihet ismeretlen tájakig, tudást is hordozhat.

Eszmélésem évei, a háború évei voltak. Villany a házunknál nem volt, így rádiónk sem, de az egyik rokonnak volt rádiója, és néha hozzájuk mentünk el híreket hallgatni, vagy a kívánsághangversenyt meghallgatni.

Eleinte, a híreken túl abból éreztük a háborút, hogy sorra behívták a férfiakat katonának, vitték őket a frontra. Az első hősi halott történetét jelképesnek is tekinthetnénk, hiszen az orosz fronton esett el egy orosz származású legény. Az I. világháborúból hadifogolyként ottmaradt orosz embernek a fia volt. Még gyászmisét is rendeztek az emlékére. Aztán hazajöttek az első sebesültek lábadozni, pihenni, hogy aztán újra behívhassák őket. Majd a hadirokkantak, akiket már nem hívott senki. Minket negyvennégy őszén ért el közvetlenül a háború. Szeptembertől kezdtek átvonulni rajtunk a csapatok, velük elkezdődtek házunkban, istállónkban a beszállásolások. Októberben megjelentek az első menekültek is. A Bácskából, a Bánátból, a mai Szerbia vajdasági tartományából. Németek voltak, egész sváb községek kerekedtek útra. Nem sok jót remélve futottak a front elől. Befogadtunk néhány napra mi is több családot, szájtátva lestük történeteiket. A bozsokiak úgy határoztak, bármi legyen is, nem hagyják el a falut.

Mi a németek utolsó ellenállási vonalába, a Margit vonalba estünk. Annak mentén laktunk. Ott aztán a háború valóban nem kímélte az embereket. A mi falunk is többször gazdát cserélt, s hol a szovjetek telepítettek ki bennünket, hol meg a németek. De mi mindig szívósan, kitartóan visszaszivárogtunk. Ha a szovjet csapatok voltak bent nálunk, akkor elrendelték, hogy dél felé költözködjünk, telepedjünk le az erre kijelölt falvakban, ha a németek, ők többnyire a Balaton felső vidékére vittek bennünket, valójában odaparancsoltak minket. Mi, nyolcvanhét éves nagyapámmal együtt újra meg újra parancsszóra útrakeltünk. Hol egy parasztház istállójában, hol egy iskolában, végül hosszabb ideig a Balaton felső vidékén, Vörösberényben egy présházban kaptunk szál-

lást. Jó sokáig tartott ez a huzavona, hiszen az első szovjet katona negyvennégy december 6-án tette be a lábát házunkba, a front végleg 1945. március 27-én hagyott el bennünket.

A háború a magamfajta gyerekek szemében nemcsak rettenetes, de izgalmas dolog is volt. Emlékszem, egyszer Vörösberényben a présház előtt kint a szabadban néztünk végig egy légicsatát, amely a Balaton fölött zajlott, s amikor a gépágyúlövedék a lábam előtt fúródott a talajba, gyalogsági ásóért rohantunk és kiástuk a földből a még tüzes golyót. Eszünkbe sem jutott, hogy milyen veszélyben voltunk. A Balaton végéről láttuk, hogy ég Bozsok. Nem emlékszem rá, hogy különösebben megdöbbentem volna ettől. Mi gyerekek fel sem fogtuk igazán az egészet...

Teljesen lerombolt, leégett házba tértünk haza. A romok között még napokig izzott a parázs. Hazatértünk napján meghalt nagyapám. Se pap, se kántor nem volt még otthon. A leégett ház néhány üszkös padlásdeszkájából a szomszédok ácsoltak koporsót. Aztán szépen, becsülettel eltemették az öreget. De csak valamikor május tájt hívhatták ki a papot beszentelni sírját.

Arra, hogy a háború alatt a faluban politikai okok miatt üldöztek volna valakit, nem emlékszem. De arra sem, hogy valamiféle tudatos háborúellenes cselekvés lett volna. A fatalista paraszti gondolkodás jegyében szidták az átkozott háborút, de senki sem gondolt arra, hogy a végzettel szembe lehet szállni. Bizonyára úgy tartották, ez is olyan sorscsapás, mint a jégverés vagy bármely más elemi katasztrófa. Jómagam hogyan is érthettem volna, hogy miről is van szó. Hiszen szinte beleszülettem a háborúba. Éltem tehát tovább a magam természetes gyermeki életét.

Magyar, német, orosz katonák fordultak meg nálunk. Soha nem kérdezték, hogy betérhetnek-e. Jöttek a szállásmesterek, minket, az egész családot áttereltek egy szobába és a másik szobát a katonáknak adták. Nem felejtem el, hogy egyik amerikai utamon, amikor 1982-ben egy Chicagótól nem messze lévő kisvárosban egy gazdag családnál töltöttem néhány napot, a ház asszonya megkérdezte tőlem, láttam-e a háborút, s mikor igennel válaszoltam, arra kért, mondjak el valamit élményeimből. És amikor azzal kezdtem, hogy beszállásoltak hozzánk idegen katonákat, elképedt, értetlenség ült ki az arcára és elkezdett kiabálva kérdezni: Az Önök otthonába? Engedélyük nélkül? – aztán már szinte rikácsolva kérdezte ismételve ugyanezt. S rá kellett jönnöm, hogy az én élményeimet csak Európában érthetik meg; ez az amerikai, Közép-Nyugaton élő hölgy, aki bizonyára nagy bevándorló ősökre hivatkozhat, soha nem fog engem megérteni.

Emlékszem az első frontforduláskor oroszokat szállásoltak be hozzánk, méghozzá állatorvosokat, akik lókórházat rendeztek be az udvaron. az egyik kapitány, mert akkor számunkra mindenki kapitány volt, aki tiszti váll-lapot viselt, nézegette az egyik mesekönyvemet, a Boszporuszi tündérvilágot, amely török népmesei gyűjtés volt. Az üres oldalakra színes ceruzával ezt-azt rajzolt nekem. Akkor láttam először cirill betűket is, igen megtetszettek. Talán mert a latin betűkért az iskolában nagyon megszenvedtem. Ez meg olyan szép kalligrafus írás volt. Kaptam tőle egy doboz színes ceruzát, de a tűzben ez is és a könyv is odaveszett.

A polgári iskolát ennek az iskolatípusnak az utolsó évfolyamán, 1948-ban fejeztem be. Attól kezdve akarva-akaratlanul önállónak kellett lennem. Tudtam, hogy tanulnom csak úgy lehet, ha szakmát is szerzek vele. Először tanoncnak, ipari tanulónak szeretett volna édesanyám adni. Aztán a megnyíló új lehetőségeket számításba véve, némi töprengés után a kertészeti középiskolát választottuk ki. Szeptembertől az Eszterházy hercegek fertődi kastélyában el is kezdtem a középiskolát.

Hogy erre a iskolatípusra esett a választás, azért az nem volt egészen véletlen és előzmények nélküli. Az előbbiekben már említettem, hogy Schricker Sándor földbirtokos még a húszas években nagyterületű, világpiacra termelő sikeres faiskolát és kertészeti üzemet hozott létre. A falunkból sokan dolgoztak nála; ki kertészként, ki cselédként, kinek milyen volt a képzettsége, lehetősége. 1945-ben ezen a földön az egykori birtokos kezdeményezésére és vezetésével termelőszövetkezet alakult. Schricker meggyőzte a parasztokat, hogy az évtizedek alatt létrehozott kertészeti kultúrát, s a termelést, a kiterjedt piacot kár lenne tönkretenni. Megegyeztek, felosztották tehát a földet, de tüstént szövetkezetbe tömörültek. Schricker kitűnően megszervezte ezt a szövetkezetet. Az állam azonban akkor már nem tűrhette, hogy elképzeléseitől, törekvéseitől eltérő kezdeményezésű forma virágzó, határokon túl is jól érvényesülő szövetkezetként működjön. Ezért a faiskolát 1948-ban államosították, az egykori földbirtokost pedig internálták, mondván, hogy tulajdonát ezzel a trükkel kívánta a jövőbe átmenteni.

Hát ebben a faiskolában dolgoztam én először 1948 nyarán, majd később minden nyáron, egyetemi éveimben is, s ez a faiskolai munkaélmény adott végső lökést azon elhatározásomhoz, hogy kertészeti középiskolába jelentkezzem. Porpáczy Aladár, az Eszterházy hercegi család egyik korábbi alkalmazottja, híres növénynemesítő volt az iskola igazgatója. Jó szellemben, kitűnő szakértelemmel tette a dolgát, úgy hogy útmutatásai nyomán mindvégig úgy éreztem, igazi kenyéradó szakmát tanulok.

A kertészkedésben, és különösen a faiskolai munkában az volt a megkapó számomra, hogy ezen a területen elkerülhetetlen és számonkérhető a felelősség, mérhető a teljesítmény. Mert ott minden fáról, facsemeté-

ről lehetett tudni, hogy ki oltotta, szemezte, s figyelemmel kísérhették, hogy egy-egy sorból hány eredt meg, hiszen az elvégzett munkát mindenkinek a nevére törzskönyvezték. S ha valamelyikünk a szakma követelményeit könnyen értelmezve dolgozott, még az állami gazdaság munkamegosztási körülményei között is megnézhette magát. Mellébeszélésnek az efféle munkában semmi esélye nincs, mert látható, érzékelhető és emlékezetessé tehető a siker is meg a kudarc is.

A kertészeti szakközépiskolában is ilyen egzaktságra kellett törekednem. De a politizálási hajlam és szándék megvolt már bennem akkor is, és megmaradt azóta is. A társadalomtudományok, amelyek iránt csakhamar vonzódást éreztem, gyakran mutatkoztak számomra főként ideológiai oldalukkal ködösítésre alkalmasnak. Ezért nem egyszer ma is azon kapom magam, hogy még az elvontabb kérdésekben is döntésre próbálom kényszeríteni a tudományt. A sors úgy hozta, hogy életem során igen sokszor nevelésben, képzésben, oktatásban, politikai munkában olyan dolgom volt, amelynek eredményei nem ennyire szembetűnők, kézzel foghatók. Ilyenkor próbáltam valamikori élményeimet kapaszkodónak használni, hogy legalább önmagam előtt igazolhassam ez vagy amaz a tett csakugyan teljesítmény volt. Mert magamnak mindig elszámoltam vele. S most hogy visszagondolok erre, úgy látom, lehet, hogy sok mindent nem tanultam meg, amit meg kellett volna tanulnom, de dolgozni megtanultam. Otthon is, a kertészetben is. Ezért egyáltalán nem tartom kitérőnek azt a középiskolát sem. Tudom persze, hogy voltak másfajta iskolák, intézmények, amelyek nagyobb tudást nyújtottak diákjaiknak, kivált a nyelvtanulásban. Tapasztalom is ennek minden hátrányát. Mégsem bántam meg, hogy nem valamilyen elegáns gimnáziumba jártam, mert a miénk viszont igazán az életre oktatott.

Mindezek ellenére csakhamar kiderült, hogy bár a kertészetre adtam a fejemet, ennél is jobban érdekel a politika. Hamar belekeveredtem a diákközéletbe, ifjúsági szövetségek életébe. Már első éves korom végén a diákszövetség titkára lettem, aztán elég hamar elragadott a felnőtt közélet is.

Tizenhét éves koromban a Magyar Dolgozók Pártjának – akkor így hívták a kommunista pártot – tagja lettem, alig tizennyolc éves koromban községi párttitkárnak választottak, és a járási pártbizottság tagjának. Mindehhez nemcsak a közösségi élet láza kellett, hanem a világnézeti tisztázás igénye is. Petróleum lámpás falusi házból megérkezni herceg Eszterházy káprázatos barokk kastélyába, ez a társadalmi felemelkedés szédítő érzésével járt. Ám ennek a tudata is csak később jött meg. Akkor ez úgy volt, aki a népi demokrácia világnézeti-politikai elkötelezettjévé vált, az azonnal vitahelyzetekbe került. S mert még nem

ismerkedhettem meg rokonszenvem elméleti alapjaival, s nem akartam elfogadni a hatalmi helyzetből adódó előnyöket sem, az érvelésben nem ritkán gyengének bizonyultam. Kölcsönzött, a pártszervezettől kapott tekintély segített csupán, s néha a gyanútlan merészség.

Megvallom, egy ideig eszembe sem jutott, hogy visszatetszést kelthet a közéletben a fiatalságom. Azt viszont tudtam, hogy tüstént neki kell látnom, hogy pótoljam hiányaimat, gazdagítsam ismereteimet. Tartalmas, jól összeválogatott iskolai könyvtár segített ebben. A számomra ismeretlen könyvtáros érthette a dolgát. Ott az elsőrendű politikai művektől a szépirodalmi művekig, szinte minden alapvető munkát megtalálhatott a magamfajta gyerek. Politikaiakkal kezdtem, s mert mindjárt a legsúlyosabbat fogtam, csakhamar csődöt is mondtam. Nem csoda, hiszen Marxot, a Tőke első kötete alapján, Lenint A materializmus és empíriokriticizmus révén akartam megismerni. S mivel segítséget ebben senkitől nem kaptam, már-már reménytelennek éreztem az ügyet. Aztán – kissé frivol kifejezéssel élve – a könnyebb művek kerültek a kezembe. Marxtól Az osztályharcok Franciaországban, Lenintől A baloldaliság, Az állam és forradalom. Ezek szinte olvasmányosak voltak a Tőkéhez képest, és némi erőfeszítéssel bizonyos történelmi ismeretek birtokában olvashatók, sőt emészthetők voltak számomra.

Kritikai, társadalomtudományi munkák mellett akkor kaptam rá igazán a szépirodalomra. Rengeteget olvastam középiskolás koromban, de tájékozatlanságomból adódóan igazán nem értékük szerint kezdtem hozzá a művekhez. Először javarészt a politikai munkákhoz közvetlenül kapcsolódó, s akkori véleményem szerint azt segítő, gyakran sematikus munkákat értékeltem. Akkor már régóta nem szólt bele senki döntéseimbe, ízlésembe, választásaimba. Véletlen volt tehát, hogy akkortájt igazi remekmű is a kezembe akadt. Ilyen volt például Illyés Gyula Puszták népe című alkotása. A könyv, amely a harmincas években született, a dunántúli magyar nagybirtokok pária sorban élő béreseinek, cselédségének sorsáról szólt. Emiatt is, meg amiatt is, hogy az akkori rámenős politikai propaganda előítéletekkel terhelte meg gondolkodásunkat, én úgy hittem először, hogy Illyés Gyula könyve is propagandamű. De alighogy beleolvastam, a könyv szinte kényszerített, hogy sutba dobjam tudatlanságomból és félrevezetettségemből származó előítéletemet, s a könyv lapjain feltáruló élet magával ragadott. Nem csoda, hiszen a saját környezetünkre, egykori sorsunkra ismertem belőle. Mi ugyan nem voltunk cselédek, parasztok voltunk, ám a rokonságban tucatszám ismertem cselédeket, béresgazdákat és mindenféle pusztai népeket. Jártunk is náluk, sokfelé a Bozsok körüli pusztákon. Ismertem hát személyes tapasztalatból is azt a világot, meg azt a beszédet, amin a Puszták népe íródott.

S ez az ifjúkori irodalmi élményem rádöbbentett, hogy az olvasásban másképpen kell igényesnek lennem. Rájöttem, hogy a magam ítélőképessége kevés ahhoz, hogy az irodalomban tájékozódjak. Ahogy most visszagondolok erre, érdekes megfigyelést tehetek. Cselekvésre késztető, megrázó hatást énrám akkoriban nem a legnagyobb remekművek gyakoroltak; inkább majdhogy nem bestseller művek. A nagyok észrevétlenül, szervesen beépültek az életembe, a könnyűek viszont olykor – ezt ma már megmosolyogtatónak érzem – nagy elhatározásokra ösztönöztek. Szuverenitásom megőrzése, s a nagyobb érték vonzása jegyében ezért kezdtem el idővel direkt hatásokat kiváltó könyvekkel szemben ellenállást tanúsítani. Bár olvasás közben én nem vagyok kritikus, átadom magam az olvasmánynak, a limonádét, ha ilyenbe botlok, nem mosoly és irónia nélkül lapozgatom.

Többnyire utólag el szoktam gondolkodni azon, mi az, ami gyengébb volt, s mi az, ami erősebben hatott rám. Ennek persze az okát is igyekszem felfedni. Ezért sem kedvelem azokat, akik előre programozottan viszolyognak, tehát minden élményt másodlagos információként kapnak. Ugyanezen okból rokonszenves számomra a lelkes ember, de taszít a lelkendező.

Miközben én szellemi kalandként, s egy új világnézet, egy új társadalom harcosaként éltem meg a negyvenes évek végét, az ötvenes évek elejét, aközben falum élte a szocializmus első esztendeinek gyötrelmes életét. Nem állíthatom, hogy ezekről a gyötrelmekről nem tudtam. Igyekeztem ezeket a tapasztalatokat megmagyarázni magamnak, feltüntetni úgy, mint egy nagy horderejű átalakulás szükségszerű túlkapásait. Megdöbbentő számomra az volt, amikor édesanyám is kérlelhetetlen kritikát mondott az új rend falusi politikájáról. A kötelező termékbeszolgáltatás, a padlás-lesöprés őt is érintette. Úgy emlékszem, 1952 tavaszán volt, amikor húsvéti szünetre hazalátogattam, s kabátom hajtókáján büszkén viseltem a pártjelvényt. Csak annyit mondott, hogy úgy gondolkozz fiam, ahogy a meggyőződésed diktálja. Az is lehet, hogy a te pártod a világ megváltására alkalmas, de ebben a faluban megbukott. Ne tűzd ki azt a jelvényt, amíg itthon vagy, mert annak itt nincs semmi becsülete. Összeszorult szívvel, még könnyeimmel is küszködve, hiszen valójában még szinte gyerek voltam, úgy éltem meg az egészet, mintha itt a világméretű progresszió és a falusi maradiság drámája zajlana.

Eközben egy dráma jegyében és az ország drámájába is bekapcsolódva folytatódott az életem. Ahogy befejeztem a középiskolát, úgy határoztam, hogy társadalomtudományi szakon folytatom tanulmányaimat. Ezért jelentkeztem a Tudományegyetemből akkor kivált Lenin Intézetbe, amely önálló egyetemi rangú intézményként működött. Én akkor

még nem tudtam, hogy az ország akkori vezetősége valamiféle elitképző politikai szándékkal hozta létre ezt az egyetemet. Az egyetemen filozófiát, marxizmus-leninizmust, párttörténelmet, -történetet, logikát, közgazdaságtant, na meg orosz nyelvet oktattak. Fiatalok voltak oktatóink, de az igényesebb, képzettebb, árnyalt gondolkodású fajtából valók. Tudásban messze fölöttünk levőknek, mégis valahogy kortársainknak éreztük őket. Természetes volt ebben a politikára is nagyon érzékeny társadalomra, hogy engem kivált az árnyalt gondolkodásra késztető történelem s a filozófia vonzott.

Mivel a rendszer ellentmondásai, feszültségei ötvenkettő-ötvenhárom fordulóján nyilvánvalóvá váltak, magatartásom kritikai tartalma is erősödött. Az egyetem szellemét, a közösséget az igazságérzet jellemezte. Ugyanakkor a meggyőződéshez való ragaszkodás is. Ezért a legnehezebb napokban is egyensúlyban tartottuk a legszigorúbb bírálatot a rendszer vállalásával. Az ötvenháromtól ötvenhétig tartó időszakot sokan úgy éltük át, mint tartós, nagy meghasonlással járó lelki válságot. Ám azt nem tagadom, hogy az egyetemi években sem vesztettem el politikai aktivitásomat. Voltam pártbizottsági tag, s egyszer-egyszer vezetőségi tag, de nem törekedtem különösebb vezető szerepre. Akadtak nálam aktívabbak többen, akik jobban megfeleltek ezekre a szerepekre. Nem éreztem szükségét annak, hogy funkcióért tolakodjak.

Megjegyzem, később is ugyanígy voltam ezzel. Soha nem a feladat rangja, hanem mindig maga a feladat érdekelt. A vezető beosztás is csak abban az értelemben, hogy egy-egy feladat megvalósítására alkalmat adott.

Az egyetemi években úgy éreztem sokáig, hogy szükségem van példaképekre. Úgy is fogalmazhatnék, hogy olyan emberek felügyelete alá helyeztem magam, akik az egész történelem, vagy legalábbis honi históriánk szempontjából valami nagyot, vagy figyelemre méltót tettek. Nehéz, ellentmondásos helyzetekben is helytállóan döntöttek. Én a történelmet emberi magatartások, vonzások és választások eleven könyvének tekintettem. Ezért is érdekel a történelem és próbálom tanulságait hasznosítani. Persze tudom, hogy a történelem lapjain nem található az ember közvetlen útmutatást cselekedeteihez. Arról sincs szó, hogy a történelmet olvasva, tanulmányozva a példaképnek tekintett nagyokhoz bátorkodtam volna mérni magam, vagy hogy a velük való azonosságom jeleit keressem. Azt figyeltem csupán, hogy egy ilyen példás ember sűrű időkben miképp cselekedett, hogyan állta meg a helyét. Különösen vonzottak azok, akik bizonyos történelmi helyzetekben perspektíva érzékük, mély meggyőződésük birtokában merték vállalni akár az elszigeteltséget is. Olyanokra figyeltem, akik elég bátrak voltak nem

egyszer még önmagukkal is szembe kerülni. Ebből a szempontból különösen nagy hatással volt rám Bethlen Gábor példája, aki szinte önmagát megcsúfoló, lealacsonyító tetteket is vállalt, csakhogy Erdélyt megőrizze, és a későbbi időkben naggyá tegye. Bethlen nem átallotta saját csapataival magyar várkapitányoktól, saját embereitől visszavívni Lippa és Jenő várát azért, hogy azokat tálcáján átnyújtsa a töröknek, biztosítva ezzel Erdély békéjét, konszolidációját, megmaradását. Ha akkor a várostromban Bethlen elesik, ma bizonyára történelmünk egyik leggyalázatosabb alakjaként emlegetnénk. De szerencsére még vagy húsz esztendőt adott neki a sors, hogy cselekedetének jogosságát, szükségességét igazolhassa, hogy kiderüljön: programja volt.

Megrázó hatással voltak rám az 1953-as júniusi berlini felkelés eseményei, majd nem sokkal ezután következett Budapesten Nagy Imre miniszterelnökké választása és új kormányprogramjának bejelentése. Nagy Imrét bizakodva, amolyan paraszt-szabadítóként ünnepelték. A lelkesedés nem tartott sokáig. Hiszen Nagy Imre nevezetes parlamenti beszéde után nem sokkal elhangzott Rákosi sportcsarnoki beszéde, ahol sok mindenben mást mondott, mint az új kormányfő, sőt egyik-másik kérdésben szinte visszavonta annak kijelentéseit. Éppen otthon voltam vakáción. Édesanyámmal, testvéreimmel a szőlőhegyen jártunk, amikor odajött egyik szomszédunk, és nagyon jellemzően, a maga paraszti módján azt mondta, hogy amit Nagy Imre villával felrakott a szekérre, azt most Rákosi gereblyével lehúzta.

Zavart és kiábrándult lettem. A hazai események hátterében ott volt a Sztálin halála után kialakult helyzet a Szovjetunióban. A hatalmi harcok. Berija kivégzése, Hruscsov uralomra jutása. Az első bíráló hangok a személyi kultuszról, a bolsevik párt ötvenedik évfordulójára kiadott tézisekben. Hruscsov kritikai támadásai az agrárkérdésben és sok minden egyéb. Itthon az "új szakasz" szereplőinek magatartását éppúgy nem értettem, mint Nagy Imre leváltásának és pártból való kizárásának valódi indítékait. Csak annyit tudtam, hogy valami nincs rendjén. A katasztrófa előszelét éreztem.

Visszahúzódtam, belevetettem magam a tudományokba. Így az SZKP XX. kongresszusa már nem ért egészen felkészületlenül, bár sok meglepetést okozott. Rákosi az egészről úgy számolt be, mintha a szovjet párt kongresszusa a magyar párt politikáját igazolta volna. Én ezt gusztustalannak tartottam, sőt hazugságnak, hiszen a szemem előtt zajlott le a leszámolás Nagy Imre első kormányával, Nagy Imre kizárása a pártból, ismertem az 1955-ös márciusi párthatározatot, a visszafordulást a Rákosi-féle személyi uralomhoz, a szektás vezetéshez, a huzavonát a koncepciós perek áldozatainak rehabilitációjával kapcsolatban,

megismerhettem Hruscsov titkos beszédét is, ami tőrdöfésként ért. Már-már az eszme megbízhatósága is kérdésessé vált bennem. Igaz, akkor már sok mindent összeolvastam, hozzájutottam az Országgyűlési Könyvtár zárolt anyagaihoz is. Politikai izgalmat az Irodalmi Újság cikkei és a Petőfi Kör vitái váltottak ki bennem.

Ezekhez tartozik még egy különös történet az életemből. Én az egyetemi ösztöndíjamból éltem. Ez azonban nem volt elegendő ahhoz, hogy megfelelően ruházkodjak, hogy kulturális eseményeken is részt vegyek. De különösen nem volt elegendő ahhoz, hogy édesanyámat is támogassam, aki az akkori nyomorúságos viszonyok között erre rászorult, hiszen testvéreimet is taníttatta. Húgom akkor középiskolás volt. Így aztán az ösztöndíj mellett külön kereset után kellett néznem. Minden nyáron az egész szünidőt kereső munkával végigdolgoztam a faiskolában. Emellett tanév közben különböző alkalmi munkákat vállaltam, mikor mi adódott. Az egyik ilyen munka a vagonkirakás volt a pályaudvarokon, a másik a totó-, majd később a lottóértékelés. Éjszakai munka a Szerencsejátékok Igazgatóságán. Ilyen előzmények után hivatott egyszer 1955-ben az egyetem rektora, és közölte velem, hogy Gerő Ernőnek, az egyik pártvezérnek van egy kilencesztendős fogadott fia, aki mellé házinevelőt keresnek. Kissé rakoncátlan a gyerek, s a tanulásban sem nevezhető túlbuzgónak. Hetente ötször kellene foglalkozni a gyerekkel, tisztes fizetésért. Felcsillant bennem a remény, hogy a totóértékelések éjszakái, meg a szénrakodások helyett így még a hivatásomnál maradva tudok némi pénzt keresni.

Mikor igent mondtam, a rektor megszervezte a találkozást Gerő feleségével, aki akkor a Szegedi Egyetemen újkori történelmet tanított, egyszersmind könnyűipari miniszterhelyettes is volt. Most egy kicsit csodálkozom, hogy akkor ezen nem csodálkoztam. A rektor meleg szavakkal ajánlott, mint olyan embert, aki minden szempontból megfelel. Rendes családból származik, jók a tanulmányi eredményei, szüksége van pénzre, és még van egy kertész szakmája is, azaz kapcsolata a természettel, ami biztosan jó hatással lesz a gyerekre.

Ezekben a napokban kaptam édesanyámtól egy kétségbeesett levelet. Megírta, hogy nagy a szimatolás a házunk körül. A szomszédokat kikérdezték rólunk. A tanácselnöktől is véleményt kértek. Édesanyám attól ijedt meg, hogy talán valami bajba keveredtem. De aztán kiderült, hogy csak környezettanulmányt végeztek nálunk, mielőtt rámbízzák a házitanítói feladatot.

Gerő Budán egy kertes házban lakott. A telken volt még egy kis ház a kormányőrök számára. Értem minden nap kocsit küldtek, és egy kormányőr kíséretében mentem fel a hegyre, meg vissza. Az ország egyik veze-

tőjének otthona különös hatással volt rám. Puritánnak, egyszersmind ridegnek és főképpen képmutatónak éreztem. Ráadásul én Gerőnének elég hamar ellenszenves lettem. Ő nemkülönben nekem. Talán azért, mert a gyerek hamar rokonszenvezni kezdett velem, de talán azért is, mert vele szemben is követelményeket támasztottam, s megkértem rá, hogy legyen következetes a gyerekhez, és ne rontsa az én munkámat.

A legnagyobb baj akkor történt, amikor egy tájékozódó iskolai beszélgetés után megtudtam, hogy Gerő Jóska rettegésben tartja a nevelőket is, az iskolatársait is. Talán nem is akarattal, nyílt fenyegetésekkel idézte elő ő ezt a helyzetet, hanem azzal a ténnyel, hogy kinek a fia. Értesüléseimet közöltem Gerőnével, és kértem, sürgősen menjen be az iskolába és nyugtassa meg a tanárokat, hogy nem lesz semmi bántódásuk, ha az iskola követelményeit érvényesítik Jóskával szemben is. Rettentő dühbe gurult és azt rikácsolta, hogy neki nem a tanárok pelenkázása a dolga.

Gerővel is elég gyakran találkoztam, főleg a vacsoráknál, de a gyerek ügyein kívül nem beszéltünk semmi másról. Akkor viszont mellém állt, amikor a felesége nem akarta megújítani megbízatásomat. Náluk tartózkodtam akkor is, amikor ötvenhat júliusában – Rákosi leváltása után – Gerőt választották meg a párt főtitkárának. Az asszony ezt a tényt, ezt az eseményt a következőképpen adagolta be Jóskának: "Kisfiam, úgy nézzél apukára, hogy mától kezdve ő lett a Rákosi bácsi".

Október közepéig jártam Gerőékhez, amikor is munkahelyet változtattam. Ismerősök kerestek meg Kecskemétről, hogy ötödéves hallgatóként vállaljam el az akkor induló Marxista-Leninista Esti Egyetem vezetését. Közölték velem, hogy a diploma megszerzése után ez a feladat lehet a hivatásom, egyszersmind Kecskemét az otthonom, a családalapítás színhelye is. Ezt az ajánlatot én nagyra tartottam. Otthagytam Gerőéket, az egyetem rektorától pedig engedélyt kértem, hogy – ötödéves lévén – csupán heti egy konzultációra és a vizsgákra kelljen bejárnom. Az engedélyt megkaptam.

A kecskeméti vállalás és az akkor már rohamosan gyorsuló politikai események között én akkor nem láttam ellentmondást. Október 6-án még részt vettem a százezreket megmozgató Rajk-temetésen. Rajk Lászlónak és a perében kivégzett áldozatoknak a rehabilitációja és végtisztessége, úgy emlékszem, döbbenetes hatással volt a legtöbb résztvevőre, s az ország közvéleményére. Én hálát adtam a sorsnak, hogy semmiféle olyan poszt közelébe nem kerültem, amely akaratlanul is emberek elleni bűnök elkövetésébe sodort volna, s erősítette elszántságomat, hogy bármi történjék velem, soha semmi ilyesmit nem fogok tenni.

1956. október 22-én Kecskeméten megnyitottuk az esti egyetemet, Budapestről már úgy mentem el, hogy tudtam, másnap, 23-án nagy diáktüntetés készül. Magam is támogattam azt a határozatot, hogy a Lenin Intézet hallgatói is vegyenek részt a tiltakozó tüntetésen. A XX. kongresszus, a Petőfi Kör, Rákosi leváltása, a Rajk-temetés és a diáktüntetés együttes hatása keltette bennem azt a benyomást, hogy új feladatom összhangban van ezzel a folyamattal és én magam a megújulás embere, a megújulás hirdetője lehetek. De mint ahogy az ötvenhatos népfelkelés kezdeményezőinek többségében, úgy bennem sem merülhetett fel az, hogy mindezt a szocializmus rendszerén kívül képzeljem el.

A forradalmi események engem Kecskeméten értek október 23-án. Ottmaradtam és ottragadtam október 31-ig. Ez számomra azt is jelentette, hogy teljesen ismeretlen közegben, elszigetelnek éreztem magam, képtelennek az alapvető kérdésekben való tájékozódásra. A pártbizottságon, ami az én munkahelyem is volt, a felkelést megrendülten, szorongva és cselekvésre képtelen állapotban fogadták. Az ott lévők inkább a sorsukat várták, és nem ellenállást szerveztek. A pártbizottságról én egyik ismerősömhöz költöztem és lestem a rádiót, hátha üzen Budapestről a mennyasszonyom, aki egyetemi társam volt, és akivel november 3-ára tűztük ki esküvőnk napját. Végül október 31-én rászántam magam, hogy Pestre induljak, s megkeressem a mennyasszonyomat. Ez a Köztársaság téri pártház ostroma utáni napon volt. Ő azonban éppen azon a napon elindult hozzám Kecskemétre. Elkerültük egymást. Viszontagságos és egymás keresésével eltelt napok után végül is november 9-én összetalálkoztunk. Akkor már túl voltunk az esküvő eredetileg kitűzött határidején, így aztán baráti összefogással, rögtönzött tanúk közreműködésével november 10-én a Kecskeméti Városházán megkötöttük máig is tartó, s hisszük, hogy életünk végéig kitartó házasságunkat.

November 4-én a szovjet beavatkozás és Kádár hatalom-átvétele döbbenettel töltött el mindannyiunkat. 1953 óta rokonszenveztem Nagy Imrével, benne láttam a megoldást és a reményt. Aztán 1957 januárjának végére, februárjának elejére kezdtem elfogadni Kádár érveit. Mivel kecskeméti állásom megszűnt, az ösztöndíj bizonytalanná vált, ezért feleségemmel együtt elmentünk dolgozni egy vidéki építőipari vállalathoz, amelyet Budapest újjáépítésére rendeltek. Én segédmunkásként kezdtem, később anyagraktáros lettem, a feleségem pedig a betegbiztosítási ügyintéző. Tartott ez november közepétől február végéig, az egyetemi oktatás újrakezdéséig. Az otthonától elszakított vidéki munkásközösség tagjai között éltem át 1956 decemberének és januárjának kritikus napjait, egyebek között a decemberi negyvennyolcórás sztrájkot is. Ezek a vidéki melósok keresni akartak, a vállalatvezetés pedig azzal érvelt, hogy mi az újjáépítésben dolgozunk, otthonokat hozunk rendbe, tehát mi nem

vehetünk részt a sztrájkban. Vagyis abban a környezetben a munkásszolidaritás katarktikus élményében nem volt részem.

Érlelődött viszont bennem az a gondolat, hogy talán mégis egyedül Kádárék tudnak megoldást a magyarok helyzetére. Arról, hogy mi folyik a háttérben, a pufajkások tevékenységéről, a karhatalom égisze alatt zajló eseményekről én semmit nem tudtam. Csak azt láttam, hogy néhány bűnöst elítélnek törvényes rend szerint. Számomra csak az volt látható, hogy egyre jobban stabilizálódik, majd konszolidálódik a helyzet, így aztán február végén kértem átigazolásomat az újjáalakított pártba hallgatótársaimmal együtt, azzal hitegetve egymást meg önmagunkat, hogy jobb, ha mi csináljuk, mintha a sztalinista szektásokra bíznánk. Végül a milliós demonstráció május elsején a budapesti Hősök terén Kádár mellett sokakban eldöntötte a hovatartozás kérdését. A sokféle esemény között különösen ezt kellett megemlíteni, hogy érzékeltessem, miféle mozgatórugók működtek bennem, amikor végülis elfogadtam egy történelmi hazugságot, miszerint 1956. október 23-án ellenforradalom kezdődött Magyarországon. Ez vált az újjáalakult pártnak a Magyar Szocialista Munkáspártnak elvi kiindulópontjává, hatalma igazolására, legitimitásának bizonyítására.

Magamnak nem találok mentséget fatális tévedésemre, de magyarázatot igen. Túl azon a látványos május elsején, számomra nagyon meggyőző volt az, hogy a magyar értelmiség színe-java, köztük a szememben legnagyobbra tartott alkotók, művészek, írók, újságírók, a legszuverénebbnek ismert emberek az ENSZ-hez küldött beadványukban, amelyben tiltakoztak a nemzetközi szervezet magyarországi beavatkozása miatt, szintén ellenforradalomnak nevezik az 1956. októberi eseményeket. Végzetes tévedésemben nem kis szerepet játszott még az is, hogy az egyetem befejezése után, 1957 nyarán visszahívtak újra Kecskemétre és ősztől ismét mint a Marxista-Leninista Esti Egyetem igazgatója dolgoztam. Addig hol a magánéleti elfoglaltságok, hol az orientációs zavarok, hol egyszerűen valami pragmatikus racionalitás eldöntötték, hogy szocialista meggyőződésem alapján melyik politikát tartsam helyesnek. Miután arra törekedtem, hogy nyílt, jóminőségű oktatást és izgalmas tudást nyújtó intézményt csináljak az esti egyetemből, annak ideológiai és politikai alapjait sem tagadhattam meg, sőt, meggyőződésem erősítéséhez újabb érveket kerestem. Vagyis elfogadtam, hogy itt valóban ellenforradalom volt, a szovjet segítség az ellenforradalom ellen a nép támogatására érkezett.

Huszonhárom éves voltam. Személyiségem akkorára bizonyára kialakult már, de nem volt kellő tudásom s tájékozottságom ehhez a személyiséghez. Szuverén embernek tartottam mindig magam, így hát szuverén

módon mentem bele egy olyan ostobaságba, amelybe mások karrierizmusból, vagy konformizmusból mentek bele. Én félni is csak egy valamitől féltem, meggyőződés nélkül hirdetni valamit. A meggyőződést viszont erősíteni akartam magamban. Elkezdtem a kezem ügyében álló adatok alapján dokumentálni magamnak 1956-ot. Ezzel magyarázom ma is, hogy csaknem a Kádár által kiadott iszonyatos fehér könyvek színvonalára süllyedve publicisztikai indulatból 1957 végén én is írtam két cikket az ellenforradalomról. Ez az én bűnöm, s ezt a bűnt ma is szégyellem. Késői felismerése nem kis szerepet játszott abban, hogy 1989-ben mindent megtettem a tisztázás, a jóvátétel érdekében.

Később 1956 nekem nem jelentett gyötrő, megoldatlan gondot. Egyszerűen, miként az egész magyar társadalom tette a Kádárral való kiegyezésben, kikerültem a dolgot, és különösen a hatvanas évek közepétől nekem már nem ez, hanem maga az egész rendszer jelentette az alapproblémát. Az viszont, hogy ennek a problémának a megoldása ilyen nagymértékben összefüggött ötvenhattal, csak a nyolcvanas években derült ki számomra igazán. Vagyis valójában túlléptem egy ügyön, beilleszkedtem abba a frazeológiába, amely akkor elöntötte az egész történelmet és mindennapokat. Kitörési szándékkal elkezdtem foglalkozni a gazdasági reformmal. Úgy véltem, a reform saját helyzetem tisztázását is kínálja.

Az országos hírnév útján

Életem első nagy, elkötelező fordulata 1948 és 1952 között zajlott le. Ezt akkor nagymértékben meghatározta származásom, a szegénységből való kilábalás vágya, a falutól való elszakadás kezdete, a családtól való távolság és az új vonzások szédítő hatása. Végülis, ekkor tettem magam szabaddá a vallástól, és estem bele egy vakhit csapdájába. Amikor ebből kitörni akartam, s önnön szuverenitásomra apellálva eredeti megoldásokat gondoltam, akkor is inkább belegabalyodtam a béklyóba. Ezért történhetett meg, hogy az 1953 és 1957 között lezajlott óriási válság, s benne az 1956-os forradalom, számomra nem a tisztázást, hanem a vakhitben és buzgóságban való elmélyülést hozta. Ezt akkor is be kell vallanom, ha semmi becstelenséget nem követtem el. Neveltetésemnél fogva amíg hittem valamiben, igyekeztem azt a legnagyobb tisztességgel csinálni. Így tudtam ezt az egész obskurantizmust a felvilágosodás köntösével felruházni. Emellett mégis mindig emberséges voltam, és semmiféle

olyan cselekedetet nem követtem el, amelyik alkatommal és türelmes szemléletemmel ellentétes lett volna.

Hosszú kecskeméti időzésem a legjobb példa rá, hogy feladataim teljesítésében sohasem a karrierizmus vezetett. Tizenkét és fél évet töltöttem ott, s abból nyolc évet egyetlen munkahelyen azonos beosztásban, az esti egyetem igazgatójaként. Egyáltalán nem pozícióharccal, hanem – mai kifejezéssel élve – önépítéssel és a különböző helyzetek tisztázásával töltöttem időmet. Életemben nem ajánlkoztam soha semmiféle pozícióra. Csak oda mentem, ahova hívtak, vagy ahová kényszerből menesztettek. Kecskeméti éveimet valójában tanulóéveknek tekintem. A Magyar Tudományos Akadémia felvett levelező aspiránsnak. 1965-66-ban letettem a kandidátusi vizsgákat. Ezután egy év alkotói szabadságot kértem, hogy megírhassam disszertációmat. Ezzel töltöttem el egy esztendőt, és szellemi életem fejlődésében ezt az évet tekintem egy újabb fordulópontnak, amely után új irányba ment az életem. A szocialista demokrácia és a politikai rendszer fejlesztése című disszertációmnak már a tárgya is feltűnést keltett. Dolgozatomat 1969 elején nyújtottam be és hatvankilenc októberében védtem meg a Tudományos Akadémián. Mindez a hatvannyolcas prágai tavasz leverése után történt. Emiatt nem kerülhetett sor disszertációm kiadására sem. A védést s a tudományos fokozat odaítélését engedélyezték, de dolgozatom nyilvánosságra hozatalát megakadályozták. Hiszen olyan felismerések és megállapítások fogalmazódtak meg ebben a munkában, amilyeneket Kelet-Európában Prága eltiprása után egyedül és elsőként én mondtam ki a hatalom képviselői között. Határozottan állítottam, hogy a politikai intézményrendszer reformja és a demokratikus intézmények garanciái nélkül nem lehet eredményes a gazdasági reform sem. Ma, fellapozva ezt a disszertációt, úgy találom, hogy tele van naivitással, és a körülményekhez való túlzott taktikai alkalmazkodással. De ha egybevetném az akkori kor szellemi teljesítményeivel, akkor – a nyílt ellenzék illegálisan megjelenő munkáit nem számítva – ez lenne a legradikálisabb mind között.

Nekem kapóra jött a gazdasági reform. Megtaláltam benne azt az ösztönző erőt, amelyik továbblendíthetett a politikai életben. Számomra akkor már nem volt kétséges, hogy a nyers, eleven munkát kihasználó modernizáció, az úgynevezett szocialista építés extenzív fejlődési szakaszának lehetőségei kimerültek. S ha a rendszer ezen az úton halad tovább, akkor tőkefelhalmozó rendszerből tőkefogyasztó rendszerré válik. De, mint azt már említettem, arról is meg voltam győződve, hogy a gazdasági megújulás csak a politikai környezet, illetve a politikai intézményrendszer megújulásával lehet sikeres. A későbbi fejlemények ezt igazolták is, hiszen sztálinista és poszt-sztálinista reformellenes politikai erők a hetvenes évek elejére meg tudtak szerveződni és képesek voltak megbénítani a gazdasági reformot. Hatalmi túlsúlyukkal szemben akkor semmiféle komoly politikai erő nem létezett.

A prágai tavasz sorsa Magyarországon hosszú időre lelohasztotta a progresszió reményeit. Ettől kezdve magam is túlzottan nagy jelentőséget tulajdonítottam a geopolitikai tényezőknek, s az ahhoz való taktikai alkalmazkodásoknak. Tudomásul vettem, s elfogadtam hosszú időre, hogy bár a rendszer olyan amilyen, Jalta szelleme él, működőképes. Láttam azt is, hogy a szovjetek ítélőképessége mennyire primitív, de láttam azt is, hogy akinek birodalma és hatalma van, mindent megtehet. Úgy gondoltam, a kis népek taktikáját kell választani. Milliméterenként kitágítani a kimondhatóság határait, a változások kis patakjainak medrét, hogy élni és újra reménykedni lehessen. Mindezt annak tudatában és reményében, hogy a birodalmak akciórádiusza nem addig tart, amíg hódításaik kilométerekben mérhetők, s ezért abban is reménykedtem, hogy a történelem itt is ismétlődik, a birodalmak előbb-utóbb többnyire a perifériákon kezdenek összeomlani. Miért ne lehetne ilyen bomló, bomlasztó periféria Magyarország?

Kádár egész taktikája arra irányult, hogy elaltassa a szovjetek éberségét. Főként a nemzetközi kapcsolatokra, a Szovjetunió elismerésére, a párt vezető szerepére, a politikai intézményrendszer érinthetetlenségére kellett ügyelnie. És miközben szinte rituálisan ismételgette a szovjeteknek szóló hűségnyilatkozatokat, hitt abban, hogy ezáltal a magyar gazdasági reform egérutat nyerhet. Erre a reformra neki nem világnézeti okokból volt szüksége. Sőt, azt hiszem teljes mértékben ellenkezett természetével. De jól tudta, hogy hatékony gazdaságra van szükség, ha fenn akarja tartani azt az életszínvonal-politikát, amellyel sikerült a nép ellenállását legyőznie, a magyar civiltársadalmat leszerelnie, az országot depolitizált, egymástól elszigetelt egyének konglomerátumává tenni.

Úgy gondoltam, hogy megpróbálom Kádár köpenye alá becsempészni az ő szándékával ellentétes politikai szándékaimat. Mondhatnám azt is, hogy a későbbiekben és hosszú időn át én egy paradox helyzet és folyamat résztvevője voltam. Nem hittem a politikai reform nélküli gazdasági reformban, s nem hittem az ezzel kapcsolatos kádári taktikában. Ám Kádárt mégis fedőszervként használtam, messzebb tekintő politikai célok eléréséhez. A politikai intézményrendszer megváltoztatásának hatvankilencben megfogalmazott stratégiájához nálam a gazdasági reform és a kádárizmus látszólagos elfogadásának taktikája társult. Ez szabta meg későbbi politikai pályafutásomat is. Amíg Kádár az oroszok éberségét igyekezett elaltatni, addig én a Kádárét.

Kecskemétet 1970-ben hagytam ott, akkor neveztek ki a Párt Köz-

ponti Bizottságának apparátusában a sajtóosztály vezetőjének. Ebben a feladatkörömben élni akartam azzal a lehetőséggel, amelyet a főváros nyújthatott, s azokkal a kapcsolatokkal, amelyeket Bács-Kiskun megyei, kecskeméti közreműködésem közben megszerveztem. A vidékiség számomra nem jelentett provincializmust, mint ahogy senki számára nem jelenthet azt, aki ebből ki akar törni. Nekem az egyéves, Budapesten eltöltött alkotói szabadság, a disszertációírás a széleskörű tájékozódás lehetőségét teremtette meg, és éltem is ezzel a lehetőséggel. Kapcsolatba kerültem az ország szellemi életének legkiválóbbjaival. Kecskeméti munkahelyem igyekeztem szellemi műhellyé alakítani. Feladatomnál fogva a megyei pártbizottság titkáraként foglalkoztam a színházak, az iskolák, múzeumok, könyvtárak, művészetek és az egészségügy kérdéseivel. A vidék felemelkedésének szándékával törekedtem olyan kezdeményezésekben részt venni, amelyek szellemi, művészeti műhelyek létrehozását segítették Kecskeméten. Betiltott filmeknek rendeztem bemutatókat, s ezzel magaménak tudhattam az akkor erős és nagyon híres magyar filmszakma rokonszenvét. Folyóiratot indítottam, ezzel odavonzottam a nálunk, Magyarországon politikailag mindig nagyon fontos irodalmi közélet figyelmét. Egyik kezdeményezője voltam a Nemzetközi Kodály Intézet felépítésének. Megyeszerte művelődési intézmények és iskolák elindításához adtam támogatást.

Ekkor kezdtem elindulni az országos hírnév útján. Fiókba zárt disszertációmnak nagyobb volt a kisugárzása, mintha megjelent volna. Érdeklődni kezdtek irántam folyóiratok, országos napilapok. Még Kecskeméten elindítója és hat esztendőn át műsorvezetője voltam egy rendszeres televíziós vitasorozatnak a Magyar Televízióban. Rendszeres résztvevője voltam rádiós politikai műsoroknak. Amikor elfogadtam a pártvezetőség javaslatát és elvállaltam a sajtóosztály vezetését a Központi Bizottságban, úgy képzeltem, hogy ezekkel a szellemi előzményekkel, tudásommal, kapcsolataimmal a reform hasznára lehetek. Akik idehívtak, viszont azt képzelték, hogy éppen ezt a tudást, ismeretet, kapcsolatrendszert használhatják fel általam a szellemi élet korlátozására. Elég hamar átláttam ezen a szándékon, és éppen ezért elég hamar bekövetkeztek az első konfliktusok is. A sok-sok ütközés közül csak kettőt szeretnék megemlíteni, mint olyan példákat, amelyekkel érzékeltethetem az említett konfliktusok természetét. Az egyik azért tört ki, mert nagyon nehezen tűrtem azt a bürokratikus titkolódzást, amely a párt életét jellemezte. Ezért kihasználva azt a helyzetet, hogy hivatalomnál fogva az esedékes pártkongresszusnak is én vagyok a sajtófőnöke, megszerveztem, hogy a kongresszus, amely 1970. november végén, december elején volt, a legteljesebb nyilvánosság előtt, a televízió egyenes

adásában, és a hazai, valamint nemzetközi sajtó jelenlétében follyék. Itt már a később is bevált kész tények taktikáját alkalmaztam. Olyan szervezési előkészületeket tettem, hogy azokat már megváltoztatni nem lehetett, s a Politikai Bizottság kénytelen volt jóváhagyni. Önkényesnek ítélt kezdeményezésem miatt azonban súlyos feddésben részesültem. A másik kísérletem nem sikerült. A nemzetközi információk nyilvánosságra hozatalában volt egy olyan szabály, mely szerint a szocialista országokat érintő kérdésekben a magyar hírközlő szervek csak az érintett ország hivatalos hírközlő szerveinek, hírügynökségeinek információit használhatják fel. Az 1970-es lengyelországi tengermelléki események, a gdanski felkelés idején megpróbáltam ezt a taktikát megtörni. A hivatalos lengyel hírügynökség közlésein túl, más, főleg nyugati hírforrásokat is igénybe venni. Ez a szándékom meghiúsult, mert a Magyar Távirati Iroda akkori vezetői, félelmükben vagy túlbuzgóságukban – ki tudja ezt ma már – megkerültek és úgymond konzultációs céllal főnökeimhez fordultak, akik természetesen az eredeti korlátozó megoldást hagyták jóvá. Így aztán a sajtóirányításban való működésem nem is tarthatott soká. Még az év végén önszántamból véget vetettem a reménytelen és kilátástalan küzdelemnek. Nem óhajtottam ostoba, korlátolt utasítások végrehajtója lenni. Hívtak a párt elméleti folyóiratához, a Társadalmi Szemléhez főszerkesztőhelyettesnek. Erre a hívásra igent mondtam, addigi főnökeim pedig örömmel adtak, fellélegeztek, hogy így megszabadultak tőlem.

Ez a váltás azzal járt, hogy egy fokkal feljebb kerültem a párthierarchiában és a Társadalmi Szemle sajátos helyzetéből adódóan, amikor 1971 januárjában elfoglaltam a helyemet, az azzal is együttjárt, hogy attól kezdve meghívottként állandó résztvevője voltam a Központi Bizottság üléseinek. Emellett gyakran előterjesztője, vagy elvi elméleti összefüggések miatt érintettje voltam különböző politikai bizottsági és titkársági előterjesztéseknek is. Így megadatott a lehetőség betekinteni a párt legnagyobb hatalmú szerveinek tevékenységébe. Itt volt alkalmam kitapasztalni azt a mérhetetlen képmutatást, amely ezt a bürokratikus szervezetet jellemezte.

1956 után kétségtelenül nálunk is az történt, ami a levert forradalmak után történni szokott. A levert forradalom megparancsolta leverőinek a forradalom feladatainak teljesítését. Ha a győztesek konszolidált körülmények között akartak uralkodni, engedelmeskedniök kellett ennek a parancsnak.

Az egyik és legzseniálisabb módszer az volt, ami Kádár János személyiségéből adódott, hogy szemben a Rákosi korszakkal, amelyben a diktatúra úgy próbálta hatékonyságát növelni, hogy az egész társadalmat félelemben tartotta, Kádár ennek az ellenkezőjét művelte. Már az 1957-

1963 közötti véres megtorlási szakaszban is jól felismerhetően elkülönítette és megjelölte a társadalomnak azt a csoportját, amelyet üldözni fog, és a többinek pedig azt ígérte, hogy ha betartják a szabályokat, akkor nem lehet bántódásuk. Két varázsigét talált ki erre a célra, az egyik úgy hangzott, hogy aki nincs ellenünk az velünk van, a másik pedig, hogy minden körülmények között törvényes rend lesz Magyarországon, és a törvényesség betartása a hatalomra is kötelező lesz. Így a félelem légköre helyett, a félelemből való oldódás lehetőségét teremtette meg, és a sok tragédiát megélt s a forradalom bukása után reménytelenségbe süllyedt társadalom elfogadta ezt az alkut. Meg is fizette az árát, a félelemnélküliségért megadta az együttműködés minimumát. A paraszttal újra bevitették a földjét a tsz-be, s elindult, aki tehette városi munkásnak; munkavállalónak. A munkás a maga biztonságáért csak olyan mértékben tartotta vissza teljesítményét, hogy az ne legyen túlzottan kirívó a hatalom számára. Az értelmiség pedig elfoglalta a bürokratikus, közhatalmi igazgatás rendjét, elkezdte elfoglalni az uralmi pozíciókat. Ezt a valóságot kellett a pártnak eltakarnia, egy sajátos szemfényvesztéssel hamis látszatokba burkolnia.

A közhatalom valódi birtokosa a párt volt, de éppen ezt a tényt kellett a legmélyebbre rejteni. Azt a hiedelmet akarták kelteni, hogy ez a párt valójában csupán egy kezdeményezéseivel irányt mutató társadalmi szervezet, az igazi közhatalom az állam választott és törvényes területeiben, szervezeteiben van. A párt úgymondván programjának és meggyőző erejének köszönheti, hogy elfogadják útmutatásait. Helyi szinteken ezt a játékszabályt nem mindig tartották be, és nem igen bajlódtak a látszat fenntartásával. Persze úgyis mindenki tudta, hogy mi a valóság, de azt is, hogy ezt így kell játszani. Eleinte még lelkiismereti felmentést adott sokaknak az a hit, hogy a polgári demokráciák sem különbek, ott is folyik hatalmi manipuláció, a mienk azonban különb, mert jó társadalmi célokért alkalmazzák. Később ez a céltudat és hit teljesen kiveszett az egészből. A többség számára cinikus cinkossággá süllyedt vagy beletörődéssé. Megpróbáltam kiutat találni ebből a kelepcéből. Azt játszottam, mintha a látszat valóság lenne. Ha törvényt mondtak, akkor azon törvényt értettem; ha szabadságot mondtak; azon szabadságot értettem; ha demokráciát, akkor demokráciát. Természetesen nem állíthatom, hogy a mindennapokban, az élet minden percében ezzel a tudatossággal éltem, s ezeket a megfontolásokat érvényesíthettem. Éltem, mint sok millió polgártársam, a rendszer szabályai, a lét feltételei szerint. Mondtuk a magunk bölcsességeit és ostobaságait, s néha éppen mert életben voltunk, és éltünk, legtöbbször megfontolások nélkül tettük azt, amit tenni kellett. Így aztán az életem nem merült ki csupa küzdelemben a látszatokkal és hazugságokkal való harcban, hanem többnyire azok tudomásulvételével és a hazugságok előtti meghajlásokkal telt. Például ahhoz, hogy párthatalmi, majd államhatalmi helyzeteimet messzetekintő célokra felhasználhassam az élet minden napjaiban, az előírásos, harmonizált frazeológiába beburkolózva éltem magam is a mindennapokat. A szabadság és a demokrácia olyan magasztos, de távoli cél volt, hogy a köznapi élet menetére közvetlen befolyással nem volt. Tízmillió ember közakarattal nem tud szakadatlan forradalmi lobogásban, szabadságvágyban, hősiességben, önfeláldozásban élni. Tízmillió ember a lehetőségek szerint szervezi meg, rendezi be életét. Kádár nagy találmánya volt ennek a felismerése és kihasználása. Ezt nevezte ő életszínvonalpolitikának és közmegegyezésnek.

Visszatérve a hetvenes évekre, a megtagadva elfogadott Kádár-rendszerre, hőstettekre és megalkuvásokra, egy dolog egészen világossá vált számomra, hogy a Kádár-rendszer a Jalta utáni rendszerek sajátos modelljeként, az egyoldalú szovjet függésből nem a függetlenségbe, hanem a kétoldalú függés irányába menetelt. A stagnálásba, majd a saját válságába belebonyolódó Szovjetunió még fenn tudta tartani katonai és politikai befolyását, de egyre kevésbé volt képes gazdasági befolyását fenntartani. Ez az első 1973-as olajárrobbanás után egyre nyílvánvalóbbá vált, ám ettől kezdve mind kérlelhetetlenebbül érvényesítette velünk szemben az energiaárakban a maga érdekeit. Hiszen szüksége volt minden bevételre. Ennek fejében viszont egyre elnézőbb volt gazdasági érdekeltségeink átrendezése tekintetében. Tudomásul vette, majdhogynem bátorította a Nyugattal való kereskedelmet, a Közös Piaccal való kapcsolatkeresést és a hitelek felvételét, a rohamos eladósodást.

Kádár foglya volt saját politikájának. Az ország belső békéje, a közmegegyezés fenntartása megkövetelte tőle, hogy óvja a társadalom elért életszínvonalát, nehogy azok a tömegek, amelyek ezért az árért hajlandók voltak egy korlátozott együttműködésre, elforduljanak, szembeforduljanak vele. Saját erőből, hazai erőforrásokból nem tudott ennek a feladatnak eleget tenni. Az elindult világgazdasági folyamatok egyre nagyobb mértékben sújtották rossz-szerkezetű, versenyképtelen gazdaságunkat. Ezért hát nem maradt más lehetőség, mint külső erőforrások bevonásával folytatni a kiegyezés politikáját. A Nyugat láthatóan szívesen belement ebbe a játszmába. Hitelképességünknek azonban egyik feltétele volt a folyamatos előrehaladás a liberalizálásban, az emberi jogok követelményeinek teljesítésében. Kádárnak, s a rendszernek nem volt más választása, mint elfogadni ezeket a feltételeket.

Magyarország külföldi eladósodásának sokszorta nagyobb szerepe

volt a szabadság és a demokrácia felé megtett lépésekben, mint Carter elnök egész emberi jogi prédikációjának és kampányának. A Kádár-rendszernek közvetlen fennmaradási érdeke fűződött ahhoz, hogy őrizze, sőt markánsabbá tegye liberális arcvonásait. Ez volt az a helyzet, amely újra megnövelte politikai esélyeimet. Képességem felhasználására is másfajta igény jelentkezett. 1970-ben a szellemi élethez, az értelmiséghez és a faluhoz fűződő kapcsolataimat ezen területek korlátozására akarták felhasználni, 1975-ben éppen ezen területek mozgásának kiszélesítésére, egy irányított liberalizációs folyamat kitelјesítésére kívántak felhasználni. S így kerülhetett sor arra, hogy a korszak egyik legellentmondásosabb, de az akkori politikusok között intellektuálisan a legmagasabb fokon álló személyisége, Aczél György, a Politikai Bizottság tagja, miniszterelnökhelyettes felkért, hogy a Kulturális Minisztériumban vállaljam el azt a miniszterhelyettesi posztot, amely a művészeti intézményeket, tevékenységeket felügyeli.

Aczél, akit szoros szálak fűztek Kádár Jánoshoz épp úgy, mint a magyar kulturális élet legnagyobbjaihoz, rám is szuggesztív hatással volt. Ma sem tagadom, hogy életem néhány évét az ő befolyása alatt éltem le, miközben folyamatosan lázadtam ez ellen a hatás ellen. Lázadozásaimat atyai módon, baráti elnézéssel fogadta, s ezzel hosszú időn át lehetetlenné tette, hogy azokból nyílt politikai konfliktusok legyenek. Ez a képessége messze a pártvezetésbeli kollégái fölé emelte.

1975 nyarán tehát felhagytam a Társadalmi Szemle szerkesztésével, felhagytam azzal, hogy különböző filmszemlék és televíziós szemlék zsűritagja vagy zsűrielnöke legyek. Abbahagytam a rádiózást, a televíziós műsorvezetést. Tizennyolc és fél évig tartó pártapparátusi szolgálat után elmentem állami tisztviselőnek, kulturális miniszterhelyettesnek. Úgy látszik, akkor még tevékenységemmel minden irányban elégedettséget váltottam ki, mert egy év múlva, 1976 nyarán, amikor a miniszter nyugdíjba ment, sok pályázó és önjelölt közül engem, aki sem önjelölt sem pályázó nem voltam, választottak meg a szokásos szocialista procedúrák mellett kulturális miniszternek.

Hivatali eskümet letéve, első dolgaim közé tartozott közölni, hogy a tárcának és az ágazatnak én vagyok a felelőse, ezért pártinstruktoroktól és az általam jól ismert pártapparátusi csinovnyikoktól csak tanácsokat és nem utasításokat fogadok el. A párt határozatait, mint a párt tagja tiszteletben tartom, ám érvényesítésükről, megvalósításukról magam gondoskodom. Komisszárokra nincs szükségem. Meg kell mondanom, hogy a kulturális területen dolgozó pártmunkások többsége szívesen tudomásul is vette elhatározásomat, legtöbbje maga is így gondolkodott. Néhány akarnok azonban nem óhajtotta tudomásul venni elutasításomat, és elindultak a szokásos aulikus intrikák, amelyek akkor már inkább hasonlítottak a bécsi Burg századeleji oldottabban intrikus légkörére, mint a Kreml bizáncias sötétségére.

Bizonyára ennek az oldottabb légkörnek köszönhetem, hogy viszonylag szerencsésen megúsztam egy kényes ügyet.

Büszkén viseltem akkor a kormány legfiatalabb tagja címet, és ennek megfelelően elég buzgón nekiláttam a minisztériumban lerakódott kövületek eltávolításához. Végrehajtottam egy radikális átszervezést, melynek címén sort kerítettem az alkalmatlanok elbocsátására, s arra is, hogy megszüntessem egyes részlegek rendszeres kommunikációját a pártközponttal. Ez a kapcsolat csak rajtam keresztül érvényesülhessen. Többi között nyugdíjaztam Biszku Bélának, a Központi Bizottság titkárának a feleségét. Biszku a legfőbb hatalmi szerveket – hadsereg, rendőrség, állambiztonság, közigazgatás – felügyelte a pártban. Ehhez akkor nagy bátorság kellett, csaptak is lármát az ügy körül, elég nagyot. Barátaim pedig féltőn beszéltek a lehetséges következményekről.

Ennek az időnek a cselekedetei közé tartozik egy ma is vállalható közművelődési törvény előterjesztése a parlamentben. A közművelődési törvény előkészítése során kerültem barátságba a minisztérium közművelődési főosztályának akkori vezetőjével, Bíró Zoltánnal, akivel azóta sorsunk a leglényegesebb pontokon összekapcsolódott, és ma is harcostársakként küzdünk közös politikai céljainkért. A közművelődési törvényt az Országház és a közvélemény is jól fogadta. Nagy sikere volt a miniszteri expozémnak. Megpróbáltuk ebben a törvényben az irányított, az állampolgárt alattvalónak és pedagógiai tárgynak tekintő népnevelési szemléletből a közművelődési intézményeket átvezetni egy olyan szemléletű világba, amely az autonóm állampolgárral számol, arra építi a közművelődési tevékenységet. Ennek a törvénynek a nyomán készítettünk olyan fejlesztési terveket a közművelődés számára, amelyek a magyar kulturális történelemben soha nem látott méretű építkezéseket indítottak el, számottevő mértékben javítottuk a közművelődésben dolgozók életkörülményeit. Ezzel a szemlélettel láttunk hozzá a művészeti intézmények szerkezetének átalakításához, a színházaknál különösen. Ugyanezen megfontolásokból kezdtük el a minisztériumi vezetők és az intézményvezetők fiatalítását.

Valaki megelégelhette sikereinket, kezdeményezéseinket, mert 1979-ben párthatározat született arról, hogy egységes igazgatás alá kell vonni az egész művelődési területet: közoktatást, felsőoktatást, kutatást, művészeteket, művelődési intézményeket. Ezek a területek addig három tárca és egyéb országos főhatóságok irányítása alá tartoztak. A párt határozata úgy szólt, hogy az egész átszervezést, egy egységes mi-

nisztériumba való beolvasztást úgy kell végrehajtani, hogy rövid határidőn belül mintegy kétharmadára csökkenjen a minisztériumban dolgozók létszáma.

Az új esztendőt már az átszervezési előkészületek lázában kezdtük. Szaporodtak a politikai spekulációk, a személyi kombinációk. A bürokratikus szervezetekre oly jellemző módon, a hatalmi felsőbbség az egzisztenciális bizonytalansággal és az e körüli hisztériával tette a maga számára kezelhetővé a területet.

1980. március 24-27 között zajlott le a Magyar Szocialista Munkáspárt XII. Kongresszusa. Ez a kongresszus újabb állomása politikai pályámnak.

Nem voltam küldött. A párt legfelső fórumán, a kormány tagjaként, mint meghívott vendég vettem részt. Bár megfordult a fejemben, hogy esetleg megválasztanak a Központi Bizottság tagjának, de elhessegettem a gondolatot. Volt ugyan, ami a megválasztásom mellett szólt, például, hogy 1978-79 óta ismét reformszelek fújdogáltak, és ilyenkor körülöttem is enyhülni szokott a légkör. Bizonyos értelemben ekkor már jelzésértékű volt a közvélemény szemében minden, ami velem történt. Tehát, ha én KB tag leszek, akkor ez arra vall, hogy a csúcson fordulat történt: Kádár a centrumot kissé a reform oldalára helyezte át.

Sokminden azonban ellene szólt ennek a várakozásnak. Főként az, hogy nem voltam választott, szavazati jogú küldötte a kongresszusnak. Úgy gondoltam, ha valamit akarnának velem, akkor valamelyik megyét megkérték volna, hogy csináljon belőlem küldöttet.

A kongresszus utolsó napján zárt ülést tartottak. A vezető testületek megválasztása következett. A meghívottak ezen nem lehettek jelen. Így aztán én bementem a hivatalomba. Akadt elég elintéznivalóm. Gondoltam, majd visszamegyek az eredményhirdetésre és a zárszóra. Minden kongresszuson a zárszó volt Kádár nagy attrakciója. Ilyenkor elemében volt. A kötelező rituálék, ceremóniák után – levetve minden kötöttséget – "kilépett a pártból", félre tette a pártvezéri szerepet, és a nép atyjának szerepébe illeszkedett. Ez a szerep kétségtelenül jól állt neki, különösen, mióta jól mentek a dolgok. S ezt még 1980-ban el lehetett hitetni, főleg, ha a szomszédok helyzetét néztük. Stílusra inkább iskolamesteri, semmint atyai volt, de a nép értékelte, hogy közvetlenül megszólították, és egyszerűen fogalmazott szavakban, mondatokban hallhatták a tanítást, a kinyilatkoztatást.

Éppen azon tűnődtem, hogy vajon milyen lesz az idei zárszó, milyen bölcsességet kapunk útravalónak, amikor beszól a titkárnőm, hogy üzenet jött, azonnal térjek vissza a kongresszus helyszínére és ott várakozzak egy e célból megjelölt szobában.

Amikor megérkeztem, a zárt ülés még tartott. A kis helyiségben, ahová beléptem, már többen gyülekeztek. Néhányat ismertem közülük. Végignézve a társaságon, nemigen volt kétségem, hogy ide azokat terelték, akik új tagjai lesznek a Központi Bizottságnak, de nem lévén küldöttek, a választásnak nem alanyai, csak tárgyai lehetnek. A Központi Bizottság egyik munkatársa csupán annyit közölt, hogy még a zárt ülés alatt, a választási eredmény kihirdetésére be kell mennünk az ülésterembe. Majd szólítanak bennünket, mondta.

Társalogni kezdtem az ott toporgó ismerősökkel, ismeretlenekkel. A nekem ismeretlenek is ismertek engem. De az igazi kérdésről, miért vagyunk itt, senki nem beszélt. Az egésznek a légköre inkább hasonlított egy fegyelmi tárgyalás előszobájának atmoszférájára, semmint a jó hírre várók ádventi vagy vigiliás hangulatára. Nekem még átvillant az agyamon, hogy ha KB tagnak választanak, talán megkérdezhették volna, hogy vállalom-e. Számomra az egész nagyon stílustalan volt. De minden kényeskedést félre téve, be kellett vallanom magamnak, hogy stílus ide vagy oda, valójában örülök ennek a fejleménynek.

Nemsokára szólítottak is bennünket, s a névsorolvasást, a szavazatszedő bizottság jelentését már a küldöttek között hallgattuk a kongresszusi ülésteremben. Elmondhattam, a hátam mögött megválasztottak az országos pártvezetőség tagjának. A rám vonatkozó javaslat kiagyalóinak – gondolom, elsősorban Kádárnak – eszébe sem jutott, hogy ehhez előzetesen a hozzájárulásomat kérjék. Szerintük bizonyára ezt a nagy kegyosztótól kapott kitüntetésként el kellett fogadnom. Mi tagadás, volt is ebben valami.

Az obligát vitaösszefoglaló zárszóval véget ért a kongresszus. Kádár már nem volt igazán formában. Látszott, hogy hanyatlik. A végeérhetetlen szóözönben már csak egyetlen, szimpla példázatra tellett tőle. Azt mondta: "...Amikor azt kérdik, mit szeretek enni, mondom: én azt szeretem, ami az, ahogyan hívják. Ha krumplilevesnek hívják, akkor azt'... Olyan kádermunkát kell végezni, hogy a tisztségviselő és a vezető valóban, a szó teljes értelmében az legyen, aminek hívják. Ha párttitkárnak hívják, akkor legyen az és ne bürokrata, ha igazgatónak hívják, akkor igazgasson, ha tudományos munkatársnak, akkor tudományosan munkálkodjon és így tovább". – Ez volt a zárszó egyik gyöngyszeme. 1980-ban már csak ennyire tellett.

Velem azonban aznap még történt valami különös dolog. A kongresszus befejezése, az internacionalé eléneklése után az új Központi Bizottság megtartotta alakuló ülését, amelyen megválasztották a Politikai Bizottság, a Titkárság tagjait; kinevezték a KB osztályvezetőit, a pártla-

pok, folyóiratok főszerkesztőit; kijelölték a KB mellett működő bizottságok vezetőit, tagjait.

Az ülést Kádár nyitotta meg. Rögtön azzal kezdte, hogy szükségtelen körülményeskedni, nem javasolja jelölőbizottság megválasztását. Ő egy egyszemélyes jelölőbizottságot javasol, s javasolja, hogy erre a feladatra Nemes Dezső elvtársat kérjük fel. Nemes Dezső nyugdíjas kommunista veterán, aki még az előző ciklusban a Politikai Bizottság tagja, a pártszerűség mintaképe és Kádár János feltétlen híve volt. A Központi Bizottság szó nélkül tudomásul vette ezt az indítványt, és a "jelölőbizottság" hozzálátott feladatához. Nemes Dezső, gondolkodás nélkül, kész javaslatokkal állt elő. Kivett a zsebéből egy irkalaphoz hasonló cetlit, amelyet nyilván, negyedórával előbb Kádár csúsztatott oda neki, és elkezdte felolvasni a leendő politikai bizottsági tagok és KB titkárok névsorát.

A nevek elhangzása után Kádár rutinszerűen feltette a formálisnak szánt kérdést: kinek van észrevétele? S ekkor csapott be a villám. Fehér Lajos, egy nem moszkovita múltú, az ellenállási mozgalomban edződött veterán, nyugalmazott miniszterelnökhelyettes, egykori reformer politikai bizottsági tag, kért szót. Közölte, hogy a felolvasott nevek sorát szeretné kiegészíteni. Javasolja, hogy a Központi Bizottság válassza meg Pozsgay Imrét a Politikai Bizottság tagjának és a KB titkárának. Szép és számomra fölöttébb hízelgő módon ecsetelte politikai pályámat, előnyös tulajdonságaimat, képességeimet, s kérte, hogy ezeket a képességeket a legmagasabb posztokon hasznosítsák, mert erre nagy szüksége van most az országnak.

A teremben dermedt csend lett. Ahogyan mondani szokták, megállt a kés a levegőben. Mindenki lesütötte a szemét, vagy tanácstalanul Kádárra pislogott. Botrány szaga terjengett. Fehér Lajos indítványával megszegett egy hallgatólagos megállapodást, miszerint a kötelességszerűen elhangzó felszólítás a további javaslatokra, csupán a formának hozott áldozat, a kommunista rítus része, de rendkívül illetlen és botrányos dolog élni vele. Hiszen minden tökéletesen elő van készítve, ilyenkor egy újabb javaslat csupán rendbontás. Különben is, a hallgatólagos megállapodásba vagy inkább tudomásulvételbe beletartozott az is, hogy a Politikai Bizottság összeállításában Kádár Jánosnak van döntő szava, amit félreérthetetlenné tett azzal is, hogy nem sokat teketóriázott a jelölőbizottsággal. Azt hiszem, mindezt pontosan tudta Fehér Lajos is, de ő meg, mint afféle fenegyerek, szeretett volna megtörni egy rossz hagyományt. Rólam pedig, tudom, hogy az volt a véleménye, amit elmondott.

Néhány másodpercnyi kínos hallgatás után Kádár törte meg a csendet. Szavait ravasz kacsintással kísérve, azt mondta: Nemes elvtárs, te vagy a jelölőbizottság, fejtsd ki a véleményed az elhangzott javaslatról.

Nemes Dezső, az öreg bolsevik harcos, akit nem volt könnyű kizökkenteni sem szokásos gondolatmenetéből, sem nyugalmából, most teljességgel képtelen volt úrrá lenni zavarán. Minden meggyőződés és meggyőző erő nélkül hebegett-habogott. Magyarázott valamit arról, hogy az egész megfelelően elő volt készítve, kár lenne most ilyen-olyan ötletekkel megbontani a rendet. Közben kétségbeesetten, segélykérőn leste Kádár tekintetét, szemeivel szinte esedezett hozzá, mentse már ki ebből a kelepcéből. Végül Kádár megszánta, és átvette tőle a szót. Kezdte azzal, hogy a javaslatot jónak tartja. Még tódított is valamit azon, amit Fehér Lajos az én jó tulajdonságaimról mondott. A javaslat jó, de nem időszerű, mondta. Pozsgay elvtárs most lett a Központi Bizottság tagja. Képességeit eddig pártfunkcionáriusként és állami hivatalok élén bizonyította. A jövőben a legmagasabb politikai posztokon számolunk vele, de most a gyakorlati munka követelményei azt kívánják, hogy egy ideig még KB tagként politizáljon.

Ekkor hallottam tőle először, amit később oly sokszor volt alkalmam hallani, hogy a gyakorlati munka követelményei teszik szükségessé az ilyen vagy amolyan személyi döntéseket. Ez volt az a varázsige, amely levette róla az érvelés terhét, kínos politikai indokolások nyűgét. Valakinek mennie kell? A gyakorlati munka követelményei indokolják. Menesztés vagy kinevezés, egyre ment. Ráolvasták a gyakorlati munka követelményeit, és el volt intézve.

Mondanom sem kell talán, hogy Kádár szavai után az én ügyem lekerült a napirendről. Én magam sztoikusan, nyugodtan, szó nélkül éltem meg az egész jelenetet. Az ügy emléke Kádárban, azt hiszem, úgy maradt meg, mint tüske a köröm alatt. Az incidens pedig harckészültségbe helyezte párton belüli ellenfeleimet. Úgy gondolták, ha ez a javaslat elhangozhatott, újra felbukkanhat, és már nem lehet visszaszorítani. Ezt a harckészültséget abból vettem észre, hogy szaporodni kezdtek körülöttem az intrikák, a gáncsoskodások.

Reformer évek – kultúra tervezés

A kongresszus után folytatódtak a hétköznapok. Visszatértem hivatali munkámhoz és teljes energiával nekiláttam az új, egyesített minisztérium megszervezésének előkészítéséhez. KB tagságomat, s a vele járó védettségemet pedig későbbi küzdelmeimben eszközként használtam céljaim eléréséhez. Ez hol sikerült, hol pedig rajtavesztettem.

A minisztériumok egyesítését kezdetben vonzó feladatnak tartottam.

Reméltem, hogy az egész oktatási, felsőoktatási, kutatási és kulturális, közművelődési életet egy nagy minisztériumba, egyetlen nagy államigazgatási szervezetbe összeterelve, hatékonyabban gazdálkodhatunk az ország szellemi tőkéjével, takarékosabban használhatjuk fel a szükségletektől messze elmaradó állami költségvetési támogatást, és jobban megoszthatjuk a felelősséget az állampolgár, a helyi önkormányzatok, intézmények és az állam, a kormány között. Reméltem még, hogy nagy mértékben csökkenthetők lesznek az igazgatási költségek, leszerelhető lesz az a kerékkötő tanügyi és kulturális bürokrácia, amely oly bénító hatással volt az alkotóerő kibontakozására.

Bizakodva láttam tehát hozzá egy izgalmas politikai és szervezési feladat elvégzéséhez. Úgy látszott, hogy a pártvezetés és a kormány is nagy jelentőségűnek tartja az ügyet, mert létrehoztak egy szervezési főbizottságot is, melynek vezetését Lázár György miniszterelnökre bízták. Bár kezdettől gyanítottam, hogy ez a döntés az én korlátozásomat szolgálja, felügyelet alá helyezésemet jelenti, csak később vált bizonyossá, hogy valóban erről volt szó.

Kezdetben, amikor az új szervezeti egységek számáról, formájáról, szerepük és funkciójuk összehangolásáról kellett dönteni, a Lázárral való egyeztetés nem jelentett különösebb akadályt. Nem is jelenthetett, hiszen kitűnő szervezési szakemberek, menedzserek, költségvetési tervezők álltak rendelkezésemre. Támogatásukkal meggyőzően tudtam képviselni javaslataimat. A bizottság el is fogadta azokat. Még az sem okozott különösebb gondot, hogy miként bonyolítsuk le mintegy háromszázötven tisztviselő elbocsátását, más feladatra, pályára irányítását. Sikerült megoldani emberséges módon, az érintettek számára is elfogadhatóan. Az egész állománycsökkentés úgy zajlott le, hogy egyetlen munkajogi, bírói beavatkozásra nem volt szükség.

A bajok, konfliktusok akkor kezdődtek, amikor a vezetők megbízatásáról kellett dönteni. Ekkor vált számomra világossá, hogy nem feltétel nélküli irántam a bizalom. Kiderült, hogy az előző időkben, a kulturális miniszterségem idején lezajlott konfliktusok nem maradtak csupán ügyintézési, ügydöntési konfliktusok, hanem politikai, bizalmi sérüléseket is okoztak. Ennek köszönhettem, hogy különösen az úgynevezett káderügyekben, amelyek a párt számára mindig is nagyon fontosak voltak, elkezdtek a körmömre nézni. Bizonyára sokan emlékeznek Sztálin jelmondatára: "Minden a kádereken múlik." Nos, én ennek a zseniális gondolatnak minden következményét élveztem. Vért izzadva kellett megküzdenem minden vezető poszt betöltésénél elgondolásaim, javaslataim érvényesítéséért. Ez hol sikerült, hol nem, de már maga a küzdés is tovább csökkentette bizalmi tőkémet. Hiszen nem volt szokás és nem

tartozott az eltűrhető dolgok közé személyi kérdésekben szembeszállni úgymond a párt akaratával. Az én dolgaimban a pártot a Politikai Bizottság, a Titkárság és a Központi Bizottság apparátusa jelentette.

Valójában a párt akarata a művelődés területén Aczél György akaratát jelentette. Ekkor és éppen személyzeti kérdésekben váltak a beavatottak előtt láthatóvá a köztünk lévő koncepcionális különbségek. Ő, akinek vitathatatlanul jó érzéke volt az igazi értékek felismeréséhez és tisztelte a szuverén alkotót, úgy vélte, hogy csakis ő ismeri a mértéket és a határt, ezért neki kell személyes lekötelezettségekkel pórázon tartania az alkotókat. Erős és szuggesztív egyéniségével, a javadalmak, jutalmak és a megvonások, büntetések "ésszerű", kidekázott alkalmazásával, a korbács és a mézesmadzag segítségével érte el a magyar kultúra viszonylagos szabadságát, annyit, amennyi véleménye szerint az alkotáshoz kellett. Ezt a módszert olyan művészi fokra emelte, hogy alkalmazásában sikerült együttműködésre bírnia az alkotók többségét, köztük a legnagyobbakat is. Sikerült elhitetnie, hogy ez a legnagyobb szabadság, amit elérhetnek, s szabadságukat akkor védhetik meg igazán, ha önkorlátozással, öncenzúrával állnak ellen a hamis csábításoknak, szirénhangoknak.

Az ugyancsak Aczél által inspirált tudománypolitikai határozatban képmutató módon ezt is úgy fogalmazták meg, hogy a kutatás szabad, a publikálás határait azonban a szocializmus érdekei szerint szabják meg. Cenzúra nincs. A publikálás feltételeit – a szocializmus érdekeit – a kiadók igazgatói, a lapok, folyóiratok főszerkesztői ismerik. Ezen ismereteiket a pártközpontban tartott eligazítások, főszerkesztői értekezletek táplálták. Ha a tömegközlési eszközök vezetőinek némelyikében egy-egy produkcióval kapcsolatban az útbaigazítások ellenére kételyek merültek fel, ott volt a külön, személyes konzultáció lehetősége a Központi Bizottság munkatársaival vagy akár Aczél Györggyel. Nem volt olyan apró ügy, amellyel Aczél ne lett volna hajlandó foglalkozni. Mivel kinevezések a pártközponttól, végső soron Aczéltól függtek, az igazgatók és főszerkesztők pontosan tudták, kihez kell fordulniuk, amikor a szocializmus érdekeinek határát tapogatják. Aczél a maga koncepcióját az ú.n. három "T" kategóriájában helyezte el: támogatás, tűrés, tiltás. A harmadik T-t, a tiltást, az alkotók igyekeztek eleve, önszántukból elkerülni. Ennek ellenére nagy volt a tapogatózás, mert Aczél változtatgatta a határokat. Így tette magát nélkülözhetetlenné.

Nem állítom, hogy én akkor már a korlátozás és irányítás nélküli kulturális és alkotói szabadság híve lettem volna. De gyűlöltem az önkényt, a különböző művészeti és irodalmi irányzatok személyes elfogultságok szerinti megítélését, kedveltség szerinti előnyszerzését. Úgy voltam ve-

le, hogy ha már a korlátozás elkerülhetetlen, akkor azt garanciális szabályokkal intézményesíteni kell. Aki betartja a szabályt, annak nem lehet bántódása akkor sem, ha nekünk nem tetsző dolgokat művel.

Ma már jól tudom, a rendszer logikája szerint Aczélnak volt igaza. Valójában az ő módszere bizonyult eredményesnek. Végülis neki sikerült a legvidámabb barakkot berendeznie a kádári politika kiterjesztésével a kulturális területre. A Szovjetunió és a kelet-európai országok számára ez is túl sok volt. Aczél szálka volt a szemükben. Ezért nem kaphatott soha, legnevezetesebb születésnapjain sem szovjet kitüntetést, miközben a többi politikai bizottsági tagnak születésük kerek évfordulóján menetrend szerint érkeztek ezek a kitüntetések.

Ilyen koncepcionális szembenállással láttunk hozzá az új, több minisztériumból és főhatóságból, jelentős létszámcsökkentéssel egyesített minisztérium vezetőinek kiválasztásához. Rögtön az elején nyilvánvalóvá vált, hogy ez az az ügy, amelyben a miniszterelnök csupán formális és közvetítő szerepet játszik. Minden megnyilvánulásnál kilátszott a lóláb, félreérthetetlenül észlelhető volt Aczél György szándéka, befolyása. Az államtitkár megválasztásánál egyetlen kikötésem volt, hogy ne kultúrpolitikus, hanem közgazdász legyen, és lehetőleg olyan ember, aki nem a pénzügyminisztériumot képviseli a művelődésügyben, hanem a művelődésügyet a pénzügyminisztériumban. A jelöltet – Drecin Józsefet – én is megfelelőnek tartottam, így az államtitkár kinevezése körül nem volt különösebb fennakadás. A miniszterhelyettesi kört is viszonylag könynyen lezártuk. Sikerült elérni, hogy ne kapjon kinevezést a pártközpont egyik jelöltje, akit a rábízott területen Berijának neveztek. Ő a Központi Bizottságban lett osztályvezetőhelyettes. Egyébként miniszterhelyettesekből a káderpolitikai követelményeknek és a nomenklatúra előírásainak megfelelő kínálat nem nagyon volt. Így aztán nem volt nehéz elérnie Aczélnak, hogy egy-két iránta lojális – vagy neki kiszolgáltatott ?! – személy is bekerült erre a posztra.

Az államtitkár és a miniszterhelyettesek kinevezéséhez a Központi Bizottság Titkárságának előzetes jóváhagyására volt szükség. A főigazgatók, főosztályvezetők kinevezésének jóváhagyása a minisztériumi pártbizottság hatáskörébe tartozott. Az igazi csata ezeknek a pozícióknak a meghódításáért folyt. Mindenki tudta, hogy rajtuk múlik, eredményesen működik-e a minisztérium és tudtuk azt is, hogy egyes ágazatokra, területekre, intézményekre rajtuk keresztül lehet a legnagyobb hatást gyakorolni. Náluk vannak az eszközök, a pénz, tudás, szakértői gárda. E nagymértékű befolyást magyarázza még az a tény, hogy az új minisztérium közvetlen felügyelete alá tartoztak, mondhatnám, hogy szinte tulajdonában voltak a kultúra reprezentatív nemzeti intézményei:

a Nemzeti Színház, az Operaház, a Nemzeti Múzeum, a Nemzeti Galéria, az Országos Széchenyi Könyvtár, az Országgyűlési Könyvtár, a könyvkiadók, filmgyárak, filmstúdiók, a kulturális lapok, folyóiratok; az oktatás területén az egyetemek, főiskolák a hozzájuk tartozó tudományos kutatóintézetekkel, szellemi műhelyekkel, módszertani központokkal együtt. Nos, mindezen túl a minisztériumon, következésképpen az irányítást gyakorló főosztályvezetőkön múlt, hogy milyen költségvetési támogatásban részesülnek a helyi önkormányzatokhoz tartozó iskolák, művelődési intézmények. Nem csoda hát, hogy a koncepcionális különbségek miatt ennek a vezetői szintnek a birtoklásáért folytatott harc csatatérré változtatta a szerveződő minisztériumot. Itt dőlt el, hogy az általam képviselt reformszempont érvényesül-e, amely a politikától viszonylag független, az ügyek, feladatok iránt lojális, szakszerű közszolgálat követelményét tartja szem előtt, vagy az, ami követi a pártállam logikáját, és a személyi függőségen keresztül érvényesíti a párt befolyását.

Terveimben abból indultam ki, hogy formálisan nem tartozom senkinek elszámolni a főosztályvezetők, főigazgatók kinevezésével. Sem a pártközpontnak, sem a Minisztertanácsnak. A minisztériumi pártbizottság nem okozott gondot. Különben is az átszervezés kezdetén nem volt pártbizottság, hanem a Központi Bizottság Titkársága által megbízott pártszervező működött, aki még ráadásul egyetemi évfolyamtársam, barátom és szövetségesem volt. A átszervezés után megalakuló pártbizottság őt – Herczeg Ferencet – választotta meg titkárának. S itt be kell vallanom, hogy a külső személyes befolyással szembeni ellenállásban magam is felhasználtam személyes kapcsolatokat. A maradék párthatáskört, a minisztériumi pártbizottságét így semlegesítettem, sőt, bizonyos fokig az általam képviselt célok szolgálatába állítottam.

Aczél György ebbe a helyzetbe nem nyugodott bele. Ő, aki – ha az érdeke úgy kívánta – még egy vidéki kórházigazgató vagy főorvos kinevezésébe is beleszólt, nem tűrhette, hogy ne legyen szava az általa felügyelt minisztérium vezetőinek kinevezésében. Meg volt róla győződve, hogy az én törekvéseim súlyos kockázatot jelentenek a párt vezető szerepére, következésképpen az egész rendszerre nézve. S ebben sok volt az igazság, de engem akkor már másféle igazság vezérelt. Ahhoz, hogy ő a maga célját elérhesse, itt, ahol már nem segített a párthatáskör avagy a miniszterelnök előtérbe állítása, kénytelen volt személyesen fellépni, kimenni a nyílt terepre. Ragaszkodott hozzá, hogy tájékoztassam minden személyi ügyről, s a kulcsfontosságú helyek betöltésénél megfogalmazta a kifogásait, s megtette javaslatait. Makacs ellenállásával, határozott követeléseivel szembeszállva a legtöbb területen érvényesíteni tudtam

elképzeléseimet. Sikerült ez a személyzeti főosztályon, a film-főigazgatóságon, a könyvkiadói főigazgatóságon, a közgyűjteményi főosztályon, a gazdasági, költségvetési ügyek irányításában. Különösen nagy jelentősége volt annak, hogy az egyetemi, felsőoktatási és kutatási ügyek irányítását rábízhattam arra a Bihari Mihályra, akit jogtudományi, politológiai felkészültsége, széles látóköre, tehetsége és személyes tisztessége alkalmassá tett arra, hogy irányításával előkészítsenek egy átfogó felsőoktatási és tudománypolitikai reformot. Tudjuk, hogy ő is egyike volt azoknak, akik később a rendszerváltás elméleti, közjogi és politikai előkészítésében is nagy szerepet játszottak.

Nem hallgathatom el, hogy törekvéseimben elszenvedtem súlyos vereségeket. A legsúlyosabbat Bíró Zoltánnal kapcsolatban. Őt, aki a közművelődési törvény előkészítésében segítségemre volt, s már akkor bizonyította kiváló képességeit, még a kulturális minisztériumban kineveztem a tájékoztatási és irodalmi főosztály vezetőjének. Ugyanezt a feladatot szerettem volna rábízni – immár jóval kiterjedtebb hatáskörrel – az új minisztériumban is. Az ő dolga lett volna a kulturális és közoktatási nyilvánosság kezelése, a minisztériumokhoz tartozó sajtó, tömegkommunikáció felügyelete, tájékoztatása, valamint a kapcsolatok fenntartása, ápolása az Írószövetséggel, az irodalmi közélettel. Bíró Zoltán már előző posztján bebizonyította, hogy kiváló képességei mellett erős jelleme, hajlíthatatlan elvisége, részrehajlás nélküli ítélőképessége teszik alkalmassá a vállalt ügy képviseletére. De éppen ezen tulajdonságai váltak akadályává kinevezésének. Azok számára, akik tudták, hogy Magyarországon milyen óriási jelentősége van az irodalmi életnek, nem lehetett közömbös, hogy ezekkel a feladatokkal ki foglalkozik. Hiszen nálunk a torzult politikai szerkezet, a kelet-európai nyomorúság miatt a XVIII. század óta az irodalomé volt a politikai kezdeményező szerep, a megújulás inspirálása, a nemzet érdekképviselete. Nem volt ez másként a kommunista uralom alatt sem.

Bíró Zoltánt a demokrácia és a szabadság melletti elkötelezettsége, mértéktartó és mértékadó magatartása, ebből következő toleranciája alkalmatlanná tette a hatalom, személy szerint Aczél György és köre szemében arra, hogy az irodalmi élettel a párt és az állam kívánságai szerint foglalkozzék. A sors iróniája, hogy Bíró Zoltánt később ugyanezen tulajdonságai késztették arra, hogy a Magyar Demokrata Fórumtól megváljon, amikor a Fórum győzött és kormánypárt lett az 1990-es szabad választásokon.

Aczél megmakacsolta magát és minden követ megmozgatott, hogy megakadályozza Bíró Zoltán kinevezését. Akciójához kint is, a minisztériumban is szövetségeseket szerzett. Legfőbb támogatója Tóth Dezső

miniszterhelyettes volt, aki a művészeti területekért felelt. Kijelentette, hogy nem hajlandó együttműködni Bíróval. A másik szövetséges Kardos György, Aczél barátja, a kortárs magyar irodalom kiadójának, a Magvetőnek az igazgatója volt. Ő az írókat zsarolta, ha netán arra vetemednének, hogy támogatják Bíró Zoltánt.

Ezek után Bíró Zoltánnak felajánlottam a Közművelődési Főosztály vezetését. Ezt viszont ő nem fogadta el. Megalkuvás nélküli magatartása megkeményítette ellenfeleit is. Ezek után bárhová neveztem ki valamelyik kulturális intézménybe, utána nyúltak és elüldözték. Évekig nem kaphatott egyetemi vagy főiskolai állást. Ez a történet jellemző a kádári Magyarország közállapotaira, hiszen Bíró Zoltán, amikor mindez megtörtént, az uralkodó párt tagja volt. Ennek ellenére elbántak vele, amikor kiderült, hogy konformizmusa nem üti meg a hatalom által megkívánt mértéket. Meggyőző példa ez azoknak, akik ma, a rendszerváltás után – bizonyára érdekük kívánja így – egy egyszerű formulában akarják elintézni az emberek múltját: ki volt a párttag, és ki nem. Láttam szép számmal hősi szabadságküzdelmeket folytató, önfeláldozó párttagokat és gyáva, karrierista pártonkívülieket. E tekintetben, úgy hiszem, egyetlen tisztességes követelmény létezik: a mércét a magatartás mellé kell állítani és nem a pártálláshoz.

Minden kompromisszum és vereség ellenére az új minisztérium indulásában az általam képviselt koncepció győzött. Hogy a közszolgálat pártsemleges elve jobban érvényesüljön, magamnak is személyes példát kellett mutatnom. Senki hatáskörét nem kereszteztem, senkinek a feje fölött át nem nyúltam. A rámbízott döntési területen – a felelősséget magamra vállalva – igyekeztem tanácsadókat vagy a nyilvánosságot igénybe venni. Vonatkozott ez társadalmi művelődési programok elindítására éppúgy, mint nagyberuházások eldöntésére; vezetők kinevezésére ugyanúgy, mint béremelésekre vagy javadalmak osztására.

A miniszternek különösen nagy hatalma volt kitüntetések, jutalmak, járandóságok osztogatásában. Ha csak ezt az egyetlen lehetőséget vesszük számításba, akkor is egy személyileg lekötelezett óriási klientúra jöhetett létre körülötte. Gondolok arra, hogy a sokszoros túljelentkezővel működő egyetemi felvételi rendszerben teljesen szabályos, törvényes kivételezési lehetősége volt a miniszternek; vagy arra, hogy személyes keretből lakások tucatjait adhatta ki belátása szerint. (Ennek jelentőségét az érti igazán, aki tudja, mekkora lakáshiány volt akkor Budapesten.) Százmillió forintokat kitevő összegben nyújthatott hosszú lejáratú, kamatmentes kölcsönt, hiteleket művészeknek, íróknak, tudósoknak. Nem is beszélve az évente ezres nagyságrendben általa kiadható kitüntetésekről, amelyek nagy része privilégiumokkal (pl. jutalom,

nyugdíjpótlék) is együtt járt a kitüntetettek számára. Természetesen az úgynevezett nagy kitüntetések – Állami Díj, Kossuth Díj, Kiváló Művész stb. – nem tartoztak a miniszter hatáskörébe. Csak javaslattételi joga volt. A Központi Bizottság illetékes szervei és a kormány döntöttek.

Ezen jogosítványaim érvényesítésében kezdettől fogva az önkorlátozás útját jártam. Döntéseim előkészítését tanácsadó testületekre bíztam, határozataimnak pedig megfelelő nyilvánosságot biztosítottam. Azzal, hogy a magam hatalmát társadalmi ellenőrzés alá vetettem, mintegy rákényszerítettem beosztott vezető társaimat és a különböző részlegeket arra, hogy hasonlóan cselekedjenek. Nem állítom, hogy miközben én nem nyúltam át mások feje fölött, az én fejem fölött ne nyúltak volna közvetlenül egyik-másik nálam hajlékonyabb beosztottamhoz. De mivel tudták, hogy ezt nem tűröm el, titkolniuk kellett. Mindenkitől megkívántam, hogy előterjesztését saját nevében tegye meg.

A protekciót nem tűrtem el, s ebben családom is támogatott. Soha nem fogadtak volna el semmiféle jogtalan előnyt vagy kedvezményt. Eszembe jut, hogy a fiam az érettségi után egyetemre jelentkezett, de közben megkapta a katonai behívót is. Egyik – ilyen ügyekben kevésbé kényes – kollégám megkérdezte, nem akarom-e a gyereket kihúzni a katonai szolgálatból. Természetesen elutasító volt a válaszom. De ugyanez volt a fiamé és az anyjáé is. Hálát adok a sorsnak és feleségem nevelési következetességének, hogy mind a fiam, mind a lányom tehetsége és jelleme megóvott bennünket attól, hogy érvényesülésükhöz görbe utakat válasszunk.

Ám nem hallgathatom el azt sem, hogy a magamfajta vezetők helyzetével, beosztásával számos törvényes járandóság, privilégium járt együtt. Ezek igénybevétele azonban nem függött személyes elhatározástól, a funkció és a rendszer elválaszthatatlan része volt. Azt viszont – sokakkal szemben – büszkén mondhatom, hogy ezek a privilégiumok soha nem nehezedtek rám olyan mértékben, hogy ne tudtam volna szabadulni tőlük, ha elveim vagy céljaim a kockáztatásukat kívánták. Ebben is erős szövetségesem volt a feleségem. Míg nagyon sok funkcionárius felesség tisztességtelen eszközöktől sem visszariadva tolta férje karrierjének szekerét, s páni félelemmel gondolt a vereségre; a bukást vagy hanyatlást képtelen volt elfogadni, iszonyatos veszekedésekkel, sápítozással támadta bukott férjét, az én feleségem azt nem bocsátotta volna meg, ha akár a legmagasabb tisztségért a legcsekélyebb erkölcsi engedményt teszem.

A torz és irányított nyilvánosság azonban az erkölcsileg kifogástalan, tiszta vezetőket sem tudta megóvni a rossz látszatoktól. Hiszen egy hamis rendszerben az igazság is a hazugság pocsolyájában fürdik. Egy nagyon jellemző példával talán érzékeltethetem, mire gondolok. Sokféle ügyem között feltűnt, hogy milyen bonyolult és mekkora akadályokba ütközik a külföldi munkavállalás engedélyezése. Láttam azt is, hogy elsősorban az állambiztonsági szolgálat tartja rajta a kezét. Tudtam, hogy ez sok ezer ember létét érinti: zenészekét, énekesekét, zeneoktatókét, nyelvtanárokét, tudományos kutatókét stb., s érinti az ország nemzetközi megítélését, jóhírnevét. Elkezdtem a dolognak a végére járni, vizsgálni, miként lehetne a mozgásteret tágítani. Törekvésemben támogatott Horváth István belügyminiszter. Valamiképpen megszereztem a párt adminisztratív osztályának, vagyis a hatalmi szervekkel (honvédség, rendőrség, munkásőrség, igazságszolgáltatás stb.) foglalkozó részlegeinek beleegyezését, hogy rendőrségi hatáskörből a művelődési tárca hatáskörébe kerüljön az engedélyezés. Erről szabályszerű rendeletet adtam ki. Ha ma valaki elővenné ezt a rendeletet, és rosszhiszeműen kiszakítaná megjelenésének korából, összefüggéseiből, azt mondhatná, hogy Pozsgay rendőri feladatokat vállalt és ellenőrzése alá vonta a külföldi munkavállalást. Valójában az az igazság, hogy ezzel az egyetlen akcióval elértem a külföldön dolgozó művészek, szellemi munkavállalók számának a megsokszorozását, akikből itthon értelmiségi munkanélküliek, jobb esetben szellemi inségmunkások lettek volna. Szemrehányást legfeljebb azért kaphatnék, hogy akkor még nem sikerült a rendszert leváltani, s az egész ügyet az emberi jogok körébe utalni. Erre még várni kellett 1989-ig.

A személyi ügyek körüli bonyodalmak, az álláspontok különbözőségéből fakadó ütközetek tovább szaporodtak. Ennek ellenére – felhatalmazásommal élve – úgy folytattam a munkámat, mintha ezek a konfliktusok nem lennének. Lázasan dolgoztunk az Operaház rekonstrukcióján, hogy az utóbbi évtizedekben nagyon leromlott épület méltóképpen készüljön megnyitásának századik évfordulójára, 1984-re. Felavattuk a háború utáni első új színházi épületet, a győri színházat. Elkezdtük néhány nagy vidéki színház felújítását, több új színházi társulat létrehozását az ország távolabbi pontjain lévő városokban. Meggyorsítottuk a budavári királyi palota még helyre nem állított nyugati szárnyának az építését, hogy mielőbb otthont adhasson nemzeti könyvtárunknak, az Országos Széchenyi Könyvtárnak. További új művelődési házakkal gyarapodtak a városok és falvak. Nekiláttunk mintegy ötezer új iskolai tanterem felépítésének és a nagy egyetemi rekonstrukciók előkészítésének. Elindítottuk a felsőoktatási reformot és nagy erővel dolgoztunk a pedagógusbér-rendszer új struktúráján, s a béremelésen. A magyar könyvkiadás elérte csúcspontját: egy évben több mint nyolcezer

könyv jelent meg mintegy kilencvenmillió példányban. Ez világszínvonalú teljesítmény egy tízmillió lakosú országban.

Az idő küldötte: Aczél György

Látszólag ment minden, mint a karikacsapás. A háttérben azonban a szándékunkat keresztező vagy azzal egyenesen ellentétes irányú folyamatok bontakoztak ki. A nemzetközi viszonyokban drámai erővel hatott a lengyel válság kirobbanása 1980 nyarán. A Szolidaritás óriási tömegvonzása a magyar politikai vezetés magabiztosságát is megrendítette. Kádárban és vezetőtársaiban erősödött az elhatározás, hogy az életszínvonalat minden áron meg kell védeni, mert a népet csak a biztos kenyérrel és munkahellyel lehet féken tartani. Ez az elhatározás tovább mélyítette egy másik negatív folyamatnak a medrét: a gazdasági válságét. Hiszen így tovább halasztották, késleltették a gazdaság ésszerűsítését. Az óriási állami szubvencióval működő, tehát nem jövedelmet termelő, hanem azt felemésztő vállalatok nem csökkenő, hanem növekvő állami támogatással folytatták tevékenységüket. A nemzetközi piaci versenyben egyre hátrányosabb helyzetbe kerültünk, a cserearányok tovább romlottak Magyarország kárára. A jólét fenntartására, a köznyugalom megvásárlására semmiféle újabb erőforrás nem állt rendelkezésre. A kádári politika logikus következménye volt a külföldi hitelek növekvő ütemű felvétele, az ország rohamos eladósodása.

A bajokat tetézte, hogy a rossz szerkezetű, az állami tulajdon túlsúlyára épülő, tulajdon és a piac hajtóerejét nélkülöző magyar gazdaság képtelen volt a hiteleket ésszerűen felhasználni. A dollármilliárdok úgy folytak át rajta, mint rosta likán a víz. A redisztributív, vagyis újraelosztásos államháztartás, állami költségvetés, amely minden jövedelmet igyekezett a kincstárba besöpörni, és az állam, tulajdonképpen a párt, céljai szerint újra elosztani, tág teret nyitott a központi önkénynek, és alig adott lehetőséget a takarékosság ra.

Takarékoskodni pedig kellett! Hol? Ahol legkisebb az ellenállás. Komoly megtakarításokat lehetett volna elérni a költségvetés mintegy harmadát felemésztő szubvenciókon, amelyek egy részével a veszteséges vállalatokat tartották életben, más részükkel a fogyasztókat támogatták. Ezt a területet azonban védte a Kádár-féle életszínvonal-politika, a teljes foglalkoztatás illúziója, és védték az e területeken működő hatalmas lobbyk, erős érdekérvényesítő szövetségek. A másik nagy megtakarítási lehetőséget a hadikiadások jelentős csökkentése adhatta volna. De

e területen a kötelezettségeket a Varsói Szerződés parancsnoksága, végső soron a szovjet hadvezetés szabta meg. Ők pedig inkább újabb terheket róttak volna ránk, nemhogy enyhítettek volna. Ilyen körülmények között szinte kínálkozott a takarékosságra a kultúra, a tudomány, az oktatás.

Jó magyar hagyomány szerint ezeket a területeket mindig gyengén képviselték a hatalomban. Egy-két kivétel ugyan akadt, amikor egy-egy kiemelkedő államférfi, tekintélyét, befolyását latba vetve, a korszak légkörét kihasználva nagyobb eredményt tudott elérni. Ilyen volt például báró Eötvös József kultuszminiszter az 1867-es kiegyezés után és gróf Klebersberg Kunó kultuszminiszter a két háború között.

Mondhatná valaki, hogy Aczél Györgynek sem volt kisebb hatalma, mint nekik. Ez igaz. Még nagyobb is volt az övékénél. Ám az ő helyzete és feladata más volt, mint az előző korok kulturkorifeusaié. Ő egy olyan rendszernek volt hatalmi tényezője, amely nyíltan hirdette a politika elsődlegességnek lenini elvét. Ebben az összefüggésben a kultúra is a politika szolgálólánya volt.

Aczél annyiban tért el szovjet tömbbeli kollégáitól, amennyiben a kádárizmus is eltért a tömbtől. Kétségtelen, hogy megtett mindent, amit megtehetett. De szerepe inkább a kegyosztó mecénásé volt, semmint a nemzeti feladatokat teljesítő tervezőé. Ez így volt működőképes a szocializmusnak nevezett feudális rendszer személyi kötelékekre, egzisztenciális függésekre alapozott viszonyaiban. Feladatának a békeszerzést, a kulturális terület pacifikálását, a politikai stabilitás fenntartását tekintette. Ennek eléréshez tökélyre vitte az oszd meg és uralkodj klasszikus módszerét. Mindig harcra kész, tehetséges emberekből álló pretoriánus gárdájával elérte, hogy zaklatásaiktól senki ne érezze magát biztonságban, csak ha őhozzá fordul segítségért. Sokan, akik bedőltek Aczélnak, nem tudták, hogy tőle kapták a pofont is, meg a támasztékot is, hogy el ne dőljenek a pofontól. Mesterien tudta átpolitizálni azokat a területeket, amelyekről a legnagyobb fantáziával sem lehetett elképzelni, hogy átpolitizálhatók. Így vált nálunk politikai határozat tárgyává az egyetemi matematikai képzés és a matematikai tanszékek professzorainak kinevezése. Ki mert volna megszólalni, hogy ez mégiscsak szakmai ügy, és jobb lenne talán az egyetemi autonómiára bízni. Hol volt akkor még az egyetemi autonómia ?!

Aczél György olyan politikában gondolkodott, mely nem ismerhette el az autonómiát. Persze egy omnipotens és omnikompetens, magyarán, mindenható, mindentudó párt, amely meg van győződve róla, hogy ismeri az igazságot, a célt s az emberek szükségletét, még őt is nehezen tűrte el. Azt gondolom azonban, hogy ő már nem is hitt a párt ilyenfajta képes-

ségeiben. Azt hiszem, hogy a pártot mint integráló, irányító erőt tartotta szükségesnek. Olyan erőközpontnak tekintette, amely alatt van szerepe a részek mozgásának, játékának, de csak az integráló hatalmi centrum által kijelölt térben. Ez a gondolkodásmód különböztette meg a kádárizmust a kelet-európai országok diktatúráitól.

A hatvanas évek közepétől a magyarországi politikai viszonyok inkább az abszolút monarchiák tekintélyuralmi formáira, semmint diktatúrára hasonlítottak. De abszolutizmusnak abszolutizmus volt. A különböző területeken növekvő szabadság és demokrácia bármikor visszavonható engedményként és nem alanyi, emberi jogként jelent meg. Civil társadalom nem volt, melynek önszervező ereje alulról építkezve az önrendelkezésre képes állampolgárok együttműködésével megalkothatta volna az emberi szolidaritás intézményeit. Abszolutista paternalizmus volt ez a javából, melyben a párt az állam (pártállam) intézményein keresztül gondoskodott a társadalomról, kialakítva az emberekben az állami gondoskodás igénylésének mentalitását.

Mindezt azért mondtam el, mert akkor én már tudtam, hogy a kádári paternalizmusnak, abszolutizmusnak Aczél György a megfelelő figurája és nem én. Végülis neki nem kellett holmi költségvetési vitákba, konfliktusokba belebonyolódnia, hiszen mindig volt annyi ereje, befolyása, hogy az általa hatalmi szempontból kezelendő területek, ügyek, de főleg személyek kezeléséhez a szükséges eszközöket, pénzt, pozíciót előteremtse. Természetesen ő is foglalkozott kötelességszerűen a nagy művelődési ágazatok, közoktatás, tudomány, közművelődés, művészetek kérdéseivel, az idevágó határozatok előkészítésével. De ezt inkább a bürokratikus rendszer rutinjának tekintette. Időnként megfelelő ideológiai tartalmú, de kellő praktikummal is rendelkező határozatokat kellett hozni. Számára azonban az ilyen aktusok inkább szereplési lehetőséget adtak, s nem egy szorgos munkával végrehajtandó feladatot. Szereplései eredetiek, szellemesek voltak. Az apparátus bürokratikus nagyobbik része és a párt szektás csoportjai mindig dühöngve fogadták beszédeit. Zavarta őket a frazeológia szokatlansága, a kanonizált szövegektől eltérő stílusa. Értelmiségi gőgnek érezték, és kisebbrendűségi érzéssel fogadták. Azt híresztelték róla, hogy saját tündöklését fontosabbnak tartja a párt érdekeinél, s mindezt azért teheti, mert valamiféle érthetetlen okból Kádár védelme alatt áll.

Sok megcsalt, csalódott, kiábrándult értelmiségivel, művésszel szemben, akik többnyire korábbi rajongói és későbbi árulói közül kerültek ki, én nem tartottam őt soha diabolikus figurának, a kultúra és a nép megrontójának. Azt tartottam, hogy ő az idő küldöttje. A baj kettőnk kapcsolatában abból származott, hogy én egy másik generációból, más idő

küldöttének éreztem magam. Nem csoda hát, hogy kettőnk viszonya mindig akkor volt jó, néha családiasan meleg és barátinak mondható, amikor nem volt közös dolgunk. Vagyis miniszterségem előtt és miniszterségem után. Úgy hiszem, hogy miután nagyon eredményesen egyengette pályámat, egész szereplésemet úgy élte meg, mint élete nagy tévedését. Teret nyitott nekem, melyen az ő nótájára kellett volna táncolnom, ezzel szemben én a magam nótáját fújtam, arra táncoltam. Miután szétváltak útjaink, gyakran kérdezte, mélyet sóhajtva, hol tévesztettük el dolgainkat? Legtöbbször válasz nélkül hagytam a kérdést. Legföljebb annyit mondtam: tudja azt maga nagyon jól.

Abban a tudathasadásos, skizofrén rendszerben, amelyben éltünk, Aczél otthonosan mozgott. Hallatlan intelligenciájával, machiavellisztikus észjárásával meglepő módszereket agyalt ki. Soha nem volt durva, mindig ügyelt a látszatra, hogy az erőszaknak még a gyanúja se merülhessen föl. Ebben is különbözött legtöbb politikai bizottsági kollégájától. Jól emlékszem, milyen ravasz trükköt eszelt ki befogásomra, amikor szaporodni kezdtek köztünk a konfliktusok. Mindenki tudta, hogy kulturális területen ő a valóságos főnök. De – miniszterelnökhelyettes lévén – kitalálta, hogy neki is van a pártban főnöke, mégpedig a Központi Bizottság ideológiai ügyekért felelős titkára. Ezt a KB titkárt, Óvári Miklóst, rábeszélte, hogy játssza el a főnök szerepét, és minden hétfőn reggel tartson munkamegbeszélést, amelyen részt vesz a miniszterelnökhelyettes, vagyis Aczél György, jómagam mint művelődési miniszter és Kornidesz Mihály, a KB Tudományos Közoktatási és Kulturális Osztályának vezetője.

Mindjárt az első megbeszélésen rájöttem, hogy mire megy ki a játék. Jól tudtam, hogy a KB titkár és az osztályvezető Aczél kreatúrái, mamelukjai. Világos, ha itt kitartok az egyéni álláspontom mellett, akkor csak elenyésző kisebbségnek számítok. Mint annyiszor, most is ámulva néztem azt a zseniális találmányt, amellyel megpróbált megbénítani. Mindig csodálattal néztem azokat, akik olyasmit tudtak kitalálni, amire én soha nem lettem volna képes. De ismét hadd hívjam fel a figyelmet bizonyos különbségekre. Milyen más, mennyivel finomabb volt ez a módszer, mint amilyent akkoriban mondjuk Zimjanyin elvtárs alkalmazott Moszkvában, avagy Bilák elvtárs Prágában, Kurt Hager elvtárs Berlinben!

Világos volt előttem, hogy kelepcében vagyok. Kitörésre csak egy módot láttam, a később oly jól bevált taktikával kezdtem kísérletezni: a rendszer látszatvilágát kezdtem valóságosnak tekinteni, és a nagyonis valóságos hatalmi viszonyokat negligálni, figyelmen kívül hagyni. Ebben az esetben abból indultam ki, hogy rám, mint párttagra kötelezők a párt

határozatai, de ilyeneket csak a választott testületek – például a KB – hozhatnak, és azok formailag úgysem tartalmazhatnak államigazgatási utasításokat. Ugyanakkor rám vonatkozik a miniszteri felelősség elve, nekem a kormányban sem adhat közvetlen utasítást senki. Munkámat csak jogszabályok irányíthatják. Hát én ebben a helyzetben kerestem a nekem való megoldást, ami így már valójában pofon egyszerű volt: megtartottuk a hétfői megbeszéléseket, ahol a legfontosabb kérdésekben egyedül maradtam, ám ez nem akadályozott abban, hogy a minisztériumban belátásom, meggyőződésem szerint tegyem a dolgomat. Elmondhatták partnereim a régi magyar mondást: "Fogtam törököt, de nem ereszt".

A kialakult helyzet következményei egyre jobban érzékelhetők voltak a minisztériumban is. Többen a vezetők és a beosztottak közül állták a sarat. Látták az igazságomat, és támogattak, főleg azzal, hogy tették a dolgukat, teljesítették feladatukat. Akadt néhány ravaszkodó, aki két vasat tartott a tűzben. Sokan megzavarodtak, frusztráltak lettek attól, hogy néha kétféle utasítást is kaptak egyazon ügyben. Mert mondanom sem kell talán, hogy szaporodtak bizonyos területeken a külső beavatkozások. Ha ilyen a tudomásomra jutott, hétfőnként a KB titkárnál tartott megbeszélésen nagy cirkuszt csináltam belőle, de legtöbben éppen ezért el sem merték mondani, csak emésztették magukat. Számolni kellett vele, hogy ezek a jelenségek felbukkannak az általunk irányított intézményekben is.

Úgy láttam, hogy ezt a helyzetet Kádárnak kell tisztáznia. Döntsön, melyik koncepció mellé áll. Én ugyanis semmiképpen nem tekintettem a kialakult körülményeket személyi természetűnek, amelyen esetleg egyeztetéssel, békéltetéssel segíteni lehet. Nem haragudtam én senkire. Aczéllal pedig kifejezetten baráti viszonyban voltam. Itt másról szólt a vita. Uralmukat, módszereiket alkalmatlannak tartottam arra, hogy a néppel tovább folytatódjék a békés együttélés. Ugyanakkor voltak illúzióim Kádárral kapcsolatban. Mint minden lázadónak, nekem is előbb meg kellett szabadulnom a jó királyba vetett hittől.

A helyzet tűrhetetlenségét látva, feljegyzést készítettem megoldási javaslatokkal az illetékes KB titkár számára, jelezve azt is, hogy Kádár döntésében bízom, ezért vonják be őt is a probléma megoldásába. Kádárt ebben a feljegyzésben Mátyás királyhoz hasonlítottam, tisztelve benne, hogy a XX. században a leghosszabb békeidőt szerezte Magyarországnak. Akkor ezt így is gondoltam. (Meg még sokan mások itthon és külföldön, legföljebb ma már kevesebben emlékeznek rá.)

Beadványomról tájékoztattam Aczél Györgyöt is, aki nem helyeselte tettemet. Különösen nem tetszett neki, hogy én Kádárt is be akarom

vonni az ügybe. Aczél tudta, hogy ezzel Kádár olyan területek dolgaiba lesz kénytelen betekinteni, ahonnét eddig sikerül távol tartani, és ahová olyan nagyon nem is kívánkozott. Engem ez nem érdekelt, meg az sem, hogy kinek lesz kínos ez az egész.

A dolgoknak elébe vágva, itt jegyzem meg, hogy Kádár nem vállalta a közös megbeszélést. Akkoriban már nagyon kímélte magát, nem szerette a konfliktusokat. Azt meg, azt hiszem, egyenesen vakmerőségnek tartotta, hogy döntésre szólítottam. Mindenkivel négyszemközt beszélt. Velem többször, gondolom, a többiekkel is. Mindez 1981 őszén zajlott.

Kádár magatartását látva, úgy véltem nincs értelme tovább folytatni a kultúrpolitikai csatározásokat. Az elvi összefüggések tisztázásáról szó sem lehetett, ha viszont ennek ellenére tovább folytatom a küzdelmet, óhatatlanul személyeskedő jellegűvé válik az egész. Úgy véltem, legjobb lesz mélyreható elemzést végezni a Magyarországon kialakult helyzetről, s a következtetéseket valami módon nyilvánosságra hozni. Eszembe ötlött, Kádár gyakran hivatkozott rá, hogy a Központi Bizottság olyan fórum, amelyen minden résztvevő korlátozás és hátrányos következmények nélkül kimondhatja a véleményét, ezért én arra a következtetésre jutottam, hogy gondolataim kimondásának elsőfokú nyilvánosságaként a Központi Bizottságot tekintem.

Egyáltalán nem voltam benne biztos, hogy Kádár komolyan vette az előbb említett szavakat. Én mégis úgy tettem, mintha komolyan gondolta volna. Szakértők segítségét is igénybe véve, kiterjedt vizsgálódásba kezdtem, melynek kiinduló pontja az oktatásügy és a kulturális élet helyzete volt. Hogyan lehetséges, hogy – Kornai szavaival – egy költségvetési korlát nélküli, kínálat-hiányos gazdaságban különösen nagy hiány mutatkozik az oktatási, kulturális szolgáltatásokban, különösen nagy hiány van a kulturális javak közvetítését végző intézményekben, iskolákban. Ennek a kérdésnek a megválaszolása arra kényszerített, hogy szembenézzek az egész magyar nemzetgazdaság alapvető gondjaival, megismerve azokat, elvégezve a tervgazdálkodás bírálatát, eljussak a magam felelősségi területéig, problémáiig.

Természetesen attól, hogy én egy időre kivontam magam a mindennapi vitákból, még zajlott az élet a kulturális politikában. Ami itthon leginkább borzolta az idegeket, az az Írószövetség soronkövetkező ülésének előkészítése volt. Ebben a rendszerben az Írószövetség politikai küzdőtérnek számított, s a hatalom úgy ítélte meg, további fellazulás, renitenskedés nem engedhető meg ezen a területen. Ezért a kultúrpolitika erős zsarolásba kezdett. Képviselői – elsősorban Aczél – kijelentették, hogy addig nem lesz Írószövetségi közgyűlés, amíg előzetesen néhány alapvető kérdésben megegyezésre nem jutnak az írókkal. A vita elsősorban az

Írószövetség autonómiája körül folyt, s ezen belül is azon, hogy a hatásköri alapon, a nómenklatúra szerint a Pártközpont beleszólhat abba, hogy kit választanak az Írószövetség vezető testületeibe. Ebben az időben, egy péntek délutánon, amikoris menetrend szerint gyülekeztünk a vezetők számára rendszeresített filmvetítésre, az előadás megkezdése elő hárman sétálgattunk, beszélgettünk az utcán: Kádár János, Aczél György, meg én. Még Kádár János hozta elő a témát, mondván: "Mit ugrálnak az írók, meg az Írószövetség? Hogyan feledkezhetnek meg róla; hogy ők egy sztalinista szervezet tagjai, hiszen ilyen képződmények, mint az Írószövetség, sehol a világon nem léteznek, kivéve a szovjet rendszerű országokban. Az egészet maga Sztálin találta ki, legjobb lenne felrúgni mindet." Kádár szavaira megjegyzéseket tenni illetlenség számba ment, és súlyos hibának számított. Én azonban minden illemszabályt félretéve közbevágtam: az eredetnek nincs jelentősége, mondtam, az Indiai Kongresszus Pártot az angol gyarmatosítók találták ki a brit birodalom iránti lojalitás erősítésére, s végül az Indiát felszabadító Mahatma Gandhi és Nehru pártja lett belőle. Így van ez az Írószövetséggel is. Lehet, hogy Sztálin találta ki, de Magyarországon már régen a sztalinizmus elleni harcra használják. Ahol korlátozott az egyesülési szabadság, ott minden jó, ami valamiféle alkalmat ad a szuverenitás kifejezésére.

Kádárt ismertem már, ilyenkor megdermedt, bezárkózott, egy szót sem szólt. A környezetével így érzékeltette, hogy az egész napja el van rontva. Majdnem felöklelt a szemeivel. Majd, amikor Kádár odébb ment és magunkra maradtunk, Aczél azt kérdezte, nem először életünkben: "Miért nem tud maga nyugton maradni? Miért akar ártani mindig önmagának?" Én erre csak annyit mondtam, lehet, hogy Kádár egy-két óráig haraggal gondol majd rám, de soha többé nem felejti el azt, amit az előbb mondtam, s biztosan elgondolkodik rajta. Hasonló történt akkor is, amikor a győri színház avatása után ugyanezen a helyen – mozi előtt – beszélgettünk. A színházavató beszédet Győrben én mondtam, de sikerült elérni, hogy azon részt vegyen az államfő, Losonczi Pál, a Népköztársaság Elnöki Tanácsának elnöke, a kormány több tagja és a kulturális élet képviselői. Kádár gúnyosan megjegyezte, hogy egy koszos színházavatásra miért kellett ilyen díszfelvonulást szervezni, s ráadásul még a "királyt" (az Elnöki Tanács elnökét) odavinni. Én erre annyit mondtam, hogy nemcsak a "királynak", de még a fölöttesének, Önnek is ott kellett volna lennie. Egy olyan országban, ahol több mint harminc éve nem épült színház, a közhatalom legfőbb méltóságainak mindnek ott kellett volna lenniök ezen az eseményen. Hollandiában vagy Dániában az uralkodó még egy brácsa-verseny megnyitójára is elmegy.

Természetesen ezért is megkaptam az elmaradhatatlan fejmosást Aczéltól. Jól tudtam, hogy mitől félt. Kádár idegesebb pillanataiban vagy haragosabb óráiban soha nem mulasztotta el hangoztatni, hogy Pozsgayt Aczél szabadította rá a pártra. Ezért Aczélnak kínos lehetett, amikor én ezt a vádat igazoltam is.

Ilyen körülmények között és ilyen hangulatban készültek az Írószövetség közgyűlésére, lesték a híreket Lengyelországból, s törték a fejüket, hogy miként lehetne a nagyobb buktatókat elkerülni Magyarországon. Én meg éppen egy buktatót készítettem elő számukra. Lázasan gyűjtöttem az információkat az 1981. december 3-ára összehívott Központi Bizottsági ülésre. Úgy határoztam szokásomtól eltérően, szó szerint leírom felszólalásomat, az egyébként elkerülhetetlen félreértések és félremagyarázások közepette legalább biztonságosan hivatkozhassak saját szavaimra.

Kétféle taktika

A Központi Bizottság a Jaruzelski-féle hatalomátvétel előtt tíz nappal tartotta meg ülését. Természetesen akkor ott még senki nem tudta, hogy mi készül Lengyelországban. A fő napirendi pont az 1982-es népgazdasági terv elfogadása volt. A vitában szót kértem én is. Elég későn, a vita vége felé kaptam szót. A beszédemet nem adtam ki előre, de a Politikai Bizottságban tudhatták mire készülök. Ezt két jelből vettem észre. Az egyik jel az volt, hogy Aczél György nem jött el a Központi Bizottsági ülésre, beteget jelentett. Nyilvánvaló, hogy nem akart tanúja lenni a botránynak, de kajánul a háttérből várta, mi lesz a botrány következménye. A másik jel az volt, hogy bár én félidő előtt, a referátum elhangzása utáni szünetben beadtam az ülés elnökének jelentkezési lapomat, de csak nem akartak szót adni. Már mindenki beszélhetett, jelentéktelen mamelukok mind elmondták felszólalásukat, engem a vita végére soroltak. Talán még arra is gondoltak, hogy közben, másokat hallván, elállok a szótól. Ezt a szívességet nem tettem meg, s végül mégiscsak rám került a sor. A terem legnagyobb döbbenetére elkezdtem széjjel szedni az előttünk fekvő tervet. Elmondtam, hogy saját felelősségi területem, elsősorban az oktatás problémáinak megismerése közben, hogyan jutottam el e rendszer működésének képtelenségeihez. Kifejtettem, hogy a szocializmus ma nem tőkefelhalmozó, hanem tőkefogyasztó rendszer. Bemutattam, miként emésztették fel az élőmunka tartalékait, majd hogyan pazarolták el a nemzeti összterméknek az infrastruktúra fejlesztését szolgáló részét, miként kényszerült rá a rendszer külső erőforrások igénybevéte-

lére, hogyan sétált be az adósságcsapdába, s ráadásul az országba beérkező tőke nem az innovációt szolgálja, hanem ennek a lehetetlen gazdasági rendszernek a fenntartását, ami által csak tovább mélyült a válság.

Míg beszéltem, jó félórán át, egy pisszenést sem lehetett hallani a teremben. Kádár és a titkárság tagjai lehorgasztott fejjel, némán ültek az elnökségi asztalnál. A teremben ülők kisebbik része döbbenten figyelte erőfeszítésemet, a többség pedig azt hiszem mély gyűlölettel. És csak izzóbbá vált gyűlöletük, amikor mondanivalómat azzal fejeztem be, hogy az 1982-re előterjesztett népgazdasági terv megvalósíthatatlan, az év első felében nemzetközi fizetési nehézségek elé néz az ország, ezért a tervet a Központi Bizottság utasítsa el. Ilyesmi ebben a testületben a konszolidáció óta nem fordult elő. Igazi botrány volt. Ahogy leléptem a pulpitusról, Kádár átvette az ülés vezetését, és gyors intéssel mozgósított két KB tagot, akik úgymond gazdaságpolitikai érvekkel megsemmisítették az én mondanivalómat. A Központi Bizottság megszavazta az 1982-es népgazdasági tervet, aminek valódi sorsa az lett, amit én felszólalásomban megjósoltam.

Aczélt még aznap felkerestem otthonában. Ágyban feküdt, szívpanaszokkal, de már mindenről pontosan értesült. Közölte, hogy minden lényeges ponton egyetért velem, de nem érti, hogy miért kellett mindezt ilyen önsorsrontó módon előadnom. Kioktatott arról, hogy milyen jelentősége van a taktikának a politikában. Tudom én azt magam is – válaszoltam –, de én kétféle taktikai megfontolást ismerek. Az egyiket egy pozíció eléréséhez vagy megtartásához alkalmazzák, a másikat egy közéleti cél megvalósításához. Ez utóbbi szempontjából csak azt a taktikát lehet alkalmazni, amelyet én alkalmaztam, vagyis ha csak milliméterenként is tágítani a kimondhatóság határát, és ha kell botrányok árán felkavarni ezt a poshadt állóvizet, amelyet magyar politikának neveznek. Beszélgetésünk végén Aczél annyit mondott még, hogy tarthatom megint magáért a hátam Kádárnál. Könyörgöm, ne védjen meg, esedeztem neki kissé alakoskodva. Soha többé ne védjen meg, adtam még nyomatékot szavaimnak, ezt a dolgot magam szeretném elvégezni.

Sejtettem, hogy ez a felszólalás valójában jól jött már Aczélnak. Levehette rólam a kezét. Szabad utat engedhetett az eltávolításomra irányuló akciónak. Vagyis ettől kezdve egy szóval sem kellett intrikálnia ellenem Kádárnál. Nem szeretném azonban azt a látszatot kelteni, hogy egy ilyen akció kiprovokálásának szándékával mondtam el beszédemet a Központi Bizottság ülésén. Valóban elsősorban arra gondoltam, hogy szét kell hasítani a hazugság ponyváját, amely alatt ott lapul a magyar valóság. Túlzás lenne azt mondani, hogy én már akkor a rendszer leváltására gondoltam volna. Inkább azon a ponton voltam, ahonnét úgy látszott, hogy a rendszer zavarai a demokrácia és a szabadság hiányából fakadnak, s még mindig hittem abban, hogy a szocializmusnak ez a berendezkedési fajtája működőképessé tehető az emberi jogok helyreállításával, a demokrácia intézményeinek felépítésével. Meg voltam győződve róla, hogy a szabadság és a demokrácia rendszer-semleges értékek, amelyet alkalmazni lehet a szocializmusban is. A később következő évek küzdelmei és tapasztalatai győztek meg arról, hogy ez az elvont igazság ebben a konkrét helyzetben nem alkalmazható.

Az Írószövetség közgyűlése december 12-én kezdődött, ahol magam is mondtam egy nyitott szellemű, de nem túl jelentős beszédet. Inkább azt figyeltem, hogy az írók mit akarnak. Bár korábban sem volt kétséges, ott helyben, a közgyűlés első napján világossá vált, hogy több szabadságot, autonómiát kívánnak; az írói és a közéleti önrendelkezés olyan formáit, amelyek mintául szolgálhatnak a magyar civil társadalom kiépüléséhez; rendezett viszonyokat a hatalom és szellemi élet között, ahol a hatalom nyilvános rendszerbe, s nyílt, ellenőrizhető szabályokba foglalja törekvéseit. Ne az önkény legyen a jellemző a szellemi élettel való érintkezésben, s ne a szeszély, mely az öncenzúrát kényszeríti ki az alkotókból.

A legfigyelemreméltóbb és legnagyobb hatást kiváltó beszédet Csoóri Sándor mondta, aki éles kritikával szólt arról a felelőtlenségről, amelyet a hatalom tanúsított a nemzet, a szabadság és a demokrácia kérdésének együttes kezelésében. Érzékeny pontot érintett Eörsi István szellemesen kifejtett mondanivalójában, amikor ironikusan cenzúrát követelt, mondván, egy belátható és szabályszerűen működő cenzúra is jobb, mint az önkény, amely ma a hatalom és az irodalom viszonyát jellemzi. Aczél anekdotázva mondta el válaszát ezekre a kritikus felszólalásokra. A hangsúlyt a gondoskodó hatalomra helyezte, amely iránt hálával tartozik az irodalmi élet is. Nem volt agresszív, sem fenyegető, de félreérthetetlenül jelezte, hogy a politika és irodalom viszonyában a szereposztást ezentúl is a hatalom végzi és a "suszter maradjon a kaptafájánál" elevet érvényesítve, az irodalmat megkísérelte a közéleti küldetéses szereptől eltávolítani, mondván maradjon az a saját hatókörében.

Az Írószövetség közgyűlésének második napja egy dermesztő hírrel kezdődött. December 13-án hajnalban Varsóban és Lengyelországban katonai hatalomátvétel történt. Jaruzelski és az őt támogató tábornokok, tisztek betiltották a Szolidaritás és más ellenzéki szervezetek működését. Lengyelország államiságának megvédése címén diktatórikus intézkedéseket tettek. Az első bizonytalan értékű lengyelországi beszámolók után már mindenki tudta, akiben volt egy kis arányérzék, hogy a magyar Írószövetség közgyűlésének eseményei ettől kezdve olybá tűn-

nek, mint vihar egy lavór vízben, ahhoz képest, ami Lengyelországban történik. A döbbenet, a csüggedés, a düh és a reménytelenség váltakozó hangulatában csupán az Írószövetség vezetőségének újraválasztása hozott némi élénkséget. A szabadságharcát vívó magyar irodalmi élet e harchoz méltó, hatalommal dacoló vezetőséget választott.

Az események ilyen forgatagában a magam ügyében nem számítottam különösebb megnyilvánulásokra. Ezért ért meglepetésként, nem sokkal karácsony előtt hivatott Kádár János. Nem hittem, hogy a pozíciómról lesz szó. Tudtam, hogy Kádár a legrenitensebbek ügyében sem szokott gyors intézkedéseket tenni. Ezért kíváncsisággal teli várakozással mentem a vele való találkozásra. Vitára, lehordásra, veszekedésre számítottam, de minderről szó sem volt. Szokatlanul rövid ideig tartott megbeszélésünk. A KB ülésen elhangzott felszólalásomra csak annyit mondott: látja, hogy érdekelnek ezek a gazdaságpolitikai kérdések, de sok mindent kell még tanulnom ahhoz, hogy megértsem, miről van itt szó. Ezért úgy gondolta, hogy tagja lehetnék annak a konzultatív testületnek, amelynek a szervezését mostanában kezdeményezték, s amelynek élén Havasi Ferenc politikai bizottsági tag, a KB titkára fog állni. Ha elfogadom ajánlatát, mondta, akkor két legyet üthetünk egy csapásra: Maga a saját szemszögéből kifejtheti nézeteit a népgazdaságról, eközben olyan információkat szerezhet, amelyek talán az Ön nézőpontját is változtathatják. Látszott, hogy kilóg a lóláb. Egy előkelő társaságba akartak elszigetelni, ahol egyszersmind amúgy kádárista módon a további neveltetésem, iskoláztatásom feltételeit is megteremtik. Az ajánlatából két következtetést vontam le: az egyik, hogy nincs napirenden közvetlen leváltásom, hisz mi másnak köszönhetném azt a pedagógiai optimizmust, amely ebből a javaslatból áradt. Szerintük tehát csak tudatlanságom lehetett az oka annak, hogy azt a bizonyos beszédet elmondtam a Központi Bizottságban. A másik dolog, amire következtettem, hogy bizonyos karantént találtak ki a számomra. Ha már minden áron beszélhetnékem és kritizálni való kedvem van, akkor azt egy szűk szakmai közegben tegyem meg, ahol mindig akad majd egy nagy tudású szakember, aki szolgai tudását a hatalom oldalán azonnal latba veti ellenem, s érveivel újra meg újra bizonyíthatja azt, hogy milyen képtelenséget állítok. Így ebben a karanténban biztosított nyilvánosság határai között tevékenykedhetek, s nem zavarom a Központi Bizottság, vagy a még szélesebb nyilvánosság köreit.

Mindez csak úgy átvillant az agyamon. Eléggé gyorsan, különösebb gondolkodási idő nélkül igent mondtam Kádárnak. Ezzel aztán igazán nincs sok veszteni valóm – gondoltam –, nyerni viszont valóban nyerhetek, ha hozzájuthatok olyan információkhoz, amilyenektől korábban el voltam zárva.

A konzultatív testület valóban jó iskolának bizonyult számomra. Közvetlenebb kapcsolatba kerültem Havasi Ferenc gazdaságpolitikai titkárral, akinek reformeri nyitottságát becsültem, és láttam azt a bölcsességet is, ahogyan visszafogottságával érzékeltette felkészültségének korlátait. Itt ismertem meg Németh Miklós fiatal közgazdászt, aki akkor a KB gazdaságpolitikai osztályának helyettes vezetője, egyszersmind a konzultatív testület titkára volt, s néhány jól felkészült szakembert, akik közül többen nagyon is karakteresen képviselték álláspontjukat. Ennek ellenére semmi hátrányt nem éreztem ebben a csapatban, mert nekem is megvolt az a speciális felkészültségem, amivel viszont a többiek nem rendelkeztek. Különösebben tündökölni nem akartam, elég ritkán szóltam, de nagyon odafigyeltem.

A Kádárral folytatott beszélgetésből levont következtetéseim részben helyesnek, részben tévesnek bizonyultak. Helyesnek, amennyiben rögtön átláttam, hogy itt nevelőintézetbe, egyszersmind egészségügyi karanténba zárnak; tévesnek amennyiben úgy láttam, hogy így van esélyem a leváltásom elkerülésére. Ebből látszik, hogy még mindig nem ismerhettem eléggé Kádárt, a sakkjátékosra jellemző munkastílusát. Több mint negyedév kellett hozzá, hogy kiderüljön: csupán altatta és jegelte a problémát, mígnem aztán előállt a neki leginkább megfelelő megoldással.

1982. elején hozzáláttunk a felsőoktatási reform alapelveinek összefoglalásához. Februárra sikerült a Politikai Bizottság számára egy olyan elvi dokumentumot készíteni, amelynek alapgondolatai ma is forrásként használhatók az újabb meg újabb felsőoktatási reform-kísérletekhez. Rám várt még a tavaszon néhány nagyon fontos nemzetközi program lebonyolítása is. Közülük is csak a legfontosabbakat említem. Egy óriási jelentőségű nagy kultúrtörténeti kiállítást készítettünk elő Ausztriában, Schallaburg várában a magyar reneszánszról. Példás volt az együttműködés az előkészületeikben. Sinovatz osztrák oktatási és kulturális miniszter és alkancellár, valamint Hertha Firnberg asszony, tudományügyi és felsőoktatási miniszter segítettek abban, hogy az Ausztriában fellelhető magyar reneszánsz emlékek is bekerüljenek ebbe a kiállításba. Először történt meg, hogy a Burgból olyan könyv-ritkaságokat is kiadtak, mint Mátyás király Bécsben őrzött Corvinái.

Előttem volt még egy gazdag tartalmúnak ígérkező indiai utazás is. Nagy jelentősége volt ennek a két ország közötti kulturális és oktatási együttműködés szempontjából. Az utazásra április elején, még a monszun időszak előtt került sor. Egy indiai útról néhány mondatban beszá-

molni lehetetlen vállalkozás, azt még talán mondanom sem kell, hogy egy kontinensnyi ország népe, történelme, kultúrája iránti tisztelettel készültünk erre az útra. A látottak, hallottak, tapasztaltak eredetisége az egész delegációra lenyűgöző hatással volt.

A politikai találkozások és megbeszélések legkiemelkedőbb pontjának természetesen az Indira Gandhival való találkozás ígérkezett. Személyesen néhány évvel korábbi budapesti látogatásán ismerhettem meg. Akkori néhány perces beszélgetésünk inkább az ő rendkívüliségével hatott rám, s hagyott bennem maradandó nyomokat. Itt, most Új-Delhiben egy kiadós beszélgetés részese lehettem. A találkozóra nagykövetünk – Thury Ferenc – kísért el, aki azon túl, hogy jól ismerte Indiát és szerette ezt az országot, megbecsülést vívott ki Indira Gandhi asszonynál is. A miniszterelnök-asszony parlamenti dolgozószobájában fogadott. Különleges figyelmesség volt részéről, amikor felhívta a figyelmem az íróasztala fölött függő képre, amely jó kvalitású alkotás volt. Egy behavazott tájat átszelő vasúti pályát ábrázolt, rajta vonattal, mellette bakterházzal, de számunkra azért volt igazán jelentős, mert kiderült, hogy a művet magyar festő alkotta, s a magyar Alföldet ábrázolta. Ezért még a havas táj látványa is szívmelengető volt számomra.

Hamarosan azonban vendéglátóm kötötte le igazán a figyelmem szép angol beszédével. Szabatos mondatokban jellemezte országa helyzetét, nemzetközi kapcsolatait, s külön azt, mit jelent számukra egy olyan közép-európai országgal való kapcsolatépítés, mint amilyen Magyarország. Hamarosan megéreztem, hogy nem egyszerűen rutinbeszámolót tart, hanem személyre szólóan nekem dolgozta fel információit, s osztotta meg velem gondolatait. S miközben egyetlen mondatát, egyetlen hangját sem eresztettem el fülem mellett, mindegyre azon tűnődtem, mi adhat annyi erőt, tudást, hitet ennek a törékeny, filigrán kis nőnek, hogy dönteni képes egy sokszázmilliós nemzet alapvető ügyeiben, és képviselni tudja India érdekeit az egész világban, néha az egész világgal szemben. A kérdésre persze van sztereotíp válasz. Felesleges lenne azt most elismételgetni. De minden határozott válasz mögött maradt valami titok, ami megfejthetetlen. Számomra legalábbis így maradt meg Indira Gandhi személye, akivel a sors úgy hozta, hogy 1983. tavaszán még egyszer találkozhattam az indiai fővárosban. A titok akkor is titok maradt; és még csak homályosabbá vált, amikor fordulatokban gazdag élete, sorsa tragikusan lezárult.

Indiai utunkról visszatérve a mindennapi dolgok mellett várt rám még egy szép feladat. Az előbb már említett schallaburgi kiállítás megnyitása. Igazán szívmelengető volt látni a Bécs és Linz közötti út dereka táján, a melki apátsághoz közeli gyönyörű reneszánsz kastélyban a Corvinákat, Mátyás király használati tárgyait, a korabeli iparművészet és képzőművészet, építészet remekműveit. A megnyitó után jókedvvel jöttünk hazafelé azzal az elhatározással, hogy valami hasonlót ideje lenne Budán is bemutatni.

Rejtélyes üzenet, fizetséggel

Itthon üzenet várt: másnap délután Lázár György miniszterelnök és Németh Károly, a párt főtitkárhelyettese fontos megbeszélésre találkozni szeretnének velem a pártközpontban. Az üzenet rejtélyes volt, persze sok mindent lehetett belőle sejteni, de a találkozó időpontjára vonatkozóan alkudoznom kellett. Erre az időre ugyanis már korábban, külföldi útjaim előtt elvállaltam egy pedagógusnagygyűlés és fórum megtartását Kecskeméten. Jeleztem meghívóimnak, hogy egy nappal a program előtt nem ültethetek fel többszáz tanárt, tanítót, s nem üzenhetem, hogy érvénytelen a szervezés, nem tudom megtartani az előadásomat.

Végülis egynapos halasztásban egyeztünk meg, s a jóhangulatú kecskeméti pedagógusgyűlés utáni napon megjelentem a párt főtitkárhelyettesének dolgozószobájában a Pártközpontban. Már ott volt a miniszterelnök is. Feltűnő, de zavarukról tanúskodó szívélyességgel fogadtak, kínáltak hellyel, majd érdeklődtek, hogy kávét, teát vagy üdítőt innék-e. Ismerve a pártbéli szokásokat, egy pillanatra sem volt kétséges bennem, hogy egy ilyen összetételű találkozón csakis személyi ügyekről fogunk tárgyalni. Azt még akkor nem tudhattam, hogy rólam lesz-e szó, vagy hárman egy negyedik ember sorsába fogunk majd beleszólni. De már a találkozóra készülve sem vetettem el a lehetőségét, hogy esetleg rólam lesz szó, nekem tesznek valamiféle ajánlatot. Az előzményekre visszagondolva, az előléptetés lehetősége meg sem fordult a fejemben, annál inkább az, hogy most közlik leváltásomat. Megérkezésem és a szívélyes fogadtatás után kiderült, hogy erről van szó.

Bármi furcsán hat is most így az idő távolából, eszembe jut, hogy amikor megtudtam, miről van szó, az amúgy sem nyugtalan természetű lelkemben mélységes nyugalmat éreztem, és kaján derűvel néztem a velem szemben ülő elöljárók és felügyelők szánalmas gyötrődését, igyekezetét, hogy megmagyarázzanak valamit, amit legjobb lenne egyenesen, nyíltan megbeszélni. Ők közben mindenképpen igyekeztek azt is elhitetni velem, hogy milyen jók hozzám, célozgatásokkal azt is érzékeltetve, hogy ők kínos kötelességet teljesítenek, parancsra teszik a dolguk. Hagytam,

hadd szenvedjenek. Körülményes, ködös magyarázkodásba bocsátkoztak. Ők is emlegették a gyakorlati munka követelményeit. Átvillant az agyamon, hogy lám az apparátus milyen tanulékony tud lenni a főnök gondolatainak, méginkább frazeológiájának elsajátításában. Így aztán nagy igyekezetükben egymás szavába vágva sem tudtak ötről-hatra haladni, s a körülményeskedő körből kitörni. Időnként mint egy kívülálló, egy-egy közbevetett megjegyzéssel a segítségükre is siettem. Ilyenkor valamiféle együttműködési szándékot éreztek ki szavaimból, s ettől láthatóan boldogok lettek, majd hagytam, hogy folytassák, szerettem volna látni mire megy a játék. Végülis kijöttek a farbával, a gyakorlati munka követelményei szerint újabb személyi változásokra, cserékre van szükség, ezért a Központi Bizottságnak javasolni fogják, hogy Aczél György miniszterelnökhelyettest válasszák meg a Központi Bizottság titkárának, helyébe a Hazafias Népfront főtitkárát, a Politikai Bizottság tagját, Sarlós Istvánt fogják javasolni. A népfront főtitkári posztját pedig nekem szánják, hiszen már eddig is bizonyított politikusi alkatomnál fogva ennél jobb helyet pályám, jövőm szempontjából elképzelni sem lehetne. Némi kis történelmi összefoglalót tartottak arról, ki mindenki töltötte be már ezt a posztot, s milyen óriási bizalomra vall, hogy a kormányban eddig ellátott reszort-feladat helyett egy önálló politikai ítélőképességet feltételező nagy feladatot bíznak rám. Azt még külön nyomatékkal közölték, hogy velem szemben semmiféle politikai fenntartás nincs, teljes a bizalom, majd pedig sürgettek, nyilatkozzam, mi a véleményem erről a nagyszerű gondolatról.

Először azt kérdeztem, hogy erről a javaslatról tud-e Kádár János, és tárgyalt-e már róla a Politikai Bizottság? Igennel válaszoltak. Ebből tudtam, hogy befejezett tényről, eldöntött ügyről van szó, de azt is tudtam, hogy nem fogom könnyen adni a dolgot, s a megoldásban nem sok örömük telik. Majd úgy folytattam, hogy nekem lenne egy jobb ötletem, felfelé buktatással is meg lehetne oldani a dolgot. Aczél menjen a pártközpontba KB titkárnak, én megyek az Aczél helyére miniszterelnökhelyettesnek, keressenek egy művelődési minisztert, Sarlóst pedig hagyják a Népfrontban, ott, ahol van, a testület legnagyobb örömére. E két mosolytalan ember nem érezte meg szavaimból az iróniát, halálosan komolyan gondolták, amit mondtam. Lázas magyarázkodásba kezdtek, miért nem megy ez a dolog, és akkor sem értették meg, amikor végülis kimondtam, tudom, hogy senkinek, semmiféle alanyi joga nincs miniszternek lenni, ezért a kisujjamat sem fogom mozdítani, hogy megtarthassam tárcámat, de hogy milyen feladatot vállalok el, azt bízzák rám. Erre ismét elkezdték magyarázgatni, hogy mit jelent a Népfront. Nem válaszoltam. Azzal köszöntem el, hogy majd később megmondom, mit akarok tenni.

Kilépve a házból, konstatáltam magamban, lám Kádár és Aczél nem felejt. Most fizetnek korábbi ellenállásomért, s különösen a december 3-i beszédért.

A Hazafias Népfrontot, amelynek főtitkári posztját szánták nekem a kormánytagság után, nem sokra tartotta a közvélemény. Bevallom, magam sem. Úgy tartottam, hogy nem több, mint egy pántlikás kalap, amelylyel a hatalom köszön a népnek. Látszatszereppel és funkcióval felruházva, valójában minden igazi döntési lehetőségtől megfosztva. Hangzatos szólamokban emlegették a párttagság és pártonkívüliek közötti szövetség intézményeként. Ám elhalasztott válaszom megadásában mégsem a Népfrontra vonatkozó ismeretek játszottak igazán döntő szerepet, hanem annak a kérdésnek a tisztázása, hogy a kádári sakkjátszmában mindez valójában miért történik velem, s azt, ami történik, hogyan lehetne nyílttá tenni? Csakis, ha a bolsevik tradíciók teljes felrúgásával megtagadom a döntéshozókkal való együttműködést a személyemre vonatkozó döntésben.

Először feleségemet, majd barátaimat tájékoztattam a velem történtekről. Feleségem a tőle megszokott higgadtsággal, de a terv kiagyalói iránti mély megvetéssel nyilatkozott az egészről. Mivel a rangkórság, a hierarchia iránti tisztelet mindig is hiányzott belőle, ezért a pozíciómat illető dolgokra nem sok szót vesztegetett. A megélhetésünkről pedig csak annyit mondott, hogy bárhogyan döntök is, vállalja. Kádárék szerették volna gyorsan lezárni az ügyem, ezért a "végrehajtók" sürgetően üzentek, adjak már választ a feltett kérdésre. Ismét találkoztam Lázár Györggyel, Németh Károllyal. Közöltem velük, tudomásul veszem a miniszterségről való leváltásomat, de nem fogadom el a felajánlott tisztséget. Ne sumákoljunk, tudassuk a közvéleménnyel, hogy itt politikai döntésről van szó, és a Központi Bizottságban, valamint a kormányban politikai konfliktus keletkezett, ezért kérem tekintsenek el attól, hogy a Népfront főtitkárának javasoljanak. Én magam a kormánytól kiveszem a munkakönyvemet, és kérek egy oktatói állást valamelyik budapesti egyetemen. Nagy meglepetést okoztam kijelentésemmel, és zavarba jöttek az ítélet-végrehajtók. A zavar még ezután jött igazán. Egész taktikámat arra építettem fel, hogy Kádár szemében nincs gyűlöletesebb és elviselhetetlenebb dolog a nyílt konfliktusnál. Nem véletlenül nevezték őt a külföldi sajtóban a kompromisszumok robotosának. Egész abszolutista, tekintélyuralmi rendszerét arra építette fel, hogy politikája eredményes, neki mindig minden sikerül.

Lázár György és Németh Károly nem tudtak mit kezdeni a nyilatkozatommal, de tudták, hogy az, amit én válaszoltam, sem Kádár, sem a párt számára nem fogadható el. Én is tudtam ezt. Azt hiszem, a kádárizmus

történelmében először fordult elő, hogy a magas vezetésből levélváltásra ítélt személyt ez a gépezet nem tudta egyetlen nekifutással maga alá gyűrni. Nagy volt a csikorgás, elakadt a gépezet.

Bejelentésem után elindult az offenzíva a meggyőzésemre. A fél Politikai Bizottság a nyakamra járt, hogy rábeszéljen, ha kell érvekkel, ha másként nem megy, zsarolással a felajánlott tisztség elfogadására. Aczél többször, bejelentés nélkül a lakásomon járt, érvelt, magyarázott, kecsegtetett azokkal a szabad lehetőségekkel, amelyek rám várnak a Hazafias Népfront élén. Mi tagadás, közben magam is elkezdtem tájékozódni arról, hogy mi van a Népfrontban, mit is lehetne abból csinálni. Ez a tájékozódás felkeltette érdeklődésemet, s magamban eljutottam addig az elhatározásig, hogy elfogadom a felajánlott posztot, de előbb jól kihasználom elmozdítóim szorultságát. Jó előre megalapozom későbbi függetlenségemet, már amennyi függetlenség a Kádár-korszakban elérhető volt. Nem siettem el tehát a választ, kitartottam eredeti nyilatkozatom mellett.

Aczél többször felszólított, hogy keressem meg Kádárt. Erre csak annyit mondtam, ha dolga van velem, keressen ő engem. Végül, valamikor már júniusban, amikor az egyik politikai bizottsági tag fenyegető, zsaroló célú látogatása kihozott a sodromból, szóltam a titkárnőmnek, na, most itt az ideje, hívja fel a Kádár titkárságot, s kérjen időpontot a Kádárral való találkozásom számára. Perceken belül jött a válasz, egy mindkettőnknek alkalmas közeli időpont megjelölésével. Belépve hozzá, azzal fogadott, hogy már vártam. Ebből egy pillanat alatt kiderült számomra, hogy Aczél biztatásai a Kádárral való találkozóra valójában üzenetek voltak. Azzal kezdtem, hogy talán még Ön is megütközne, ha látná, hogy munkatársai milyen otrombán és visszataszítóan végzik el a személyzeti munkában rájuk bízott feladatokat. Arra kértem, hogy mellőzze menesztésem indokolását. Annyiféle mesét és érvet hallottam már, hogy feleslegés egymást kínoznunk a felidézésével. Azért jöttem, hogy bejelentsem, bizonyos feltételek mellett hajlandó vagyok átmenni a Népfrontba. Az egyik feltételem, hogy én komolyan veszem a Népfront alkotmányosan rögzített közjogi funkcióit, és partnereimtől is megkövetelem, hogy tartsák tiszteletben azokat. A másik, hogy engem tartsanak meg abban az információs körben, amely a kormánytagoké, s végül hogy Kádár János személyesen jelenjen meg a Hazafias Népfront Országos Tanácsának ülésén, s a párt nevében ő terjessze elő a főtitkárrá való megválasztásomról a javaslatot. Kádár láthatóan megkönnyebbült, és gondolkodás nélkül elfogadta feltételeimet.

Szerintem ez alkalommal a nagy sakk-játékos nem tudta, mihez adta beleegyezését. Tovább beszélgettünk, de én a megállapodás ellenére nem

lettem barátságosabb. Úgy gondoltam, itt az ideje kipakolni. Megmondtam, hogy számomra nem kétséges, hogy a december 3-i beszédem következménye a leváltás. Ő határozottan visszautasította, hogy bármiféle összefüggés lenne a két dolog között, de én kitartottam véleményem mellett, és azt mondtam: ezután emlegetheti a Központi Bizottság ülésein, hogy ott mindenről nyíltan és akadálytalanul, hátrányos következmények nélkül lehet beszélni. Ezt mostantól senki elhinni nem fogja. A másik, amit még elmondtam, hogy látom, az én nemzedékemet a politikai pálya szélére kívánja szorítani. Erre utalnak a velem történtek is. Valójában ezzel saját maga intézi el, hogy a kádárizmusnak szabályos és normális nemzedékváltáson keresztül pozitív folytatása ne legyen, ezentúl csak Kádár-ellenes megoldásra számíthat. Erre tett valami lekicsinylő megjegyzést, de láthatóan a hangulatát ez alkalommal nem sikerült elrontanom. Vállalásommal túljutott egy nehéz ügyön, nagy megkönnyebbülést érzett, és majdnem jókedvűen szólt a titkárnőjének, hogy hozzanak be whiskyt. Amolyan áldomást ittunk az egészre.

Az április közepén kezdődött huzavonára július közepén tettek pontot, akkor váltam meg miniszteri hivatalomtól, s választottak meg a Hazafias Népfront Országos Tanácsának főtitkárává. Ahogy megegyeztünk, a javaslat előadója Kádár János volt. A nyári szabadságok, a vakációk kellős közepén nem sok mindent tudtam kezdeni új hivatalomban. Magam sem nagyon kapkodtam el a dolgot, nem törtem össze a kezem-lábam, hogy minél előbb bekerülhessek a Népfront apparátusába. Úgy határoztam, hogy megkezdem a szabadságomat, majd utána meglátjuk, mi lesz. Szeptemberre volt egy meghívásom az amerikai kormánytól egy egyhónapos látogatási programra, gondoltam, ezzel a változással ez is kútba esett. Ám mielőtt elutaztam volna szabadságra, jött egy üzenet az Egyesült Államok nagykövetétől, Bergoldtól, hogy sürgősen találkozni szeretne velem. Kiderült, azt akarta velem közölni, hogy a meghívás számomra továbbra is érvényes, nem a művelődési miniszternek, hanem Pozsgay Imre magyar politikusnak szól, s az eredetileg megtervezett időben, szeptember 1-től szívesen látnak az Amerikai Egyesült Államokban. A gesztus szép volt, igazán demokratikus, hozzájárult önbecsülésem őrzéséhez. Átvillant az agyamon, hogy nem is kezdődik rosszul ez az egész. A minisztériumi búcsúztatás, a szemforgató, képmutató beszédek után igazán jól esett ilyesmit hallani. A minisztérium elhagyását sztoikus nyugalommal éltem meg, valami olyasmi fordult meg a fejemben, amit Diogenész mondott, amikor száműzték: arra ítéltek, hogy hagyjam el Athént, én meg arra ítélem őket, hogy maradjanak ott. Valahogy így voltam én is ezzel a minisztériummal, de főleg a fölötte döntő ügyintézőkkel.

Az amerikai nagykövet közlése után már szabadságom egy része is az amerikai útra való készülődéssel telt el. Megkerestem barátaimat, tanácsokat kértem, kapcsolatokat elevenítettem fel, hiszen ha egyszer úgy hozta a sorom, hogy életemben először, s ráadásul mindjárt ilyen hosszú időre az amerikai kormány költségén az Új-Világban tölthetem az időmet, akkor azt jól kellene felhasználni, s jóra fordítani. Barátaim neveket említettek, kapcsolatokat hoztak össze a távolból, egyszóval a hivatalosan kínált amerikai program mellett már itthon kezdett kialakulni egy – a másikat nem keresztező, de azzal párhuzamosan működő program. Minden külföldi utamra alaposan szoktam felkészülni. Történelmi, kulturális, politikai, gazdasági tájékozódásomat az erre hivatott szakértői szervezetek, a külügyminisztérium és mások is mindig segítették. Ezen túlmenően külön is érdekelt egy-egy ország népének, társadalmának életmódja, életformája. Még ha turistaútra készültem is, minden pátosz nélkül mondom, valójában arra gondoltam, miként használhatnék leginkább Magyarországnak. Nem volt ez másként most sem. Így készültem Amerikába, a legnyugatibb kontinensre. Szívesen vállalkozom majd egyszer egy részletes útibeszámolóra is. Itt most csak annyit: a keleti parttól a nyugati partig átszeltem oda-vissza az egész kontinenst. Kitűnő emberekkel, tanulságos tapasztalatokkal ismerkedhettem meg. Érthetően az amerikai élet árnyoldalaira kevésebb figyelmet fordíthattunk.

Fontos politikai megbeszéléseim köréből is kiemelkedik az a találkozó, amely három szenátor és köztem zajlott le a Capitóliumban, ahol is nyíltan és minden kockázatot vállalva mondtam ki, hogy Magyarországon belátható időn belül jogállami viszonyok jönnek létre és több-pártrendszerű parlamentáris demokrácia lesz. A három amerikai szenátor – Dood, Lugar és Pell – kétkedve, ám elismeréssel hallgatta szavaimat. A szenátusban lezajlott beszélgetés alatt Dood szenátor munkatársa, Veres Bulcsú vette át a tolmács szerepét, akitől már előbb, – Takács József lakásán, egy magyaros baráti összejövetelen, – sok hasznos tanácsot kaptam. Nem kisebb élmény volt Kaliforniában, választókerületében találkozni az amerikai kongresszus magyar származású képviselőjével, Tom Lantossal. S ezen az úton alkalmam nyílt, főleg egyetemi körökben, találkozni az amerikai magyarság legjobbjaival, s külön nagy jelentőségű volt, hogy New-Jersey-beli New Brunswick városban meglátogathattam a magyarok vasárnapi iskoláját, s az 1956-os magyar emigráció prominens képviselőivel találkozhattam, folytathattam eszmecserét a magyar jövendőről Nagy Károly professzorral és barátaival. Azt hiszem, ez a találkozó adta meg az első igazi emberi impulzust ahhoz, hogy ha

kell, kockáztatva is, de eljussak 1956 politikai újraértékeléséhez, saját felfogásom és végzetes tévedéseim elintézéséhez.

Legnagyobb élményem New Yorkban a Püski-házaspárral való találkozásom volt. Püski Sándor történelmi szerepét, sorsfordító kezdeményezéseit ismertem, feleségének, Ilus néninek legendás vendégszeretetéről és kitűnő főztjeiről már hallottam. De a Második Sugárúton lévő könyvesboltjuk és kedves otthonuk baráti légköre minden várakozásomat felülmúlta. A vendégek között volt Gombos Gyula, akit az emigrációban írt és csempész úton hozzám jutott könyveiből jól ismertem, de személyesen itt találkoztunk először. Az első percektől úgy éreztem, kölcsönös rokonszenv támadt közöttünk. Püski Sándorral azon az estén megállapodtunk abban, hogy a negyvenedik évfordulóra, 1983-ban Budapesten kiadjuk az 1943-as szárszói találkozó jegyzőkönyvét. Annak a találkozónak a dokumentumait, amely a háború kellős közepén az első és nagyon bátor szervezett tiltakozást jelentette a németekkel, a nácizmussal szövetséges Magyarországon. Háború-ellenes tiltakozás volt ez, s a háború utáni magyar átalakulás megtervezése. Itt jegyzem meg, hogy a Népfronton belül ez volt az első nagyobb politikai akció, amelyben szembeszálltam minden korábbi marxista-szocialista tradícióval. A kötet ugyan kompromisszumos kihagyásokkal, kényszerből hozzáadott magyarázó kommentárokkal, de megjelent, s ez nem kevés, ha tudjuk, hogy itt a magyar ellenállás szellemiségéről volt szó, mégpedig könnyen aktualizálható módon. Amit azonban ma is nagyon sajnálok, hogy New-York-i konzulátusunk közvetítésével a magyar hatóságok Püski Sándort eltanácsolták a hazajöveteltől. Így aztán a 40. évforduló nélküle zajlott le, lélektelenül, unalmas ceremóniával, üres szócséplés-sel.

Száműzetésből alternatív politikai kínálat

Amerikából hazatérve elfoglaltam Belgrád-rakparti hivatalomat a Hazafias Népfrontban. Ismerkedni kezdtem a Népfrontra vonatkozó alapvető történelmi és jogi dokumentumokkal. Igyekeztem megismerni a választott testületek összetételét, személyiségeit, elsősorban kapcsolatot keresni olyan nagytudású, tapasztalt és szuverén személyiségekkel, akik önmaguk feladása nélkül vállalták a népfronttevékenységet. Az akkori hivatalos Magyarországon az uralkodó párton kívül ez volt az egyetlen olyan szervezet, melynek keretében, viszonylag apolitikus körülmények között a közjóért lehetett egyet-mást tenni. A szervezet

jelentős állami költségvetési támogatásban részesült, viszonylag nagylétszámú apparátussal dolgozott. Napilapok, hetilapok, folyóiratok, könyvek jelentek meg a népfront égisze alatt. Igaz, hogy ezekre is érvényes volt a közvetlen pártirányítás, de én akkor már azon törtem a fejem, hogyan lehetne ezt a párt-beleszólást redukálni vagy hatástalanítani, s az említett orgánumokat a szabadság, a nyilvánosság kiterjesztésére felhasználni. A népfront több mint hatvan külföldi szervezettel tartotta a kapcsolatot, így a világban való tájékozódás lehetőségei is nagyobbak voltak. S ami a legfőbb, az alkotmány rögzítette a közéletnek azon pontjait, amelyeken a népfront közreműködése nélkül nem lehetett törvényeket hozni, dönteni, elhatározásokra jutni. Ilyen volt például az, hogy az akkori egész formális választási rendszer a népfront jegyében működött, jelöltként csak népfront jelöltek indulhattak, a törvényeket a parlamentben csak úgy lehetett előterjeszteni, ha a Hazafias Népfront azt társadalmi vitán keresztül előkészítette. Az ország közjogi méltóságaira, a kormány elnökére és tagjaira a párt Központi Bizottsága és a Hazafias Népfront Országos Tanácsa együttesen tettek javaslatot a parlamentnek. Nos, én ezen a ponton, közjogi szerepkörében próbáltam üstökön ragadni a dolgokat, s felhasználni a népfrontot egy alternatív politikai kínálat kidolgozására, a majdani pluralista politikai berendezkedés előkészítésére. Ezeddig senki nem vette komolyan a népfront alkotmányos jogosítványát. Szerepe valójában ceremóniás volt, színjáték a párt hatalmi akarata körül. Mindenki tudta, hogy a pártban dőlnek el az ügyek. Én viszont ettől kezdve azt játszottam, hogy a párt nem felsőbbsége, hanem partnere a népfrontnak, a pártonkívüli társadalom képviselőinek. Nem állítom, hogy a gondolatommal azonnal sikerült frontáttörést elérni. Kerestem a bátrakat, a kockáztatni merészelőket, főként az országos testületekben és az apparátusban, akik szövetségeseim lehetnek a párttal kapcsolatos taktika és stratégia formálásában.

A stratégiám egy alternatív, de szocialista talajon álló politikai kínálat kialakítása volt a párttal szemben, a taktika pedig, miként mondtam, komolyan veszem a törvényeket, amelyek jogosítványokat adnak a népfrontnak. Jóleső érzéssel vettem tudomásul, hogy sokan vannak, akik megértik ennek a stratégiának és taktikának a lényegét, jelentőségét. Némelyek kezdetben cinkosokként, a kulisszák mögött segítettek, támogattak abban, később többen nyílt szövetségesemmé váltak.

1983 elején a népfront javaslatára Budapest egyik megüresedett választókerületében megválasztottak országgyűlési képviselőnek. A törvényhozásban elfoglalt hely lehetőségeimet a nyilvános cselekvésre tovább növelte. Ráadásul egy választókerület polgáraival való közvetlen kapcsolat tartására is módot adott.

Kádár János elég hamar rájött, hogy tévedett, amikor a népfrontot jelölte ki számomra száműzetési helynek, amit tett – visszacsinálni már nem lehetett, ezért megpróbált ellenintézkedéseket foganatosítani. Igyekezett bekeríteni, mozgásteremet szűkíteni. Az apparátusban országos titkári beosztással mellém tette komisszárnak egykori személyi titkárát, egy nagy ambíciójú szektás akarnokot, aki ugyan megakadályozni nem tudta terveim megvalósítását, de arra jó volt, hogy naprakészen tájékoztatta a Központi Bizottság apparátusát, s időnként személyesen Kádár Jánost is mindenről, ami a népfrontban készül, ami ott történik.

Az első nagyobb próbatételt az új választási törvény előkészítése jelentette. A külföldi adósság elviselhetetlen terhei, az ország fizetőképességének és hitelképességének megőrzése Kádárt ellenállhatatlan erővel a további liberalizálás irányába tolta. Ezt a liberalizálást szerette volna maga irányítani, ellenőrzése alatt tartani, de ez már egyre nehezebben sikerült. De ha ebben a folyamatban hozzá kell nyúlnia az állam szerkezetéhez, az államrendszerhez, ezt részben a helyi önkormányzatok autonómiájának tágításával, másrészt az országgyűlési és helyhatósági választási rendszer módosításával vélte megoldhatónak. Ettől a kényszertől hajtva kellett napirendre tűznie a választási törvény módosítását, amelyből végülis egy új választási törvény kerekedett ki 1983 decemberére.

A népfront sokat tett azért, hogy egy nagy kiterjedésű, sok százezer embert megmozgató társadalmi vitában kibuggyanjon minden indulat és kritika az eddigi álságos választási rendszerrel szemben, s a maximumot kihozni az új választási törvényből. Ennek a népfront által felszabadított társadalmi nyomásnak köszönhetően elértük azt, hogy a törvény kimondta, minden választókerületben legalább két jelöltet kötelező állítani, s a hivatalosan kezdeményezett, a párt és a népfront által támogatott jelölteken kívül a jelölőgyűlések spontán módon a helyszínen maguk is állíthatnak jelölteket. S ha a spontán jelöltek megfelelnek a törvényszabta követelményeknek, akkor semmiféle választási hatóság nem akadályozhatja meg indulásukat a választásokon. Ez a legtöbb volt, amit egy szocialista országnak el lehetett érni, ehhez hasonló nem volt egyetlen más szocialista országban sem. Voltak ugyan látszatra többpártrendszerű szocialista országok, de ezekben az országokban az összes párt a kommunista párt vazallusa volt, s kizárólag annak direktívái szerint cselekedhetett. Ennél a megalázó helyzetnél a kádárista forma még mindig jobb volt, s őszintébbnek hatott, valódi állampolgári kezdeményezésekre is lehetőséget adott.

A választási törvény előkészítésének társadalmi vitáját a pártközpont

különféle trükkökkel megpróbálta kisiklatni. Legfőképpen azzal, hogy igyekezett a lehető legrövidebbre szabni a társadalmi vita időtartamát. Válaszunk erre az volt, hogy a törvény adta kereteket kitöltjük, a népfront egy hónapot igényel a nyílt társadalmi párbeszédre, ebből nem engedünk. Az Országos Tanács támogatta ezt a törekvést, így történhetett meg, hogy 1983 őszén először a törvények társadalmi vitáinak történetében, a közvélemény akarata szerint alakult az eszmecsere. Magunk ellenőriztük, hogy a viták jegyzőkönyvei eljutnak-e az Igazságügyi Minisztérium kodifikációs részlegébe. Kigyűjtöttük a viták sarokpontjait, azokat az ügyeket, amelyekben közmegegyezés mutatkozott, s ellenőriztük, hogy ezek bekerülnek-e a törvénytervezetbe.

A nagyobb nyilvánosság és a liberalizálásban való előrehaladás sem tudta feledtetni azonban, hogy az országban mélyül a társadalmi-gazdasági válság. Kádárnak egyre kevesebb eszköz áll rendelkezésre ahhoz, hogy a kádárista politikát tovább folytathassa, melynek lényege az volt, hogy az életszínvonal dolgában egy általános, minden társadalmi rétegnek kisebb-nagyobb mértékű emelkedés lehetőségét teremtette meg a teljes foglalkoztatottság, kiszámítható életvitel és biztonság körülményei között, s amelyik társadalmi csoport ennek ellenére tűrhetetlennek érezte helyzetét, és eljutott volna a nyílt konfliktus kirobbantásáig, annál Kádár azonnal intézkedett, hogy szükségleteiket, követeléseiket – mielőtt azok társadalmi nyilvánosságot kapnának – elégítsék ki. Ennek a politikának a jegyében ismerte el – szemben a többi szocialista országgal – a korlátozott érdekképviselet jelentőségét, rombolta le a társadalmi érdek mítoszát, s vette tudomásul, hogy a részérdekek, csoportérdekek a szocialista építésnek is valóságos tényezői. A gyengülő, szűkülő eszköztár kiegészítésére kellettek a külső erőforrások, hitelek, és a hitelképességhez a demokratizálásnak nevezett liberalizálás. A nép szabadságát ő mindig engedménynek tekintette, amelyet bármely szükséges pillanatban vissza lehet vonni. A történelem azonban már nem adta meg neki a lehetőséget, hogy visszavonja az általa nyújtott engedményeket. A kisebb-nagyobb szabadságokra épülő autonómiák elkezdtek önálló életet élni. Magyarországon a rendszer szándékai ellenére kezdett a civil társadalom létrejönni.

Ezen a ponton is igyekeztünk a népfrontot a társadalom szerves folyamataiba bekapcsolni. Kezdetben kulturális, majd környezetvédelmi, később politikai mozgalmak bontakoztak ki a népfront kereteiben, amelyek anélkül, hogy az egyesülési törvény létezett volna, spontán módon egyesületek sokaságát, százait hozták létre országszerte. Elkeserítő lehetett látni Kádárnak ezeket a fejleményeket, hiszen a kommunista rezsim első esztendeiben, 1949-ben ő volt a belügyminiszter, ő tiltotta

be, számolta fel a magyarországi egyesületeket. Megpróbált gátat vetni ennek a folyamatnak. Mikor látta, hogy a népfront védőernyője alatt gombamódra szaporodnak a klubok, társaságok, mozgalmak, egyesületek, – megtiltotta, hogy a különböző típusú társulások önálló országos központokat hozzanak létre. Elképesztő cseleket kezdtünk alkalmazni ennek az intézkedésnek a kijátszására. Végülis kijelentettük, hogy a Hazafias Népfront a civil társadalmi szerveződések, egyesületek, mozgalmak laza konföderációja. Ezen a címen a Népfront apparátusa s a választott testületek is szolgáltatásokat nyújtottak ezeknek a szerveződéseknek. Ebben a mind dinamikusabbá váló társadalmi átalakulásban közeledtünk rohamléptekkel az új választási törvény alkalmazásának, próbatételének esztendejéhez, 1985-höz.

A pártkongresszus és az országgyűlési választások ciklusai egybeestek. 1985 márciusára hívták össze az MSZMP XIII. kongresszusát. Június 8-ára írták ki az országgyűlési választásokat. A pártkongresszusra Kádár szempontjából a legrosszabb nemzetközi és hazai viszonyok között került sor. Nemzetközi szempontból számára a legzavaróbb az volt, hogy nem tudott megfelelően tájékozódni a Szovjetunióban zajló eseményekről. A súlyos beteg, haldokló Csernyenko napjai meg voltak számlálva, és nem lehetett biztosan tudni, hogy ki követi őt a hatalomban. Bár minden józan, tájékozott, mértékadó elemzés Gorbacsovot tekintette az igazi esélyesnek, Kádár – talán mert félt attól, hogy Gorbacsov lesz a főnök – megpróbált a vágyainak leginkább megfelelő jelekből olvasni. Abból a tényből, hogy az SZKP hivatalos képviselőjeként Romanov jött el a magyar párt kongresszusára, Kádár tévesen arra következtetett, hogy ő lesz Csernyenko utóda. A konzervatív hajlamú Romanov szájaíze szerint készült az MSZMP kongresszusának forgatókönyve, s tervezte meg Kádár a személyi döntéseket is. Így választotta újra – egy-két neki tetsző fiatalabb emberrel kiegészítve a Politikai Bizottságot. Aztán, mikor kiderült, hogy mégsem Romanov lett az SZKP új főtitkára, ezeket az újonnan megválasztott PB tagokat, kádárkedvenceket úgy emlegették, hogy Romanov árvái.

A személyzeti politikához hasonló téves elemzésekre és ítéletekre építették a gazdaságpolitikai és politikai döntéseket is. Csak a legjellemzőbb, később katasztrófálisnak bizonyuló döntést szeretném itt megemlíteni, amelynek lényege, hogy úgy ítélték meg, Magyarországnak elegendőek az erőforrásai ahhoz, hogy hosszú stagnálás után a gazdaság élénkítésének útjára lépjen. Kiderült, nem először a hatalmon lévő bolsevik típusú pártok történetében, hogy megint összetévesztették vágyaikat a valósággal. A XIII. kongresszus határozataiból világossá vált, hogy minden liberalizáció, demokratizálási kezdeményezés ellenére a hatal-

mi centrumnak még mindig nincs igazán hatékony kontrollja a társadalomban, s a mélyebben fekvő valóságot addig titkolhatja el, addig hozhat azzal ellentétes voluntarista döntéseket, amíg a katasztrófa be nem következik, amíg a politikai kritika szerepét a dolgok kritikája veszi át.

Én akkor már úgy gondoltam, hogy a magyar történelemben mégegyszer a katasztrófáig nem szabad eljutni, ha kell akár a rendszer leváltásával is, de meg kell akadályozni a tragédiát. A kongresszusi előkészületek idején a Politikai Bizottság úgy határozott, hogy tartsak én is egy harmincperces korreferátumot. Felvettek tehát a hivatalos felszólalók nem túl nagy létszámú listájára, gondolván, hogy a szót, ha magam jelentkeznék, akkor sem tagadhatják meg tőlem. Így legalább beszorítanak egy reszortfeladatba és szigorúbb ellenőrzés alatt mondhatom ki gondolataimat.

Azt tudtam, hogy bizonyos rituális követelményeknek meg kell felelni, s a frazeológiának nem szabad durván eltérnie a pártban szokásos szóhasználattól. Tekintettel hosszú pártmunkás múltamra, ebben volt elegendő gyakorlatom. Ugyanakkor tudtam azt is, hogyan lehet a kritikát úgy megfogalmazni, hogy az pártfegyelmi okká ne váljék, de mégis figyelmet keltsen, és élesen megkülönböztethető legyen a hivatalos mondanivalótól. Valódi kritikus beszéddel készültem, nem törődve azzal, hogy mit várnak tőlem. Viszont Kádár is ismert már annyira, sejtette, bizonyára így lesz. Ezért történhetett meg, hogy a fegyelmezett Kádár, aki mint egy iskolásgyerek, végig ülte az összes kongresszus szinte minden felszólalását – s így volt ez a XIII. kongresszuson is – az én felszólalásom alatt nem jött be a terembe.

Amennyire zavarók voltak Kádár számára, annyira biztatóak a magyar progresszió, az ellenzék és az átalakulást szolgáló erők számára azok a fejlemények, amelyek 1985. elején a Szovjetunióban bekövetkeztek. Csodát ugyan nem vártunk, de Gorbacsov hatalomra kerülésétől azt reméltük, hogy a húsz esztendeje társadalmilag és gazdaságilag is stagnáló hatalmas ország helyzetén változtatni akar majd. Addigra már ismert dinamizmusából arra következtettünk, hogy nem a szokásos orosz öncsalás, önámítás politikáját fogja folytatni. Felfedezi, hogy ez a társadalom nem hatékony, és megpróbálja majd racionalizálni. Nem gondoltuk, hogy ez – legalábbis rövid távon – belátható időn belül eredményes lesz, de azt reméltük tőle, hogy így a Szovjetunió ismét saját problémái felé fordul. Lazítania kell a globális stratégia követelményein, s ezzel akaratlanul is szabadabb mozgásra teremt lehetőséget Kelet-Európában. Ugyanakkor ismertük az orosz irracionalizmus és időnkénti elkeseredettség kiszámíthatatlan természetét is. Tudtuk, hogy még nincs itt az ideje kiszámítani a birodalmi központ tűrőképességének határait. Egy

dologban bizonyosak voltunk, ha saját problémái felé fordul a Szovjetunió, akkor abban lesz érdekelt, hogy a stabilitás fennmaradjon a birodalom peremvidékein. Így aztán egyaránt tolerálni fogja a román-rezsimet és a magyar-rezsimet. Azzal fog együttműködni, aki az Európával összekötő vagy inkább attól elválasztó övezetben fenn tudja tartani a társadalmi békét. Ugyanebből a logikából kiindulva vontuk le magunknak azt a következtetést, hogy minden társadalmi változás, átalakulás elviselhető lesz a szovjetek számára mindaddig, amíg fennmarad a társadalmi béke. Ennek bizonyságául itt kell elmondanom, hogy Gorbacsov milyen görcsösen ragaszkodott még 1988 tavaszán is ahhoz, hogy Magyarországon Kádár János a posztján maradjon. Meg volt győződve arról, hogy Kádár János helyben maradása a magyarországi stabilitás legfőbb biztosítéka. Végül az 1988-as pártkonferencia előtti napokban Kádárnak kellett meggyőznie Gorbacsovot arról, hogy talán az ő maradása lenne fenyegetés erre a stabilitásra nézve. De még ettől messze vagyunk.

Választunk, vagy szavazunk?

1985 tavaszán, közvetlen a pártkongresszus lezajlása után elkezdődött a választási kampány, megkezdődtek a jelölőgyűlések, s a társadalmi aktivitásra utaló első pozitív jelekkel együtt megjelentek a tudósítások az első politikai botrányokról is. Várható volt, hogy az ellenzék kihasználja majd a spontán jelölés adta törvényes lehetőségeket, s igyekszik a jelölőlistára felvetetni spontán jelöltként a saját embereit. A helyi pártszervezetek nagy része a szokásos módon reagált ezekre a kezdeményezésekre. Megriadva a várható következményektől, elkezdtek szervezeti intézkedéseket tenni. Néhol a zsarolás eszközeitől sem visszariadva a spontán jelöltekkel szemben. A viszolygás ettől a kezdeményezőkészségtől olyan nagy volt, hogy még az olyan spontán jelölteket is utálták, akik egyébként maguk párttagok vagy hivatalosan elismert vezetők voltak, de nem szerepeltek jelöltként a pártszervek terveiben. Itt-ott a helyi népfront bizottságok is – a régi módit követve – cinkosaivá váltak a pártbizottságoknak s együttműködve velük a törvényellenes eszközök alkalmazásában. Ilyen előzmények után kerestek meg a népfront székházában a demokratikus ellenzék megbízottjai, s tették fel nekem a kérdést, hogy ebben a vitában, amely a jelölőgyűlések körül dúl, a törvény vagy a hatalom oldalán állok? Még megkérdezték, hajlandó lennék-e nyilvános fórumon válaszolni kérdésükre. Én közöltem, hogy a

törvény oldalán állok, s minden tőlem telhetőt megteszek azért, hogy érvényt szerezzek a jognak. Minderről hajlandó vagyok akár a legnagyobb nyilvánosság előtt is nyilatkozni. Így aztán meghívtak a félig legális, félig ellenzéki Rakpart-klub egyik esti rendezvényére, ahol többszáz érdeklődő között az egyébként illegálisan működő demokratikus ellenzék képviselői is ott voltak. A rendezvény sokatmondó címe a következőképpen hangzott: Választunk vagy szavazunk? Meghallgatták beszámolómat a választási törvényről, a kampány első tapasztalatairól és a deklarációmat arról, hogy minden körülmények között, lehetőségeim szerint igyekszem érvényt szerezni a törvényességnek. Órákon át tartó hosszú, néha elkeseredésbe, néha lelkesedésbe átcsapó vita zajlott le ezen az estén, s politikai pályámon ez volt az első alkalom, s a hatalmon lévők közül én voltam az első ember, aki Magyarországon az egyébként rendőri felügyelet alatt működő, illegális körülmények között dolgozó ellenzék képviselőivel nem informális módon, hanem nyilvános fórumon találkoztam. Természetesen, a korábbiakban megszokottakhoz hasonlóan ezzel az akciómmal is kihívtam magam ellen a sorsot. De végülis a politikai rosszallás kifejezésén túl, intézkedéseket velem szemben nem tettek. Minden bizonnyal ott volt a politikai rendőrség is, a belső elhárítás ezen az eseményen. A hatalom tőlük kaphatta meg a számára fontos információkat.

Végülis a választások rendben zajlottak le, a parlamentbe a kötelező több jelölt közül választott képviselők jutottak be. Köztük számosan olyanok, akik hivatalos támogatást nem kaptak, mert a jelölőgyűlések spontán jelöltjeként kerültek fel a szavazólapra. Mire a parlament összeült és az új kormány programjának előzetes elbírálására, s a Minisztertanács összetételének megállapítására összegyűlt a Hazafias Népfront Országos Tanácsa, sok minden világos volt már számunkra. Mindenekelőtt az, hogy alig néhány hónappal a párt XIII. kongresszusának gazdasági élénkítésére vonatkozó határozatai után kiderült, hogy ennek a tervnek semmi alapja nincs. A kormányprogram ennek ellenére még erőltette a kongresszusi határozatok adaptálását a következő esztendő gazdasági tevékenységére.

Az igazi politikai fordulatot én ennek az esztendőnek a végétől számítom. December elejére összehívtuk a Népfront VIII. kongresszusát, és ennek a korábban csak formálisan működő szervezetnek már a kongresszusi előkészületei is óriási hazai és nemzetközi érdeklődést váltottak ki, s főként aggodalmat a párt Központi Bizottságában. A helyi küldöttválasztó népfrontgyűlések kritikus hangja már jelezte, hogy tömegesen kialakulóban van az a civil kurázsi, amely nagyon is fontos egy abszolutisztikus tekintélyuralmi rendszerben ahhoz, hogy változásokat lehessen elérni. A megyei konferenciák már szakszerűen feldolgozták ezeket a kritikus és fontos hangulati elemeket tartalmazó tapasztalatokat, ezzel érzékeltették, hogy valóban kialakulóban van a népfronton belül egy alternatív politikai magatartás és politikai program. Ennek az előkészületnek a gyümölcsei a népfrontkongresszusra megértek. Az 1956 utáni történelemben, s a kádárizmus politikájában először egy, egyébként a rendszer hivatalos részét képező szervezet legmagasabb fórumán, nyilvánosan bírálták a pártot az évi kongresszusának határozatait, s elvetették azokat, mint illuzórikus, megvalósíthatatlan célokat. Még egy fordulattal felérő következménye volt ennek a kongresszusnak: újjá választották a Hazafias Népfront Országos Tanácsát, s a testületbe bekerült számos szabadgondolkodású, nagytudású értelmiségi, s köztük a különböző ellenzéki szervezetek és irányzatok prominens képviselői, olyanok, akik a rendszerváltás utáni korszakban is az új berendezkedés vezető személyiségei. Ez az újfajta nyilvánosság arra is jó volt, hogy mindenki megtehette a maga összehasonlítását a pártkongresszus és a népfrontkongresszus között, s nem kétséges, hogy a közvélemény nagyobbik része úgy vélekedett, hogy a magyar valóságot s a politikai lehetőségeket a népfront közelítette meg leginkább. Ettől kezdve rohamosan növekedett szervezetünk ázsiója. Olyan politikai működési tereppé vált, amelyben az ellenzék is szóhoz juthatott, sőt ellenzéki szerveződések váltak lehetővé.

A diktatórikus szocializmusból a demokratikus politikai pluralizmusba való átmenet folyamatában a nyolcvanas évek közepétől a Hazafias Népfront fontos szerepet játszott. Az ellenzékkel való kapcsolat természetesen nem egy kiemelkedő alkalomhoz kötődött, ott inkább a nyilvánosság kiteljesedése volt a lényeg, én magam informális körülmények között rendszeresen találkoztam a másként gondolkodókkal, a kezdeményező, kritikus értelmiséggel klubokban, egyetemi összejöveteleken, politikai szalonokban, magántársaságokban. Külön is jó szívvel emlékszem azokra az összejövetelekre, amelyek Levendel László, kiváló magyar orvosprofesszor és közíró szalonjában, otthonában zajlottak le. Nála szabadon találkozhattam a demokratikus ellenzék és a népi nemzeti ellenzék képviselőivel éppúgy, mint az uralkodó pártban szerveződő reformerek képviselőivel. Ott volt alkalmam nem egyszer találkozni Donáth Ferenccel, Vásárhelyi Miklóssal, Konrád Györggyel, Eörsi Istvánnal, Kis Jánossal. Olyan kiváló értelmiségiekkel, mint Dávid Katalin, Buda Béla. A reformerek közül megfordult ott gyakran Nyers Rezső, Bihari Mihály, Gombár Csaba. Mi többnyire Csoóri Sándorral egyeztettük az időnket. A többiek tudták, hogy nekünk az idő-

szűkével milyen küzdelmet kell folytatnunk. Eljött néha Csurka István is.

A Népfront VIII. kongresszusa politikai pezsgést, élénkülést hozott az országban. A társadalomtudományi és politikai műhelyek, szakértői csoportok elárasztottak bennünket tanulmányaikkal, programjaikkal, terveikkel. A szociális és gazdaságpolitikai program kidolgozására társadalompolitikai tanácsot alakítottunk, amelynek elnöki tisztét Ferge Zsuzsa vállalta. Külön fórumot hoztunk létre az ország legjobb gazdasági menedzsereinek, akik a gyakorlat kritikájának vetették alá a különböző gazdasági elméleteket és gazdaságpolitikai terveket. Ennek elnöke Bihari István, a Chinoin vezérigazgatója volt. Megalakítottuk a Családvédelmi Tanácsot, élén Fekete Gyulával és Levendel Lászlóval, amely a magyar társadalom szocializációs problémáinak megoldására készített terveket. Az 1986-os év egyik legkiemelkedőbb eseménye a Fordulat és reform című tanulmány elkészítése és nyilvánosságának megteremtése volt. Ennek a dokumentumnak az új gazdaságpolitikai koncepció szakszerű, elmélyült kidolgozásán túl nagy politikai mozgósító hatása is volt. Már a címe is kihívásnak számított, hiszen azt sugallta, hogy először fordulatra van szükség ahhoz, hogy a reform véghezvihető legyen. Szerzői kísérletet tettek arra, hogy a Pártközpontnak ajánlják fel gondolataikat, ám a tanulmány radikalizmusa és határozott fordulatot igénylő politikai követelése olyan politikai kockázatot tartalmazott, hogy a Pártközpont legkövetkezetesebbnek számító reformerei se merték vállalni a nyilvánosságra hozatalt.

Ilyen kísérletek után kerestek meg a szerzők, s kértek arra, hogy a Népfront nyilvánosságán keresztül biztosítsunk helyet a magyar gazdasági életben a Fordulat és reform-nak. Mi ezt megtettük, és ezzel hozzájárultunk a politikai pluralizmus gazdaságpolitikai megalapozásához. Az esemény jelentőségét mi sem mutatja jobban, mint az, hogy a Központi Bizottság ülésén abban a kitüntetésben volt részem, hogy Kádár János megbírált a Fordulat és reform nyilvánosságra hozataláért. Ez azonban már nem tudott gátat vetni annak a radikális átalakulásnak, amely a magyar politika színterén játszódott le. Az 1987-es év nyarán a demokratikus ellenzék megjelentette a Társadalmi szerződés c. programját, amelynek első oldalán leírták az addig szentségtörésnek számító követelést: Kádárnak mennie kell. Eleinte úgy véltem, hogy ez taktikai hiba volt, féltem attól, hogy egy ilyen követelés megriasztja a párton belül szerveződő reformerőket, ám hamarosan kiderült, hogy akkor már a pártapparátus is olyan koloncnak érezte Kádár hatalmát, amelytől jobb lenne megszabadulni. A Társadalmi szerződés kiadásával a demokratikus ellenzék lényegében azt is kifejezte, hogy az önálló liberális párt

szervezésének útjára lépett. Ezzel a közmegegyezéses ellenzéki együttműködéstől megtette az első lépést a pluralista politikai tagolódás irányába. Legalábbis így érezte ezt a népi nemzeti gondolkodású értelmiségi ellenzék, amely eddig az alapvető kérdésekben – különösen a monori találkozó óta – együttműködött a demokratikus ellenzékkel.

A közmegegyezés hajszálgyökerei

Az új kihívásra válaszolni készülő népi értelmiség vezetői bevontak engem is kezdeményezésük előkészítésébe. Néhány előzetes tanakodásuk, füstölgésük után meghívtak valamikor 1987 nyarán Bíró Zoltán lakására a tennivalók megbeszélésére. Ott volt még a házigazdán és rajtam kívül Csoóri Sándor, Csurka István, Fekete Gyula és Für Lajos. Arra kértek, hogy tartsam meg az összejövetel bevezető előadását. Készítsek beszámolót az ország helyzetéről, adjak egy rövid távra szóló kibontakozási programot. A feladatot szívesen vállaltam, szerepemet pedig úgy fogtam fel, mint korábban, amikor ellenzéki vagy ellenzékhez közelálló fórumokon megjelentem, dokumentumokat nyilvánosságra hoztam. Nem az volt a célom, hogy én a leendő, megalakuló szervezet tagja legyek, hanem hogy bábáskodjak világrajötténél, segítsem a népfront védernyője alatt megjelenésüket.

Grósz Károly ezen a nyáron lett miniszterelnök. Programjában azt érzékeltette, hogy pragmatikus politikusként mindenek elé helyezi a gazdasági válság kezelését és ebben számít a párton belüli reformerőkre, a magyar értelmiségre és türelmet tanúsít a kritikus másként gondolkodókkal szemben. Erre tekintettel az előkészítő megbeszélés résztvevői megkértek, tájékoztassam szándékainkról a miniszterelnököt és hívjam meg a találkozóra. Kérésüknek eleget tettem. Grósznak láthatóan jól esett a meghívás, de a részvételt nem vállalta, sőt, nekem sem tanácsolta. Általam küldte üdvözletét az összejövetelnek, amit én aztán előadásom bevezető szavaiban tolmácsoltam is a jelenlévőknek.

Nem volt egyszerű megtervezni a meghívandók névsorát. Kezdettől fogva világos volt, hogy a fő irányt a népi nemzeti alapon gondolkodó ellenzéki és a hozzájuk közelálló másként gondolkodó értelmiségiek szabják meg. Nem volt kétséges az sem, hogy a szervezők a Társadalmi Szerződésre adott válasznak tekintik tervüket. Egyöntetű volt köztünk a vélemény, hogy a demokratikus ellenzék ezzel a dokumentummal felrúgta a monori együttműködési megállapodást. A többiekkel való egyeztetés nélkül átvette a kezdeményezést, hegemón szerepre tör, s az addig

egyenlő partnernek tekintett harcostársaknak a jövőben vazallusi szerepet szán. Ezt az értékelést megbeszéléseinken én is elfogadtam. Ugyanakkor abban is egyetértettünk, hogy a találkozó fő irányától eltérő nézetek, irányzatok képviselőire szükség lenne a vitában. Ez szolgálná igazán a helyzet alapos megismerését.

Senki nem vitatta, hogy jó lenne, ha a demokratikus ellenzék képviselői is elmondanák a véleményüket. Ám a közülük meghívandók személyét illetően akadályokba ütköztünk. Az egyik akadály lényegében elvi természetű volt. A népi értelmiség az elmúlt rendszerben szinte mindvégig – talán Monor egy kicsit kivétel – a legális politizálás és ellenállás lehetőségét választotta. Véleményét az erősen ellenőrzött és irányított nyilvánosságban mondta ki. Messze vezetne és ennek az emlékezésnek a határait túllépné az okok feltárása, elemzése, de magam is úgy vélem, nem tehettek mást, és helyesen tették, amit tettek. Ezzel nem helytelenítem azok cselekedetét, akik az illegalitást választották, mert az ő helyzetükben meg az volt a megfelelő forma. A népiek ezt az utat nem járhatták. A meghívások előkészítésében ez meghatározó szempont volt. Ehhez az ügyhöz kapcsolódott az én személyem. Meghívásom egyértelműen az előbbi szempontot erősítette. Jelenlétemre csak akkor számíthattak, ha pozíciómat nem kockáztatják olyanok meghívásával, akik szigorú rendőrségi ellenőrzés alatt állnak, s akik miatt esetleg ellenem is alkalmazni lehet a rendőrségi módszereket a pártból való kizárással egybekapcsolva. Akkor már tudtam, és társaim is tudták, hogy ez a pozíció nem nekem fontos...

Így született meg az elhatározás, hogy az ellenzék kemény magját alkotó személyiségeket nem hívják meg, de meghívnak olyanokat, akik tehetségükkel, ellenzéki elkötelezettségükkel ugyanúgy reprezentálhatják a demokratikus ellenzéket, mint Kis János, Kőszeg Ferenc vagy Demszky Gábor. Így kapott meghívást Konrád György és Vásárhelyi Miklós. A többiekkel való szolidaritásra hivatkozva Vásárhelyi Miklós nem fogadta el a meghívást, de Konrád György eljött. Szép, tartalmas és toleráns beszéde hozzájárult a konferencia sikeréhez.

Előbb azonban még néhány fontos feladatot el kellett végezni. Az első nagy bonyodalmat az időpont egyeztetése okozta. Nem lehetett túlzottan távol a Társadalmi Szerződés napvilágra kerülésétől, nem kerülhetett túlzottan közel a Kádár személye és jövője körül kibontakozott párton belüli politikai csaták végkifejletéhez. Végülis szeptember második felét választottuk. Ez már a politikai szezon kezdete. Sajnos, ez éppen az egyik kezdeményezőnek, Csoóri Sándornak nem felelt meg. Szeptember végén volt egy előkészített és már elmozdíthatatlan amerikai programja. Keserűen, de tudomásul vettük, hogy nem lehet jelen.

A helyszín megválasztása sem ment egyszerűen. Eleinte arra gondoltunk, hogy 25-30 ember intenzív eszmecseréjén keresünk megoldásokat az ország súlyos gondjaira. Amint azonban híre ment terveinknek, egyre nehezebben lehetett szűk körben tartani a résztvevők számát. Budapesten, nyilvános helyen, külön hatósági engedély nélkül ennyi ember számára elegendő teret nehéz lett volna ingyen szervezni. Ekkor támadt valakiben az ötlet, hogy kérjük meg Lezsák Sándort, szervezze meg Lakiteleken a tanácskozást. Tetszett mindenkinek a javaslat. Lezsák nevét akkor már országszerte ismerték, egyebek között onnét, hogy ő szervezte meg annak idején ugyancsak Lakiteleken nagy sikerrel és a hatalom rosszallásától kísérve a fiatal írók találkozóját. Nekem közvetve korábban is volt kapcsolatom vele. Még kulturális miniszterségem kezdetén, mint sikeres népművelő, megkapta a "Szocialista Kultúráért" kitüntetést, amit ő egy önérzetes levélben visszaküldött nekem. Ezen, bevallom, akkor nagyon meglepődtem. Gondolom, ő meg azon, hogy részemről semmiféle visszavágás nem történt azért a cselekedetéért.

Lezsák Sándor vállalta a tanácskozás helyszínének előkészítésével járó gondokat. A rá jellemző eredetiséggel és dinamizmussal tett a dolgát. Nem a művelődési házat, hanem saját tanyáját ajánlotta fel, ahol is egy lakodalmi sátorban 1987. szeptember 27-én, egy borongós, zivataros vasárnapon száznyolcvanegy résztvevővel megtartottuk az azóta joggal történelminek nevezett találkozót.

Kósa Ferenc vállalta, hogy kocsijával elvisz Lakitelekre. Velünk jött még Szervátiusz Tibor. Az útitársak hangulata feszült volt, de nem a félelemtől, hanem inkább a bizakodó várakozásba vegyülő kételyektől. Kósa Ferenc, akinek gondolkodását, felelősségtudatát régi barátságunk révén már jól ismertem, a vállalás morális határai és az elérendő cél között kereste a kapcsolatot. Ezt nagy tetszést kiváltó felszólalásában részletesen is kifejtette. Én azt hangoztattam, hogy csak annyit mondhatok, amennyit a barátaimmal kötött szövetségen belül a helyzetem eltűr. Az én gesztusomnak most nagyobb a jelentősége, mint a szavaimnak, gondolataimnak. De azok miatt sem kell szégyenkeznetek, mert biztos, hogy azokban is több lesz, mint amennyi egy magamfajta embernek addig Magyarországon megengedhető volt. Az utánam szólók ezáltal is szabadabbak lesznek.

Lakiteleken az ismerős táj fogadott, hiszen Bács-Kiskun megyei életemben elég gyakran megfordultam itt. Lezsákék udvarán ismerős arcok, jóbarátok sokasága. Lázas készülődés a kezdésre. Majd nevezetes előadások és a vita, amelyről azért szükségtelen itt beszámolni, mert a tanácskozás minden szava megjelent a Lakitelek 1987. című kötetben. A tanácskozáson résztvevők egy felhívó jellegű nyilatkozat kiadása mel-

lett döntöttek. A nyilatkozatot legális közlési formák között kívánták nyilvánosságra hozni, de az akkori sajtóirányítási viszonyok miatt ez lehetetlennek tűnt.

A tanácskozás éles hangú követelések jegyében, de békés körülmények között zajlott le. Ám a résztvevőket izgatta, nyugtalanította az a körülmény, hogy nyilatkozatuk, amely tartalmazza a Magyar Demokrata Fórum megalakítását is, nem juthat el a magyar közvéleményhez. Én ott a közlést, holott erre nyíltan felszólítottak, nem vállaltam. Ez a probléma azonban engem is élénken foglalkoztatott, s hosszú ideig nem tudtam, hogyan lehetne azt megoldani. Végülis cselt alkalmaztam. Felhívtam Tóth Gábort a Magyar Nemzetnél, a népfront napilapjánál, aki ott főszerkesztőhelyettes volt, és arra kértem, keressen meg, interjút szeretnék adni. El is készült ez az interjú. A közmegegyezés hajszálgyökerei címmel jelent meg a Magyar Nemzet 1987. november 14-i számában. Több mint másfél hónappal a szeptember 27-én lezajlott lakiteleki tanácskozás után. A csel abból állt, hogy én ebben az interjúban, idézetként és idézőjelbe téve, szó szerint közöltem a teljes lakiteleki nyilatkozatot. Így egycsapásra százezrek számára tettem hozzáférhetővé annak a szűkkörű tanácskozásnak a mondanivalóját, amely ettől vált igazán érvényessé.

Kádár nagy önuralommal, zokszó nélkül tudomásul vette részvételemet a lakiteleki találkozón, de a nyilatkozat nyilvánosságra hozatalát már nem tűrte el. Szankciót követelt ellenem, s Lázár Györgynek, a párt főtitkárhelyettesének, valamint Lukács János KB titkárnak a részvételével vizsgálóbizottságot küldött ki viselt dolgaim felmérésére, s a velem kapcsolatos tennivalók meghatározására.

Az ellenem létrehozott bizottság az időhúzásra rendezkedett be. Szerették volna elodázni a nyílt színvallást, az egyenes állásfoglalást. Végülis Kádár sürgetésére három hónapon át tartó szöszmötölés, piszmogás után, 1988. február végére jelentést készítettek rólam a Politikai Bizottságnak. Ebben a jelentésben a Politikai Bizottság elítélte lakiteleki tettemet, s különösen a lakiteleki nyilatkozat nyilvánosságra hozatalát. Kádár az ügyet elbíráló politikai bizottsági ülésen szinte könyörgött, hogy értsek egyet ezzel az enyhe ítélettel, s járuljak hozzá, hogy egyetértésemmel, vagyis önkritikámmal együtt megjelentessék a sajtóban.

Én megtagadtam minden együttműködést, kijelentettem, egyetlen szavamat sem vonom vissza; nyilatkozatukkal azt tesznek, amit akarnak, semmi közöm hozzá. Így nem érhették el azt, amit szerettek volna, hogy önmagamat dezavuálva jelenjék meg az engem elítélő nyilatkozat. Emiatt aztán nem is adták át a sajtónak, hanem csupán a megyei Pártbizottságok kapták meg külön levél formájában, valamint a soron lévő központi bizottsági ülésen ismertették.

Az ellenem folytatott vizsgálattal párhuzamosan folyt a pártfegyelmi Bihari Mihály, Bíró Zoltán, Király Zoltán és Lengyel László ellen. Vétkük hasonló volt az enyémhez, pozíciójuk azonban gyengébb volt, ezért rajtuk nagyobbat ütöttek: kizárták őket a pártból. Ez a történet is a Kádár-korszak végének a tehetetlenségére és fantáziátlanságára utal. A látszólag, s a párthiedelmek szerint szigorú döntéssel a négy párttag megbüntetésén túl, hozzám közelálló, velem együttműködő emberekről lévén szó, rajtam is ütni akartak egyet, valamint elrettentő példát szolgáltatni a párttagoknak. Valójában egyik célt sem érték el, de elérték, amit nem akartak: megerősítették négy barátom amúgyis jó hírnevét, nevüket pedig széles körben ismertté tették itthon és külföldön egyaránt.

Mindez Kádár uralmának végső, utolsó óráiban volt, hiszen 1988. május végére összehívták az országos pártértekezletet, melynek feladatai közé tartozott dönteni Kádár János felmentéséről, s új vezetőséget választani a Magyar Szocialista Munkáspárt számára.

A Kádár korszak vége

Május végén Kádár lemondásával véget ért a Kádár korszak Magyarországon. Engem megválasztották a Politikai Bizottság tagjának, s államminiszternek a kormányba. Ez a magyar közjogi viszonyok között akkor a kormány második emberének posztját jelentette. Számomra pedig, hogy ezentúl félig-meddig hivatalosan tehetem azt, amit eddig félhivatalosan vagy partizánmódra cselekedtem.

Kádár távozásával együtt lezárult az én kádárista korszakom is. A korszaknak nevet adó személyiségről majd a történelem fog ítéletet mondani. Pályáján a megbocsáthatatlan gaztettek és visszaélések mellett bizonyára meg fogják találni azokat az tényeket is, amelyek korszakos jelentőségűek voltak, s amelyekkel Kádár hozzájárult Magyarország európai helyzetének stabilizálásához, s liberalizálásával, akarata ellenére egy olyan nyitáshoz, amely egy példa nélküli világtörténelmi eseményhez vezetett, ahhoz, hogy a sztálinizmus történelmében először Magyarországon sikerült békés úton leváltani a sztálinista eredetű, de eddigre már sok alakváltozáson átesett rendszert. Ha később kezdtem is, a pályánk Kádárral hosszú időn át – különösen az utóbbi másfél évtizedben – együtt futott, és talán az is a Kádár-rendszer sajátosságai közé

tartozik, hogy bár elég korán összeütközésbe kerültem vele, mégis – törésekkel bár –, de szakadatlanul emelkedő pályán voltam. Én őt már nem az 1956 utáni megtorlások gonosztevőjeként ismertem meg, hanem széles látókörű, bölcs, de súlyos tévedéseket elkövető államférfiként, akinek egyazon párton belül, 1981-től nyílt politikai ellenfele lehettem. Különös fordulata, s talán kegyelme a sorsnak, hogy ez már olyan világban történhetett, amikor mindezért nem kellett az életemmel fizetnem.

Az 1988-as év számos fontos feladatot, lehetőséget tartogatott számomra. Fájó szívvel búcsúztam el a Hazafias Népfronttól. Tele voltam kétellyel, aggodalommal, bátor és felelősen gondolkodó munkatársaim, az Országos Tanács és a helyi bizottságok progresszív, reformer tagjai folytathatják-e azt a tiszteletre méltó munkát, amelyet a nyolcvanas évek elején-közepén elkezdtünk. Magamban gyors számvetést készítettem a közjogi változásokról; a későbbi pártosodást, politikai tagolódást előmozdító ellenzéki együttműködésről; a civil társadalom kiteljesedését segítő egyesületalapító sok-sok kezdeményezésről; a nemzeti önismeret elmélyítését szolgáló intézményeinkről: a Szárszó-kötetről, az Ezer év című kötetről, a Liget című folyóirat, valamint a Családi Kalendárium anyagi és erkölcsi támogatásáról; a pártfelügyelet alatt működő népfrontsajtó (Magyar Nemzet, Szabad Föld, Képes Újság, Honismeret stb.) szabadságának növeléséről...

Nem a jövőben folytatódó irányban kételkedtem, hanem inkább amiatt aggódtam, hogy utódaim megfelelően sáfárkodnak-e a rájuk bízott értékekkel. De mennem kellett. Ismét állami tisztviselő lettem. Így aztán egyre inkább az ebből adódó feladatok kötötték le a figyelmem. A rám szabott hatáskör nem okozott nagyobb gondot. Inkább az, hogy valójában mennyire élhetek vele. Kipróbálására adódott is néhány alkalom.

A korszak ismerői tudják, hogy az állami-kormányzati hatáskörök annyit értek, amennyit a közhatalmat valójában gyakorló állampárttól elhódítottak. Ez leggyakrabban nem a megállapodásokon, hanem a személyi összefonódásokon és civil kurázsin múlott. Míg a népfrontban az alkotmányos jogosítványokat tartottam magam elé pajzsként küzdelmeimben, addig a kormányban a politikai bizottsági tagságot.

Hamarosan tapasztaltam, hogy a pártapparátus átlát a szitán és, a politikai bizottsági tagságot ellenem fordítja, mondván, aki a párt legnagyobb hatalmú testületének tagja, az nem tehet akármit.

Emlékszem két nagy jelentőségű ügyre 1988. őszéről. Az első egy hatáskörömön kívül eső területhez tartozik. Székely János vezérőrnagy, a határőrség országos parancsnoka meghívott látogatásra a győri határőr kerületbe. Javasolta, hogy a magyar-osztrák határszakaszon látogassuk meg a legnagyobb átkelőhelyen szolgáló katonákat, a hegyeshalmi őrsöt, majd pedig rendezzünk részvételemmel politikai fórumot a határőr-kerületek parancsnoki karának Győrben.

A meghívást elfogadtam, mert nagyon is érdekelt, milyen a helyzet Kelet és Nyugat határán. Egy ilyen látogatásban óriási politikai lehetőséget láttam. Azonnal megkerestem Horváth István belügyminisztert. Az ő felügyelete alá tartozott a határőrség. Tanácsot kértem tőle, meddig mehetek el politikai szándékaim kimondásában anélkül, hogy veszélyeztetném a szolgálatot, vagy bajt hoznék a parancsnok fejére. Beszélgetésünk során elmondta, hogy messzemenően támogatta a meghívásomat, és ha nincs kifogásom ellene, ő is elkísérne az útra. Természetesen nem volt kifogásom, sőt örültem csatlakozásának. Közölte még, hogy politikai bizottsági tagságom messzemenően mentesíti a parancsnoki kart a politikai felelősség alól, a saját szakállamra pedig azt mondok, amit jónak látok. Jelezte még, hogy a tisztek kritizálni fogják a műszaki határzárakat, köznapi nevén a vasfüggönyt, de burkolt politikai bírálatukat a technikai elavultságára hivatkozva fogalmazzák meg.

Így is történt. 1988. október 26-án délelőtt érkeztünk Hegyeshalomba. A határátkelőhelyen illő ceremóniával katonai fogadtatásban részesültünk. Majd a tanácsteremben a parancsnokok jelentést adtak a határőrizet helyzetéről, a forgalomról, a világútlevél várható következményeiről. Tarthatatlannak nevezték a műszaki határzárat.

A parancsnoki jelentések meghallgatása után rögtönzött sajtótájékoztatót tartottam. Méltattam a határőrség teljesítményét, honvédő szolgálatát. Elmondtam, hogy a beszámolókból megértettem: határőreink nem a magyar állampolgárok ellen akarják őrizni a határt, hanem védik az ország szuverenitását, biztonságát, más országokkal közösen, a szomszédokkal együttműködve akarnak ügyelni a közrendre, közbiztonságra. Az elektromos jelzőrendszerről, a vasfüggönyről pedig azt mondtam, hogy mind történelmileg, mind politikailag, mind pedig műszakilag elavult és megérett a lebontásra.

Ezt a véleményemet Győrben, a határőrkerület művelődési házában rendezett tiszti gyűlésen is elismételtem. Ott volt az ország minden határőrkerületének parancsnoki kara. Több száz tiszt előtt mondtam el beszédemet, amelyben megismételtem a sajtótájékoztatón mondottakat. A testület szavaimat nagy tetszéssel fogadta. Ugyanazt mondhatom el a hazai sajtóról. Óriási volt a visszhang. Volt azonban más is. A pártapparátus poszt-sztanilista, rendpárti része természetesen ismét felháborítónak tartotta újabb kezdeményezésemet. A Központi Bizottság katonai, rendőri, biztonsági és általában "államászati" ügyekkel megbízott titkára nagy patáliát csapott a Politikai Bizottság ülésén. Hatásköri túllépéssel vádolt – ebbe burkolta politikai kifogásait – és vizsgálóbi-

zottság kiküldését követelte ellenem. Vádaskodásainak egyik fő kérdése volt: hogyan tehet ilyet egy politikai bizottsági tag. – A vizsgálatból most sem lett semmi.

Alkotmányos összeesküvés

A másik ügy ezen az őszön az úgynevezett demokrácia csomagterv parlamenti előkészítése volt. Az újjáépítendő demokrácia közjogi megalapozása nagyonis időszerűvé vált. Ezt senki, aki az előkészületekben részt vett, nem tekintette tudományos kérdésnek. Hiszen jól ismertük a magyar jogtudományt, az államjog, az alkotmányjog, a kodifikáció művelőit, az intézetekben, jogi tanszékeken folyó kutatásokat. Nem kételkedtünk benne, hogy ez a jogtudomány minden közjogi problémát kifogástalanul meg tud oldani, képes a törvénytervezeteket és alkotmánymódosításokat a legigényesebb európai követelmények szerint megfogalmazni. De hogyan lehet ezekkel egy egypártrendszerű ország parlamentjéig eljutni.

A megoldást, mint annyiszor, most is a baráti bizalom légkörében találtam meg. Tudtam, hogy Bihari Mihály politológiailag is megalapozott jogelméleti munkát végzett a demokratikus átmenet vezényléséhez. Már nem emlékszem rá, pontosan mikor, de 1988 nyarán találkoztunk Kósa Ferenc lakásán. Sinike, Kósa Ferenc kedves japán felesége, most is csodálatos japán vacsorával várt bennünket. A vacsorához jó kis hazai vörös bort kortyolgattunk, és szokás szerint politizáltunk. Eközben alakult ki köztünk egy szelíd, magyaros (hiszen közjogi ügyről volt szó!) összeesküvés terve. Kifundáltuk, hogyan lehetne Bihari Mihály jogpolitikai, közjogi, alkotmányozási terveit parlamenti határozatba foglalni, s áttörve a rendszer politikai ellenállásának falát, az átmenet törvényes, békés feltételeit megteremteni.

Az összeesküvésbe később bevontuk Király Zoltánt is, akit 1985-ben szegedi pártbasákkal és helyi maffiákkal dacolva, spontán jelöltként választottak meg országgyűlési képviselőnek. Király Zoltán vállalta, hogy előterjeszti indítványát a parlamentnek, s javasolni fogja a kormánynak, hogy az átmenet lebonyolítására készítsen úgynevezett demokrácia csomagtervet és alakítsa ki a törvényhozás ennek megfelelő menetrendjét. Számításunk bevált. Király Zoltán javaslatát elfogadta az Országgyűlés. A kormány kapott megbízatást a terv előkészítésére, a kormány pedig hatásköri alapon rám osztotta a feladatot.

Az Országgyűlés nevezetes alkalomra tűzte ki előterjesztésem, a demokrácia csomagterv tárgyalását. Mégpedig arra a napra, amikor a távozó Grósz Károly utódaként Németh Miklóst megválasztották a Minisztertanács elnökének, 1988. november 24-én. Az új kormányfő rövid politikai nyilatkozatban köszönte meg a bizalmat, jelezvén, hogy a kormányprogramot később fogja bemutatni. A nap fő politikai mondanivalóját nekem kellett előterjesztenem. A sajtóban ilyen címeket adtak beszédem egy-egy részletének: A közjó szolgálata; A társadalom ellenőrzi a pártot; Plurális politikai berendezkedés; Jogállam, stabilitás és rend stb. A politikailag már elbizonytalanodott parlament nem nagyon vitatkozott előterjesztésem felett. Komolyabb ellenvetés nélkül jóváhagyta a demokrácia csomagtervet, amelyben már szerepelt az 1989-es nyári politikai tárgyalások minden lényeges kérdése.

A pártapparátus ez ügyben is a szokásos módon vádolt. Hatásköri túllépést vetett a szememre. De a kormány és a parlament mellém állt, így aztán a rosszallás kifejezésén túl nem sokra mentek velem.

1988 végén még néhány fontos nemzetközi feladat várt rám. Fáth Lajos Luzernben élő barátom már régóta dédelgette egy nekem szóló svájci meghívás tervét, amelynek megnyerte Ambühl urat, az Európa Unió svájci tagozatának elnökét. Meghívásukra november utolsó napjaiban Svájcba utaztam, ahol Zürichben és Bernben tartottam előadásokat, folytattam tárgyalásokat. Bernben találkoztam a kormány néhány tagjával, a parlamenti pártok vezetőivel. A Vöröskereszt Nemzetközi Bizottságának európai főmegbízottját tájékoztattam a magyarországi menekülthelyzetről. Zürichben a Schweitzerishe Volksbank vezérigazgatója adott vacsorát a tiszteletemre. Ott volt a legfontosabb pénzintézetek húsz vezetője. A látogatásnak nagy volt a sajtóvisszhangja.

December 2-án továbbutaztam a Német Szövetségi Köztársaságba. Tóth Károly református püspök baráti ajánlatára hívott meg a Frankfurt melletti Arnoldheimben működő Evangélikus Akadémia, hogy tartsak előadást Magyarország és Közép-Európa helyzetéről, távlatairól. Számos itthoni és külföldön élő magyarral találkoztam a sok német és közép-európai között. Előadásomban kimondtam azt, amit már nagyon időszerű volt kimondani, de akkor még az egyházak sem tehették meg: kijelentettem, hogy nincs szükség az Állami Egyházügyi Hivatalra. Az egyházaknak vissza kell kapniuk autonómiájukat, és tevékenységüket az egymás iránti kölcsönös tisztelet, tolerancia, valamint a lelkiismereti szabadság és a vallásszabadság jegyében kell folytatniuk. Mondanom sem kell, ezért sem kaptam dicséretet itthon.

Arnoldheimből magánemberként folytattam az utam Bonnba. Peisch Sándor követtanácsos jött el értem. Együtt mentünk az NSZK fővárosába. Dehát ott sem tölthettem pihenéssel napjaimat. Horváth István nagy-

követ és Peisch Sándor követtanácsos gondoskodtak róla, hogy a magyarországi demokratikus fejlődés előmozdítójaként, szószólójaként Bonnban is tegyem a dolgom. Találkoztam Genscherrel, Michnikkel, Vogellel. Előadást tartottam Bundestag-képviselőknek Magyarországról. Rengeteg interjút adtam TV-nek, rádiónak, újságoknak. Bonni kikapcsolódás címén tehát, amint kellett, s tőlem tellett, szolgáltam hazámat.

Itthon elkezdtem a tárgyalásokat az úgynevezett alternatív (vagyis ellenzéki, félellenzéki) szervezetek képviselőivel. A régi rendszer méhében, repedező burokban érett a rendszerváltás. Megszületésére már nem sokat kellett várni. A sok bába egymás sarkára hágva készült a fogadására.

1989, az én évem*

A pártban, az országgyűlésben és a kormányban lezajló események jelezték, hogy 1989-ben fordulatra van lehetőség. Ennek a fordulatnak az esélyét növelte az a körülmény, hogy a társadalomban is egyre gyorsabbá váltak a mozgások. Frissen alakult szervezetek egész sora alig leplezte, hogy a jövőben pártként kíván működni. Az 1947 után megszűnt, a közéletből kiszorított vagy betiltott pártok egy része is elkezdte rekonstruálni szervezeteit.

Mozgolódni kezdtek a szociáldemokraták, akik magukat a két munkáspárt egyesüléséig, 1948-ig működő Szociáldemokrata Párt jogfolytonos utódainak tekintették. Nagy dilemma volt számukra eldönteni, miként viszonyuljanak az elmúlt 40 esztendőhöz, az elnyomás ellenére is működő és főleg a reform-kommunisták tevékenységében testet öltő baloldalhoz. Végülis sérelmeik és a sérelmek indíttatására kialakult ambícióik erősebbnek bizonyultak a józan megfontolásnál, és a reformtervektől való teljes elhatárolódást, sőt a velük való szembefordulást választották. Tudjuk, hogy ez a magatartás katasztrófális hibának bizonyult. A szociáldemokraták az első szabad választásokon megsemmisítő vereséget szenvedtek, ezzel egy korszakkal hátrébb lökték, s kerülő utakra terelték a hiteles magyar baloldal ügyét. A Nemzeti Parasztpárt a Veres Péter Társaság kereteiben kezdte el felvenni a kapcsolatot egykori tagságával, aktivistáival, hogy majd később Magyar Néppárt néven újítsa fel 1947-ben, illetve 1956-ban félbeszakított tevékenységét.

A kereszténydemokraták a Márton Áron Társaságot választották pártszervezési keretül.

A Független Kisgazdapárt pedig kijelentette, hogy őket törvényesen soha nem tiltották be, ezért negyven esztendős szünet után folytatják párttevékenységüket.

Ezek a fellángoló újraszerveződések nem voltak mentesek látványos megnyilatkozásoktól sem, de már akkor fellobbantak bennük azok a belső viták, küzdelmek is, amelyek később oly végzetes hatással voltak reájuk. A politizáló társadalom figyelme azonban ekkor már az új szerveződésekre irányult. A "nosztalgiapártok" újraszerveződési gyöt-

* A címet nem én találtam ki. A Spiegel adta egy velem készült interjúnak. Onnét kölcsönöztem.

relme helyett a közvélemény inkább arra volt kíváncsi, mi lesz az új szerveződések programja, milyen javaslatokkal állnak ki a társadalom elé. Bár ezeknek a szervezeteknek is megvoltak már a maguk előzményei. Ám előtörténetüket csak szűk körben ismerhették, a közvélemény csak 1988 elején kezdett el érdeklődni irántuk. Az emberek még nem tudhatták, hogy a Lakitelekről elindult Magyar Demokrata Fórum – párttá szerveződve – milyen válságkezelő programmal tudja maga mellé állítani a közvéleményt, és a válság kezelésében, leküzdésében, a felelősség vállalásában kit tekint szövetségesének, kivel akarja feladatait megoldani. Nem volt viszont kétséges már ekkor sem, hogy a demokratikus ellenzékből, a Szabad Kezdeményezések Hálózatából kinőtt Szabad Demokraták Szövetsége liberális pártként kívánja tevékenységét folytatni. Egyre kevésbé volt kétséges, hogy a Fiatal Demokraták Szövetsége is ehhez a liberális vonalhoz kapcsolódik, és a Szabad Demokraták Szövetségének útitársa lesz. Én akkor arra a következtetésre jutottam, hogy bár formálisan és törvényesen nincs többpártrendszer Magyarországon, ezek a pártcsírák léteznek, valóságosak és ebben a versenyhelyzetben az uralmon lévő pártnak is sorsdöntő lépésre kell elszánnia magát.

Ugyanakkor azt is láttam, hogy az MSZMP erre az elszánásra képtelen. Patthelyzet, s az ebből következő bénultság volt jellemző erre a pártra. A Grósz főtitkár köré csoportosuló poszt-sztalinista, rendpárti erők már azt is soknak tartották, ami eddig történt, ellenforradalom és fehérterror veszélyével riogatták a népet, de különösen a párttagságot. A reformerőknek pedig volt néhány olyan feladatuk, amelyeket az állampárton belül kellett elvégezniük, ezért akkor még nem hagyhatták el a pártot. Az egyik feladatuk volt, megteremteni a békés átmenet feltételeit a hatalmon belül. A másik, az előbbiből következik, a kormányt a lehetséges mértékig függetleníteni és kivonni az állampárt befolyása alól. A békés átmenetnek ugyanis nemcsak az volt a feltétele, hogy megszűnjön az állampárt közhatalmi szerepe és funkciója, hanem eközben azért kormányozható maradjon az ország, hogy az állampolgárok a törvényeket, jogszabályokat betartsák, az államigazgatás gépezete működőképes legyen. Az emberek mindennapi élete ne legyen kitéve megrázkódtatásszerű lökéseknek, súlyos ingadozásoknak. Harmadik feladat az állampárt kereteiből kimenteni azt a pozitív és progresszív szerepet betöltő reformerőt, amely később tisztességes, hiteles baloldalként és versenyképes politikai tényezőként a politikai fordulat, az átalakulás, a fejlődés stabilizáló tényezője lehet.

Én ekkor már a fordulatot és a rendszerváltást elkerülhetetlen szükségszerűségnek tartottam. De azt is vallottam, hogy ennek a fordulatnak, a rendszerváltásnak békés úton kell végbemennie Magyarországon. Nem vagyok légvárépítő, akkori elgondolásaimat konkrét ismeretekre alapoztam. Tudtam, hogy a dolgok a régi módon nem mennek tovább, de azt is tudtam, hogy az átalakulás előfeltételei a fennálló rendszerben kialakultak a 70-es, 80-as esztendőkben. Akit nem vakítottak el megalapozatlan ambíciók, annak látnia kellett, hogy a fordulat előkészítői joggal hivatkoznak egy nagymértékű társadalmi elégedetlenségre, de azt is, hogy egyetlen változást akaró politikai erő mögött sincs nagy, nyílt társadalmi mozgalom. Ezért a változásoknak politikai tárgyalások és kiegyezés keretében kell megszületniük. Azt tartottam, hogy három nagyobb áramlat egyazon irányba való tevékenységéből jöhet létre kiegyezés. A párton belül szerveződő reformerők, a Lakitelekről elinduló nemzeti demokratikus erők és a demokratikus ellenzékből kibontakozó európai hivatkozású liberális erők között kell kiegyezésre jutni. A hármat együtt támogathatná a magyar emigrációnak az a pozitív része, amely érdekelt a békés átmenetben, érdekelt Magyarország felemelkedésében.

Ellenforradalom, vagy népfelkelés

Minderről baráti körben, az ellenzék képviselőivel folytatott beszélgetésekben és "szalon"-politizálásban nagyon sokszor ejtettünk szót. Elérkezettnek láttam az időt a cselekvésre. Világos volt előttem, hogy céljaink eléréséhez, az erők felvonultatásához előbb le kell rombolni az MSZMP közhatalmi szerepét, elvenni identitását, és lefogni azoknak az erőknek a kezét, amelyek képesek lennének, ha nem is megfordítani az események irányát, de nagy konfliktusokkal járó ellenállást tanúsítani.

Birtokomban volt egy eszköz, amelyről úgy véltem, hogy ha kellő arányok és mértékek betartásával, s következményekkel is számolva alkalmazom, akkor sikerült az áttörés, a társadalom felrázása, az MSZMP lebontása anélkül, hogy az ország sorsát kockáztatnám. Az 1988-as májusi pártértekezleten a Központi Bizottságtól én kaptam meg a feladatot, elemző munkával feltárni a múltat. E múltfeltárás nyomán és annak felhasználásával kidolgozni az új pártprogramot. A feladatokat albizottságoknak osztottuk szét és az egyik volt az úgynevezett *történelmi* albizottság, amelynek vezetésére Berend T. Iván akadémikust kértem fel.

1988. végére ez az albizottság elvégezte feladatát és benyújtotta azt a tanulmányt, amelyet a pártprogram előkészítéséhez kértek tőle. Ezt az objektivitásra törekvő, nyitott szellemű dokumentumot szakmájukban

elismert, többségükben hiteles, kiemelkedő tudósok készítették el. Megállapításaik között volt egy szinte égbekiáltó tétel, amely arról szólt, hogy szükséges felülvizsgálni az 1956-os események megítélését, hiszen 1956. október 23-án nem ellenforradalom, hanem népfelkelés történt. Számomra akkor már két dolog nem volt kétséges. Az egyik, hogy a nép soha nem tekintette ellenforradalomnak 1956-ot, a másik, hogy olyan politikai erők nem léphetik át az új korszak határát, amelyek ezzel a problémával nem hajlandók nyíltan szembenézni és a tévedéssel leszámolni.

Megbízatásunk alapján felhatalmazásom volt arra, hogy betekintsek akár a legtitkosabb dokumentumokba, a pártlevéltár féltve őrzött anyagaiba. Ezek nem annyira a népfelkelés idején történt dolgokról, mint inkább az utána következő, megdöbbentő méretű megtorlásról adtak információkat. A dokumentumok között olvastam annak a titkos központi bizottsági ülésnek a jegyzőkönyvét, amelyen elhatározták, hogy megrendezik Nagy Imre perét. Megdöbbenésemet csak növelte, hogy a felszólalók sorában találkoztam olyanokkal, akiket korábban nagyra becsültem, s akik ötleteikkel, javaslataikkal hozzájárultak ahhoz, hogy Nagy Imrét 1958 nyarán halálra ítéljék, és harcostársaival együtt kivégezzék.

Ezek a vizsgálódások a Kádár akkori szerepével kapcsolatos utolsó illúzióimtól is megfosztottak. Amikor már élesen szemben álltam vele, akkor is hajlandó voltam feltételezni, hogy 1957 és 63 közötti véres megtorlási szakaszban részben súlyos, birodalmi, nemzetközi kényszerek hatása alatt cselekedett, részben pedig kicsúszott ellenőrzése alól a megtorló gépezet, és a helyi túlkapások és egyéni bosszúk szabták meg annak méreteit. De rá kellett jönnöm, hogy ez nincs így. A nemzetközi nyomás kétségtelenül létezett, ám az általa is aláírt jegyzőkönyvek arról tanúskodnak, hogy mindvégig – az 1963-as amnesztia kihirdetéséig – pontos információi voltak a megtorlásokról és konkrét útmutatásai a továbbfolytatáshoz. A kéthetenként ülésező politikai bizottság minden alkalomra megkapta a jelentést, hogy hányan vannak internálótáborokban, hányan vannak politikai elítéltként börtönben, hány kivégzés történt, és milyen ügyek vannak előkészületben vagy folyamatban. A legmegdöbbentőbb olvasmány az a politikai bizottsági jegyzőkönyv volt, amely a megtorlásokról szóló jelentést megtoldja azzal a megjegyzéssel, hogy túlzsúfoltak a börtönök, hovatovább lehetetlen lesz az elítélteket elhelyezni. S erre volt Kádárnak egy cinikus megjegyzése, hogy "a továbbiakban minőségi munkát kell végezni, kevesebb börtönbüntetést kiosztani, és több halálos büntetést kiszabni".

De az iránt sem hagyott kétséget, már abban a korai szakaszban sem – ezt is a jegyzőkönyvek mutatják –, hogy profi politikus és önmagán is uralkodni tudó, nagyképességű, hatalomtechnikus volt, aki az indulatainak, személyes bosszúnak semmiféle jelét nem mutatta cselekedeteiben. Pontosan tudta, az 1956-os népfelkelés okait nem hagyhatja figyelmen kívül, s a forradalom törekvéseiből sok mindent neki kell megvalósítania.

1956. november 4-én szovjet segítséggel leverte a forradalmat, de nem szállt szembe azzal, hanem inkább eltéríteni igyekezett a forradalmat a maga útjáról, s egyik-másik követelését saját maga szekerébe befogni.

Kádár képes volt annak a csábításnak ellenállni, amely minden diktátorra ott leselkedik, s amely arra készteti őket, hogy ha nehézségekkel találkoznak az ügyek gyakorlása közben, akkor növeljék a félelmet. Rákosi az 50-es években a strukturális okokon túl azért is bukott bele az uralkodásba, mert óriási tömegeket tartott félelemben, növelte a terrort, és mindenkit bizonytalanságban, következésképp félelemben tartott. Belépett abba az ördögi körbe, amelynek logikája szerint minél többen félnek a hatalomtól, a hatalomnak is annál többtől kell félnie.

Kádár rideg számítással pontosan kimérte a félelem határait. Bár a megtorlás iszonyú méretű volt, de, mint előbb is már említettem, ő félreérthetetlenné tette, hogy kinek kell rettegnie, s a büntetésre kijelölt csoportot, mint a társadalom leprásait mutatta be, akiket a törvényesség látszatával helyeztek törvényen kívülre. A nagy többség pedig nyugodtan, biztonságban élhet, s már az is jó a rendszer számára, ha politikailag semmit nem cselekszik.

Az 1956-tal kapcsolatos személyes vizsgálódásaim, valamint a történelmi albizottság jelentése csak tovább növelte bennem a meggyőződést, hogy ezen a ponton kell rést nyitni az MSZMP hatalmán. Előbb azonban további próbálkozásokat kellett tennem a közvéleménnyel, és tájékozódnom a politika köreiben – a nemzetközi helyzetet is figyelembe véve –, hogy melyik az az időpont, amikor a lehető legnagyobb eredménnyel, de a legkisebb kockázat mellett meg lehet tenni a döntő lépést. Politikai gyűlések, összejövetelek sokaságán vettem részt januárban. Tájékoztatást adtam a norvég parlamenti küldöttségnek a magyarországi változásokról. Találkoztam és eszmecserét folytattam a számomra rokonszenves Ottó Schillivel, aki akkor a németországi zöldek egyik vezetője és parlamenti képviselője volt, és aki azóta úgy tudom, a Szociáldemokrata Pártban talált politikai otthonra. Interjút adtam több külföldi rádiónak, televíziónak, újságnak. Kiemelkedő jelentősége volt január 9-én a Kaposvárott lebonyolított programnak. A nap folyamán három nagyobb eseményen, rendezvényen is részt vettem, közülük is a

legnagyobb a Sportcsarnokban rendezett gyűlés volt, ahol Megújulás és értelmiség címen tartottam beszédet, majd utána fórumot, válaszolva a résztvevők kérdéseire. A Sportcsarnok hatalmas lelátóit zsúfolásig megtöltötte a megye minden zugából, helyéről érkezett hallgatóság. Beszéltem arról, hogy a megújuláshoz elkerülhetetlen a fordulat, s a fordulatokkal járó hatalmi átrendeződés, az alkotmányos jogállam és parlamentáris demokrácia megteremtése. Ennek a fordulatnak békésen kell végbemennie, s hogy békés legyen, ezért félelem nélkülinek kell lennie. Senkinek, aki törvénybeütköző cselekedeteket, bűnöket nem követett el, nem kell rettegnie. S itt ezen a gyűlésen mondtam ki először, az azóta szinte szállóigévé lett mondást, hogy "elszámolás lesz, de leszámolás nem".

Ezt a kijelentést azonnal szétsugározták a tömegközlési eszközök. A másnap kezdődő országgyűlésen már ez volt a fő téma, és erről faggatott mindenki. Az ebédszünetben megkeresett Bíró Zoltán, az MDF ügyvezető elnöke, s még ugyanaznap délután exkluzív interjút kért tőlem az ARD Nyugat-Német Televízió riportere.

Még azon a héten négyszemközti beszélgetésre hívott Németh Miklós miniszterelnök, s számos nagykövet kért lehetőséget arra, hogy személyesen tájékozódjék további szándékaimról.

Barátaim telefonjai is egyre szaporábban csengtek. Újabb és újabb politikai vitákba bonyolódtam, folytattam a gyűlések sorát is. Nagygyűlésen voltam Zala megyében, kétnapos úton végigjártam Debrecen értelmiségi műhelyeit, kutatóhelyeit, egyetemeit. Kecskeméten nyomdászokkal, pedagógusokkal, politikusokkal találkoztam. Ám valódi szándékomat még mindig mélyen eltitkoltam.

Így jött el január 27-e, amikorra kitűztük a történelmi albizottság korábban elkészített tanulmányának a vitáját. Ekkorra már megérlelődött bennem az elhatározás, hogy mit fogok tenni, de azt még nem tudtam, hogy hogyan. A péntek délelőtt rendezett vitán megjelentek a történelmi albizottság tagjai, a tanulmány elkészítésében résztvevő szakértők és a pártsajtó képviselői, valamint a rádió és a televízió politikai adásainak szerkesztőségéből néhányan. A vita heves, ám tartalmas és célratörő volt. A többség jóváhagyta azt a megállapítást, hogy 1956 októberében Magyarországon nem ellenforradalom, hanem népfelkelés zajlott le. A hevesség ellenére óvatosság jellemezte a felszólalásokat. Különösen abban a kérdésben, hogy az új meghatározás miként kerüljön a nyilvánosság elé. E tekintetben a régi reflexek nagyon erősnek bizonyultak. A többség úgy vélekedett, hogy úgymond a pártszerű eljárás útját kell választani. Ez azt jelentette volna, hogy előbb bevisszük a Politikai Bizottság elé, amely megfelelő javaslattal beterjeszti a Központi

Bizottságnak. Jól tudtam, hogy mi lesz ennek a következménye. Ha nem is felháborodott elutasítás, de mindenképpen az, hogy elmaszatolják, rossz kompromisszumokkal megtörik a mondanivaló lényegét, feloldják a pártfrazeológia langyos vizében, s végén a szülőanyja sem ismer rá az alapgondolatra, amely így természetesen elveszíti minden hatását.

Én akkor már tudtam, hogy mit fogok csinálni. Ezért a tanácskozást határozat nélkül zártam le. Kértem, hogy a tanulmány sorsát bízzák rám, és ezzel bezártam az értekezletet. Már a vita előtti napon kialakítottam a magam tervét. Úgy határoztam, hogy a vita után megkeresem valamelyik nagy példányszámú újságot, tekintélyes lapot, esetleg a rádiót vagy a televíziót, s kimondom az addig kimondhatatlant, kimondom, amit a nép mindig is úgy gondolt, s amiben nem a szavakban lesz a valódi információ, hanem a tettben, hiszen itt igazi jelentősége annak lesz, hogy azon pártnak egyik vezetője mondja ki ezt, amely párt egész identitását, legitimitását, az uralomra való jogosságát, küldetését, uralomrajutását ahhoz a hazugsághoz kötötte, hogy megmentette a népet egy végzetes ellenforradalomtól. Ezt a történelmi hamisítást csak egyetlen csapással lehet leteríteni, érvényteleníteni, s ezt úgy éreztem nekem kell megtenni.

E bejelentés időzítésébe belekalkuláltam azt is, olyankor történjék, amikor nem fojthatják belém a szót, mielőtt az ország nyilvánossága elé kerül ez a gondolat. Ezért az albizottság eredetileg január 19-ére kitűzött ülését kértem január 27-re halasztani. Megtudtam ugyanis, hogy Grósz Károly, az MSZMP főtitkára elfogadta a meghívást a davosi világgazdasági fórumra, és január végét külföldön tölti. Ezzel Davos és Grósz megoldotta egyik legnagyobb problémámat. Ugyanis akkor már az én mondanivalómat egyedül Grósz Károly cenzúrázhatta. Tehát, ha valami túlbuzgó feljelentő röptében elkapja gondolataimat, az az én esetemben más hatalomhoz nem fordulhat, csak közvetlenül a párt főtitkárához. Mindenki tudta, hogy a kormányban betöltött helyem és hatásköröm szerint az egész sajtó és tömegközlési rendszer állami felügyelete hozzám tartozik. Így tehát nem sok keresnivalója van annak, aki belém akar kötni. Az is tudható volt, hogy Németh Miklós kormányfő nem avatkozik bele ilyen ügyekbe, és különösen nem az én pártbéli ügyeimbe. Az igazi kérdés az volt, hogy sikerül-e a párt főtitkárát néhány napra az ország ügyeitől távoltartani, azért, hogy meg ne akadályozhassa a kimondhatatlan kimondását, no meg azért, hogy a meglepetésből következő sokkoló hatás a legbensőbb zsigerekig eljusson a pártszervezetekbe. Vagyis napokig ne legyen itthon az a vezető, aki útmutatást adhatna, s oldaná az első napok görcsét. A sokkhatást csak növelhette az, hogy hétvége közeledik, a munkahelyek zárva és az ehhez kötődő kommunikációs

lehetőségek nincsenek meg a párt tagjai számára. Mindezt így végiggondoltam, s az értekezlet végén azon tűnődtem, hogy kihez forduljak mondanivalóm elmondásával, közlésével.

Ezen a ponton is átsegített Orosz József és László József, az a két fiatal riporter a rádióból, akik aztán az emlékezetes interjút elkészítették velem, s másnap reggel már beharangozták a hallgatóságnak, hogy mit fognak hallani tőlem a délutáni adásban. A reggeli előzetes beharangozása nyomán, futótűzként terjedt szét az országban a hír, hogy mire készül Pozsgay, s ennek köszönhetően délután négy órakor már milliók kapcsolták be a Kossuth rádiót, várván a 168 óra műsorát, a velem készült interjút. Este a tévéhíradó minden adásában elismételte az általam elmondottakat, hétfőn pedig minden újság ismertette, legtöbb teljes terjedelmében közölte a rádióban elhangzottakat.

Grósz – miként reméltem – csak késve értesült az itthon történtekről; hiszen svájci külképviseletünk ott dongott körülötte, nem volt ideje a hazai dolgokra figyelni, vagy nem merte jelenteni az itthon történteket. A nyugati sajtó pedig csak hétfőn tudott érdemben reagálni a magyarországi eseményekre. Grósz első reagálásai, amelyek még külföldről érkeztek, ösztönösek és természetesek voltak. Következtek meggyőződéséből és a velem szembeni fenntartásból egyaránt. Dühös, indulatos elutasítás volt, ami először kikívánkozott belőle. A hozzá közelállók, a vele azonosulók az "uralkodó" távollétében megkísérelt puccsnak bélyegezték azt, amit tettem.

Ez alapvető tévedés, mert a puccsot összeesküvő társak szervezett akcióval szokták végrehajtani. Itt pedig erről szó sem volt. Egyik fő mozgatórugója cselekedeteimnek éppen az volt, hogy bármiféle összeesküvésnek még a látszatát is el kell kerülni. Ez logikusan következett a feladat végrehajtásából, ugyanis legalább két alapvető jelentőségű következménnyel kellett számolni. Az egyik, hogy ezzel az akcióval a gyökereinél kell kirobbantani a pártot a talajból, s kérdés, hogy elegendő töltet van-e benne ahhoz, hogy ezt elérje. A másik, hogy aki kijelenti, hogy 1956-ban nem ellenforradalom, hanem népfelkelés volt, az ezzel nemcsak a magyar párt identitását rombolja le, hanem velc kimondja azt is, hogy törvénytelen, igazságtalan és becstelen dolog volt a szovjet beavatkozás is. Mindez – ne feledjük – 1989. január 28-án hangzott el, amikor senki nem tudott válaszolni arra a kérdésre, hogy él-e még Jalta, él-e még a Brezsnyev-doktrina, senki nem tudta volna kiszámítani pontosan, hogy milyen lesz a szovjet reagálás. E tekintetben is teszt-helyzetet akartam teremteni. Nem oszthattam meg gondolataimat előre senkivel. Mert ha azt, amit tettem, egy baráti tanácsadócsoport jóváhagyásával teszem, az a szovjetekben óhatatlanul az összeesküvés látszatát

kelti, amit, ha még él Jalta, és él a Brezsnyev-doktrina, akkor a szokásos módon az országon torolják meg. Míg ha én egyéni akcióban teszem, amit teszek, akkor legfeljebb egyedül engem veszejthetnek el. Hát ezért van, hogy a bejelentés előtt, terveimbe egyetlen lelket sem avathattam be. Még a feleségem, aki három és fél évtizede barátom és harcostársam, s a bizalom közöttünk feltétel nélküli, csak a rádióból hallotta szavaimat, bejelentésemet. Azt is csak véletlenül, hiszen én Salgótarjánban voltam, s őt a reggel beharangozott műsor hírére ismerősök, barátok hívták fel érdeklődni, hogy mi is lesz délután a 168 órában?

Hát ezért mondom azoknak, akik puccsot emlegetnek, hogy szó sem volt itt puccsról. Ha magamat jellemezhetném, akkor inkább azt mondhatnám, magányos merénylőként kényszerültem tenni azt, amit szükségesnek tartottam. Aki pedig egyénieskedő kivagyiságnak nevezte tettemet – igaz, hogy két évvel később – azt üzenem, előtte is ott volt a pálya, tehette volna azt, amit én tettem, vajon miért nem tette?

Nem kívánom senkinek, hogy átérezze azt, amit én néhány napig a senki földjén éreztem. Nem félelem volt ez, mert azokban a napokban az életemmel nem értem rá törődni, hanem szorongás, hogy vajon valóban jól számítottam-e ki annak következményeit, amit tettem. Meglesz-e az üdvös hatása, és szolgálja-e az átalakulás meggyorsítását, békés jellegét?

A lelkizés eléggé idegen tőlem, most sem tartott sokáig, s mint annyiszor, az események sodra is segített túltenni magam a tépelődésen.

Salgótarjánból a 168 óra műsora után egy-két órával értem haza. Kertünk kapujában a házunknál szolgálatot teljesítő kormányőr fogadott. Barátságosan üdvözölt, de mintha némi tanácstalanság ült volna az arcán. A házba belépve, feleségem arcán aggodalmat láttam. Tudni akarta, mit kell tennie. A kölcsönös bizalom alapján megszoktuk, hogy cselekedeteinkhez az utólagos magyarázat is elegendő. De itt most többről volt szó.

Azzal kezdte, sokan kerestek telefonon. K-vonalon is és a normál városi vonalon is. Mivel telefonvonalaim titkosak voltak, nyilvánvaló volt számomra, hogy ismerőseim a "fehér" telefonkönyv tulajdonosai lehettek. Mondja Ilonka, a feleségem, hogy hívott Pista is. Így hívtuk egymás között Horváth István belügyminisztert, akivel akkor már több mint három évtizede családi jóbarátságban voltunk. Elsőnek őt hívtam fel. Nem mutatkoztam be. Amikor felvette a kagylót, hangunkról is jól felismertük egymást. Mondom szándékolt ridegséggel: kerestél, mi a baj?

Hallgattalak a rádióban – mondja. Csak az a baj, nem tudom végiggondoltad-e mindazt, amit tettél, és így kellett-e ezt csinálni? Azt válaszoltam, légy nyugodt, mindent végiggondoltam, s ez volt az egyetlen

lehetséges módja annak, amit tenni kellett. Akkor rendben – válaszolta, mindenben számíthatsz rám. Tartotta is a szavát.

Még néhány hívásra válaszoltam. Feleségemnek pedig azt mondtam, hogy szedjük a cókmókunkat és irány a Balaton, menjünk le Arácsra, hétfőig el kell készülnöm a terveimmel. Szóltam a kormányőrségnek, hogy az ügyeletes gépkocsivezetőnek szabadságot adok. A Mercedest vigyék be a garázsba, nekem pedig hozzák ki a fehér Ladát, magam akarok vezetni. Tudomásul vették, így aztán kettesben vágtunk neki az útnak.

Szokás szerint, s ezért nem okozott meglepetést, Arácson már ott várt a kormányőrség két tagja egy mikrobuszban, akik hétvégi pihenőnk idején vigyáztak a házra, vigyáztak ránk. Mondtuk, hogy csak rövid ideig leszünk itt, átmegyünk barátainkhoz, Tihanyba. Meglátogatjuk Barth Lídiát és Héjja Jóskát, azt a népi iparművész házaspárt, akikkel már régóta barátságban voltunk. A kormányőrök közölték, hogy ismerik azt a helyet, ahova megyünk – hogyne ismerték volna, hiszen nem először jártunk ott – és oda is elkísérnek bennünket, parancsuk van rá. Ez különösebben nem zavart, de nem is hiányzott. Barátaink örömmel és jó hírekkel fogadtak bennünket. Újságolták, hogy ismerve a kapcsolatunkat, őket is felhívták néhányan Tihanyból és Budapestről is. Ők már a közvéleményről is tudósíthattak bennünket, mondván, hogy az engem féltő aggodalom mellett egy ujjongó egyetértés volt a jellemző.

Rövid lélegzetvételnyi időhöz jutva, hétvégén pihentem egy kicsit. Összeszedtem gondolataimat. Hétfőn reggel kabinetüléssel kezdődött a nap. Németh Miklós kormányfő csak annyit mondott, hogy az én dolgaimról majd a pártban beszélünk, itt most másról van szó. Valóban, a kabinet rutin jellegű kormányzati munka előkészítésével foglalkozott. Ebéd után Bíró Zoltán jött be hozzám a hivatalomba, megbeszélni az együttműködést ebben a nagyjelentőségű ügyben és a további tennivalókat.

Beszélgetésünk alatt jelezték, hogy Grósz Károly pártfőtitkár hazaérkezett Davos-ból, s azonnal találkozni akar velem. Még a repülőtéren volt. Kértem, hogy kapcsolják. Tanácsoltam neki, hogy hazaérkezése után egy kicsit nézzen körül, nekem még van egy-két tárgyalásom, de szerintem is a nap folyamán feltétlenül találkoznunk kell. Délután négy órában állapodtunk meg.

Mint utóbb kiderült, egyenesen az irodájába ment, ott összeszedte az elérhető információkat, s ezekkel felvértezve várta a személyes találkozásunkat. A megbeszélt időben parlamenti irodámból átugrottam a "Fehér Házba", a pártközpont Duna parti épületébe. Hivatalába belépve, a szokásos szívélyes légkör fogadott. Grósz nem volt barátságtalan, inkább gondterheltet játszott. Ismertem ezt a figurát, sejtettem, hogy van valami szándéka velem. Valamire rá akar venni, ezért nem haraggal és gorombáskodással kezdi. Első szavaiból ez mindjárt világossá is vált. – Mit tettél Imrém? Hogy lehet ezt helyrehozni? – ez volt a kérdése. S akkor egy szemvillanás alatt kiderült számomra, hogy mik a tervei. Az ismerős és jól beidegződött bolsevik reflex kezdett újra működni. Grósz tehát azt szerette volna elérni, hogy tekintsük balesetnek az egészet, és majd közös erővel helyrehozzuk. Hűvössé akkor kezdett válni, amikor látta, hogy semmi hajlandóságot nem mutatok egy ilyenfajta játékban részt venni. Lecsapott az orrom elé egy paksaméta papírt, és nyersen azt mondta róla, ebben van a közvélemény. Ezek a mai napon megérkezett telexek. Egyiket-másikat elolvastam. Válogatott gorombaságok voltak bennük. Többnyire megyei elsőtitkárok vagy városi pártbizottsági titkárok aláírásával. Különösebben nem csodálkoztam, inkább csak az lepett meg, hogy az aláírók között, a telex feladók között olyanok nevét is láttam, akiktől több megértést vártam volna az átalakulás igényei iránt, s számítottam rá, hogy legrosszabb esetben semlegesek lesznek. Most azonban ellenem fordultak, és elítéltek. Ebből azt gyanítottam, hogy Grósz fullajtárjai, még a főnök távollétében, reggel kiadták a megyéknek az ukázt, hogy azonnal küldjenek hangulatjelentéseket, reflexiókat a bejelentésemről. Aki ismerte a pártapparátus természetét, az pontosan tudta, hogy a felszólításra mit fognak válaszolni. Egy ideig még az orromat befogva lapozgattam a penetráns jelentéseket, majd fintorogva és mély megvetéssel annyit mondtam Grósznak: Te nagyon jól tudod, hogy ez mi, ez nem a közvélemény, hanem a telex-tulajdonosok közvéleménye. – Még annyit kérdeztem, hogy mit szándékozol tenni? – amire azt mondta, hogy másnapra rendkívüli ülésre összehívja a Politikai Bizottságot. Mire én megjegyeztem, hogy jól teszi, én ott leszek. Kedden délután egy órára meg is szervezték a Politikai Bizottság rendkívüli ülését, emiatt néhány korábban eltervezett programomat meg kellett változtatnom. Például erre az időre esett volna egy tanácskozás az Igazságügyi Minisztérium alkotmányelőkészítő és kodifikációs részlegeivel az alkotmány módosítások megtervezésére, illetve az új alkotmány koncepciójára, kialakítására. Sorra jelentkeztek, találkozót kértek pártból kizárt barátaim is, és még kedden reggel találkoztam Lengyel Lászlóval, Bihari Mihállyal, majd egy lyukas óra lehetőségét kihasználva, átugrottam a rádióba, ahol a politikai szerkesztőség munkatársaival találkoztam, és megerősítettem a szombaton elmondottakat. Nagy volt a riadalom. Éreztem, hogy zavarban vannak, de magabiztos fellépésem után nem kellett őket nagyon biztatni, teljes támogatást ígértek küzdelmemhez.

Ilyen előzmények után kezdődött el egy órakor a Politikai Bizottság

rendkívüli ülése. Szokás szerint az üléstérem városzobájában gyülekeztünk. Ugyancsak szokás szerint most is volt az asztalon egy kis szendvics, valami rágcsálni való, gyümölcs, kávé, tea, üdítő italok. Ám a hangulat mégsem hasonlított a korábban megszokottra. Látszott, hogy mindenki keres egy közömbös témát, nem akart senki az akasztott ember házában kötelet emlegetni. Egyébként is tudtam, hogy nincs a jelenlévők között talán egy sem, aki a másikkal feltétlen bizalmi viszonyban állna, hogy így előre vele beszélné meg az ülésen elmondandó gondolatait. Mindenki saját baráti köréből, saját tanácsadóitól hozta a véleményét. Velem nem volt barátságtalan senki, inkább úgy vettek körül, mint a nem fertőző, de végzetesen beteg embert, akiben kötelességszerűen táplálni kell a reményt, hogy nincs veszve minden. Lelkük mélyén azonban magukra gondoltak, és bizonyára pokolra kívántak, hogy miért rángattam bele őket ilyen kínos helyzetbe.

A Politikai Bizottság ülése minden körülményeskedés és formalitás nélkül megkezdődött. Grósz rögtön az elevenbe vágott. Először azt kérdezte, miként viszonyuljon a testület Pozsgay Imre szombati bejelentéséhez. Másodszor, hogy előbbre lehet-e hozni a Központi Bizottság későbbre tervezett ülését, s mi legyen a nyilvánosan meghirdetett napirendje. Ezek után Grósz, céljainak megfelelő tájékoztatót adott a szombat óta érkezett jelentésekről, közvéleményről, hangulatról és a nemzetközi sajtóról. A külföldi sajtó, a hírközlő eszközök velem rokonszenvező megnyilvánulásait annak bizonyítására használta fel, hogy milyen felelőtlen lépés volt az, amit megtettem. Felfogása szerint ezzel a szocializmus ellenes nemzetközi összefogást segítettem. Külön beszélt arról a pártszerűtlen magatartásról, amely szerint a Politikai Bizottságot és a Központi Bizottságot megkerülve, a nyilvánosság elé álltam egy sorsdöntő üggyel. Beszámolójának elmondása után nekem adott szót elsőnek. Én, különösebb mentegetőzés nélkül higgadtan, de a kommunista rituálé szabályai szerint mondtam a magamét. Elmondtam, hogy a megbízatásomat a Központi Bizottságtól kaptam, és nem tartozom beszámolási kötelezettséggel a Politikai Bizottságnak. Másrészt tudományos, elméleti, történeti kérdések eldöntésében a Központi Bizottság sem illetékes. A Történelmi Albizottság kutatások alapján jutott el a következtetéseire, és tudományos lelkiismerete diktálta, hogy tanulmányában leírja véleményét, engem pedig szintén a lelkiismeretem késztett arra, hogy a nyilvánosság elé vigyem az ügyet. Elmondtam még, hogy a Központi Bizottságnak az az érdeke, hogy ismerje a közvéleményt, s annak alapján alakítsa ki a maga álláspontját. A nemzetközi visszhangról pedig azt mondtam, nagyon figyelemre méltó, hogy mindeddig még nem érkezett hír hivatalos szovjet állásfoglalásról. Tudtam, hogy kissé korai ezzel

három nap múltán előhozakodni, de úgy gondoltam, hogy ezt azért nem hagyhatom ki. Mindenesetre a pártszerűtlenségem miatt elhangzott vádakat a tárgyszerűség követelményei szerint próbáltam régi pártmunkás rutinnal elhárítani.

A vita zavarodottságot és tanácstalanságot tükrözött. A Politikai Bizottság technokrata tagjai igyekeztek túltenni magukat az ügyön, kb. azzal a megfontolással, ha már megtörtént, fátylat rá, legyünk túl rajta, nyeljük le ezt a békát. Határozottabbak voltak az igazi politikusok, akik nyíltan Grósz mellé álltak: Nem azt mondták, hogy nincs igazság abban, amit én kijelentettem, hanem hogy nem kellett volna megtenni. A Politikai Bizottságot és a Központi Bizottságot kellett volna előbb megkérdezni. Majd kibúvót keresve, már ott az ülésen elkezdtek spekulálni, milyen definíciót lehetne adni 1956-ról úgy, hogy a kecske is jól lakjon és a káposzta is megmaradjon. Akkor született az az agyalmány, ami valahogy úgy hangzott, hogy bonyolult történelmi jelenségeket és eseményeket nem lehet egyszavas ítéletekkel elintézni. Azok, akik eddig szemrebbenés nélkül egyetlen szóval ellenforradalomnak nevezték 1956-ot, elkezdtek kényesek és igényesek lenni, és megfogalmazni, hogy a népfelkelés, mint egyszavas ítélet leegyszerűsíti ezeket a bonyolult viszonyokat. Ez az érvelés lett mintegy félévig az óvatosak és a gyávák menedéke, akik így tértek ki a nyílt színvallás elől. Ebben a vitában határozottan szembefordult velem s Grósz mellé állt Nyers Rezső. Ez keserített el leginkább. Ekkor még Grósz mellett állt Németh Miklós is, aki a gazdasági kamara ülésén a nyilvánosság előtt is – 1956-ra utalva – elítélte az egyszavas történelmi formulákat. Érthető volt és nem lepett meg Berecz János szembenállása. Hiszen ő még 1986-ban is televíziós sorozattal és ünnepi nagygyűléssel emlékezett meg az ellenforradalom leveréséről.

Az ügyemből adódó vita után el kellett dönteni, mikor legyen központi bizottsági ülés és mi legyen annak a napirendje. Grósz, aki 1988. szeptembere, a Ceausescu-val való találkozása óta egyik végletből a másikba csapongva gyakorolta politikai szerepét, most is egy kétségbeesett lépésre szánta el magát. Hogy ellensúlyozza a pártban általam keltett pánikot, figyelemre méltó hadműveletre szánta el magát. Hajánál fogva előráncigálta a reformerek által már régóta dédelgetett tervet a többpártrendszerről. Feltételezem, hogy két legyet akart ütni egycsapásra. Egyrészt elterelni a figyelmet 56-ról egy más természetű politikai kérdésre, s ezzel ellensúlyozni kezdeményezésem erejét, hatását. Másrészt a maga irányítása alatt tartani egy elkerülhetetlen folyamatot, a pluralizmus kialakulását. Később kiderült, hogy mindkét számítása megalapozatlan

volt, tévedésnek bizonyult. Számára a történelem már semmiféle lehetőséget nem tartogatott.

A Politikai Bizottság úgy határozott, hogy február 10-ére, korábbra, mint az eredeti tervekben szerepelt, összehívja a Központi Bizottság ülését. Az események felgyorsulását azonban az előrehozott KB ülés sem tudta lefékezni. Én magam feszülten figyeltem, milyen hírek jönnek Moszkvából. Az idő múlásával egyre reménykedtem, hogy nem lesz hivatalos reagálás. Nem tudom, hogy Grósz ezekben a napokban beszélt-e moszkvai barátaival, de gyanítom, ha beszélt is, ahhoz nem volt bátorsága, hogy közvetlenül Gorbacsovot keresse, hiszen a moszkvai hallgatás neki nem sok jót ígért. Ő sem lehetett biztos benne, hogy terveit támogatják, már pedig tervei voltak, az bizonyos. Legfőképpen az, hogy szervezze ellenem a pártot, s a Központi Bizottság üléséig a párttagságot ellenem hangolja. Azon kívül, hogy a Központi Bizottság apparátusa a megyékben, helyi pártszervezetekben megtett mindent, hogy ellenem hangolja a párttagságot, emellett Grósz személyesen is részt vett néhány akcióban, számára megfelelően előkészített gyűléseken, ahol többnyire veterán és nyugdíjas tagokból szerveződött körzeti pártszervezeteket mozgósítottak, könnyűszerrel elérte, hogy feszítsd meg-et kiáltsanak, ő pedig Pilátusként viselkedett. A főtitkár minden igyekezete ellenére a bomlás elérte a pártszervezeteket is. Például a Politikai Bizottság ülése után nyilvános ülést tartott a Veszprém megyei Pártbizottság, ahol egyhangú határozatban követelték egy előrehozott országos pártértekezlet vagy pártkongresszus összehívását.

Én magam sem tétlenkedtem ezekben a napokban. Minden nyilvános szereplés lehetőségét megragadtam, és mondtam a magamét. Egyszersmind figyeltem barátaim és a társadalom reagálásait. Barátaimat azért, mert mostantól kezdve szükségem volt tanácsaikra, és úgy hiszem, ekkortól kezdve be is avathattam őket gondjaimba, terveimbe. A társadalomét meg azért, mert tudni akartam, valóban mellém állnak-e az emberek.

Sorozatosan folytattam tárgyalásokat a hazai és a nemzetközi politikai élet képviselőivel. Február 1-én megkeresett Antall József, hogy tájékoztasson elgondolásairól. Messzemenő támogatást ígért törekvéseimben. Találkoztam Keresztes Sándorral, aki a magyarországi Kereszténydemokraták nevében ígért őszinte támogatást. De megkeresett Berecz János is azért, hogy szemrehányásokat tegyen nekem, mondván, hogy én könnyen beszélek, neki százszor nehezebb a helyzete. Őszintén sajnáltam, hogy megint csak taktikai megfontolások vezették. Annyit mondtam neki, hogy a tévedést belátni, beismerni, a hibát megbánni sosem késő, de legjobb akkor, amikor még az országnak is használ

az ember. Ő előtte is ott van mindez a lehetőség. Nem tehetek róla, hogy nem élt ezzel a lehetőséggel.

Az erdélyi magyarok üdvözletét hozta Gál Ernő professzor Kolozsvárról, s az egyik legkedvesebb látogatóm volt ezekben a napokban Szabó Miklós, az MSZMP Bács-Kiskun megyei Bizottságának első titkára, régi kollégám, aki mióta csak ismertem, mindig a párt progresszív reformszárnyához tartozott. Most is azért jött, hogy támogatásáról biztosítson, s tájékoztatott arról, hogy megyéjében, az én egykori megyémben a többségre számíthatok.

A Központi Bizottság ülése előtt négy olyan nagy nyilvános esemény volt, ahol nagyobb tömeg előtt kellett beszélnem. Február 2-án este a Zeneakadémián egy jótékonysági hangversenyt kellett megnyitnom. Szó sem volt ott politikáról, mégis tapsvihar és óriási rokonszenv-tüntetés fogadott. Éreztem, az értelmiséggel nem lesz baj. De vajon a társadalom más rétegei, csoportjai, kétkezi dolgozók, munkások, vidéki emberek hogyan ítélik meg cselekedeteimet. Ennek kipróbálására a következő napon nyílott alkalom. Már hetekkel előbb, még az előző év végén elvállaltam, hogy február 3-án Hódmezővásárhelyen nagygyűlést tartok az Alföldi Porcelángyár munkásainak. A meghívó és rendező szerv a gyár pártbizottsága volt, amelynek élén egy széles látókörű, jól képzett reformgondolkodású titkár állt. Baranyai Antalnak hívták. Január 30-án, hétfőn felhívott, hogy minden készen áll a február 3-i, pénteki nagygyűléshez. Várnak. Kérdeztem, hogy hallgatták-e a szombati rádiót, és meggondolták-e mindent alaposan, amikor megismétlik hívásukat. Csak annyit mondott, hogy mindent tudnak, és a megbeszélt időben feltétlenül számítanak rám. Ott leszek, válaszoltam.

Tudtam, hogy a gyűlést a sportcsarnokban rendezik, s a gyár munkásain kívül a város és környéke falvainak lakosságát is meghívták rá. Vásárhelyre délelőtt érkeztem, szokás szerint a pártbizottságra. Legnagyobb meglepetésemre ott várt az egész megye vezérkara, élükön a megyei első titkárral és a megyei tanács elnökével. Természetesen ott voltak a város vezetői, a pártbizottság első titkára, a városi tanács elnökasszonya, akit régóta tiszteltem, becsültem, tudtam milyen sokat tett Vásárhelyért. Mindez azért lepett meg, mert helyzetem tisztázatlansága miatt, a KB ülés előtt nem keveset kockáztattak. Hiszen, ha a KB ülés mint pártellenest elítél, kizár a pártból, akkor nekik is felelniük kell azért, amiért jelenlétükkel irántam való szolidaritásukat kifejezték. Mindez átvillant az agyamon, miközben üdvözöltük egymást, s aztán rögtön a tárgyra tértünk. A tárgy sem volt szokványos, mert ahelyett, hogy a megyéről és városról szóló tájékoztatókat kellett volna hallgatnom, kiderült, azt kell megbeszélnünk, hogy az előttünk lévő órákban,

hogyan mozoghatunk a városban, miféle biztonsági rendszabályokat fognak hozni. Azt már indulásom előtt közölte velem a kormányőrség illetékes parancsnoka, hogy ezentúl rendkívüli biztonsági intézkedésekre kell számítanom. Megerősített kísérettel közlekedhetek csak az országban. Ettől kezdve, amíg hivatalomat 1990. májusában le nem tettem, azon a kormányőr vezette gépkocsin kívül, amellyel utaztam, még egy Mercedes kísért utamon, bárhová mentem az országban, vagy az országon kívül. Vásárhelyen azonban ezenkívül még óriási rendőri készültség fogadott. Arra hivatkoztak, hogy parancsot kaptak, minden körülmények között védjenek meg, ha a nép felháborodásában ítélkezni akar rajtam. A megye és a város vezetői ugyan túlzottnak tartották ezt az óvatosságot, de semmit sem tehettek ellene, mert ez az intézkedés nem tőlük származott. Anélkül, hogy nyomoztam volna és meg tudnám mondani, hogy kitől, azt okkal feltételezhetem ma is, hogy bizonyára ugyanazoktól, akiknek a pártközpontban és Belügyminisztériumban nem tetszett, amit én január 28-án kimondtam. A háttérben minden bizonnyal szándékos hisztériakeltés és lincshangulat megteremtése is folyt, amire hivatkozva igazolni lehetett a nagyszabású rendőri intézkedéseket, s emellett esetleg elérni még azt is, hogy az emberek távol maradjanak a gyűlésről. Ilyen kísérletek később is előfordultak a pályámon.

Mindez nem tántorította el az embereket, ezrek jöttek el és zsúfolásig megtöltötték a sportcsarnokot. Ott újabb huza-vonába kerültem. A biztonsági emberek, akik minden bizonnyal maguk is a hisztériakeltés és a dezinformáció rabjai voltak, kijelentették, hogy a főbejáraton nem mehetek be a sportcsarnokba, mert beláthatatlan és kiszámíthatatlan veszélyek leselkednek rám. Az öltöző felől kell az előre elkészített és körültekintően biztosított pódiumra fellépnem. Ezt meg én nem voltam hajlandó tudomásul venni és elfogadni. Közöltem, ha nem változtatnak szándékukon, akkor nem megyek be a sportcsarnokba. Közölték, hogy elmarad a gyűlés, és oszlassák szét a tömeget. Némi vita után belátták, hogy hajthatatlan vagyok, s a gyűlés feloszlatása sokkal nagyobb bajt okozhat, mint a megtartása. Így aztán engedtek kívánságomnak és beleegyeztek, hogy a főbejáraton és a porondon kialakított úton vonuljak be a szónoki emelvényre. Belépésemkor egy pillanat alatt világossá vált, hogy szó sincs lincshangulatról. Éppen az történt, amitől ellenfeleim legjobban féltek. Amikor az emberek megláttak, az egész csarnok ovációban tört ki. Felálltak, viharos tapssal kísértek a szónoki emelvényhez. A szűnni nem akaró tapsot végülis sikerült lecsendesíteni. A vendéglátók nevében az elnök üdvözölt, majd átadta a szót. Higgadtan, kimérten elkezdtem beszélni. Nyugodt voltam, mert ettől kezdve tudtam, ha ezentúl nagyobb hatalmak bántanak is, amíg lesz rá lehetőségem, hogy átlépjek

felettük, közvetlenül a nyilvánossághoz, az emberekhez forduljak, addig nagy baj nem történhet velem.

A jól sikerült gyűlés után még maradt egy kis idő baráti beszélgetésre, a tanulságok levonására, s azzal a biztos tudattal tértem vissza Budapestre, hogy a vásárhelyi tanulságokat azok is megfontolják, akik vesztemre törnek. Önbizalmam nem változott elbizakodottsággá, pontosan tudtam, hogy kikkel állok szemben, és azt is, hogy életre-halálra megy a harc, és ellenfeleimet sem ejtették fejre.

A KB ülés előtti napokra is tartogattak még számomra valamit. Budapest egyik nagy művelődési házában, Buda előkelő kerületében, nagygyűlést szerveztek olyan veteránoknak, akik tevékenyen részt vettek úgymond az 1956-os ellenforradalom leverésében, s ezért a Kádár-rendszertől magas kitüntetéseket kaptak. A gyűlést a II. kerületi Pártbizottság első titkára szervezte. Kihívás volt ez ellenem. A rendezők megkérdezték, hogy van-e bátorságom kiállni ezek elé az emberek elé. Tudtam, hogy nem hátrálhatok meg. Megígértem, hogy ott leszek. Az összejövetelt február 6-ra, hétfő este hat órára szervezték. Közben a hét végén még egyéb dolgom is akadt. Ezekben a napokban zajlott az országos filmszemle. A filmszakma korábban engem kért fel, hogy egy magasrangú, a magyar szellemi élet legkiválóbbjait reprezentáló zsűrinek legyek az elnöke, amely dönt a filmeknek megítélendő díjakról. Megtisztelő volt a kérés. Heteken át minden szabad időmben magyar filmeket néztem, hogy ítéletem megalkotásában biztos alapokon álljak. Hosszú pangás után ez a filmszemle fordulatot jelzett a magyar film történetében. Mind a dokumentumfilmek, mind a játékfilmek olyan témákat dolgoztak fel, amelyek addig tabunak számítottak, és korábban bemutatásukra aligha kerülhetett volna sor. Úgy éreztük mindannyian, akik a zsűri tagjai voltunk, hogy a díjak odaítélésével, miként az már nem először fordult elő a magyar művészettörténetben, nemcsak az esztétikumról, hanem az ember szabadságáról, és a demokrácia lehetőségéről is ítéletet mondunk. Annak csak örülhettünk, hogy az esztétikum és a történelmi ítélet többnyire egybeesett. Így aztán díjat adhattunk olyan filmeknek, amelyek az 1950-es évek terrorját dolgozták fel, vagy olyanoknak, amelyek az erdélyi és a moldvai csángó magyarság viszontagságos sorsát ábrázolták a II. Világháború alatt. De volt a díjazottak között olyan is, amely 1956 tragédiáját dolgozta fel, polemizálva a Kádár-korszak értékelésével, s olyan is, amely a legutóbbi idők hatalmi visszaéléseire derített fényt, jelezve, hogy az önkény nem csupán a Rákosi-korszakban, de a Kádár-korszak legutóbbi szakaszában is előfordulhatott. A díjkiosztásra vasárnap este került sor a Kongresszusi Palota nagytermében, amelyet zsúfolásig megtöltött a közönség. Ünne-

pelték a filmeket, az alkotókat, de ez alkalomból a zsűrit is. Egy nagyon rövid beszédet mondtam, amelyet úgy fejeztem be, hogy a díjak magukért beszélnek, politikáról szólni többet nem érdemes, egyébként is, egy héten belül az ember kétszer ugyanolyan nagyot mondani képtelen. Ezt akkor ott abban a légkörben egy szemvillanás alatt mindenki megértette, és feldübörgött az ünneplő taps, mely szólt a filmnek, az alkotóknak, 1956-nak, s úgy éreztem, hogy nem kis mértékben nekem is, aki valamit tehettem a történelmi igazság helyreállításáért.

Ilyen előzmények után került sor 6-án, hétfőn a Marczibányi téri gyűlésre, amelyről előre tudtam, hogy nem ilyen légkör, sőt az ellenkezője fogad. Az előérzetem nem csalt. Eljöttek vagy hatszázan azok a veteránok, akik 1956-ban a szovjet csapatok oldalára álltak és segítették legyőzni az "ellenforradalmat". Szolgáltak Kádárnak, működtették a megtorló-gépezetet, s ezért, miként mondtam, magas kitüntetéseket és biztonságos nyugdíjat kaptak. Nagy "balhéra" számított itt mindenki, ezért ott voltak a hazai és a nemzetközi sajtó képviselői is, árgus szemekkel figyelve, mire megy Pozsgay ezzel a társasággal. Ez a küzdelem este hat órától éjfélig tartott. A parádét formálisan egy elnökség vezette, amelyben ott volt a veteránok képviselője, egy őszhajú úriember és a Budapesti II. kerületi Pártbizottság első titkára. Valójában a nézőtéren volt a showmann, aki kommandírozta a gyülekezetet, s ha kellett, szította a hangulatot. Ez az ember Hazai Jenő, egy nyugalmazott tábornok volt, aki Rákosi idejében a Honvédelmi Minisztérium politikai csoportfőnöke volt. Itt is ragaszkodtam hozzá, hogy a nézőtéren át menjek fel az elnökségbe. Más volt ez, mint a vásáshelyi fogadtatás. Ahogy beléptem, kitört a füttykoncert, fújolások, rosszindulatú bekiabálások növelték a káoszt. Az enyhébbek közé tartozott, amikor azt kiabálták, "vágj a pofájába", vagy "most rúgj bele". A saját fülemmel hallottam, amikor valahonnét felhangzott "most lődd le a rohadt kutyát". A kormányőröket kitörte a frász, azt lesték, hogyan tudnak egérutat találni nekem. Jóakaróim ide nem hoztak olyan rendőri erőket, mint Vásárhelyre, de éreztem, hogy a fizikai fenyegetés nem igazán komoly. Másról lesz itt szó ezen az estén.

Átpréselve magam a tömegen és a hangzavaron, eszembe jutott, hogy délelőtt járt nálam az Egyesült Államok nagykövete, Mark Palmer. Értesült az esti, Marczibányi téri gyülekezőről, és a velem szemben készülő ellenséges megnyilvánulásról. Megkérdezte, hogy a biztonságomat, védelmemet megfelelően megszervezték-e? Nagyon jól esett a figyelme, féltése. Válaszomat mégis kénytelen voltam ironikusan megfogalmazni. Azt kérdeztem: Mark, maga mondja ezt? Egy olyan ország képviselője, ahol a köztársaság elnökét lelőhetik, mint egy rühes kutyát? Komolyan

gondolja, hogy megszervezett merénylet ellen van védelem? – Hiszen ha valaki eljuthat odáig, hogy egy másik emberre felemelheti a fegyvert, ott már csak az Isten lehet irgalmas! De ne aggódjék, nálunk a politikai merényletnek ez a fajtája nem túl gyakori, eléggé ismeretlen. Itt a politikai gyilkosságot bírói határozattal akasztófán szokták végrehajtani.

Ez a beszélgetés átvillant az agyamon, amikor a "most lődd le" bekiabálást hallottam. Hátha mégis én tévedtem, amikor az amerikai nagykövetet útbaigazítottam. De aztán elhessegettem ezt a gondolatot, komolytalannak ítélve a bekiabálást, folytattam vesszőfutásomat az elnöki dobogóig. Onnét széttekintve észrevettem valamit. A rosszindulat nem általános, lehet súlya az észnek, az érveknek is.

Azt tudtam, hogy híveim nincsenek a teremben. Ha csak a nekem szurkoló újságírókat nem számítom közéjük, de ők már csak hivatásuk miatt sem tüntethetnek mellettem. Így aztán csak abból indulhattam ki, hogy az itt lévők egy részének is érdekében állhat megérteni a történelmet, és tisztáznia a maga viszonyát az elkerülhetetlen átalakuláshoz. Lehetnek sokan, akik egy nagy történelmi tévedés áldozatai, de maguk nem gonosztevők. Beszéd, kérdések, válaszok, bekiabálások váltogatták egymást. Ám, ahogy telt az idő, egyre inkább éreztem, hogy sokan nemcsak figyelnek rám, hanem talán megfontolják érveimet is. Ha folytatódik a párbeszéd, lehet, hogy még mellém is állnak. A BBC tudósítója másnapi beszámolójában azt mondta: "Pozsgay érveivel és személyes varázsával időnként még ezt a vad gyülekezetet is leszerelte, majdnem maga mellé állította, de aztán ránéztek kitüntetéseikre és ismét elkezdték sajnálni önmagukat, tovább gyűlölték Pozsgayt". Valóban valahogy így zajlott le az egész. A szervezők mindenképpen valamiféle szolgálati fegyelem szerint akarták végezni, és az egyre fáradtabb, de tágítani nem akaró gyűlésre, ellenem irányuló, engem elítélő nyilatkozatot akartak rákényszeríteni. A vége felé elő is rukkoltak a farbával. Láttam, amikor a kerületi első titkár egy előre megszövegezett nyilatkozatot nyújtott át az elnöknek, aki bizonyára előzetes megállapodásuk szerint mintegy "spontán" kezdeményezést előadta a gyülekezetnek, felolvasta. A címzett a párt Központi Bizottsága volt, tartalma pedig ellenem szólt, éles kirohanásokkal tarkítva. Az elnök maga is zavarban volt ettől a szövegtől, el-elbizonytalanodott a felolvasás közben. De a kerületi első titkár parancsoló tekintete továbbolvasásra késztette. A terem csendben, a jelenlévők nagy része lesütött szemmel, maga elé bámulva hallgatta a felolvasást.

A kerületi első titkár a gyűlés résztvevőivel szerette volna ezt a dokumentumot megszavaztatni. A veteránok nevében elnöklő öregúr, aki a szöveget is felolvasta, elkövetett egy súlyos műhibát. Mielőtt a kerület

nagyfőnöke kicsikarta volna a szavazást, megkérdezte, hogy mit szólok én ehhez az egészhez. Én felálltam és csak annyit mondtam: Semmi közöm hozzá, azt tesznek, amit akarnak; de ne feledjék, egyszer már egy végzetes tévedés rabszolgáivá tették magukat. Itt az újabb alkalom, egykori "hőstettüket" megismételhetik. Aki azt akarja, maradjon és szavazzon, aki nem, menjen haza Isten hírével.

Én még gyűlésen ilyet nem láttam. Mintha bombát hajítottam volna a terembe, a többség felugrott, és elkezdte a kijáratot keresni. A kerületi első titkár majd lenyelte a mikrofont, úgy kezdett el rikácsolni: Elvtársak, előbb szavazzanak, aztán menjenek el! Elvtársak, határoznunk kell, elvtársak, maradjanak! – Hiába volt minden igyekezete, a terem percek alatt kiürült. A gyűlés határozat nélkül feloszlott. Így jött el február 10-e, a Központi Bizottság ülésének napja.

Az ülés előtt a Politikai Bizottság még egy rövid megbeszélésre összeült. Érezhető volt az igyekezet, úgy megszervezni a Központi Bizottság ülését, hogy azon a Történelmi Albizottság jelentése és a Pozsgay-ügy mintegy mellékes szereplőként jelenjék meg. A középpontba a politikai pluralizmusról és a többpártrendszer elismeréséről, meghirdetéséről szóló tételeket állították. Azt azonban nem tehették meg, hogy ne kapjak szót, és ne számoljak be a történelmi vizsgálódás eredményeiről. Így aztán a Politikai Bizottság szándékai ellenére a Központi Bizottság vitájának középpontjába a Pozsgay-ügy került. Ekkor már majdnem húsz esztendeje jártam rendszeresen a Központi Bizottság üléseire – 1980-tól a testület tagjaként, – de nem emlékszem rá, hogy egyetlen tárgyról ilyen intenzív, sok felszólalóval zajló vita előfordult-e, mint ezen az alkalmon. Itt lehetett érezni igazán, hogy a Központi Bizottság tagjainak többsége mennyire szűk körben szerzi információit, tapasztalatait, s milyen idegesség fogja el, ha e szűk kör privilégiumait, hatalmát zavaró, veszélyeztető kezdeményezések születnek. Két napon át folyt a vita. Ez alatt negyvenketten szólaltak fel. Közülük mindössze négyen voltak, akik mellém álltak, a többi kisebb-nagyobb haraggal, indulattal, érveknek nevezett csűrés-csavarásokkal ellenem beszélt. Az előző napok tapasztalataira gondolva, a közvélemény ismeretében sztoikus nyugalommal, bizonyos mértékig kívülállóként figyeltem az egész hecckampányt. Csak ha nagyon muszáj volt, akkor reagáltam egyik-másik hozzászólásra. Egyébként hagytam, hogy folyjék minden a maga medrében. Hogy a vita ellenem fordult, az már látható volt az első napon is. A második napon pedig kétségtelenné vált, hogy ez a testület semmiképpen nem lehet a megújulás hordozója, hiszen a hangadó és döntő szerep a retrográd elemeké. Akik velem értenének egyet, azok alig merészeltek megnyilatkozni. Hiába készült ez a testület nyilatkozatot kiadni a több-

pártrendszerről és a megújulásról, igazi énjét, a változástól való félelmét az 1956-tal kapcsolatos vitában mutatta meg. Az egészet egy ostoba, politikai bornírtságra valló javaslat tetézte be. A Központi Bizottság két tagja, Kállai Gyula veterán harcos, egykori miniszterelnök és parlamenti elnök, valamint Korom Mihály, egykori igazságügyminiszter és KB titkár, ekkor már mindketten nyugdíjasok, – félreismerve a helyzet adta lehetőséget, – bizalmatlansági indítványt tettek ellenem. A hangulatból és a vita megnyilvánulásaiból arra következtettek, hogy ennek eljött az ideje, és az ügyet Pozsgay kizárásával, kiátkozásával lezárhatónak gondolták. De ez már nem szerepelt Grósz terveiben. Ettől már ő is megijedt. Észrevette, hogy a javaslattevők túllőttek a célon. Azonnal szünetet rendelt el.

Későbbről származó információim szerint magához rendelte közvetlen munkatársait, és ellátta őket instrukciókkal. Utasította őket, hogy a szünetben járják végig a KB-tagokat, és jelezzék nekik, hogy nem szabad támogatniuk a bizalmatlansági indítványt. Abból katasztrófa lesz. Ezt a verziót én nem ellenőriztem, de a szavazás eredményéből okkal feltételezhető, hogy így történt. A szavazás előtt csak annyit mondtam az ülésen, hogy számoltam ilyenfajta fejleményekkel is, de 1956-tal kapcsolatban kialakult meggyőződésemen változtatni nem tudok. Az erről kimondott szavaimat visszavonni nem fogom.

Ezek után került sor a bizalmi szavazásra, amelynek eredménye engem is meglepett. Az ülésen százhat KB-tag volt jelen, közülük százan bizalmat adtak nekem, ketten ellenem szavaztak és négyen tartózkodtak az állásfoglalástól. A két napon át nagy intenzitással ellenem folytatott hadjárat után csupán egyetlen magyarázata lehet ennek a szavazási eredménynek: a Központi Bizottság olyan iszonyatosan félt egy pártszakadás következményeitől, hogy ennek elkerülése érdekében még a velem szembeni indulatait is le tudta gyűrni.

Grósz később úgy nyilatkozott maga is, hogy bánja a pártszakadás elmaradását, jobb lett volna, ha maga kezdeményezi ezt akkor. Az én véleményem akkor is az volt, ma is az, hogy személy szerint nekem jól jött volna egy pártszakadás, még inkább egy látványos kizárás a pártból, amelynek következtében elvihettem volna magammal egy új pártba az MSZMP reformerőit. Ám ez a lépés ekkor még – 1989 elején vagyunk – óriási kockázatot jelentett volna az ország számára. Ma is az a véleményem, hogy mind az ország, mind egy a progresszióhoz tartozó, az ország érdekeit is szolgálni tudó hiteles baloldal továbbélése szempontjából az volt a helyes, amit akkor cselekedtem. Egy kiválás, egy kizáratás, a vele járó bomlás, készületlenül érte volna az összes politikai erőt, amely parlamentáris úton kívánt politikai folymatokba kapcsolódni, a küzdelem-

ben részt venni. Az igazi tét a békés átmenet biztosítása volt, s ebből a szempontból még nem jött el az állampárt felszámolásának ideje.

A Központi Bizottság üléséről közleményt adtak ki. Ez a kommüniké is a korábbi szokásoknak megfelelő rutinnal készült, de azért a Pozsgay-ügy létét a nyilvánosság elől nem titkolhatták el. A kiadott közlemény főbb megállapításai a következők voltak: A demokrácia széleskörű kibontakoztatása érdekében a népszuverenitás és a jogállamiság elvéből kiindulva a Központi Bizottságnak eltökélt szándéka, hogy folytatódjék a politikai intézményrendszer mélyreható reformja. Meggyőződése, hogy a politikai rendszer pluralizálása az adott hazai helyzetben a többpártrendszer keretei között valósítható meg. Ezzel a történelmi tapasztalatok alapján jobb biztosíték teremthető a kormányzati munka kontrolljára és a hatalommal való visszaélés lehetősége ellen.

A Központi Bizottság megismerkedett azzal a tanulmánnyal, amely az elmúlt évtizedek történelmi útjának vizsgálatáról készült – folytatódik a közlemény. Egészében már jelenlegi formájában is nagyobbrészt tudott árnyalt, tudományos igényű áttekintést nyújt a közelmúltunkról. A Központi Bizottság helyesli a tanulmány vitára bocsátását. Hangsúlyozza, a további tényfeltáró és kutató munka folytatásának fontosságát. A munka részeként szükségesnek tartja az 1956-os nemzeti tragédia további tényeken és nemzetközi dokumentumokon is alapuló, a bonyolult ellentmondásokat tükröző és az eddigieknél árnyaltabb értékelését. A Központi Bizottság a vitában megerősítette: 1956-ban a vezetés megújulásra való képtelensége vezetett politikai robbanáshoz. Valóságos felkelés, népfelkelés történt, melyben szerepet játszottak a demokratikus szocializmus erői. De a kezdetektől fogva elkülöníthetetlenül jelen voltak a restaurációra törekvő erők, deklasszálódott és lumpen elemek. Október végétől felerősödtek az ellenforradalmi cselekmények. A testület elsietettnek ítéli, hogy Pozsgay Imre a Történelmi Albizottság vizsgálatának eddigi eredményét a Központi Bizottság vitáját megelőzően hozta nyilvánosságra. Sajnálatosnak tartja, hogy a nyilatkozata kapcsán történt leegyszerűsítés félreértésekre adott okot. A Központi Bizottság ugyanakkor bizalmáról biztosította Pozsgay Imre elvtársat. – Ezek voltak a kommüniké főbb megállapításai. Beavatott, jól tájékozódó közleményolvasónak kellett lennie annak, aki azonnal felismerhette a szövegben rejlő történelmi és politikai csúsztatásokat. Az egyik legnagyobb csúsztatás, hogy a többpártrendszer elismerését úgy igyekszik feltüntetni, mintha azt az MSZMP kezdeményezte volna a demokrácia, a reform érdekében, holott ez az egész már utánlövés volt az MSZMP részéről. Hiszen, ha de jure nem is, de facto léteztek a pártok. Pluralizmus volt Magyarországon. A másik már nem egyszerűen csúsztatás, hanem durva hamisítás, amikor úgy igyekeztek feltüntetni, mintha a Központi Bizottság ülése előrehaladást ért volna el 1956 értékelésében és Pozsgayt mindössze egy szabálysértés miatt ítélik el, mert előbb mondta ki azt, amit a Központi Bizottságnak kellett volna kimondania. Az általam 1956-ról adott értékelés pedig mintha pusztán leegyszerűsítés volna, mely félreértésekre adott okot. Ezzel szemben a Központi Bizottság valójában visszavonta, érvénytelenítette azt, amit én mondtam, sajnos megszervezve ehhez néhány olyan KB-tag támogatását, akit én nagyra becsültem, s aki azóta remélem, úgy gondolom, bánja már akkori mellé-fogását vagy gyávaságát.

Február 13-án, hétfőn, közös megbeszélésen találkoztam Antall Józseffel, Bíró Zoltánnal és Csoóri Sándorral. Tájékoztattam őket a Központi Bizottság üléséről. Elmondtam, hogy milyen határozatok születtek, hogyan került elő a többpártrendszer ügye, rólam milyen állásfoglalást fogadtak el. Végül elmondtam, miért nem akartam pártszakadásra vinni a dolgot. Ők ebben egyetértettek velem. Köztünk ez a kérdés később is többször szóba került. Mindannyiszor az volt a véleményük, hogy a pártszakadást mindaddig kerülni kell, amíg a párton belüli reformerők olyan mértékig megerősödnek, hogy önálló, független hatalmi tényezőként lehessen számolni velük. Én pedig úgy gondoltam, amíg a hatalom demokratikus átalakításának és váltásának nincs meg a lehetősége, szükség van egy kellően redukált szerepű, kezdeményezésekre már nem képes, de a kontinuitás látszatát őrizni tudó állampárt látszategységére. Ezen megfontolások alapján értettem egyet Antall Józseffel, aki jelezte, hogy az ellenzéki szerveztek készülnek egy nyilatkozatot kiadni, amelyben üdvözlik az MSZMP KB állásfoglalását 56 ügyében, de hiányérzetüknek is hangot adnak. Hogyne értettem volna egyet, hiszen nekem is ez volt a véleményem.

Barátaimmal folytatott megbeszélés után elmentem az MSZMP Központi Bizottságának Társadalomtudományi Intézetébe, és ott a kutatókat tájékoztattam a Központi Bizottság üléséről. Az intézetben a párt haladó, reformerői voltak többségben. Számítottam rájuk. Tőlük meg is kaptam a szükséges támogatást.

Február 20-án megtartotta rendes ülését a Központi Bizottság. Megtárgyalta az új alkotmány politikai koncepcióját. Az események rohamos gyorsulása jelzi, hogy ezen az ülésen kimondták, a Magyar Szocialista Munkáspárt nem tart igényt vezető szerepének alkotmányos deklarálására. Ez a reformerők győzelme, de legfőképpen a helyzet rohamos változásának következménye volt.

Körülöttem is sűrűsödött az élet. Külföldi küldöttségek és hazánkban működő diplomaták egész sorát fogadtam. A nemzetközi sajtó fokozódó

figyelme kísérte minden megnyilatkozásomat. Megkerestek az ellenzéki pártok vezetői, s eközben láthattam, hogy köztük is elkezdődött az igazi pártszerű élet. Az ún. történelmi vagy nosztalgia pártok botrányai kezdtek megszokottá válni. A Független Kisgazdapártban megtörténtek az első kizárások, amikre aztán azóta is oly sok példát látott a társadalom. Az 56-ról nagyobb körben elfogadott új értékelés természetes következménye volt szembenézni a forradalom leverése utáni megtorlások következményeivel. Egyre szélesebb körben, nemcsak az ellenzéki pártokból, de az MSZMP-ből és a közvéleményből hallatszott a követelés Nagy Imre és mártírtársai rehabilitására.

Közös ünneplés Győrben

Az átalakulás forgatagában határkőnek számított március 15-e, az ország nemzeti ünnepe. Az volt a kérdés, miként ünnepeljünk. A politikai erők összefogásával-e vagy ki-ki a maga módján. A budapesti politikai szervezetek, elsősorban az ellenzék, megragadott minden nyilvános alkalmat, hogy valamiképpen megkülönböztesse magát egyrészt a fennálló hatalomtól, másrészt később minden bizonnyal versenytársnak számító más politikai erőktől. Ezért arra a következtetésre jutottak, hogy közös ünnepről szó sem lehet. Magyarázatot is fűztek elhatározásukhoz, mondván, nem ünnepelhetnek azokkal, akik éveken át szürke hétköznappá silányították a legnagyobb nemzeti ünnepet, és szolgai módon nemzeti ünnepeink közé erőltették november 7-ét. Hangsúlyozták azt is, hogy nem ünnepelnek azokkal, akik évről-évre rendőri erőszakot alkalmaztak a békés felvonulókkal szemben. Kifejtették továbbá, hogy nem a nemzeti egységet akarják megbontani, hanem a monopolisztikus és dogmatikus pártirányítás vezetőitől határolják el magukat. Mégis a nagyvárosok között akadt egy, amelyik ezt másképpen gondolta, s a budapestitől eltérően szervezte az ünnepet. Észak-Dunántúl leggazdagabb, egyben az ország egyik nagy városa, legnyugatibb szellemiségű településünk, Győr – ezt másként gondolta. A Hazafias Népfront Győr-Sopron megyei Bizottságának volt egy kitűnő, nyílt szellemű, alkotó gondolkodású vezetője, Vadász Anna tanárnő, aki megkereste a különböző pártok megyei szervezeteit, és indítványozta, hogy a nemzeti ünnepet a nemzeti egység jegyében rendezzék meg. Előzőleg megkeresett engem és megkérdezte, hogy ha ezt az egységet sikerül elérnie, vállalnám-e az ünnepi szónok tisztét. Azt válaszoltam, ha ezt az egységet Győrben sikerül összekovácsolni, szíves örömmel elmegyek. Vadász Anna erre csak annyit mondott, hogy az ön neve lesz az a szervező erő, amellyel sikerülni fog az egységes ünneplést Győrben összehozni.

Győrbe, szülőföldem központjába szívesen mentem volna, ezért izgatottan vártam a híreket, mire mennek a pártok, kezdeményezésüknek lesz-e foganatja. Sikerül-e legalább egy nagyjelentőségű helyen az egységet is demonstrálni. Lázas szervezés kezdődött. Naponta kaptam a híreket a győri fejleményekről, miközben Budapesten egyre határozottabb kijelentések hangzottak el arról, hogy a különböző pártok és politikai irányzatok külön akarnak ünnepelni. Győrben minden számottevő politikai tényező nyilatkozatot adott ki, hogy elfogadja az egységes ünnepet, ha annak Pozsgay Imre lesz a szónoka. Növelte a közös fellépés esélyeit, hogy az MSZMP városi szervezeteiben személyem éles vitákat váltott ki. A legsötétebb szektariánus erők határozottan tiltakoztak meghívásom ellen. Ellenem fortyogó indulataik csak növelték a többi politikai erő és a közvélemény megbecsülését irántam. Ellenséges fellépésük végleg eldöntötte a vitát a közös ünnep és a szónok javára. Ezek után minden győri párt aláírta a hirdetményt az ünnep közös megrendezésére, és jóváhagyásommal döntött arról is, milyenek legyenek március 15-e szimbólumai. Könnyen megegyeztünk abban, hogy a népköztársaság vörös csillagos címerével szemben az 1848-49-es forradalom és szabadságharc címerét, az ún. Kossuth-címert fogjuk használni.

A győri előkészületek mellett barátaimmal, munkatársaimmal együtt tettük a dolgunkat Budapesten, az országban is. Politikai intézkedéseket kezdeményeztünk az erdélyi falurombolás elől menekülő magyarok, románok fogadására, méltó körülményeinek megteremtésére. Ügyükben folytattam azokat a tapogatózásokat, amelyeket már 1988-ban svájci utamon elkezdtem az ottani nemzetközi szervezeteken keresztül. Fokozatosan kiépítettem a kapcsolatomat az MSZMP-n belül kibontakozó reformköri mozgalommal. Konzultációs tanácskozást rendeztem a D/100ban. Ez volt a fedőneve a kormány vendégházának, amely a budai hegyvidék legszebb részén van. Manrézába vonulva sorra-rendre megbeszéltünk reformer barátaimmal minden tennivalót, elvégzendő feladatot. Határoztunk arról is, hogy a nemzeti ünnepre, Március Tizenötödike címen egy lapot adunk ki, száznegyvenegy évvel ezelőtti elődjének nevét megismételve. A vezércikket én írtam, s minden számottevő reformer adott a külön kiadású lapba egy cikket. Az egésznek a szellemisége a nemzeti ünnep iránti tiszteletadáson túl az 1989-es esztendőben ránk váró feladatot tükrözte.

Az egyesülési szabadság jegyében sorra alakultak társadalmi szervezetek, egyesületek, ezzel párhuzamosan tovább folytatódott az MSZMP-ben az erjedés. A Szegeden elindult reformköri mozgalom nagy

visszhangot váltott ki. Budapesten, Kecskeméten, Kaposvárott, majd később az ország minden nagy városában, fontosabb településén látnivaló volt, hogy az MSZMP-n belül folyamatosan, a mindig is létező reformerő 1989-re. mint nyilvánosan is működő, és az ország számára is látható, az ország békés politikai átalakulását, végső soron a rendszerváltást előmozdító politikai erőként jelent meg. Fellépésük akkor még a maguk gyengeségének tudatában lévő ellenzéki erőket, pártokat is bizakodással töltötte el. Tudták, hogy az alkotmányos fordulat és a békés rendszerváltás az MSZMP-n belül működő reformerők nélkül megoldhatatlan, elképzelhetetlen. Ez fejeződött ki abban a nyilatkozatban is, amelyet erről kilenc politikai párt és szervezet írt alá 1989. márciusában. Köztük azok, amelyek kivétel nélkül ma a Parlament padsoraiban ülnek, s egyértelműen deklarálták, hogy az átalakulás csak a progresszív erők széleskörű összefogásával, a jövőben pedig egy koalícióval képzelhető el, amelyben számítanak az MSZMP reformerőire is. Ez a nyilatkozat nagymértékben ellentmond a március 15-e ügyében zajló vitának. Szembenállt a pártok budapesti magatartásával, s inkább a győri szándékokat fejezte ki.

Politikai ellenlábasaimat riasztották a győri előkészületek. Jöttek az értesülések, óriási részvételre, nagy tömegre lehet számítani. Ellenfeleim szerették volna, ha a győri kezdeményezés, a gyűlés kudarcba fullad. Ezért a dezinformációs rendszeren keresztül suttogó propagandával elkezdték terjeszteni, hogy a gyűlés színterén, a győri Széchenyi téren súlyos összecsapások várhatók. Pozsgay ellen pedig merényletet fognak elkövetni. A suttogó propaganda az ünnep előtti napokban nyílt támadásba ment át, a győri rádió bemondta, hogy bizonyos hírek szerint a gyűlés helyszínén, a Széchenyi téren lévő házak valamelyikéből merényletet terveznek Pozsgay Imre ellen. Akik ezt kitalálták, azoknak az volt a célja, hogy elriasszák a népet a nagygyűlésen való részvételtől, hogy kudarcba fulladjon az ünnep közös megrendezésének eszméje.

Ezek a híresztelések súlyos aggodalmakat váltottak ki családom és barátaim körében, és a kormányőrség körében is. Családom tagjai, barátaim úgy határoztak, hogy ott lesznek a gyűlésen. Leginkább attól féltem, hogy a biztonsági intézkedések fogják majd eltántorítani az embereket a részvételtől. Ezért határozottan kértem, hogy csupán az elkerülhetetlenül szükséges intézkedéseket tegyék meg és azokat is lehetőleg feltűnés nélkül. Az ünnep napján egy órával a gyűlés időpontja előtt már Győrben voltam. Napsütéses, jó idő volt. Érkezésemkor már százával gyülekeztek az emberek a város műemlékekben gazdag, csodálatosan szép központi terén, a Széchenyi téren. A város politikai pártjainak vezetői barátságosan fogadtak a Loyd palota bejáratánál. Ennek a

művelődési célokat szolgáló hatalmas épületnek az erkélyéről kellett elmondanom beszédemet. Az elnökség gyülekező helyén, kávézás közben folyamatosan kaptuk a híreket a tömeg gyülekezéséről, az emberek ezreinek érkezéséről. Én magam nem hittem a merénylet lehetőségében, s jóleső érzéssel vettem tudomásul, hogy a győriek sem ültek fel a rémmeséknek. A hatalmas tér nem volt képes befogadni az ünnepre érkezőket, a betorkolló utcák is megteltek néppel. Mélyen átéltem a helyzet minden terhét, felelősségét. Nyilvánvaló volt számomra, hogy nem csupán a kedvemért jöttek el az emberek, hanem hazafias érzületüktől, a változás igényétől hajtva, egyszersmind az összefogás, az együttműködés, együttlét és cselekvés gondolatát is akarták támogatni. Kértem a rendezőktől, hogy minden bemutatást, ceremóniát mellőzzenek.

Az erkélyre kilépve lenyűgöző kép fogadott. Az addig hozzám érkezett tudósításokat is felülmúlta az a kép, amit megpillanthattam. Kitört az ujjongás, az éljenezés. A zászlók, a pártok jelvényeit, jelmondatait hordozó transzparensek magasba lendültek, szűnni nem akaró ünneplés kezdődött, és ettől még inkább átéreztem azt a felelősséget, amelyet az előbbiekben már megéltem. A lenyűgöző látvány és lelkesedés hatására magamban félredobtam minden ünnepi gondolati klisét. Elkezdtem dolgainkról, tennivalóinkról beszélni. Életpályám egyik csúcspontja volt ez a nap. Ez akkor ott egy szemvillanás alatt tudatosodott bennem, s ahelyett, hogy megbénított volna, felszabadulttá tett, és talán legszebb, leglendületesebb beszédemet mondhattam el. Merénylők, gonosztevők, mindenféle sötét erők eltűntek szemem elől, éreztem, hogy otthon vagyok. A beszéd elhangzása után lementem a térre, elvegyültem az emberek között. A nép nem akart tágítani, mindenki velem szeretett volna találkozni. Sok mindenkivel szót váltottam, találkoztam egy TV stábbal is, amelynek tagjai elmondták, hogy a lipcsei és a drezdai tüntetésekről hoztak tudósítást. Lelkesen számoltak be arról, hogy a tüntetők által vitt transzparenseken felfedezték az én nevemet is.

Vendéglátóimmal, feleségemmel, gyermekeimmel, barátaimmal elindultunk egy győri sétára. Amerre jártunk, százak kísértek. Újabb meg újabb emberek csapódtak hozzánk, kézfogásra, autogramra, egy jó szóra. A séta után a patinás Klastrom szállóban ebédeltünk. A délutánt a győri Műszaki Főiskola ifjúságának körében töltöttem. Hallgatók, oktatók sokasága gyűlt össze. Pillanatok alatt politikai vitafórummá alakultunk át. Záporoztak a kérdések, én pedig törekedtem pontos, őszinte válaszokat adni.

Késő este jöttünk haza, addigra már Budapesten is minden elcsendesedett. A televízióban megnéztem az utolsó híradót, szenteltek egy percet, néhány villanást Győrnek, de leginkább azzal foglalkoztak, hogy a

fővárosban hányféle megemlékezés volt. Különböző pártok és politikai erők miként folytatták a polémiát. Ez némi keserűséget okozott, de reményt adott mégis, ami Győrben történt. Hittem, hogy az alapvető kérdésekben megvan a nemzeti egység lehetősége. Másnap, március 16-án újabb találkozóim voltak a hazai és külföldi sajtóval, a délutáni órák azonban már úti készülődésekkel teltek el.

Megbeszélések Rómában – találkozó a pápával és Gorbacsov bizalmasával

Március 17-én Olaszországba indultam. Hetekkel korábban a Politikai Bizottság úgy határozott, hogy az MSZMP-t én képviseljem az Olasz Kommunista Párt kongresszusán. Rómában megtudtam, hogy kiküldetésemet főként az olasz reformkommunistáknak köszönhetem, akik ragaszkodtak részvételemhez. Ez az igény találkozhatott a magyar Politikai Bizottság szándékával is. Ők is belátták, hogy valamilyen betonfejű szektást éppen Rómába nem küldhetnek el. Magam is szívesen vállaltam a küldetést, hiszen számos olyan politikust ismertem az Olasz Kommunista Párt vezetői között, akiknek nyíltsága, megújulásra való képessége és politikai bátorsága mindig is imponált nekem. Emellett számítottam rá, hogy ittlétem alatt alkalmam lesz néhány fontos politikai találkozót lebonyolítani, jelentős megbeszéléseket szervezni.

Tabajdi Csaba, a párt külügyi osztályának helyettes vezetője kísért el az útra. Osztályvezető-helyettesként sokat tett azért, hogy tartalmas együttműködés alakuljon ki az MSZMP és az európai szociáldemokrata pártok között. Reformeri elkötelezettsége, és a reformkörökben végzett aktív tevékenysége szinte predesztinálta őt erre a feladatra. Római nagykövetségünk is megkapta a megfelelő instrukciókat a program előkészítéséhez. Kötelességükön túlmenően is segítettek munkánkban. Ehhez az úthoz sok segítséget kaptam a magyarországi ellenzék képviselőitől is. Különösen Keresztes Sándortól, a Kereszténydemokrata Néppárt elnökétől, aki varsói, krakkói és vatikáni összeköttetéseit latba vetve járult hozzá tárgyalásaink sikeréhez.

A római repülőtéren Napolitano, az Olasz Komumunista Párt egyik vezetője, nemzetközileg elismert személyisége fogadott. Tájékoztatott a kongresszus programjáról. Megköszönve az információkat, megértését kértem abban, hogy időmnek csak egy részét szentelhetem a kongresszusnak, a nagyobb részét különböző tárgyalásokkal, politikai találkozókkal kell eltöltenem. Megértően, barátságosan fogadta bejelentésemet. Kérte, hogy belátásom, lehetőségeim szerint vegyem ki részem a kongresszus munkájából. Jelezte, hogy olaszországi tartózkodásom idején a Kommunista Párt vezetői szeretnének velem találkozni, tájékozódni a magyarországi átalakulásról. A kongresszus látszólag még a kommunista lendület jegyében kezdődött. Óriási demonstráció volt ez, amelyet Róma Eur nevű negyedében, az olimpiai sportcsarnokban rendeztek. A főreferátumot tartó Ochetto főtitkár beszédében nagyfokú elemzőkészségről, problémaérzékenységről tett tanúbizonyságot. Új társadalmi csoportok, főleg a nők és a fiatalok iránt tett nyitási szándékait jól fogadták a küldöttek és a vendégek. Ugyanakkor már senki sem érezte igazán meggyőzőnek azt a kakaskodó kihívást, amelyet az olasz szocialisták ellen intézett. Hiszen ekkor már a beavatottak, tájékozottak pontosan tudták, hogy a közép-európai és a kelet-európai szocializmusok, de legfőképpen a Szovjetunió válsága mélyen megrendítette az olasz kommunisták hitét, a társadalomban pedig a hitelét. Így aztán a Bandiera rosa-t éneklő kongresszusi csarnok hangulata inkább nosztalgikusnak, sem mint bizakodónak volt mondható.

A kongresszus külföldi vendégei közül elsősorban a szovjet és a jugoszláv küldöttséggel szerettem volna találkozni. A szovjet küldöttséget Jakovlev, a politikai bizottság tagja, Gorbacsov bizalmasa vezette. A jugoszláv küldöttséget Stipe Šuvar, a Jugoszláv Kommunisták Szövetségének elnöke. Őt már korábbról, jugoszláviai útjaimról ismertem, művelődési miniszter koromból, amikor ő Horvátország oktatási minisztere volt. Később is többször találkoztunk. Okos, jó történész, filozófus volt, nagyon sok dologban azonos volt a véleményünk. Jól megértettük egymást. Jakovlevtől, akit még személyesen nem ismertem, főleg azt szerettem volna megtudni, hogyan látják a magyarországi fejleményeket, és mikor teremtenek lehetőséget arra, hogy találkozhassam Gorbacsovval.

Tabajdi Csabát és a nagykövetség munkatársait arra kértem, hogy készítsék elő ezeket a találkozókat. Eközben nagykövetünk is fontos programok szervezésével volt elfoglalva. Találkoztam az olasz kormány több tagjával, köztük De Michelissel, aki akkor miniszterelnökhelyettes volt, Andreottival, aki külügyminiszter és Berninivel, aki közlekedési miniszter volt.

Megszervezték a találkozót Bettino Craxival, az Olasz Szocialista Párt főtitkárával is. A vele folytatott beszélgetés mély nyomokat hagyott bennem. Őszinte érdeklődést tapasztaltam nála Magyarország iránt, és imponálóan pontos, mélyreható elemzést nyújtott Olaszország társadalmi-politikai viszonyairól, az olasz szocialisták és kommunisták

kapcsolatáról. A vele való beszélgetésből értettem meg, hogy a látszólag nagyobb kommunista pártot milyen kisebbrendűségi komplexusok gyötrik a szocialistákkal szemben. Ez valójában teljesen érthető volt a kommunista világkép elhomályosulása láttán, azok után az iszonyatos morális problémák után, amelyek ekkor már a világ minden kommunista pártjára ránehezedtek. Elmondtam, hogy Magyarország úttörő szerepet vállalt ismét a kommunizmus eddigi tapasztalatainak átértékelésében. A fordulat előkészítésében 1956 rehabilitációjának óriási szerepe volt. Az átalakítás további folytatásában elkerülhetetlen Nagy Imréék szerepének újraértékelése és emberhez méltó végtisztességük megadása, a rehabilitáció elvégzése. Elmondtam még, ha a demokratikus átalakulást előkészítő erőknek lesz hozzá elég ereje és erkölcsi bátorsága elismerni az MSZMP-n belüli reformereket, akkor jó esélye van annak, hogy a jövő Magyarországában fontos politikai szerepet játszhat egy európai normáknak megfelelő baloldal.

Stipe Šuvarral a jugoszláv nagykövetségen találkoztunk. Oroszul beszélgettünk, baráti légkörben folyt az eszmecsere. Nem tudom, milyen nemzetiségű volt a római jugoszláv nagykövet, lehet, hogy szerb, de Šuvar nem nagyon zsenírozta magát a jelenlétében. Mélységesen szkeptikusan szólt Jugoszlávia jövőjéről, s mivel horvát származását, vonzalmát soha nem rejtette véka alá, így minden szavát úgy hallgattam, mint egy horvát politikus megnyilatkozását, aki nem hisz Jugoszláviában, és mélységesen vágyik Horvátország függetlenségére, ám ennek igazán nyílt kifejezést nem adhatott. Búcsúzáskor valami olyasfélét mondott mély sóhajtással, hogy könnyű nektek. Ha a mai Balkánra gondolok, lehet, hogy igaza volt.

Jakovlev láthatóan nem sietle el a választ, végülis akar-e találkozni velem vagy sem. De különösebben emiatt nem izgattam magam. Jobban foglalkoztatott a kérdés, sikerül-e elérnem, hogy fogadjon a Pápa. A Vatikánba vezető utamat jóbarátok egyengették. Ám ebben az esztendőben korán volt a húsvét. Római utam és programom a nagyhétre esett. Tartottam attól, hogy a húsvéti készülődés nem nagyon kedvez az én vatikáni céljaimnak. De nem így történt. Nagykövetünk közölte velem, hogy kérésemre – barátaim – II. János Pál pápa fogad engem. A pápával való találkozó előtti napon nagykövetünk a tiszteletemre rendezett ebédre meghívta a Szentszék legmagasabb rangú tisztségviselőit, bíborosokat, érsekeket, vezető egyházi személyiségeket. Rómában tartózkodott akkor Magyarország prímása, Paskai László esztergomi bíborosérsek. Ő is részt vett kíséretével az ebéden. Ebéd után Paskai László bíboros kíséretében ellátogattam a római Magyar Hittudományi Akadámiára, ahol találkoztam az Akadémia oktatóival, teológusaival,

valamint a Rómában élő magyar származású katolikus egyházi személyiségekkel. Köztük Kada érsekkel, aki a Pápa közvetlen közelében teljesített szolgálatot.

A másnap délelőttöt a Vatikánnak szenteltük. A vatikáni képtár kincsei, csodái, a Sixtusi Kápolna gyönyörűsége, a Szent Péter Bazilika lenyűgöző méretei, az altemplomban lévő magyar kápolnától a kupola legmagasabb pontjáig, mind-mind olyan élmény, ami ha századszorra ismétlődne, akkor sem lenne unalmas. Ráadásul a házigazdánk előzékenységéből olyan új felfedező utakra is elvittek bennünket, amelyek kívül estek a szokásos turista ösvényeken. Egy kitűnő idegenvezető, meg egy svájci gárdista kíséretében káprázatos helyeket járhattunk be.

A Pápa a tervek szerint fél egykor fogadott. Nagykövetünkkel tizenkét órára beszéltünk meg találkozót a Damaszkuszi udvaron. Derűs, szép nap volt. A hátralévő időt az udvaron sétálgatva, beszélgetéssel töltöttük. Majd jött az üzenet, hogy menjünk a Pápa lakosztályául szolgáló palotába. Őszentsége a dolgozószobájában fogad.

Káprázatos folyosókon, termeken át vezetett az utunk, olyan helyeken, melyeknek minden négyzetcentimétere leírhatatlan művészettörténeti értéket képvisel. Olyan látvány volt ez, amelyet, gondolom, századszor sem lehet megszokni. Néhány perces várakozás után közölték velünk, hogy négyszemközti találkozó lesz, ahová csak a tolmácsom léphet be velem.

A pápai dolgozószobába lépve nem éreztem elfogódottságot. Katolikus neveltetésemnél fogva ismertem a hely szellemét, ugyanakkor szellemi függetlenségemnél fogva racionalizálni tudtam az egészet. Különben is, a szakrális jelképek ugyanolyanok voltak, amilyeneket a saját kis falusi templomunkban láthattam. Nem hittem, hogy a Pápa fejét mindennapos tevékenysége közben is dicsfény veszi körül, ami miatt áhitatot kell éreznem. Valójában ennél sokkal több volt, amit én éreztem: egy általam és az emberiség nagy része által mélységesen tisztelt személy iránti őszinte érdeklődést. II. János Pál – mintha igazolni akarta volna érzéseimet, a helyzetről alkotott véleményemet – a világ legtermészetesebb módján, nem mint uralkodó, hanem mint házigazda jött elém, odakisért az asztalhoz, ahol minden körülményeskedés nélkül a tárgyra tértünk. Gesztusaiból és szavaiból egyaránt éreztem, hogy kedvező információkat kapott rólam. Elmondtam, mi járatban vagyok Rómában. Hiába is titkoltam volna, bizonyára enélkül is tudta. Itt jegyzem meg, hogy bárhol jártam is, nem zavart ott senkit, hogy az Olasz Kommunista Párt kongresszusára érkeztem Rómába. A Pápát tájékoztattam Magyarország helyzetéről, a politikai átalakulás irányáról, és tapasztalatairól. Külön is szóltam 56-tal kapcsolatos álláspontunkról. Különösen nagy

figyelemmel hallgatta beszámolómnak azt a részét, amelyben elmondtam, hogy a magyar kormány kezdeményezi az 1945 óta lefolytatott politikai perek felülvizsgálatát és az igazságtalanul, törvényellenesen elítéltek bírói rehabilitációját. Végül, csatlakozva a magyarországi katolikus püspöki kar, valamint az Elnöki Tanács meghívásához, átadtam a Pápának a magyar kormány meghívását is.

Őszentsége elmondta, hogy már elfogadta a Magyarországra szóló meghívást. Külön köszöni a magyar kormány invitációját. Láthatóan jó érzéssel és elismeréssel fogadta a politikai perek felülvizsgálatáról mondottakat. Külön konkrétumok nem kerültek szóba, de ő pontosan tudta, hogy ez az elhatározás érinti az egyházi személyek ellen folytatott koncepciós pereket is. Szívesen beszélt 56-ról. Mély átéléssel emlékezett vissza arra, hogy fiatal krakkói papként mit érzett, és mit tett a magyarországi forradalom leverése után. Mindvégig nyilvánvaló volt, s ez szavaiból is kitűnt, hogy milyen mélységes rokonszenv él benne a magyarok iránt. Ebben hasonlított a lengyelek többségéhez.

Beszélgetésünk messze túllépte a protokolláris szabályok által megszabott kereteket. Az eredetileg húsz percre tervezett találkozó közel negyven percig tartott. A végén azzal búcsúztam el: Örülök, hogy egy magyar hazafi őszinte beszélgetést folytathatott egy igaz lengyel hazafival. Szavaimat derűvel, jószívvel fogadta, s hasonlókkal viszonozta. Elköszönés előtt néhány üdvözlő szóra behívta nagykövetünket és kíséretem tagjait, majd a közös fényképek elkészülte után kedves szavak kíséretében megajándékozott bennünket, és elköszönt tőlünk.

A vatikáni program után sajtóértekezletet tartottunk a magyar nagykövetségen. Nagyon sok olasz és külföldi újságíró jött el a tájékoztatóra. A kérdezők nagy része a Pápával való találkozásról faggatott. A lehetséges mértékig beszámoltam a lezajlott megbeszélésről, megemlítve azt is, hogy tájékoztattam Őszentségét a magyarországi politikai perek felülvizsgálatáról. Másnap több olasz lap szalagcímekkel közölte: Pozsgay bejelentette, Mindszentyt rehabilitálják. Én ugyan ilyet nem mondtam, mert nem mondhattam. Mégis, nem jártak messze az igazságtól, akik ezt írták.

A Pápánál tett látogatás híre végigfutott a Kommunista Párt kongresszusán is. Úgy látszik, ez Jakovlev figyelmét is felkeltette, és azonnal talált időt a velem való találkozásra. Vacsorára hívott a szovjet nagykövet rezidenciájára. Közölte azt is, hogy négyszemközti beszélgetésre számít, eszerint készüljek. Én ugyan beszélek oroszul, de azt szerettem volna, ha tanúja lenne a találkozónak, ezért tolmácsként magammal vittem Tabajdi Csabát. Különben is úgy gondoltam, hogy hézagos szókincsemmel megengedhetetlen hibát is elkövethetek. Tabajdi Csaba kitűnő

orosz nyelvtudása volt a biztosítéka, hogy az eszmecseréből az árnyalatok nem tűnhetnek el. Ezt Jakovlev tudomásul vette, és ő is elhívta segítőjét, munkatársát.

A szovjet nagykövet rezidenciája Róma belvárosának egyik palotájában volt. A vacsoraasztalnál négyen foglaltunk helyet. A nagykövet diszkréten magunkra hagyott bennünket. Nyomát sem láttuk az alkoholizmus elleni küzdelemnek. Volt ott minden, ami jókedvre deríthetett bennünket. Orosz vodka, örmény konyak, grúz borok. A vacsora az orosz konyha legjobb hagyományai és legjobb receptjei szerint készült. Előételként ott volt az obligát kaviár, füstölt lazac, rák. A többi fogás színvonala sem maradt el ezektől.

Az előzmények ellenére – akkor már két éve nem hívtak meg a Szovjetunióba – bizakodással és Jakovlev által képviselt törekvések iránti rokonszenvvel készültem erre a találkozóra. El kell mondanom, hogy az egészből csak a vacsora sikerült. Várakozásomban mélységesen csalódnom kellett. Itt, ellentétben a Pápánál szerzett vatikáni tapasztalatokkal, nem tértünk rá azonnal a tárgyra. Először közömbös dolgokról beszéltünk, utazásokról, közös ismerősökről, az olasz kommunisták helyzetéről, Rómáról. Úgy éreztem, hogy eleget kell tenni a keleties rítusnak. Udvarias fordulatokkal kerülgettük a lényeget, mint macska a forró kását.

Hirtelen átvillant az agyamon, hogy a szovjetek közül a legjobbak sem tudják átlépni a birodalmi főnök pozíciójának korlátait. Hirtelen elfogott a düh, azt mondtam magamban, én pedig nem fogok itt vazallusként viselkedni. Rátértem arra, amiről talán hallani sem akart. Nem érdekelt, hogy négyünkön kívül még ki hallgathatja beszélgetésünket. Azzal kezdtem, hogy jó lenne, ha nem egyetlen forrásból szereznék Magyarországról szóló információikat. Ők is nagyobb biztonsággal dönthetnének, ha nem az az egyetlen sztalinista gépezet továbbítaná hozzájuk a rólunk szóló értesüléseket, amely már évtizedek óta a maga elfogultságai szerint, tendenciózusan működik. Hiszen ha hinni lehet Gorbacsovnak, akkor szándékai éppen ennek a gépezetnek a lerombolására irányulnak. Elmondtam még, hogy, ha meghívnának, szívesen elmennék Moszkvába. De egy ilyen meghívásnak csak akkor tennék eleget, ha biztosítanák, hogy találkozhatok Gorbacsovval is. Biztos vagyok benne, hogy nagy hasznára válna, ha meg merné hallgatni azt, amit én tudnék neki elmondani.

Jakovlevnek a szeme sem rebbent, én meg folytattam a mondókámat. Beszámoltam a Pápánál tett látogatásomról, szándékosan kihegyezve a dolgot 1956-ra és a koncepciós politikai perekre. Szerettem volna kiugratni a nyulat a bokorból, mondjon valamit 1956-ról, s arról, amit én ez

ügyben tettem. Legalább egy jelet adhatott volna, hogy megérti, ennek így kellett történnie. Minden igyekezetem hiábavalónak bizonyult. Szavaim, gondolataim leperegetek róla. Tudtam, hogy okos ember, személyes találkozásunk csak megerősítette, hogy intelligenciában messze fölötte áll annak a szovjet vezető garnitúrának, amelyet korábban megismerhettem. Valami titkos, mégis kimondandó szándék vezetheti. Azt nem hittem, hogy nem becsül engem, és azért viselkedik így. Hiszen akkor nem hív meg erre a találkozóra. Nyugodtan mellőzhetett volna. Ha meg csak nekem szóló négyszemközti mondandója volna, akkor azt elintézhette volna a kongresszusi palota valamelyik zugába behúzódva. Lehet, hogy ez alkalommal az én földhözragadt, racionális fantáziám is élénkebben működött, de arra gondoltam, hogy bizonyára olyasminek közlésére van megbízatása, amit négyszemközt akar teljesíteni. Mégis úgy, hogy azért Moszkvában is megtudják, hogy teljesítette. Hogy miről van szó, az végülis a vacsora végén, a konyaknál derült ki, amikor majdnem parancsolva közölte, hogy Moszkva, vagyis az SZKP vezetői szerint a magyar elvtársaknak kötelességük Grósz elvtársat támogatni. Erre elkeseredésemben csak annyit mondtam: – Ti megint semmit sem tudtok, nem tudjátok például azt, hogy Grósz Károly a magyar nép szemében már régen megbukott. – Minden bizonnyal szavaimat egy Grósz-rivális megjegyzéseként könyvelte el. Nem is nagyon hagyta befejezni a mondatom. Udvarias módon közölte, nagyon örül annak, hogy találkozhattunk, érdekes dolgokat hallott tőlem. Mindezekről majd részletesen tájékoztatja Gorbacsov elvtársat.

Kifele menet egymás mellék kerültünk, és én oroszra fordítottam a szót. Csak annyit mondtam: Szomorú látni, hogy még Ti is mennyire foglyai vagytok Bizáncnak, a sztálini birodalom tradíciójának, és szívesebben dolgoztok ügynökökkel, mint szövetségesekkel. Jakovlev nem reagált szavaimra, kezet nyújtott. Doszvidanje mondtam, és elköszöntünk. Hogy szavaimnak mégis volt némi foganatja, arra bizonyság, hogy néhány hét múlva megjött Gorbacsovtól a meghívás. Később még szólok a Gorbacsov-meghívás történetéről, de már itt el kell mondanom, hogy a vele való találkozásomra soha nem került sor.

Rómából március 23-án, nagycsütörtök estéjén értem haza. Távollétem alatt folytatódott az Országgyűlés tavaszi ülésszaka, amelyben egyebek között az új alkotmány előkészítéséről, az erdélyi menekültekkel kapcsolatos kérdésekről tárgyaltak. Új országgyűlési elnököt választottak Szűrös Mátyás személyében. Nagypénteken még ülést tartott a Minisztertanács, amelyen az Országgyűlés határozataiból adódó feladatokat beszéltük meg. Ezen a napon az újságból értesülhettek az olvasók, hogy milyen ellentétek szabdalják az újjáalakult Szociáldemokrata Pártot, majd délre véget ért a közélet. A keresztény hívők átadták magukat a nagypénteki gyásznak s a böjtnek, a feltámadás iránti várakozásnak. Az egész ország készült a húsvétra.

Velem még egy fontos dolog történt. Olaszország budapesti nagykövete ezen a napon nyújtotta át az Olasz Köztársaság egyik legmagasabb kitüntetését azért a tevékenységért, amelyet a két ország kapcsolatainak fejlesztéséért folytattam, s azért, mert bekapcsoltam Magyarországot az Alpok-Adria együttműködésbe.

Húsvét után első dolgom volt megalakítani a Minisztertanács Tájékoztatáspolitikai Kollégiumát, melynek elnökévé engem neveztek ki. Ez akkor döntő lépésnek számított a sajtó irányításában. Nem kevesebbet jelentett, mint kimondani, hogy megszűnt a pártirányítás, a kormánynak pedig a sajtóval két alapvető funkciója van: az egyik, tájékoztatni az ország közvéleményét a kormány tevékenységéről, hiteles információkat adni róla, a másik, ellátni a sajtóhatósági feladatokat és irányítani a kormány felügyelete alá rendelt sajtóorgánumokat, hírközlő szerveket.

Másnap ülést tartott a Központi Bizottság, ahol a párt lemondott a sajtóirányítási feladatokról, külön kimondva, hogy a Magyar Rádió, a Magyar Televízió és a Magyar Távirati Iroda a kormány felügyelete alatt álló nemzeti intézmény.

A KB ülés napján, március 29-én délelőtt, megkezdték a köztemető 301-es parcellájában Nagy Imre és mártírtársai jeltelenül elföldelt holttestének kihantolását és azonosítását a családtagok és a Történelmi Igazságtétel Bizottság képviselőinek jelenlétében. A Történelmi Igazságtétel Bizottsága, a kormánnyal egyeztetve álláspontját úgy határozott, Nagy Imre és társai temetését az 1958-as kivégzés 31. évfordulójára, június 16-ra tűzik ki.

Az MSZMP-ben tovább fejlődött a reformköri mozgalom. Az Ellenzéki Kerekasztalba tömörült politikai pártok és szervezetek meghatározták egy leendő politikai egyeztető tárgyalás kondícióját.

Az MSZMP központi apparátusa részéről az Ellenzéki Kerekasztal közös fellépésének okairól tapogatózó, részben az Ellenzéki Kerekasztal megosztását szolgáló megbeszélések kezdődtek. Erre reagáltak a pártok olyanformán, hogy csak akkor vesznek részt az MSZMP-vel folytatandó tárgyalásokon, ha arra a Kerekasztal minden résztvevője meghívást kap. Az Ellenzéki Kerekasztal pártjai személyemet érintő nyilatkozatot is tettek. Kijelentették, hogy tárgyalópartnerként Pozsgay Imrét, mint államminisztert és a Politikai Bizottság tagját elfogadnák.

Ez a nyilatkozat mind Grószék számára, mind az én számomra elfogadhatatlan volt. Grószékat sértette a beavatkozás és a megnyilatkozás-

ból sugárzó lebecsülés. Büszke lehettem volna az irántam megnyilvánuló megbecsülésre, nekem azonban más bajom volt ezzel a nyilatkozattal. Elvileg másként képzeltem el a politikai egyeztető tárgyalásokat. Az volt a véleményem, hogy a kormánynak kell ülnie az egyik oldalon, és a pártoknak, beleértve az MSZMP-t is, a másik oldalon. Akkor én erről különkülön megbeszélést folytattam különböző ellenzéki és pártonkívüli személyiségekkel. Elsőként Lengyel László politológussal, akinek ugyanaz volt a véleménye, mint nekem. Szerinte is a tárgyalásoknak a kormány és a pártok között kell lezajlania. Tárgyaltam ez ügyben Antall Józseffel, Bíró Zoltánnal, Csoóri Sándorral. Azokban a napokban találkoztam Bauer Tamás SZDSZ-es politikussal, s úgy emlékszem, neki is felvetettem ezt a kérdést. Ezeken a megbeszéléseken szóbahoztam római tárgyalásaimat is, és beszámoltam a Grószról mondott Jakovlev véleményről. Mindenki óvatosságra és a pártszakadás kerülésére intett ebben az ügyben.

Visszatérve a politikai egyeztető tárgyalásokra, el kell mondanom, miért elleneztem ezt a formát, amelyet az Ellenzéki Kerekasztal javasolt. Az ellenzék abból indult ki, hogy a tényleges hatalommal, tehát a párttal kell tárgyalni, és nem szükséges a párt fiókintézményének tekintett kormánnyal tárgyalóasztalhoz ülni. A tárgyalóasztalnál hozott döntéseket a Parlamenten keresztül kell vinni törvények formájában, s ezt csak a párt befolyására lehet a Parlamentben elérni.

A politikai egyeztető tárgyalásoknak az ellenzék által kigondolt koncepcióját én túlhaladottnak és veszélyesnek tartottam. Túlhaladottnak azért, mert az 56-tal kapcsolatos identitászavar, a válság kezelésében tapasztalható eredménytelenség, az 1988-as májusi pártértekezlet határozatainak addigra már nyilvánvalóvá vált alkalmatlansága megbénította a pártot. Egyáltalán nem volt már olyan erős meghatározó tényező, mint amilyennek az ellenzék korábbi tapasztalatai alapján feltételezte. Veszélyes volt azért is, mert ha az ellenzék az MSZMP-t jelöli meg tárgyalópartnerként, akkor azzal megakaszthatja az állampárt felbomlási folyamatát. Ezzel megerősítheti a régi pártstruktúrát, megnehezítheti, hogy a párton belüli progresszív erők az önállósulás útjára lépjenek. Lehetetlenné teheti, hogy az MSZMP reformerőinek legjobbjaiból egy erős, hiteles, nem utódpárt jellegű baloldal kibontakozzék. Lehet, hogy az ellenzék ezt már akkor tudatosan így akarta – bár kétlem – de nekem semmiképpen nem lehetett ez a célom. A másik veszély abban rejlett, hogy ha az ellenzék akarata szerint az MSZMP nem egyik pártként, hanem a közhatalom megtestesítőjeként vesz részt, akkor ezzel megakaszthatja a kormány függetlenedésének folyamatát. A Németh-kormány kezdett már kiszabadulni a pártirányítás béklyóiból. Németh Miklóssal

együtt azon dolgoztunk, hogy a kormányt maximálisan függetlenítsük a Politikai Bizottságtól és a Központi Bizottságtól. Tevékenységének alapvetően szakértői jelleget adjunk, amelyből következően fő funkciója a törvényelőkészítés, a békés átmenetet elősegítő válságkezelés, valamint a tárgyalásban résztvevő politikai erők és a parlament közötti közvetítés.

A későbbi események igazolták gyanúmat, feltételezésemet. Arra a hírre, hogy az ellenzék az MSZMP-vel kíván politikai egyeztető tárgyalásokat folytatni, Grósz Károly elkezdte "rendbetenni" a pártot. Április 12-re összehívták a Központi Bizottság ülését, amelynek feladata volt a párt munkastílusát megvitatni, az új követelményekhez igazítani. Emellett szervezeti kérdésekben is döntéseket hoztak. Megkezdték a párt szalonképessé tételét a politikai egyeztető tárgyalásokra. Az ülésen lemondott a főtitkár és a Politikai Bizottság. Ezzel megnyílt az út Grósz előtt, hogy megszabaduljon néhány tehertételnek számító személyiségtől. Őket kihagyták a Politikai Bizottságból. A főtitkár ismét Grósz Károly lett. Néhány új arc bukkant fel a "felújított" testületben. Németh Miklós, Nyers Rezső és jómagam jelenléte a pártnak továbbra is megadta a reformeri aurát. Változást kezdeményeztek a Központi Ellenőrző Bizottság, vagyis a párt fegyelmi testülete élén is. A veterán külügyest, Gyenes Andrást felmentették tisztségéből és a Politikai Bizottságból, valamint a KB titkárságból kikerült Lukács Jánost választották meg a KEB elnökévé. Ezzel lehetővé vált az 1988-ban politikai okok miatt kizárt illetőleg pártfegyelmivel sújtott személyiségek rehabilitációja. Nem is késlekedtek a döntéssel. Úgy határoztak, hogy Bihari Mihály, Bíró Zoltán, Király Zoltán és Lengyel László kizárását érvénytelenítik, Stumpf Istvánt és Wéber Attilát pedig mentesítik a pártfegyelmi büntetés alól. Az érintetteket nem kérdezték, hogy mi a véleményük erről a rehabilitáló eljárásról, arról, hogy a kizártak akarnak-e egyáltalán még az MSZMP tagjai lenni. Ez Grószék szempontjából nem is volt lényeges. Fontosnak azt tartották, hogy igazolják a változásra, megújulásra való képességüket. A korábbi hibák elutasítását, a tanulságok levonását, mint belépőjegyet megfizetni a tárgyalásokra.

Az Ellenzéki Kerekasztal hamarosan viszonozta is a gesztust. Április 19-i ülésén, melyen résztvett a Bajcsy Zsilinszky Endre Baráti Társaság, a Fiatal Demokraták Szövetsége, a Független Kisgazda Földmunkás- és Polgári Párt, a Magyar Demokrata Fórum, a Magyar Néppárt, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt és a Szabad Demokraták Szövetsége, valamint a Független Szakszervezetek Demokratikus Ligájának képviselője, megállapodtak az MSZMP-vel folytatandó tárgyalások konkrét tervéről. Nyilatkozatukban kijelentik, hogy az Ellenzéki Kerek-

asztal megfelelő előkészítés után készen áll az MSZMP-vel érdemi tárgyalások folytatására. Ezzel világosság vált, hogy a magyar politikai átalakulásban a veszélyekkel terhelt, kockázatosabb álláspont győzött. Ez a döntés fatálisan befolyásolta az MSZMP-n belül zajló változásokat is.

Lehetséges-e a pártszakadás?

Április 15-re Kecskeméten megszerveztük a Reformműhely-találkozót, amelyre meghívtuk az ország minden részéből a gombamódra szaporodó MSZMP reformkörök képviselőit is. A találkozó előtt még egy utolsó kísérletet tettem felmérni a kelet-európai viszonyokat. Konzultációs lehetőséget kértem lengyel vezetőktől, mindenekelőtt Rakowski miniszterelnöktől, akit régóta ismertem, Magyarországon megjelent könyveit én lektoráltam, majd recenziókat írtam róluk. Tudni akartam, milyen tapasztalatokat szereztek a kerekasztal tárgyalásokon, meg azt is, hogy miként látják Moszkvát, annak esetleges reagálását újabb kezdeményezések esetén.

Kérésemre Varsóból azonnal igenlő választ kaptam. A KB ülés utáni napon katonai repülővel azonnal kiutaztam Varsóba, s 14-én már haza is jöttem. A lengyel vezetőkkel és Rakowskival folytatott találkozóból két fontos tanulságot vontam le. Az egyik az volt, hogy a lengyel kerekasztal tárgyalásoknak egész más volt a tétje, mint a készülődő magyar tárgyalásoké. Ott arról volt szó, hogy legalizálják-e a '81. december 13-án betiltott Szolidaritást. Miután a szolidaritás jogainak helyreállításában megállapodtak, közösen úgy határoztak, hogy egy választási konvent szabályai szerint eleve biztosítják a Lengyel Egyesült Munkáspárt helyét a Szejmben, a lengyel parlamentben. Ami azt jelentette, hogy az első szakaszban Lengyelországban nem lesznek valódi szabad választások. A másik tanulság, hogy a Grószra vonatkozó Jakovlev megjegyzéseket, melyek Rómában elhangzottak, halálosan komolyan kell venni. Moszkva szándékai kiismerhetetlenek, reflexióik kiszámíthatatlanok. Másnap ezzel tértem vissza Varsóból. A tököli katonai repülőtérről egyenesen a Közgazdaságtudományi Egyetemre vágtattam, ahol már egy gyűlésen vártak, melyet az egyetem reformkörei szerveztek. Utána még telefonon megbeszélést folytattam Bíró Zoltánnal, az MDF ügyvezető elnökével, aki – mintha a római és a varsói találkozók tanulságait akarta volna megerősíteni – határozottan kifejtette, hogy egy pártszakadás kezdeményezése Kecskeméten, beláthatatlan következményekkel járna. Súlyosan veszélyeztetné a békés rendszerváltást.

Megadtam magam. Tudomásul kellett vennem, hogy ismét csapdába kerültem, s ebből már nagyon drága áron szabadulhatok csak ki. Valahogy úgy mint a róka, ha rácsapódik a gyilkos szerszám, lerágja saját lábát, s úgy menekül tovább. Ha én Kecskeméten pártszakadást kezdeményezek, elvihetem a párt reformszárnyának egy részét, a reformköröket, amelyek akkor már lázadásra képesek voltak, de vezetésre, a politikai átalakulás irányítására nem. Az MSZMP retrográd oldala megtartja magának a párt infrastruktúráját, vagyonát, nyilvánosságát, és reaktiválja hatalmi eszközeit. A jószándékú reformbirkákat pásztoraikkal, bojtárjaikkal és pulikutyáikkal együtt felfalják az MSZMP posztsztalinista, rendpárti farkasai. Új politikai helyzet keletkezik ezáltal, s ezzel minimálisra csökkennek a tárgyalásos megoldás, a kiegyezés esélyei. Az előbbi konzultációk, megbeszélések után tartottam ugyanis attól, hogy a szovjet kommunisták – esetleg Gorbacsov ellenére is – nyíltan Grósz mellé állnak, s az események egészen más irányt vesznek. Csak bámulom azokat, akik ma magabiztosan kijelentik, hogy a rendszerváltásnak nem volt másik alternatívája. Abból, hogy nekik nem volt más alternatívájuk, arra következtettek, hogy a történelemnek sem volt. Ilyen gondolatokkal mentem el a szombati, április 15-i találkozóra Kecskemétre, ahol a sajtó által is felajzva, a pártszakadás iránti várakozás hangulatában találtam mintegy ötszáz embert. Nyers Rezső és én tartottunk referátumot. Nyers a személyiségéből fakadó, rá jellemző, kiegyensúlyozott beszédet mondott. Hálás voltam neki ezért, hiszen így megosztotta velem a terhet, bár beszéde után még fokozottabb figyelem fordult felém. Az ülés résztvevőinek többsége azt várta, hogy tőlem hallja majd a hőn óhajtott bejelentést: hagyjuk itt ezt a pártot, szervezzünk újat, szabadon és szabadulva a kommunista hagyománytól, vágjunk neki az útnak.

A politikai helyzetről, úgy hiszem, hiteles elemzést adtam, de kívánságuknak nem tehettem eleget. Érthető, hogy beszédem nagy csalódást okozott. Sokan nem értették visszafogottságomat, úgy gondolták, hogy támadás helyett visszavonulót fújtam. Gyötrelmes volt szembenézni azokkal az emberekkel, akiknek nem beszélhettem Rómáról, Jakovlevről, Moszkváról, Rakowskiról, ellenzéki barátaimmal folytatott megbeszéléseimről. Végülis abban egyetértettünk, hogy a párt reformszárnya alkossa meg saját programját, és követeltük, hogy hozzák előbbre a párt kongresszusát, szervezzék meg még az ősz folyamán.

A kecskeméti Reform Műhely után Grósz drámai lépésre szánta el magát. Úgy látszik, nem nyugtatta meg a hír, hogy nem lesz pártszakadás. Mindenképpen elejét akarta venni a bomlásnak, s ezért javaslatot terjesztett elő a Politikai Bizottságban a gazdasági szükségállapot kihir-

detésére. A Politikai Bizottság megsejtette, hogy Grósz a tűzzel játszik. A rendkívüli állapot meghirdetése a gazdaságban elkerülhetetlenül magával vonná a szükségállapot kiterjesztését a politikai és társadalmi élet minden területére. Így aztán az indítványt elvetették. Grósz ebbe nem nyugodott bele, és megpróbált terveheza nyilvánosság útján szövetségeseket keresni. A KISZ kongresszusán elmondta, hogy kezdeményezte a rendkívüli állapot bevezetését a gazdaságban. Ebben a kezdeményezésben támogatta őt Németh Miklós kormányfő, de a Politikai Bizottság többsége a tervet elvetette. Ezen a napon olyasmi történt, ami korábban aligha történhetett volna meg. Németh Miklós felhívta a televízió híradó szerkesztőségét, cáfolta Grósz állítását, s hangsúlyozta, hogy a gazdasági szükségállapotról szóló előterjesztéshez nem volt semmi köze. Azzal nem értett egyet, a Politikai Bizottságban is ellene szavazott. Ez már Németh Miklós saját hangja volt. Az első üzenet a nyilvánosság számára, hogy a kormány az önálló cselekvés útjára lépett.

A veszélyt sikerült elhárítani, de ahogy mondani szokták, Grósz ismét – most már elég veszélyes formában – kimutatta foga fehérjét. A párton belül az ésszerű megoldások hívei, a békés átmenet támogatói belátták, hogy a főtitkárt nem szabad többé felügyelet nélkül hagyni. Ekkor azonban még várni kellett a megfelelő megoldásra. A Politikai Bizottság április 12-i átalakítása megerősítette Grósz pozícióját. Bár már azon az ülésen is hallatszottak vele szemben bíráló hangok. A testület soraiban azonban nyílt lázadásra, a főtitkár eltávolítására nem lehetett számítani.

Közben, míg politikai küzdelmeinket folytattuk, egy érdekes szép feladat is hárult rám. Londonban Magyarországgal rokonszenvező üzletemberek, élükön Lord Rothermerrel – akinek nagyapja már Trianon után kiállt Magyarország jogaiért – magyar kulturális napok rendezését kezdeményezték a brit fővárosban. Angol részről a kenti herceg, a királyi család tagja vállalta el a védnökséget a rendezvény fölött. A szervezők magyar részről engem kértek fel erre a szerepre. A megtisztelő feladatot örömmel vállaltam, s az események előkészítésének céljából április 25-én Londonba utaztam. Az útikészülődés során megtudtam, hogy alkalmam lesz találkozni, tárgyalásokat folytatni a brit kabinet tagjaival, és személyesen fogad Margaret Thatcher miniszterelnök is. A Külügyminisztérium és londoni nagykövetségünk segítségével a kulturális napokat érintő ügyeken túlmenő kérdésekről is alaposan felkészültem. Sajnos, időmből mindössze két napra futotta erre az útra. Így erősen sűrített, hajszás programra kellett felkészülnöm. A jól előkészített program azonban lehetővé tette, hogy a kormány tagjain kívül a

szellemi élet legkülönbözőbb képviselőivel, üzletemberekkel is találkozhattam.

A napnak kétségtelen legfontosabb eseménye a Margaret Thatcher miniszterelnök asszonnyal való találkozásom volt délután a Downing Street 10-ben. A híres, fogalommá vált rezidencia egy jómódú angol polgár ízlését és gazdagságát dicséri. Hivalkodás nélkül sugározza a brit nagyságot, tradíciót és biztonságot. Néhány perc várakozás után megjelent a ház gazdája, Nagy Britannia miniszterelnöke. Rokonszenves gesztusaival ismerősként üdvözölt, hellyel kínált a küldöttségek fogadására berendezett szalonban. Azonnal magyarországi élményeiről kezdett beszélni. Észrevehetően szívesen idézte fel budapesti útjának tapasztalatait, tárgyalásait magyar személyiségekkel. Lelkesen beszélt, és nagyon érzékletesen idézte fel azokat a perceket, amelyeket egy belvárosi séta után a budapesti vásárcsarnokban töltött el. Az ott látottakról messzemenő, de nem alaptalan következtetéseket vont le. Arról szólt, hogy apró jelekből is felfedezte, negyven esztendő alatt sem sikerült a magyar emberekből a vállalkozásra való kedvet, a túlélésért és a megújulásért való küzdelem képességét kiölni.

Ezen a találkozón bőséges tájékoztatást adhattam Thatcher asszonynak a magyarországi átalakulásról. Volt miről beszélnem, és őt érdekelte is, amit mondtam. Különösen foglalkoztatta az a kérdés, hogy az általunk kezdeményezett intézkedések, politikai lépések mennyire haladnak együtt a szovjetunióbeli fejleményekkel, szinkronban vannak-e Gorbacsov tervezett lépéseivel? Oroszországról szinte tanulmány szintjén adott történelmi jellemzést és a mai helyzetről elemzést, külön erőteljesen ecsetelve, hogy mennyivel nehezebb lesz ott az átalakulás. Ebben nem volt nehéz vele egyetérteni. Nekem is ez volt a meggyőződésem.

A Downing Street 10-ből Sir Geoffrey Howe brit külügyminiszter irodájába vezetett az utunk. Az angol diplomácia vezetőjével a két ország kapcsolatának politikáján túl az európai intézmények, valamint a nemzetközi szervezetek kérdése került szóba. Hangsúlyoztam, hogy tovább kell finomítani azt a megítélést, amelyet Angliában Magyarországról kialakítottak, s velünk mindinkább úgy kell számolniuk, mint egy készülődő alkotmányos jogállammal, amely intézményeit szabad választásokon fogja létrehozni. Magyarországgal baráti partnerként számoljanak, és mind a Közös Piacban, mind pedig más fórumokon segítsenek nekünk a bennünket diszkrimináló intézkedések megszüntetésében. Kértem, hogy vizsgálják felül a COCOM-listával kapcsolatos álláspontjukat. Magyarország meg fog felelni a COCOM-lista követelményeinek és nem jelenthet veszélyt a stratégiai cikkek kereskedelmében.

Az eseményekben, cselekményekben gazdag nap végén a koraesti órákban került sor London központjában, a Barbican Centerben arra a fogadásra, amelyet a Magyar Napok előkészítő bizottsága a tiszteletemre adott. A fogadás helyszínére megérkezve, vendéglátóim izgatottam és örömmel közölték, hogy számukra is teljesen meglepő, váratlan eseménye is lesz ennek a ma esti összejövetelnek. Néhány perccel korábban kapták a hírt, hogy Margaret Thatcher miniszterelnök jelezte szándékát, részt kíván venni ezen a fogadáson. Míg ezen tanakodtunk a szervezőkkel, egyszercsak a meglepetés moraja futott végig az est közönségén. Futótűzként terjedt a hír, hogy itt van. Elébe siettünk, üdvözöltük és odakísértük a beszédek számára előkészített dobogóhoz, mikrofonhoz. Először az est házigazdája, Lord Rothermer tartott rövid köszöntő beszédet. Méltatta Magyarországot, az őszre kitűzött kulturális napok jelentőségét, beszélt arról a várakozásról, amely az angolokban él a magyarországi változások iránt, és lelkesen méltatta a magyar kultúra jelentőségét Európa történelmében. Utána kaptam szót. Megköszöntem hazám nevében ezt a szép kezdeményezést, köszönetet mondtam a rámnézve megtisztelő védnöki címért és feladatért. Majd néhány percben jellemeztem azt a Magyarországot, amely a kezdeményezők jóvoltából 1989 őszén Londonban bemutatkozik.

Tetszéssel fogadott szavaim után meghökkentő fordulat történt. Erre senki nem számított. Margaret Thatcher ugrott fel az emelvényre. Odament a mikrofonhoz és a következő szavakkal kezdte: – Úgy látom a programban néhány másodpercnyi zavar támadt. Engedjék meg, hogy ezt a zavart kihasználva, néhány szót szóljak én is önökhöz. – Mi ugyan semmi zavart nem éreztünk, de kétségtelen, hogy egy kéretlen, de szívesen látott, hallott szónok, nem is kezdhette jobban a mondókáját. Senki sem érezte tolakodásnak az akciót, ellenkezőleg, mindenki megtisztelőnek tartotta már azt is, hogy a miniszterelnök eljött erre az eseményre. Azt meg különösen, hogy még szólni is kíván.

Jó érzéssel gondolok vissza ma is azokra a pillanatokra. Azt hiszem, hozzá hasonló tisztet betöltő ember olyan szép és megrendítő beszédet nem mondott még hazámról abban a városban. Büszkeséggel és meghatottsággal küzdve hallgattam szavait. Felkaptam a fejem, amikor a nevemet meghallottam. Tisztelettel és a legnagyobb elismeréssel szólok – mondta – a kelet-európai átalakulás két kiemelkedő személyiségéről, Mihail Gorbacsovról és Pozsgay Imréről. – Majd a feladatainkról és tetteinkről szóló eszmefuttatást azzal fejezte be, hogy – ami sikerülni fog Mihail Gorbacsovnak, az sikerülhet Pozsgay Imrének is, – és ami sikerülni fog Pozsgay Imrének, az sikerülhet Mihail Gorbacsovnak. – Nem is folytathatta tovább, mert kitört a taps. Erre ő vidám, széles mosollyal leugrott a dobogóról, odajött hozzám, és körünkben fogadta az imponáló fellépésének járó ünneplést.

Ez 1989. április 25-én történt Londonban. Másnap nagykövetünk ebédjén még találkozhattam a parlamenti élet és a kultúra kiemelkedő személyiségeivel, köztük hazánk világhírű szülöttjével, Cziffra Györggyel. Vagy olyan hírhedt személyiséggel, mint Maxwell, aki akkor még a brit üzleti élet multimilliomos sikeremberének számított.

Hazatérve Londonból a küzdelmes mindennapok következtek. Itthon gyorsabban peregtek az események. A Belügyminisztérium átadta a legfőbb ügyésznek Nagy Imre és társai perének iratait. A Minisztertanács a koncepciós büntető ügyek felülvizsgálatára büntetőjogászokból és történészekből álló bizottságot hozott létre. A bizottság feladata volt azoknak a büntető ügyeknek a számbavétele, amelyekről nagy valószínűség szerint feltételezhető volt, hogy koncepciós elemeket tartalmaznak. A bizottság tennivalói közé tartozott továbbá ezeknek az ügyeknek az elemzése jogi és történészi szempontból, valamint a véleménynyilvánításra megvizsgált ügyekről, – illetve javaslattétel a törvénysértés következményeinek kiküszöbölésére.

A Népköztársaság Elnöki Tanácsa április 28-án jelentős átalakítást hajtott végre a kormányon. Németh Miklós miniszterelnök kezdeményezésére több korábbi kormánytagot felmentettek, és szakmájukban kiemelkedőnek elismert személyiségekből új minisztereket választottak. Ekkor lett külügyminiszter Horn Gyula.

A május elsejei gyűlések hangulata őszinte volt, mellőztek minden lelkesedést mímelő megnyilvánulást, a szónokok a válságról, s a vállalkozás szükségességéről beszéltek. Magam is ezt tettem, két nagygyűlést tartottam. Az egyik április 30-án zajlott le a Duna-Tisza közén, Szank községben. Ezt az olajbányászok szervezték. A másik nagygyűlést május 1-én Székesfehérvárott, az ország egyik legnagyobb ipari központjában tartottam, ahol már érződött a munkanélküliségtől való félelem is. Azokban a napokban vált a város számára kétségtelenné, hogy a nagy ipari üzemek racionalizálása nyomán súlyos foglalkoztatási gondokkal kell számolniuk.

A sűrűsödő belpolitikai események között volt egy sorozat, amely tele volt bizakodással, lelkesítő élményekkel. Az Elnöki Tanács határozatára vagy másfél tucat nagyközséget városi rangra emeltek. Egy, a magyar vidéket sanyargató nyomorúságos, elhibázott koncepciójú településpolitika után ez biztató gesztus volt, s különösen nagy örömmel töltötte el a községeket. Nagyon sok helyen engem kértek fel a városszentelésre. Vagy tíz helyre is elmentem, így aztán Nyugat-Dunántúltól Kelet-Magyarországig ismét bejártam az országot.

Május 8-án ülést tartott a Központi Bizottság. Ezen az ülésen felülvizsgálták az MSZMP személyi kérdésekben gyakorolt hatáskörét, az ún. nómenklatúrát. Kezdeményezték, hogy a Minisztertanács helyezze hatályon kívül az erre vonatkozó jogszabályt. Az MSZMP a jövőben csak politikai eszközökkel kívánja érdekeit érvényesíteni a legfontosabb állami, gazdasági, társadalmi és egyéb vezetői funkciók betöltésekor, valamint a képviselők és a tanácstagok megválasztásakor. Jelöltjeinek elfogadtatására a legszélesebb nyilvánosság előtt politikai meggyőző tevékenységet kíván folytatni. A Központi Bizottság és a pártbizottságok a jövőben csak a saját hatáskörükbe tartozó párttisztségek betöltéséről dönthetnek. Nem foglalhatnak előzetesen állást az általuk irányított pártszervek tisztségviselőinek megválasztásáról sem.

A Központi Bizottság hatályon kívül helyezte a Munkásőrség pártirányításáról szóló korábbi döntéseit is. Felkérte a Minisztertanács elnökét, hogy készítse elő, és adja ki a testületre vonatkozó új jogszabályokat. A KB tájékoztatást kapott Kádár János egészségi állapotáról is és úgy döntött, hogy érdemei elismerése mellett felmenti a párt elnöki tisztségéből és központi bizottsági tagságából.

Mivel a Történelmi Igazságtételi Bizottság és a kormány közötti megállapodás alapján Nagy Imrének és mártírtársainak temetését kivégzésük 31. évfordulójára, 1989. június 16-ra tűzték ki, ez a körülmény az ügy ellenzőit is cselekvésre késztette. Grósz Károly a Központi Bizottságban méltatlan lépésre szánta el magát. Állítólagos, ám sehol nem ellenőrzött KGB dokumentumokra hivatkozva, dokumentum másolatokat lobogtatva azt igyekezett bizonyítani, hogy Nagy Imre szovjetunióbeli emigrációja idején a 30-as évek közepétől a KGB ügynöke volt, és felelős számos egykori magyar emigráns lebukásáért, haláláért. Máig sem tudom, miként jutott hozzá azokhoz a bizonyos dokumentumokhoz. Ő maga kérte-e, vagy provokációs szándékkal juttatták el azokat hozzá, és ő kapva-kapott az alkalmon. Csak kisszerűségét és az előrelátóképesség teljes hiányát bizonyítja, ha azt gondolta, hogy egy ilyen provokatív lépéssel fordulatot idézhet elő a magyarországi események menetében. Azt úgyis nehéz lenne feltételezni, hogy kizárólag az igazság bajnokaként állt elő ezzel az üggyel. Kétségtelenül, részéről a leleplezés nem volt államférfihoz méltó cselekedet. Olyan emberre vallott, aki végzetesen hátat fordított a történelemnek. Emiatt megnyilvánulásaiban egyre több lett a zavar, egyre kevesebb a jól követhető logika.

A Központi Bizottság ülésével párhuzamosan zajlott a Magyar Tudományos Akadémia közgyűlése, ahol többek között számos tudóst rehabilitáltak. Olyanokat, akiket 1949 után különböző indokokkal fosztottak

meg akadémiai tagságuktól. A közgyűlés súlyosan káros, tudományellenes, törvénysértő lépésnek ítélte, hogy 1973-ban, tehát a Kádár-korszak konszolidált időszakában politikai állásfoglalás után alkalmatlanságra való hivatkozással, szakmai és politikai diszkriminációt alkalmaztak Heller Ágnes, Hegedűs András, Márkus Mária, Márkus György, Kis János, Vajda Mihály és Bencze György társadalomkutatókkal szemben. Megtettük a szükséges lépéseket a tudományos közéletbe való vissza térésükhöz.

A közgyűlés tudomásul vette, hogy Nagy Imre akadémiai tagsága soha nem szűnt meg, így Nagy Imre akadémikusként halt meg.

Eközben vitákkal, konfliktusokkal megszakított találkozókon folytatódott a politikai egyeztető tárgyalások előkészítése. Öt héttel a kecskeméti Reform Műhely tanácskozása után, május 20-án Szeged volt a házigazdája a reformkörök gyorsan terebélyesedő mozgalmának. Száztíz reformkör küldte el mintegy négyszáznegyven képviselőjét. A szegedi találkozó célja az volt, hogy ha már Kecskeméten a pártszakadás nem sikerült, akkor legalább kísérletet tegyen egy párton belüli reform-platform alapjainak kimunkálására. A tanácskozás résztvevői elismerték, hogy a reformmozgalom még nem érte el azt a kritikus tömeget, amellyel a párt arculatát a kívánt mértékben megváltoztathatná. Részt vettem én is a reformkörök országos tanácskozásának szegedi munkájában. Levelet intéztek a reformkörök tanácskozásához az ellenzéki kerekasztalba tömörül politikai szervezetek is. Ebben egyebek között ezt írták: új impulzusokat várnak a tanácskozástól az MSZMP-vel folytatandó tárgyalásokhoz. Támogattam a tanácskozás felhívását, amelyben kérték a reformköröket, hogy gyűjtsenek aláírásokat környezetük párttagjai körében,. Követeljék, hogy pártértekezlet helyett pártkongresszust rendezzenek. Kérjék a párttagokat , hogy nevük és párttagsági könyvük számának feltüntetésével igényeljék, őszre hívjanak össze pártkongresszust. Küldötteit a tagság demokratikusan, platformok alapján, alulról felfelé és ne a központi szervek instrukciója szerint válassza meg.

Másnap, vasárnap délelőtt szép napsütéses májusi időben az újszegedi Szabadtéri Színpadon a reformkörök szervezésében nagygyűlést tartottunk, ahol vagy ötezer embernek, a többi között Nyers Rezső és én mondtunk beszédet.

Május 23-án Szűrös Mátyás, az Országgyűlés elnöke bejelentette, hogy kész közreműködni az MSZMP és az ellenzék között folytatott politikai tárgyalások lebonyolításában. Erre válaszolt másnap az Ellenzéki Kerekasztal. Üdvözli – úgymond – az Országgyűlés elnökének kezdeményezését. Bejelentik immár a nyilvánosság számára is, hivatalosan is,

hogy az ellenzék Pozsgay Imrét kettős minőségben, politikai bizottsági tagként és államminiszterként elfogadná tárgyalópartnernek.

Május 30-ára összehívták az Országgyűlést, amelyen egyebek között elfogadták a népszavazásról szóló törvényt. E törvény egyik előkészítő harcosa, szorgalmazója voltam. A sors iróniája,hogy először – az ellenzék egy részének kezdeményezésére – velem szemben alkalmazták 1989. november 26-án. De addig még sok víz folyt le a Dunán.

A rohamosan gyorsuló és rám sok, de kedvem szerinti feladatot róvó belpolitikai élettel párhuzamosan néhány nagyjelentőségű nemzetközi nyugat-berlini és nyugat-németországi út lebegett. Meghívóm a berlini Európa Akadémia és a bonni Adenauer Alapítvány volt. Sokat vártam ettől az úttól, és ezért belpolitikai és nemzetközi programjaim egy részét is már a németországi útra való készülődés jegyében szerveztem, intéztem. A nyugat-berlini és németországi út előkészületei szempontjából különös jelentősége volt annak, hogy május 5-én és 6-án Magyarországon tartózkodott Max Streibl bajor miniszterelnök, akivel mélyreható tárgyalásokat folytathattam a kelet-közép-európai helyzetről, a magyar-német, benne a magyar-bajor kapcsolatok jövőjéről. Az ő tanácsainak nem kis szerepe volt abban, hogy megfelelően felkészülve vághattam neki tervezett utamnak.

Németországi utam előtt azonban voltak egyéb nemzetközi kötelezettségeim is, amelyeknek eleget kellett tennem. Május közepén volt Milánóban az Olasz Szocialista Párt Kongresszusa. Erre meghívták a Magyar Szocialista Munkáspárt küldöttségét is. Márciusi római utamon Craxi személyesen hívott meg pártja soronlévő kongresszusára. Ezt jeleztem a Politikai Bizottság ülésén. Kértem, amikor a Szocialista Párt kongresszusára küldendő delegációt összeállítják, a nekem szóló meghívásra legyenek tekintettel. Ám, talán éppen erre való tekintettel úgy határoztak, hogy nem én veszek részt az Olasz Szocialista Párt kongresszusán az MSZMP képviseletében. Én ezt az elhatározást fegyelmezetten tudomásul vettem, az olasz szocialisták azonban úgy látszik, nem. Mert miután közölték velük, hogy ki megy a magyar párt képviseletében, válaszoltak: Tudomásul veszik az MSZMP határozatát és barátsággal fogadják a hivatalosan kiküldött képviselőjét, de ezen kívül nagyon szeretnék, ha személyes vendégükként Pozsgay Imre is résztvevője lenne a kongresszusnak. Ezzel már nem volt mit kezdeni. Kollégáim tudomásul vették, hogy én is megyek az Olasz Szocialista Párt kongresszusára.

A kongresszus megnyitására nem érhettem ki, mert azon a napon még Budapesten volt egy feladatom, amelyet mindenképpen szerettem volna elvégezni, korábbi vállalásomnak eleget tenni. A Magyar-Izraeli Baráti Társaság és a Magyar Tudományos Akadémia judaisztikai kutatócsoportja felkért, hogy Izrael állam megalakításának negyvenegyedik évfordulójára az Eötvös Loránd Tudományegyetem Dísztermében rendezendő ünnepségén mondjak beszédet. Ez nagyon fontos esemény volt a magyar-izraeli kapcsolatok történetében. Olyankor került rá sor, amikor még nem volt diplomáciai kapcsolat a két ország között. Ezért a két ország kapcsolatának újjárendezése, helyreállítása előtt mindenki nagy jelentőséget tulajdonított egy ilyen eseménynek. Örültem, hogy a rendezőknek rám esett a választásuk, s engem kértek fel az ünnepi beszéd elmondására. Ez május 14-én volt, az Olasz Szocialista Párt kongresszusának nyitónapján. Délelőtt eleget tettem vállalt feladatomnak, délután repülőjárat nem lévén, gépkocsival nekivágtunk a hosszú útnak. Este tíz órakor Milánóban voltunk, s másnap bekapcsolódtam a kongresszus munkájába.

Már a kongresszus megrendezésének körülményei is nagy hatást gyakoroltak ránk. A munkáspárti hagyományok szellemeből következően egy nem működő gyár hatalmas üzemcsarnokát rendezték be kongresszusi teremnek. Az üzemcsarnokok egy részébe kiállítási pavilonokat, irodahelyiségeket, tárgyalótermeket építettek fel. A feladatok egy részét pedig az udvaron felállított komfortos lakókocsikban látták el. A fejlett telekommunikációs rendszernek, s a látszólag laza, de nagyon is hatékony olasz szervezésnek köszönhetően az egész kongresszusi gépezet tökéletesen működött. Miközben a látogatót fogadó kép inkább emlékeztetett egy népünnepélyre, semmint az egyik kormánypárt komoly közgyűlésére.

A nagy programok forgataga és a torlódó események ellenére alkalmam volt megbeszélést folytatni Craxival és a Szocialista Párt számos vezetőjével, más pártok képviselőivel s a külföldi vendégek egész sorával. A sajtó is elég gyakran megkeresett, s így aztán nem mondhatom, hogy túl sok időm maradt Milánóra. A vendéglátók előzékenységének köszönhetően szót kaptam a kongresszus plenáris ülésén. A hivatalos magyar küldöttséget nem kérték fel erre a szerepre. A magyarok iránti tiszteletet és őszinte rokonszenvet fejezte ki viszont az, hogy míg az idő rövidsége miatt számos külföldi küldött nem juthatott szóhoz, a magyarokat három meghívott, de nem hivatalos felszólaló is képviselhette. Rajtam kívül felszólalt még Nagy Erzsébet, Nagy Imre lánya és Fejtő Ferenc Párizsból. Ő is beszélt Magyarországról, így aztán elmondható, hogy a francia szocialistáktól kapott megbízásán túl magyar képviselőnek tekintették őt is. Mindhármunkat nagy figyelemmel hallgatta meg a kongresszus, beszédeinket tüntető rokonszenvvel fogadták.

Május 16-án már indulnom kellett tovább Milánóból. Meg sem álltam

Bécsig, ahol két nagyobb programot is teljesítenem kellett. Délután a magyar nagykövetségen volt egy könyvbemutató, ahol a Közép-Európáról szóló könyv szerkesztőjével, Busek közoktatásügyi miniszterrel együtt léptünk fel a Bank Gassén, a Bécs belvárosában lévő csodálatos követségi palotában. Zsúfolásig megtelt a nagyterem közönséggel.

Mindketten a kelet-közép-európai átalakulás esélyeiről, a magyarországi kezdeményezések szerepéről szóltunk. A magyar ügyekben tájékozott és fogékony közönség soraiból számos inspiráló kérdést kaptunk, amelyek újabb és újabb lehetőséget adtak arra, hogy elmondjuk véleményünket a demokrácia építésének terveiről.

Még aznap este a szocialista párt és a Renner Intézet szervezésében rendezett konferencia előadója is lehettem. Itt a magyar ügyön kívül az Olasz Szocialista Párt kongresszusán szerzett tapasztalataimról is beszámoltam. Foglalkoztatta a jelenlévőket erőteljesen az a kérdés, hogy mi lesz a magyar baloldal sorsa? Az állampárti keretekbe zárt magyar baloldal túlélheti-e az átalakulással járó megrázkódtatásokat. Akkor – nem hallgatván el aggodalmaimat sem – optimista hangon beszéltem a baloldal esélyeiről. Ezt ma sem bánom, bár ma egy ilyen baloldal még inkább csak remény, sem mint valóság.

Másnap politikai tárgyalásokat folytattam Bécsben. A kormány tagjaival való találkozás után fogadott Vranitzky kancellár, akivel a magyar-osztrák viszonyt érintő alapkérdések közül is külön tárgyaltunk a magyar-osztrák határon kialakult, alapvetően kedvező helyzetről, a nyitásban rejlő kockázatokról, a menekültügyről, a magyar bevásárlási offenzíváról, amely láthatóan nem rendítette meg különösebben sem a kancellárt, sem Bécset. Pontosan tudták, hogy milyen hasznuk van belőle, s ezért a rendetlenséget is könnyű szívvel elviselték.

Szóbahoztam a Szocialista Internacionáléval való kapcsolatunk dolgát is. Kifejezve reményemet, hogy a magyar rendszerváltásból kinő egy olyan mozgalom, amely mindenben megfelel az Internacionálé és az európai baloldal normáinak.

Hazafelé útitársam volt Hanák Péter történész, aki részt vett a délutáni nagykövetségi rendezvény programjában szintén előadóként és Vass László miniszterhelyettes, titkárságom vezetője, aki elém jött Bécsbe, hogy ezt az időt is kihasználjuk a tájékozódásra.

Nemzetközi ügyeink sem csupán külföldön zajlottak. Számos Magyarországra látogató külföldi személyiség tartotta fontosnak, hogy a magyarországi politikai fejleményekről tőlem is kérjen tájékoztatást. Ezekben a napokban két kiemelkedő német személyiséggel volt alkalmam megbeszélést folytatni. Különösen örömömre szolgált, amikor megtudtam, hogy Björn Engkholm ismét Magyarországra látogat, és ta-

lálkozni óhajt velem. Ez alkalommal nem mint szociáldemokrata vezető, de nem is mint Schleswig-Holstein miniszterelnöke, hanem mint a Bundesrat küldöttségének vezetője látogatott el hazánkba. Örültem látogatásának, mert a kölcsönös rokonszenv alapján nyílt eszmecserére számítottam, és azért is, mert régi partneri kapcsolatunk révén jól ismertem gondolatait, törekvéseit. Így egymás kölcsönös megismerésére nem kellett sok időt fecsérelni. Jól emlékszem, ő is és küldöttségének tagjai is nagy elismeréssel szóltak arról a kezdeményező szerepről, amelyet Magyarország a szovjet befolyási övezetben teljesít. Pontosan látta ennek kockázatait, tudta, hogy Magyarország mennyit kockáztatott már 1956-ban is. Beszélgetésünkben a legtermészetesebb módon tértünk vissza régebbi élményeinkhez, emlékeinkhez. Jó szívvel gondoltam vissza arra, hogy ő volt az első német államférfi, akivel első nyugat-németországi utamon megismerkedtem, s akinél már akkor megértésre találtam.

Nem kis izgalommal vártam egy másik tájról érkező látogatót. Spanyolország kulturális minisztere, Felippe González kormányának tagja, Jorge Semprun érkezett hozzánk. Világhírnevet szerző regényei magyarul is megjelentek. Így aztán vele nemcsak mint államférfival és politikussal, hanem mint olvasmányélményeim egyik alkotójával is találkoztam. Ő maga nem is sejtette, hogy személye számomra külön tanulmány volt. Remekművek nagyszerű alkotóján túl érdekelt az az ember, aki küzdelmes, de néha lealacsonyító kommunista múlt után demokrata politikussá vált. Hogy mindezt tisztességgel, meggyőződését követve tette, számomra nem volt kétséges, de hogy hogyan tette, az érdekelt igazán. S miközben ő Magyarországról, Kelet-Európáról, a Szovjetunióról faggatott, én kivallattam őt viszontagságos múltjáról, életútjának sorsfordulóiról, meggyőződésének változásairól.

A találkozások sorában kell még megemlítenem két olyan személyt, akinek ugyan nem sok köze van a politikához, de mégis érdekelte őket egy újrapolitizáló, demokratizálódó magyar társadalom. Az egyik a kalkuttai Teréz anya volt, aki rendjének szeretetházat telepített Magyarországon. Eljött hozzám, hogy megismerjen, s megkérjen, támogassam kezdeményezését. Kíséretében volt az a Kada érsek, akit a Vatikánban ismerhettem meg, s aki a Pápával való találkozásom egyik előkészítője volt. Nem esett nehezemre, és nem volt meggyőződésem ellenére támogatást ígérni annak a Teréz anyának, akinek szeretet-szolgálata minden humanista módon gondolkodó emberben őszinte tiszteletet és együttműködési szándékot ébresztett.

A másik látogató a világhírű vak énekes, Steve Wonder volt. Ragyogó személyisége pillanatok alatt feledtetni tudta, hogy a sors megfosztotta

legfontosabb érzékszervétől, a látástól. Csodálatos hangjával a látást látomással helyettesítő képességével elérte, hogy pillanatok alatt féktelen vidámság támadt köztünk, mondtuk egymásnak a magunkét, hallgattuk egymást.

Számomra kedves történet volt még Ciprus köztársasági elnökével való találkozás. Vele ugyanis a közös diákélményeket is felemlegethettük. Hiszen egyetemi hallgatóként az ötvenes évek elején egy évig ugyanabban a kollégiumban laktunk. Mindebből látnivaló, hogy nagy forgalom volt már 1989 tavaszán is Magyarországon.

Ilyen légkörben és ilyen előzmények után készültem a már említett nyugat-berlini és nyugat-németországi utazásra. Három rangos kiemelkedő intézmény hívott meg erre az útra. A berlini Európa Akadémia fennállásának huszonötödik évfordulójára készült. A jubileumi alkalomra engem kértek fel előadónak. Az Akadémia kitűnő, nagy hivatástudattal és ügyszeretettel dolgozó igazgatója, Kretscher úr személyesen hozta el a meghívást számomra Budapestre. Közölte velem, ha elfogadom ezt a meghívást, akkor 1949 óta én leszek az első Kelet-Európai államférfi, aki hivatalának gyakorlása közben Nyugat-Berlinbe látogat, hivatalos fórumon nyilvános szereplést vállal, találkozik a város főpolgármesterével. Ezzel jelezte azt is, hogy nem tartja kockázatnélkülinek az utat, de nagyon szeretné, ha ott lennék. Közöltem, vállalom a kockázatot, és készülök a berlini útra. Mondhatnám azt is, hogy kapóra jött, az az invitáció, hiszen annak, aki csak a legkisebb mértékig is be volt avatva a politkába, látnia kellett, hogy a közép-európai átalakulás főszíntere Németország lesz.

Magyarországot illetően ugyanakkor még nem dőlt el, hogy kitartó kezdeményezéseiért mi lesz a jutalma és a szerepe. Az egyik alternatíva mindenképpen az volt, hogy külön kitörési kísérletet hajt végre, és egy ponton átszakítja a Jaltában elhatározott szovjet érdekövezet hálóját. A másik, hogy iniciátora lesz az akkor még megdönthetetlennek tűnő egész jaltai rendszer felszámolásának. Akkor még a legrosszabb alternatívát sem lehetett számon kívül hagyni, bár egyre csekélyebb volt a valószínűsége. De az előző negyven év ismeretében az sem volt teljesen elképzelhetetlen, hogy Magyarországot is megrendszabályozzák, és visszarugdalják a sorba. Én a második alternatívában hittem, reménykedtem, de ekkor még ebben nem lehetett biztos senki.

A magyar-német és közép-európai közös sors jegyében gondolkodtam akkor is, amikor a másik fontos intézmény, az Adenauer Alapítvány meghívását elfogadtam Bonnba, egy politológiai konferenciára. Nem kevésbé lelkesített az a meghívás sem, amelyet Hamburgból, jóbarátomtól Günter Gorschenektől, a Katolikus Akadémia igazgatójától kaptam.

Úgy készítettük el útitervünket, hangoltuk össze a három intézmény programját, hogy egyetlen körutazással teljesíthessük feladatunkat. Hogy mozgásunkban sehol ne érezzük korlátozva magunkat, úgy határoztunk, gépkocsival megyünk. Feleségem is vállalkozott rá, hogy elkísér az útra.

Utoljára, először a Berlini falnál

A kormányőrség két megbízható Mercedesével, rokonszenves biztosági kísérőkkel május 25-én indultunk el Budapestről. Aznap reggel volt még néhány elintézni valóm, így aztán csak tíz óra tájban szállhattunk kocsiba. Prágáig – rövid pihenőket nem számítva – meg sem álltunk. A csehszlovák fővárosban a nagykövet várt bennünket ebédre, jószóval, egy kis kedvderítő itallal. Csak azt sajnáltuk, hogy a rövid idő miatt körülnézni sem volt időnk ebben a szép városban, amelyet, ha csak szóét ejthetem, mindig bekapcsolok úticéljaimba.

Esteledett már, amikor az Elba völgyében, sivár ipari tájon és lepusztult erdőkön keresztül értük el az NDK határát. Csehszlovákiában senki nem törődött velünk. Ezt így is akartuk. Nem jelentettük be átutazási szándékunkat. De hasonlóképpen nem jelentettük az NDK hatóságoknak sem. Ennek ellenére a határátkelőhelyen kormányőrségük várt ránk egy kocsival. Én nem tárgyaltam velük, kísérőinkkel közölték a szándékukat. Jelezték az a dolguk, hogy felvezessenek bennünket az Unter den Lindenre, berlini nagykövetségünk elé, onnét pedig a nyugat-berlini határátkelőhelyig. Kétségbeestem, amikor megláttam kocsijukat. Kiderült, hogy a mi két Mercedesünknek egy Ladát kell végigkísérnie a még hátralévő nem rövid úton. De aztán beletörődtem, hogy éjfél lesz mire Berlint elérjük. Úgy is lett. Féltizenkettő volt, amikor az Unter den Lindenre érkeztünk. Követségünk egyik beosztott diplomatája fogadott bennünket, a követ kimentette magát. Ismerve nagykövetünket, világos volt előttem, hogy még távolból, a háttérből sem óhajt résztvevője lenni nyugat-berlini kalandomnak. Minden különösebb magyarázkodás és időzés nélkül mentünk is tovább. Éjfélkor már szállásunkon voltunk. Meghívónk, vendéglátónk várt bennünket szeretettel, egy csodálatos szállodai lakosztályban. Különös érzés volt itt lenni, még másnap is szinte tudattalanul föl-föl bukkant bennem egy sajátos képzet. Olyasmit éreztem, amit sehol másutt Nyugaton tett útjaimon. Mintha szökésben lévő, tiltott határátlépő lennék, aki megúszta, sikerült átszöknie a túlsó oldalra, és most felszabadultan lélegezhet. Itt most kivételesen az össze-

rű magyarázat helyett az érzések adtak útbaigazítást. Hiszen a ráció törvényei szerint az ellenkezőnek kellett volna tudatosodnia. Itt van egy foglyul ejtett, fallal körülvett város. Aki ide belép, annak azt kellene éreznie, hogy verembe esett. Mégis, az a néhánymillió ember, akinek ezt a vermet ásták, szabadnak érezhette magát, mert valójában azok voltak a rabok, akik ezt a vermet ásták. Ide, Nyugat-Berlinbe kellett jönnöm ahhoz, hogy érzéseim világítsák meg elmémet. Míg ott voltam, nem is szabadultam ettől az érzéstől. Ez motiválta mondanivalómat, befolyásolta otthon végiggondolt gondolataimat. Nem térített el eredeti szándékomtól, inkább megerősítette azt, szinte kötelezett arra, hogy kimondjam, amit elterveltem.

Másnap városnézés és hivatalos programok váltogatták egymást. Először láthattam a falat erről az oldalról, először láttam azt a gúnyt és iróniát, amellyel a nyugat-berliniek fogadták ezt az építményt. Kifejeződött ez a falhoz való viszonyukban, a rárajzolt, néhol már-már képzőművészeti alkotásként megjelenő ábrázolásokban és sok minden egyébben. A gazdag program keretében tartalmas megbeszélést folytathattam Momper kormányzó főpolgármesterrel, az Újságíró Szövetség vacsorát adott tiszteletemre, amely menet közben sajtó-konferenciává alakult át. A gyárosok szövetsége ebédre látott vendégül, ahol a piacgazdaság felé tartó Magyarország megsegítéséről, az együttműködés lehetőségéről esett szó.

A város státuszát nyugat-berlini partnereim beláthatatlan ideig tartó kényszerhelyzetként fogták fel.

Az Európa Akadémia székházában a nyugat-berlini közélet és sajtó nagy érdeklődése mellett, zsúfolt teremben került sor előadásomra, ahol a hangsúlyt a magyar-német kapcsolatokra, a magyarországi változások jellemzésére tettem. Akkor még ugyan nem kezdődtek meg itthon a politikai egyeztető tárgyalások, de hangsúlyoztam, hogy én olyan tárgyalásokért szállok síkra, amelyeken eleve deklarálják, hogy a szabad választások elérése közös cél, az nem vita tárgya.

Szóltam a magyar-osztrák határon kezdeményezett változásokról, a vasfüggöny lebontásáról, s arról a képtelen helyzetről, amelyet Európa magára vállalt, amikor belement Berlin felosztásába, és tudomásul vette javarészének bekerítését. Amíg európai kultúra és civilizáció létezik, addig ezt nem lehet elfogadni.

Másnap a Brandenburgi kapu közelében, a falnál néhány újságírónak, rádióriporternek, televíziósnak külön sajtókonferenciát tartottam. Arra gondoltam, hogy most nem lehet mellébeszélni, s egy mély lélegzetvétel után ezt mondtam: Ez a fal nemcsak embertelen, hanem emberellenes is. Európa szégyene, el kell tűnnie.

Mindenki el tudja képzelni micsoda lárma támadt ettől odaát, a másik oldalon. Hiszen egy magamfajta kelet-európai politikusnak egyetlen kötelessége volt: az NDK iránti szolidaritásból, egy hamis internacionalizmus nevében védeni ezt a torzszülöttet. Számomra ennek vége volt, de a történelem kimenetelét tekintve akkor még semmi nem dőlt el. Ez május végén hangzott el, s még az év októberében Gorbacsov Honneckerrel együtt ünnepelte Kelet-Berlinben az NDK-nak nevezett kreatúra születésének negyvenedik évfordulóját. Örökké hálás leszek a berlini Európa Akadémiának és személy szerint Kretscher úrnak, hogy olyan légkört teremtettek, amelyben könnyű volt őszintének lenni, s kötelező volt igazat mondani. Korábban pár száz méterrel odébb soha nem ezt tapasztaltam.

Nyugat-Berlinből bonyolult úttorlaszon és határellenőrzéseken keresztül "szabadultunk ki". Az NDK határőrei nem bízták semmit a véletlenre. Kormányőrségük az ismerős Ladával itt is előttünk járt. Rejtély ma is számomra, honnét tudták, mikor és hol van rájuk szükség. Berlinből a Nyugat-Németország felé tartó autópályán elég gyorsan elértük a Szövetségi Köztársaság határát és még időben Bonnban voltunk. Korábbi tapasztalataink alapján biztosak voltunk abban, hogy Horváth István nagykövet és munkatársai mindent megtettek az út sikeréért. Megszervezve magasszintű politikai találkozókat a törvényhozókkal, a közvélemény képviselőivel. Az sem volt kétséges számomra, hogy a Vogel elnök irányítása alatt működő Konrad Adenauer Alapítvány a politológia s a politikai élet legjobbjaiból szervezte meg tartalmasnak ígérkező konferenciáját. Biztonságtudatomat, jóérzésemet csak növelte, hogy régi jó barátom, Peisch Sándor követtanácsos erejét, tudását nem kímélve, külön is önzetlen munkát vállalt programjaim előkészítésében.

Bár az NSZK vezetői őszinte készséget mutattak a velem való találkozásra, azokban a napokban a szervezés mégsem volt könnyű. Ugyanis látogatásom egybeesett Bush elnök németországi hivatalos látogatásával. Érthető, hogy ez az esemény volt minden politikai megmozdulás középpontjában. Ezért külön is nagy jelentősége van annak, és a magyar diplomácia erőfeszítésének is köszönhető, hogy az amerikai elnök látogatása idején fogadott Kohl kancellár, megbeszéléseket folytathattam Genscher külügyminiszterrel, találkozhattam a pártok vezetőivel, köztük Hans-Jochen Vogellel, a Szociáldemokrata Párt elnökével, Rita Süssmuth asszonnyal, a Bundestag elnökével. Törvényhozókkal, s a szövetségi főváros sok kiemelkedő személyiségével.

A bonni nagykövetségünkön rendezett előadásom ugyanarra az órára esett, mint az amerikai elnök tiszteletére adott fogadás. Meghatódtam a hazám iránti figyelemtől, amit ott tapasztaltam. Sokan azok közül, akik-

nek a másik rendezvényre is volt meghívásuk, ide jöttek el. Felfedeztem közöttük jól ismert arcokat, politikusokat, Bundestag képviselőket, frakcióvezetőket, a Bundestag tisztségviselőit, a szellemi élet képviselőit, sok-sok újságírót. Egyszóval, egy igen befolyásos közönségnek adhattam tájékozatót arról, ami Magyarországon történt. Minden teatralitás nélkül, tárgyilagosan kijelentettem, hogy Magyarország és polgárai szabadok lesznek és hazámnak nem kötelessége, nem feladata más országok polgáraira vigyázni. Itt ezekhez a szavakhoz nem kellett kommentár. A tetszésnyilvánításból azonnal megéreztem, mindenki megértette miről beszélek.

A kancellárral és a külügyminiszterrel, valamint vezető politikusokkal folytatott tárgyalásokon épp úgy, mint a nyilvános szerepléseimben, visszatértem arra, hogy Magyarország nem jutalomért teszi mindezt, de nem is segélyekre van szüksége útjának továbbfolytatásához. Közép-Európának és egész Európának közös érdeke, hogy sikerüljön az, ami Magyarországon történik. Akkor mondtam ki először, amit azóta Strassbourgban is megismételtem: Mi nem panaszkodni járunk Nyugat-Európába, nem is a számlát benyújtani érdemeinkért, hanem terveink vannak az átalakulásra, s a szó nemes értelmében üzleti ajánlatunk Európa számára. Ha alkalmas kormánya lesz Magyarországnak, meg is ismerhetik ezeket a terveket. De ehhez arra is szükség van, hogy a rövid távú érdekeltség rabságából kitörjön Európa. Bennünket akkor fognak igazán megérteni, ha Európa ki tud lépni mindennapi béklyóiból, és a hosszú távú érdekeltség jegyében messzetekintő, Kelet-Közép-Európa felemelkedését szolgáló politikát tud folytatni.

Az Adenauer Alapítvány rendezvényein is teljesítettem feladatomat. Sok ismerős hazai és külföldön élő magyar politológus is ott volt. Voltak ott csehek, lengyelek, amerikaiak és természetesen szép számmal németek. Mind olyan tudósok, kutatók, akik jól ismerték a magyarországi helyzetet. De otthon voltak a világpolitikai folyamatokban is. Nekik tudományos rendszerbe, kategóriába foglalva kellett elemzést adnom, jellemzést készítenem a magyarországi helyzetről. Bizonyos értelemben prognózist is adni a várható fejleményekről. Egy politológus számára nincs kockázatosabb dolog, mint a helyzetelemzésen túl prognózist készíteni. Mégis, úgy éreztem akkor, hogy túlzottan nagy tévedést elkövetni nem lehet. Hacsak valamiféle agresszív erő ki nem siklatja a magyar haladás vonatát, akkor mi feltartóztathatatlanul az alkotmányos jogállam felé tartunk. Ebben az esetben egy magyarországi politológusnak egyetlen feladata lehet a nemzeti sajátosságok figyelembevételével felvázolni a jogállamiság követelményei szerint az illendő magyar intézmények képét. Egy ilyen hipotézisből kiindulva beszélhettem valóságos

többpártrendszerről, arról, hogy a pártok az esélyegyenlőség keretei között vívják meg küzdelmeiket a parlamenti helyekért, a törvényhozást, a Parlament összetételét szabad választásokon a választópolgár fogja törvényesíteni. S az eddig egyeduralmat gyakorló állampárt maga is vállalja a szabad választás minden következményét. Ez utóbbiban nem lehettem egészen bizonyos, de elképzeléseim szerint ennek így kellett történnie. Még szóltam arról, hogy ezt a pártot előbb le kellene bontani, meg kell szüntetni, hogy szabaddá tegyünk nyolcszázezer párttagot, akiknek legjobbjaiból alakul majd ki az európaigényű baloldal.

A bonni program méltó befejezése volt az esti hajókirándulás a Rajnán. Talán azóta sem jött össze olyan jó egyetértésben, barátságban anynyi magyar politológus egyetlen alkalomra, mint azon a kora nyári estén ott a hajó fedélzetén. Csak emlékezetből említek meg néhányat: Bihari Mihály, Gombár Csaba, Hankiss Elemér, Lengyel László, Tőkés Rudolf, Völgyes Iván. A Rajna völgye most is káprázatos volt. Élveztük a jó rajnai, moseli borokat, és még egymás számára is elviselhetők voltunk.

Másnap folytatódott az utunk Hamburgba.

A Hanza városok legnagyobbját csak az irodalomból ismertem. Nem jártam még itt soha. Képzeletem, mint annyiszor most is megcsalt. Az irodalomból tudtam, hogy Hamburg derűs, világos város; vizek szabdalják: csodálatos, gazdag paloták, gazdagságról tanúskodó negyedek váltogatják egymást; forgalmas és nyitott a világra. Képzeletben mégis északinak, tehát zordnak, ködösnek, barátságtalannak gondoltam. Látnom kellett Hamburgot, hogy ez az érzésem végleg elmúljon. Szerencsére az irodalomnak, az útirajzoknak volt igazuk. Megtetszett ez a város. Szerepe volt ebben bizonyára annak is, hogy Günter Gorschenek, a Katolikus Akadémia igazgatója életvidám, optimista személyiségével, ugyanakkor akadályt nem ismerő agilitásával szervezőkészségével beillesztett bennünket ebbe a városba. Az általa igazgatott intézmény is bizalmat, szolídságot, megbízhatóságot sugárzott.

Aztán közérzetünket tovább javította, amikor megmutatták szállásunkat egy tóparti elegáns palotában, a kormányzó főpolgármester rezidenciáján. Ide elkísért bennünket Günter Gorschenek, és kedves, mindig mosolygós felesége, Margit asszony.

Hamburgban az első pillanattól kezdve otthon éreztük magunkat, olyannyira, hogy itt még családi veszekedésre is sor került. Feleségem, aki irodalomszakos tanár, szóba hozta, hogy közel van Lübeck, Thomas Mann szülővárosa. Ha telik az időből, szeretné meglátogatni kedvenc írójának, s egyik legkedveltebb regényének, a Buddenbrook ház helyszínét. Én ettől ideges lettem. Nem mintha nem érdekelt volna Lübeck, és legalább annyira tiszteltem Thomas Mannt is, mint a feleségem, csak

én programok dolgában kérlelhetetlen vagyok. Úgy érzem, hogy sok ember összehangolt tevékenységének a következményeként sínre tesznek. Ezen a sínen váltóállítás és döccenők nélkül végig kell mennem. A programokat olyan szolgálatnak tekintem, amelyből minden önkényes beavatkozás lehetőségét ki kell zárni. Tudom, hogy ez így nem egészen ésszerű, de nem tehetek róla. A szervezők, vendéglátók, programmódosító javaslatát, kiigazítását zokszó nélkül, végtelen türelemmel tudomásul veszem, de magam – talán a mások munkája iránti tiszteletből – soha nem kezdeményezek. Ezért lettem mérges, amikor a feleségem arra kért, hogy pendítsem meg, nem telne-e ki az időből egy kis lübecki látogatás. Végül aztán, a családi béke érdekében nagyon óvatosan előadtam feleségem kívánságát. A fáradhatatlan és a lehetetlent nem ismerő Günter azonnal rávágta, semmi akadálya. Hozzátette még, örül irodalmi érdeklődésünknek, bárcsak a lübeckiek tisztelnék ennyire Thomas Mannjukat.

Érdekes beszélgetésünk volt Hamburg város kormányzó főpolgármesterével, Voscheran úrral. Különös volt maga a helyzet is, hiszen a Katolikus Akadémia igazgatója szervezte meg a találkozást a szociáldemokrata kormányzó főpolgármesterrel. A városháza múltszázadi, de mégis évszázadok hagyományait őrző épületében meglepő dolgokat tapasztaltam. A szívélyes atmoszférán túl az eleven, dinamikus főpolgármester Magyarország iránti érdeklődése és tájékozottsága tette rám a legnagyobb hatást. Kérdései, észrevételei inkább egy üzletemberre vallottak, sem mint politikusra. De, gondoltam, Hamburgban így kell politizálni. Óriási kikötőváros, nyitva a világ minden tája felé. Arról beszéltünk, hogy ez a kikötő egy gazdagabb, emelkedő Magyarország számára milyen óriási lehetőségeket tartalmaz. Elmondtam, hogy mekkora forgalmunk van Hamburgban, ő ezt nagyon kevésnek tartotta. Azt hiszem igaza volt, amíg a válságon túl nem leszünk, ez a helyzet nem is fog nagyon változni. De aztán éppen a válságkezelésre terelődött a szó, s ezt azzal az egyszerű bölcsességgel egészítette ki, hogy okos ember válság idején a válság utánra tervez. Ezt az igazságot nehéz lenne kétségbe vonni, De ennek az igazságnak az érvényesítéséhez óriási erőfeszítésekre van szükség.

Az esti órákra tervezték előadásomat a Katolikus Akadémián. Kicsit szkeptikus voltam, amikor megtudtam, hogy a nagy előadóterembe tervezik a rendezvényt. Másfélezer kilométerre Magyarországtól vajon hány embert érdekel az én hazám. Az est azonban minden kétségét eloszlatott. A zsúfolt nagyteremben érdeklődők százaival kellett szembenéznem, s számukra kielégítő és megbízható tájékoztatást adnom.

Már az előadás előtti várakozásban észrevettem, hogy feltűnően sok magyar is eljött ezen az estén, sokukkal beszéltem is. Jelenlétük nem feszélyezett, mert hiszen akárhol voltam is, csak a magamét mondtam, csak a hitem szerinti igazat adtam elő. Inkább a felelősségemet növelték. Így már értük is meg kellett felelnem, hiszen ők itt maradnak és szembe kell nézniük német kollégáikkal.

Ennek a közönségnek köszönhettem, hogy számos Magyarországot érintő kérdés hangzott el, s megadták a lehetőséget, hogy olyasmiről is beszéljek, ami eredetileg az előadásban nem szerepelt. A fórum majdnem az éjszakába nyúlott, nem nagyon akart távozni a közönség, még a hivatalos befejezés után is sokáig, kisebb-nagyobb csoportokban folytattuk a beszélgetést.

Másnap Günter barátunk jóvoltából a napot Lübecknek szentelhettük. A város kedves polgármesterasszonya fogadott bennünket a városházán. Eredetiségre valló, nem szokványos tájékoztatójából sok érdekes dolgot tudtunk meg. Utána városnézésen vettünk részt. Itt is a Hansa városi építkezés szép emlékei voltak ránk a legnagyobb hatással. Majd a polgármesterasszony ebéden látott vendégül bennünket egy középkori vitorláshajó ácsolatára emlékeztető ősrégi vendéglőben, amely, ha jól emlékszem, a hajósok klubjának vagy szövetségének a tulajdona volt.

Ebéd után még egy piaci sétát tettünk, ahol arácsi kertünkhöz zöldség- és virágmagokat gyűjtött a feleségem, majd néhány édességboltot ejtettünk útba. Margit asszony a lübecki marcipán nagyszerű választékával ajándékozott meg bennünket.

Lübeckben búcsúztunk el Gorschenekéktől és Hamburgba már vissza sem térve egyenesen Bonnba mentünk, ahonnét másnap elindultunk haza. Életem egyik legfontosabb külföldi útja volt ez. Vendéglátóink jóvoltából tele turista örömökkel, de valójában felelős, kemény tárgyalásokon, a nyilvánosság előtt tett kijelentéseken keresztül valójában hazánknak akartunk jót tenni. A szó legnemesebb értelmében használni szerettünk volna, talán ez sikerült is.

Itthon Levendel László lakásán rendezett szokásos összejövetelen számos ellenzéki politikus jelenlétében számolhattam be németországi utamról. Sok hazai és külföldi lapnak adtam nyilatkozatot. Antall Józseffel külön is megbeszélést folytattam tapasztalatomról. Bíró Zoltántól, Csoóri Sándortól értesültem a hazai ügyekről.

Végtisztesség Nagy Imrének

Felgyorsultak Nagy Imre és mártírtársai temetését előkészítő események, és június 13-ára kitűzték a háromoldalú politikai egyeztető tárgyalások meg kezdését.

Magyarország kétségtelen a maga útját járta. Én pedig elkezdtem ke-

resni a kibúvót a politikai egyeztető tárgyalások kötelezettségei alól. Nem a felelősségtől féltem, hanem nem bíztam Grószékban, nem hittem saját hátországom szilárdságában.

A Parlament Vadásztermében megkezdődtek a politikai egyeztető tárgyalások. Az ülés résztvevőit Szűrös Mátyás, az országgyűlés elnöke köszöntötte, majd a három tárgyalófél külön-külön politikai nyilatkozatot tett. Abban azonos volt mindhárom nyilatkozat, hogy egybehangzóan kifejezték szándékukat a békés átalakulás támogatására, a nem túl távoli jövőben tartandó szabad választások előkészítésére.

Az MSZMP tárgyalóküldöttségét hárman alkottuk: Grósz Károly főtitkár, Fejti György KB titkár és én, mint politikai bizottsági tag és államminiszter. Az Ellenzéki Kerekasztalban képviselt kilenc szervezet mindegyikét legalább három-három személy képviselte. A harmadik tárgyalófelet a különböző társadalmi szervezetek és mozgalmak képezték. Köztük olyan szervezetekkel, mint a Szakszervezetek Országos Tanácsa, a Hazafias Népfront Országos Tanácsa, a párt ifjúsági szövetsége stb. Az Ellenzéki Kerekasztal képviselői az ún. harmadik tárgyalófelet lényegében az MSZMP tárgyalóküldöttsége vazallusának tekintették, a jelenlétét olyan kompromisszumként fogadták el, amely nem nagyon zavarja a tárgyalások menetét, hiszen a döntések az MSZMP és az Ellenzéki Kerekasztal között születnek. Valóban ez volt a helyzet, ám ekkor nekünk azt kellett hirdetnünk, hogy ott, a harmadik oldalon is független tárgyalópartnerek ülnek.

A tárgyaló asztalnál én voltam a legbonyolultabb, legnehezebb helyzetben. Meggyőződéssel vallottam, hogy a rendszerváltás elkerülhetetlen, a politikai intézményrendszer teljes gyökeres átalakítása nélkül ez nem mehet végbe. Ennek megfelelően a tárgyalásokat úgy kell irányítani, hogy bizonyos megfontolásokat és formákat félretéve, olyan törvényelőkészítő munka folyjék, amely viszont szabályok, formák dolgában is kifogástalan. Magyarán szólva létezett egy látszólag legális rendszer, amely tárgyal nem legális szervezetekkel. Ez értetlenséget váltott ki a pártban és a parlamentben egyaránt. Hiszen az országnak volt alkotmánya, többjelöltes versenyben választott Országgyűlése – az Országgyűlés által megbízott – két ülés között helyettesítő szerepet játszó – Elnöki Tanácsa, s a végrehajtó hatalom megtestesítőjeként Minisztertanácsa, vagyis kormánya, elvileg független igazságszolgáltatása. A tárgyalásokhoz úgy kellett hozzáfogni, hogy partnerként látszólag nem legitim csoportok vesznek részt azokon. Formális legitimációjuk valóban nem volt. Egyikőjük sem általános titkos szabad választásokon szerezte megbízatását. Bázisukról feltételezhető volt, hogy létezik, de teljesen nem ismeretes. Az Ellenzéki Kerekasztal résztvevőit kizárólag saját, bizonytalan létszámú tagságuk legitimálta, meg az a küldetéstudat, amelynek jegyében küzdöttek a parlamentáris jogállamért, a szabad választások megrendezéséért. Ezért nyilvánvaló volt, hogy a békés átmenet csak akkor tartható fenn, ha én is azon munkálkodom, hogy legyengítsem az általam képviselt szervezetek legitimitástudatát. Az országgyűlési képviselők jelentős része és a kormány tagjainak egy része is abban a meggyőződésbe élt, hogy ők, a legitim testületek kényszerülnek egy teljesen bizonytalan értékű és megbízatású, felforgató szándékú politikai csoporttal együttműködni.

Az Ellenzéki Kerekasztal szervezetei is akcióba kezdtek, hogy meggyengítsék tárgyalópartnereik pozícióit, leszállítsák azok értékeit. Erre a célra a választási törvény visszahívási jogról szóló paragrafusát használták fel. A szocialista demokrácia nagy vívmányának tartották azt a jogot, mely szerint, ha a választópolgár elégedetlen képviselőjével, akkor kezdeményezheti visszahívását, mandátumtól való megfosztását titkos szavazás útján. A törvény kimondta, hogy bizonyos számú választópolgár kívánsága esetén a képviselő választókerületében általános titkos szavazáson kell dönteni mandátumának sorsáról. Ezzel a joggal 1989-ig senki sem élt Magyarországon. Az ellenzék felismerte az ebben rejlő lehetőséget, a formálisan deklarált elvet elkezdte gyakorlattá tenni. Kipécéztek néhány nagyon népszerűtlen, pártfunkcionáriusból lett képviselőt, és sorozatban kezdeményezték visszahívásukat.

A törvény szerint a visszahívott képviselő helyén időközi választást kellett rendezni, többjelöltes verseny formájában, s ezeken a helyeken formálisan a népfront tógájában, valójában azonban pártszínekben jelölteket indítottak. Néhány helyen az ellenzék fényes győzelmet aratott, s ennek ránézve kettős eredménye volt. Egyrészt megingatta a létező parlament önbizalmát, másrészt erősítette a saját pártját. Ez az akció azonban az ellenzék számára is csapdának bizonyult. Az Országgyűlésben erősödött azoknak a hangja, akik azt mondták, hogy nem legitim és korrekt tárgyalópartnerekkel van dolguk, s ha így folytatják, akkor inkább oszlassa fel magát a Parlament, sem mint ezt a megalázó helyzetet vállalja. Aki ismerte az akkori helyzetet, az pontosan tudta, hogy egy ilyen válasz exlex állapotot idézne elő az országban, anarchisztikus, irányíthatatlan viszonyok jönnének létre. Nem jogállamot, demokráciát, hanem végső soron tekintélyuralmi megoldásoknak, a diktatórikus kezdeményezéseknek megfelelő talajt készítenének elő.

Mindent elkövettem, hogy megegyezésre készen, normális mederben folyjanak a tárgyalások. Mielőtt azonban a politikai egyeztető tárgyalások menetéről és eredményeiről szólnék, külön is meg kell említenem azt a nagyjelentőségű, történelmi eseményt, amelynek óriási hatása volt a

nemzeti önismeret és önbecsülés növekedésére, valamint az ország morális tartására és a változásra való felkészülésre. Ez az esemény Nagy Imre és vele együtt kivégzett harcostársainak temetése, végtisztességének megadása – június 16-án – kivégzésük harmincegyedik évfordulóján, a budapesti Hősök terén. Várhatóan óriási részvételre, remélhetően békés demonstrációra lehetett számítani. A Történelmi Igazságtétel Bizottsága a Kormánnyal való előzetes megegyezés alapján a nemzeti megbékélés jegyében felkérte az Országgyűlést és a Minisztertanácsot, valamint a politikai pártokat, hogy a díszőrségben is képviseltessék magukat. Név szerint is kifejezték, kire számítanak. Szűrös Mátyást, az Országgyűlés elnökét, Németh Miklóst, a Minisztertanács elnökét, Pozsgay Imre államminisztert és Medgyessy Pétert, a Minisztertanács elnökhelyettesét kérték fel erre. Amikor a sor ránk került, ebben az összetételben álltunk ott megrendülten a Műcsarnok lépcsőjén, Nagy Imre ravatalánál. Az esemény méltósággal, a magyar nép képviselőinek tiszteletadása mellett, a kegyelet kifejezésével zajlott le.

Természetesen a szónokok nem kerülhették meg a politikai következtetések levonását sem. Apró jelekből már a kisajátítás, vagy az elhallgatás szándékaira is következtetni lehetett. Semmi csodálkozni valót nem láttam abban, hogy némelyek önigazolásra is fel akarták használni az eseményt. Emberileg ez teljesen érthető, ha nem lépik túl a kötelező kegyelet határait. Egyik-másik megnyilvánulásból már az is kiderült, hogy némelyek szeretnék nagyon mélyen eltemetni Nagy Imrét, s ezzel az egész eseménnyel végleg lezárni 1956-ot. Mintegy a mítoszok világába utalni az egészet, nem pedig a feladatot adó programok világába. Felismerhetők voltak egyoldalúságok is, többen 56-ra emlékezve, a nemzeti függetlenségért folyó harcról szóltak, s feledtetni akarták a népfelkelés keretében zajló forradalom szociális tartalmát. Hallgattak arról, hogy erős, a munkástanácsokban intézményesülő munkásmozgalom bontakozott ki azokban a napokban Magyarországon. Olyan szónok is akadt, aki itt tartotta fontosnak közölni a reform-kommunista Nagy Imre koporsójánál, hogy nincs szükség különbséget tenni kommunisták és reformkommunisták között, elindítva ezzel azok lejáratását és hiteltelenítését, akik meggyőződéssel álltak a rendszerváltás mellé, akik a rendelkezésükre álló eszközöket az átmenet békéjének biztosítására kívánták felhasználni. Ettől a hangtól nem rendültem meg különösebben, csupán sajnáltam, hogy némelyek a végtisztesség kegyeletes napját is közönséges politizálásra használják.

A temetés napján sok külföldi barátunkkal, ismerősünkkel találkoztunk. Délután Németh Miklósnál, a miniszterelnöki dolgozószobában hármasban, beszélgettünk Bettino Craxival, az Olasz Szocialista Párt

főtitkárával, aki elmondta, mennyire imponált neki a magyar nép méltósága, és az a higgadtság, amellyel a kormány a nemzeti megbékélés jegyében az esemény résztvevőjévé vált. A Hősök terén az MDF aktivistái adták a rendezőgárdát, akik kifogástalanul oldották meg feladatukat. A kormány pedig a hadsereg vezérkarán keresztül biztosította, hogy a köztemetőben a 301. parcellához vezető útvonalon illő tisztelettel katonák álljanak sorfalat.

A temetés napján késő délutánra még összehívták a Politikai Bizottság ülését, amolyan feszültséglevezető szándékkal. Tudta mindenki a másikról, hogy kicsoda, nem igen tudtunk egymásnak mit mondani, többen egyszerűen úgy voltak vele, hogy hála Isten lement baj nélkül ez is. A helyzetet nem találtam alkalmasnak arra, hogy a magam nézeteit itt is hangoztassam, a megrendítő hatás alól oldódva magam is tudomásul vettem, megtörtént, amit már régóta kívántunk, holnaptól másfajta napok következnek.

Mondjon le Grósz Károly!

A pártban is tovább folytatódott az erjedés, a vezető testületekben éppúgy, mint a párttagság soraiban erősödött a bírálat Grósz Károly főtitkárral szemben. Ennek egyik legpregnánsabb megnyilvánulása az volt, amikor Tabajdi Csaba, a Központi Bizottság osztályveztőhelyettese az egyik olasz lapnak adott nyilatkozatában kimondta, hogy Grósz Károly alkalmatlan a rábízott feladatok ellátására. Ebből Grósz óriási patáliát csapott, munkáltatói jogaira hivatkozva Tabajdit felfüggesztette állásából, vizsgálatot indított ellene. Újabb pártfegyelmi eljárások képe bontakozott ki, de a tagság, főleg a reformkörök, határozottan szembeszálltak ezzel az iránnyal. Okulva a négyek kizárásának tapasztalataiból a Politikai Bizottság és a KEB is óvatosabb volt már ebben az ügyben.

A főtitkár ismételten a szokásos módszerrel szervezeti átalakítással kívánt a helyzeten változtatni. Alapelv volt, hogy nagyobb felelősséget kell a Központi Bizottságra hárítani, a Politikai Bizottságot meg kell szüntetni és a két KB ülés közötti időszakban az ügyek intézését a Politikai Bizottságnál nagyobb testületre, egy huszonegy tagú Politikai Intézőbizottságra kell bízni.

Miután ez a terv kitudódott, néhány nappal a június 23-ára összehívott Központi Bizottsági ülés előtt, megkerestem Grósz Károlyt, és azt mondtam neki, hogy ennél a toldozgató, foltozgató, semmire se jó szer-

vezeti átalakításnál tudok egy jobb megoldást. Megütközött szavaimon, de láthatóan érdeklődéssel várta javaslatomat. Azt mondtam: még egy hasznos dolgot tehetsz ezért az országért, mondj le. Szavaim megrökönyödést váltottak ki belőle, majd dühösen azt sziszegte: nem mondok le, engem a Központi Bizottság választott, majd megerősített áprilisban, engem csak a Központi Bizottság válthat le. Pontosan erről van szó, ezért jöttem hozzád, mondtam. Ez a Központi Bizottság nem vált le téged, neked kell megkönnyítened az ország dolgát, gondold meg, amit mondtam, – s ezzel elköszöntem tőle.

Távozásom után újra végiggondoltam a lehetőségeket. Abból, hogy Grósz határozottan visszautasítja a lemondásra való felszólításomat, nemcsak arra következtettem, hogy védi a pozícióját, hanem hogy a Központi Bizottságon kívül másokat is maga mögött tudhat. Ismét a szovjetek jutottak eszembe. Ezek után néhányan, reformerek azon tanakodtunk, ha Grósz nem mond le, a Központi Bizottság nem váltja le őt, miként lehetne bekeríteni és határt szabni kiszámíthatatlan cselekedeteinek. Már a KB ülés napján a különböző napirendi pontok szokványos tárgyalása és intézése közben, a szünetekben és kulisszák mögötti tárgyalásokban alakult ki az az álláspont, hogy a huszonegy tagú intézőbizottság gondolatát el kell fogadni, ám a párt irányítását egy szűkkörű vezetőségre kell bízni. Mikor lemondásra szólítottam fel Grószt, már neki is elmondtam, s itt a szervezkedőknek is kifejeztem, hogy én nem akarok ennek a pártnak a vezetője lenni. Így alakult ki egy triumvirátus, egy háromtagú elnökség gondolata. Főleg Aczél és a vele rokonszenvezők Nyers Rezsőt támogatták. Ezt a megoldást én is elfogadhatónak tartottam. Ilyen előzetes tájékozódások, egyezkedések után keresett meg Nyers Rezső az egyik szünetben, s megkérdezte, hogy lennék-e egyik tagja a megalakítandó háromtagú elnökségnek. A hármas a következőképpen alakulna: Nyers Rezső pártelnök, Grósz Károly főtitkár, Pozsgay Imre pedig a kormány egyik vezetője, egyszersmind a párt köztársasági elnökjelöltje. Ekkor került először hivatalos formában elő, hogy engem köztársasági elnökjelöltnek tekintenek. Ez különösebben nem lepett meg, mert a pártban és a magyar közvéleményben már régóta latolgatták, hogy egy köztársasági elnöki modellt valamiképpen a személyemhez kellen igazítani. Bihari Mihály például egy nagyon meggyőző, tudományosan megalapozott tervet dolgozott ki a köztársasági elnök szerepkörére és funkciójára vonatkozóan. Nem volt titok, hogy én, aki akkor már nagymértékben bírtam a hazai és a nemzetközi közvélemény támogatását, az itthoni közvéleménykutatási adatokban már második éve a csúcson voltam, és a legjobb eredményt értem el, a legjobb eséllyel indulhatnék több jelölt esetén is egy általános titkos, tehát nem parlamenti úton megválasztandó elnök posztjáért. Mégis itt a központi bizottsági ülés forgatagában az indítvány aggodalommal töltött el, és taszított. Éreztem, hogy inkább fizetségül szánják vagy a lecsillapításomra. Azok, akik számára úgyis túl súlyos voltam, s ezt a terhet nehezen viselték, céltáblának szerettek volna kitenni, figyelem elterelésre, s az sem lett volna olyan nagy baj, ha én rámegyek erre az üzletre.

Mindez átvillant az agyamon, de úgy voltam vele, mint korábban is mindig, hogy a magam dolgát második helyre tettem, a figyelmem elsősorban arra irányítottam, mi lenne itt most a leghelyesebb tennivaló. Mindenekelőtt arra gondoltam, hogy hárman nem fogjuk az igazi egyensúlyt megteremteni, de különösen nem tudjuk az erőviszonyokat a reform oldalára átbillenteni. Tiszteltem Nyers Rezsőt, sokat tanultam tőle, de ismertem túlzott hajlamát a kompromisszumokra, hogy ne mondjam az engedékenységre. Hacsak hárman maradunk, akkor menthetetlenül a kisebbségi szerep jut nekem. Nagyon időszerű volt már, hogy akaratomat intézményes keretek között vihessem keresztül, ehelyett így egy triumvirátusban ismét partizánmódszerekre kellett volna hagyatkoznom.

Akkor már nem volt titok, hogy ebben a pártban nekem nem sok dolgom van. A korábban elmondott indokaim miatt maradtam itt, s ha az átalakuló és jövőjéért küzdő szervezetben újra meg újra szerepet vállaltam, annak csak az volt az oka, hogy segítsem keresztülvinni az országot a tárgyalásos kiegyezésen, s ennek egyik melléktermékeként, de nem mellékes szereplőjeként kimenteni egy hiteles baloldalt a romok alól, nem a hatalomátmentés és rendszerátmentés jegyében, hanem az új, általam elképzelt rendszer érdekében. Minden későbbi propagandaszólammal szemben állítom, hogy a magyar szocialisták színe-java akkor már nemcsak megemésztette a rendszerváltás gondolatát, hanem akarta is azt, s nem hatalma továbbéltetése érdekében kívánt az új rendszerben szerepet vállalni, hanem mert meggyőződése volt, hogy technokrata, bürokrata múltjából, menedzseri tapasztalataiból nemcsak negatívumok származtak, hanem olyan szolgálati tudás is, amelyet lojálisan az új rendszer kibontakoztatására, segítésére felajánlhatna. Hogy ez miért nem így történt, az későbbi idők története, most itt inkább az foglalkoztatott, hogy ha az ellenzék így, az MSZMP-vel akarta a tárgyalási pozíciókat kialakítani, akkor ez a párt miként felelhetne meg ennek a követelménynek.

Visszatérve a KB ülésre, úgy voltam vele, hogy nem lehetek partizánja a további átalakulásnak, s mint kiderült ezt túl korán gondoltam, de akkor így hittem. Ismételten megmakacsoltam magam, s közöltem Nyers Rezsővel, hogy nem veszek részt a triumvirátusban, de egy quadrigát

elfogadok. Akkor vállalok szerepet egy szűkkörű pártelnökségben, ha annak Németh Miklós miniszterelnök is tagja lesz. Vele én már az alapkérdésekben nemcsak egyetértettem, de együtt is működtem, számítottam alapvetően reformelkötelezettségű személyére, s arra, hogy fiatalságánál fogva, népszerűségével szövetségesek lehetnénk, hiszen ő is a független politizálás útját járja, egyengeti.

Nyers, ha hezitálva is, de elfogadta javaslatomat, majd megkerestük Németh Miklóst, és rábeszéltük az elnökségi szerep vállalására. Először vonakodott, ezen nem csodálkoztam. Neki, miként nekem is, nem sok előny származhatott egy ilyen vállalásból. Inkább teher volt, s a kérdés úgy tétetett fel, hogy vállaljuk-e ezt az áldozatot. Akkor már kettőnkkel kapcsolatban senki, aki kellően tájékozott volt, nem gondolt karrier szempontra, amikor végülis vállaltuk ezt a megbízatást. Egyinkünknek sem vált előnyére a pártelnökségi tagság, az önállóan és egyre függetlenebbül működő kormányban nekünk jobb pozíciónk volt, mint akkor bármelyik hangzatos című pártszervben lett volna. Némi alkudozások után végülis mind a négyen kötélnek álltunk. Látszott, hogy Nyersnél ez a pályája csúcsát jelenti, az is, hogy Grósz megkönnyebbült. Szerintem úgy gondolta, hogy megúszta ezt is. Bizonyára már ott pörgött fejében a gondolat, hogy az apparátussal elboldogul ő nélkülünk is, ha kell. Hosszú alkudozás után végülis a Központi Bizottság elé került a javaslat a huszonegytagú Politikai Intézőbizottságról és a pártot vezető négytagú Elnökségről. Az Intézőbizottság dolgát könnyedén elintézte a Központi Bizottság. A fő figyelem arra a négy személyre irányult, akik ezentúl majd vezetik a pártot. Az élesebb szeműek gyorsan felfedezték, hogy a négy emberben három markáns irányzat testesül meg. Grósz a posztsztalinista rendpárti irányt testesíti meg, amely ugyan – a korszellem nyomásának engedve – látszólag elfogadja a pluralista berendezkedés normáit, nyilatkozataiban a jogállamra tesz, de látnivalóan mindezt kényszerű taktikának tekinti, amely után ismét jön majd a párt klasszikus vezető szerepe. Nyers a mérsékelt reformer, aki ellentmondásos életútjának tapasztalatait felhasználva, a szociáldemokrata párt rekonstrukciójának elvét elfogadva, egyfajta klasszikus munkásmozgalmi hagyományt próbált az ellenőrzött piacgazdaság tervével összehangolni. Németh Miklós meg én radikális reformerek lévén, valójában akkor már rég a rendszerváltás alapelveit elfogadva, a hatalomátadás és szakszerű válságmenedzselés békés megoldásán törtük a fejünket. Nyár elején a Központi Bizottságból olyan személyek sorakoztak fel ezen irányzat mögé, mint Szűrös Mátyás, az Országgyűlés elnöke, Horn Gyula külügyminiszter, Horváth István belügyminiszter, Kulcsár Kálmán igazságügyminiszter, Glatz Ferenc művelődési miniszter és mások.

A javaslatom elhangzása után, az új vezetőszervek megválasztása előtt vita bontakozott ki a szervezet új szerkezetéről. Egyik-másik régi neveltetésű, izgága KB-tag arra volt kíváncsi, hogy ez a három áramlatot markánsan megtestesítő elnökségi négyes, hogyan tudja majd egyirányba húzni a párt kátyúba került szekerét. Nem veszélyes-e a párt egységére és hatékonyságára nézve egy ilyen erős, irányíthatatlan személyiségekből kialakuló testület. Volt ott olyan is, aki követelte, hogy mind a négyen külön-külön tegyünk vallomást és ígéretet arra, hogy félretéve ellentéteinket, közösen és egységesen fogunk dolgozni. Végül a Központi Bizottság is ragaszkodott hozzá, hogy tegyünk eleget ennek a követelésnek. Így aztán egyenként megszólíttattunk, kimentünk a szónoki pulpitushoz és mondtuk a magunkét. Én nem nagyon igyekeztem megfelelni ennek a követelménynek, követelésnek. Elmondtam, hogy az egészet olyan kompromisszumnak tartom, amelynek csak akkor van értelme, ha kibírja, hogy a bennelévő szuverén személyiségek irányzatos gondolkodásukat nem hagyják ott a kalucsnival és az esernyővel együtt az előszobában, hanem éppen ezáltal válnak hatékonnyá, ha bent a szervezet működésében érvényesíteni tudják azokat. Egyébként pedig nekem sokkal jobb elképzelésem volt a személyi kérdések és a szervezeti kérdések megoldására. Tanúm lehet erre Grósz elvtárs is, tettem hozzá, de mivel az én terveim eleve nem kerülhettek napirendre, így, mint egy súlyos kompromisszumot elfogadom ezt a megbízatást, ha ezek után is megválaszt a Központi Bizottság.

Grósz kijelentésem alatt elvesztette türelmét és indulatában, haragjában kibeszélte azt, amire ugyan én céloztam, de egyáltalán nem mondtam ki felszólalásomban. Odaugrott a mikrofonhoz és mazochista, önsorsrontó módon kibeszélte, hogy én néhány nappal ezelőtt megkerestem őt, és felszólítottam a lemondásra. Így tudta meg mindenki azt, amiről neki hallgatnia kellett volna.

E viszályok dacára a Központi Bizottság nagy beletörődéssel megválasztotta a huszonegytagú Politikai Intézőbizottságot, megválasztotta a párt elnökének Nyers Rezsőt, főtitkárának Grósz Károlyt, az elnökség tagjának pedig Németh Miklóst és engem.

Látszott már, hogy ennek a testületnek nem sokra telik elszántságból és akaratból. Az eseményre reagáló sajtóvisszhangok közül legjellemzőbb volt annak a londoni újságnak a kommentárja, amely szerint a reformereknek nem volt annyi erejük, hogy leváltsák Grószt, ezért a legkézenfekvőbb megoldást választották, fogságba ejtették. Valóban, Grósz – bár látszólag megőrizte magas tisztét – másodosztályú pártfunkcionáriussá vált, aki ettől kezdve igazán sose volt magánál. De hogy joggal tartottam Nyers Rezső túlzott kompromisszumkészségétől is, az a

későbbiekben szintén beigazolódott. Sajátosan értelmezett pártérdekből, kritikus helyzetekben többször Grósszal értett egyet.

Ezekben a napokban ért véget Kádár János pályafutása. A sors bizonyos értelemben kegyes volt hozzá, élete utolsó heteit elborult elmével élte meg, s így nem láthatta, hogy a történelem miként teszi helyre az általa eltiport igazságot. Július 6-án bekövetkezett halálát a poszt-sztálinista rendpárti politikusok erődemonstrációra próbálták felhasználni. A "Fehér ház", vagyis Pártközpont előcsarnokában felravatalozott Kádár János koporsójához az ország minden részéből autóbuszok hozták azokat az ezreket, akik minden bizonnyal őszinte megrendüléssel búcsúztatták Kádár Jánossal együtt azt a korszakot, amelyet nevével jellemeztek. Temetése napján tízezrek kisérték utolsó útjára, nem kevés ellenfele is leróva kegyeletét, tiszteletét korunk egyik legellentmondásosabb személyisége előtt. De, amit Kádár János élete utolsó éveiben nem tudott megakadályozni, annak már holtában sem volt képes útját állni. Az élet Magyarországon tovább haladt új határok felé, a politikai rendszerváltás irányába.

Vaclav Havel drámaíró, a csehszlovákiai ellenzéki mozgalom legendás alakja nyílt levélben fordult hozzám és Mazowiecki lengyel miniszterelnökhöz, hogy lehetőségeink szerint tegyünk meg mindent a Prágában bebörtönzött politikai foglyok kiszabadításáért. A Magyar Nemzet közölte Havel levelét. Diplomáciai és egyéb kapcsolatokat felhasználva intézkedtem, s olyan híreket kaptam, hogy eredményes volt a beavatkozásom. Tudtommal ugyanúgy cselekedett Mazowiecki Varsóban.

1991. január végi budapesti látogatásakor Havel köztársasági elnök az Országházban mintegy száz újságíró előtt köszönte meg tettemet. Minderről egyetlen szó meg nem jelent a magyarországi lapokban, egyetlen hang el nem hangzott a Magyar Rádióban, egyetlen kép meg nem jelent a Magyar Televízióban. Akkor éppen itt tartottunk a sajtószabadságban.

Az egyeztető tárgyalások döcögve, nagyon éles vitákkal, el-elakadva haladtak. Mivel köztárasági elnökjelöltnek számítottam, megkíséreltem háttérbe vonulni és kivonni magam a tárgyalások munkájából. Ebbéli szándékomban segített az is, hogy a pártapparátus, amely szerette volna, ha érdekeit is képviselik ezeken a tárgyalásokon, szívesebben látta Fejti Györgyöt ebben a pozícióban, mint engem. Tőle azt remélték, hogy hajthatatlanságával, keménységével időt nyernek, s mentik, ami menthető. Valójában Fejti korrekt tárgyalópartner volt, személyes haszonszerzés céljai nem vezették, de éppen tulajdonságai, rugalmatlansága, a kompromisszumkészség hiánya tette gyenge tárgyalópartnerré. Ráadásul teljesen félreértette a helyzetet. Úgy érezte, hogy deffenzív, pozícióvédő magatartással kell a tárgyalást vezetni, nem pedig a békés átmenetben résztvevő intézmények, elsősorban az Országgyűlés és a kormány, valamint az ellenzék közötti koordinációt kell végeznie. Hogy látszólagos keménysége mögött gyengeség volt, arra legjobb bizonyíték, hogy éppen megbízói, Grószék és a pártapparátus ejtették át leginkább, mert miközben az első vonalba küldték, és ott őszinte pozícióvédő szándékkal tárgyalt, a háta mögött tisztázatlan és sok tekintetben máig is tisztázatlan hatalomátmentő és vagyonátmentő akciókat hajtottak végre. A pártvagyon eltüntetésének és átmentésének nem is nagyon leplezett, olcsó trükkjeit alkalmazták azok, akik még mindig hittek abban, hogy a rendszerváltás legfeljebb csak frázis vagy egy rövid epizód, ami után újra eljöhet az ő idejük.

Ilyen körülmények között nem óhajtottam tárgyalni, bejelentettem, hogy elmegyek külföldre, nyári szabadságra, amit elvtársaim meglepően könnyen tudomásul vettek.

A közfigyelem ezekben a napokban a Bush látogatásra irányult. Július közepére várták az Amerikai Egyesült Államok elnökét. Látogatására Budapesten óriási előkészületek történtek. Mivel a programban szerepem volt, így ezeket a napokat még Budapesten töltöttem. Alaposan készültem a Bush elnökkel való találkozásra. Alelnökként ismertem meg őt, amikor korábban egy jugoszláviai-romániai-magyarországi és ausztriai körút során időzött Budapesten. Mostani látogatása a változásban lévő, kezdeményező szellemű Magyarország iránti tiszteletadás volt. Magyarország és az Egyesült Államok kapcsolatának történelmében ő volt az első hivatalban lévő elnök, aki Magyarország földjére tette lábát. A magyarok, akik megszokták a másik szuperhatalom központjából, a moszkvai birodalmi székhelyről érkező vendégeket, akik iránt kötelező volt az előírásos tiszteletet megadni, mint örömteli, kényszerek nélküli szabad eseményt várták az USA első emberének látogatását. Eredményeikre, önértékükre büszkén fogadták Busht Budapesten. A hivatalos tárgyalásoknak, hacsak nem számítom ide a parlamenti díszvacsorán való részvételt, én magam nem voltam részese. A vacsoránál egyébként kellemes társaságban voltam. A rokonszenves Baker külügyminiszterrel ültem egy asztalnál.

Másnap az elnök külön fogadott a budapesti amerikai nagykövet rezidenciáján. A Bush-sal folytatott, majdnem egyórás megbeszélésen ott volt Baker külügyminiszter, Scowcroft nemzetbiztonsági főtanácsadó és Palmer nagykövet. A magam elgondolásai és tapasztalataim szerint adtam tájékoztatást a magyarországi helyzetről, a tárgyalásos, kiegyezéses megoldás lehetőségeiről. Közben jóindulatú, pozitív tartalmú

jellemzést adtam ellenzéki tárgyaló partnereimről. Az elnököt láthatóan őszintén érdekelte a tájékoztatásom, s az érzékelhető volt, a kérdésekből kitűnt, hogy alapos tájékoztatást kapott a magyarországi politikai helyzetről. Elismerő és bátorító szavai nyíltak, őszinték voltak. Meggyőződéssel szólt arról a történelmi szerepről, amelyet úgymond, Ön és reformertársai vállaltak ebben a nagyhorderejű változásban. Ahogy ma visszaemlékszem, ezen a találkozón nem esett szó a nemzetközi viszonyokról. Ez érthető is, hiszen a látogatás célja Magyarország problémáinak megismerése volt. Előadtam, hogy mi az, amiben az Egyesült Államok segíthetne Magyarországnak, szóltam arról, hogy a működő tőke számára megfelelő feltételek megteremtésén munkálkodunk. Jó lenne, ha az Egyesült Államok éppen a működő tőkét ösztönözné arra, hogy jelenjen meg Magyarországon. Este, az elnöki fogadáson még alkalmam volt néhány szót váltani az elnökkel, majd pedig Scowroft nemzetbiztonsági főtanácsadó külön is beszámolt arról, milyen hatással volt Bushra a velem való találkozó, s hogyan zajlott le a tíz ellenzéki vezetővel való "szimpózium".

Az elnöki látogatás után én is csomagoltam, s feleségemmel, tihanyi barátainkkal, Lídiával, Jóskával, elindultunk szabadságunkra Jugoszláviába, a szlovén tengerpartra. Meghívóink, vendéglátóink szlovéniai barátaink voltak, akik Koper és Pirán között Strunjánban egy villát bocsátottak rendelkezésünkre. Kiderült, hogy Titó sok-sok háza közül ez volt az egyik az Adria egyik csodálatos partszakaszán.

Kellemes napokat töltöttünk itt, bár a politikától itt sem szabadulhattam teljesen. Felfedezte ottlétünket a ljubjanai, zágrábi, belgrádi sajtó. Így aztán a rádiónak, televíziónak, újságoknak számos nyilatkozatot adtam. Feltűnt, hogy az újságírói kérdésekben valójában Jugoszlávia sorsáról, jövőjéről kérdeznek, arra keresik a választ.

Az isztriai félszigetet régóta kedvelem. A tengerparttól távolabb eső részeken, a látszólag sivár karsztvidéken csodálatos tájakat és műemlékekben gazdag városokat fedezhet fel az ember. Nagy kirándulásokat terveztünk ezen a nyáron is Pulába a római emlékekhez, a középkori velencei birodalom építészeti remekeihez. Leszaladtunk Fiumébá, Abbáziába.

Pihenés közben jól estek a politikai tárgyalások is, hiszen többnyire olyan ismerősök jöttek a találkozásokra, akikkel rokonszenveztem, akiket barátaimnak tartottam. Meglátogatott Strunjánban a szövetségi kormány miniszterelnökhelyettese, és külön repülőgépet küldött értem Korošec, a JKSZ elnökségének tagja, a JKSZ egyik ügyvivője. Vele Dubrovnikban találkoztam. Most, a háború után fájdalommal gondolok a

sokat szenvedett Dubrovnikra, s eszembe jutnak azok a kellemes napok, amelyeket ebben a csodálatos városban és környékén tölthettem.

A legbensőségesebb és legtartalmasabb megbeszélést Milan Kučannal, Szlovénia akkori és mai köztársasági elnökével folytattam. Leugrott hozzánk a tengerpartra, s elvitt bennünket valahol ott Pirán és Portorož fölött a hegyekbe egy falusi kocsmába, ahol kitűnő ételek és italok mellett fülbemászó kedves szlovén dalokat hallgatva latolgattuk Szlovénia és Horvátország jövőjét Jugoszláviában, Európában. Megvallom, akkor kissé kételkedve hallgattam, és túlzottan magabiztosnak találtam kijelentéseit arról, hogy Jugoszlávia jelenlegi formájában nem maradhat fenn. Bármi lesz is ennek a hetveneszténdős államalakulatnak a sorsa, Szlovénia és Horvátország függetlenek lesznek.

Miként a másokkal folytatott beszélgetésben, így a vele való találkozáson is az egyik legfontosabb kérdés az volt, sikerül-e Magyarországnak programszerűen és békés úton elérnie az alkotmányos jogállamot és plurális politikai berendezkedést. A hangsúly mindig a békés úton volt. Éreztem, hogy miközben Magyarországról faggatnak, valójában saját jövőjük esélyeit latolgatják. Akkor már a politikai egyeztető tárgyalások tapasztalatairól is beszámolhattam. Aggályaimról, fenntartásaimról nem tettem említést, inkább az elért eredményekről, tanulságokról szóltam.

Különös érzés volt ezen a nyáron Jugoszláviában lenni. Mi kelet-európaiak Jalta alatt nyögtünk. Még a kádárista Magyarország állampolgárai is úgy nézték Jugoszláviára, mint a szabadság üde tartományára. Tudtunk ugyan társadalmi bajokról, gazdasági növekedési zavarokról, nemzeti ellentétekről, munkanélküliségről, külföldön dolgozó vendégmunkásokról, sok mindenről, ám a dolgoknak ezt a részét könnyedén vettük. Valójában azt is a szabadság apró kellemetlenségei közé és nem a nagy társadalmi bajok közé soroltuk. Ugyanakkor láttuk a szabad mozgást a köztársaságok között és a világgal való kommunikációt, láttuk a kulturált együttélést, kölcsönhatást és mindezt toleranciának véltük. Úgy tartottuk, hogy a határokon kívüli magyarságnak ott a legjobb a sorsa. Így is volt. Ám 1989-ben már olyan érzésünk volt, mintha megállt volna az idő. Azok a jugoszlávok, akik el nem kötelezettségükkel és szabadságukkal Kelet-Közép-Európa és a Balkán mintaországának számítottak, nemcsak a lemaradás, hanem a visszaesés jegyeit mutatták. Látnivaló volt, hogy viszonyaik megkövültek és a kommunizmusnak az a formája, amely a hatvanas, hetvenes években is még eretnek kihívásnak számított, ebben az időben már anakronizmusnak tűnt. Robbanástól tartottunk, s bizakodásra inkább azok a politikai beszélgetések adtak okot, különösen a Kučannal folytatott eszmecsere, amelyek jelezték,

hogy komoly erők léteznek, amelyek elkötelezettjei az átalakulásnak, vagy ahol elkerülhetetlennek látszik, ott a függetlenségnek.

Itthon ezalatt megmerevedtek a frontok a tárgyalásokon. Az ellenzék meg volt győződve róla, hogy engem a pártvezetés taktikai okokból vont ki a tárgyalásokból, küldött el külföldi szabadságra, s jelölte ki ezalatt helyettesítésemre Fejti Györgyöt, mondván, ha makacskodtok, így is lehet tárgyalni. Ez azonban csak babona, nem volt ilyen taktika, s kijelenthetem, hogy én ilyen cinkosságba semmiképpen nem mentem volna bele, mert bár a taktikai megfontolásokat és lépéseket megfelelő etikai keretek között én magam is nélkülözhetetlennek tartom a politikában, ekkor egy ilyen taktikának igazából semmi értelme nem lett volna. Nem kívántam asszisztálni hozzá. Valójában tényleg az történt, hogy távol akartam lenni a tárgyalásoktól – erről már beszéltem milyen okból –, és egy időre elhagyva az országot, hagyni, hogy a dolgok menjenek tovább a maguk útján.

Egyeztető tárgyalások a békés rendszerváltásért

Számításaim nem váltak be, vissza kellett ülnöm a tárgyalóasztalhoz. Ezalatt némi átalakítás is történt ennél az asztalnál. A valóságos megbeszélések úgynevezett középszintű találkozókon zajlottak, a legmagasabb fokra bízva majdan a megkötendő megállapodások aláírását. Két úgynevezett középszintű tárgyalási fórumot hoztak létre. Az egyiken a politikai egyeztetés folyt, a sarkalatos vagy alkotmányos törvények előkészítésére, a másik fórumon ugyanazon szervezetek képviseletében a gazdasági, gazdaságpolitikai és szociálpolitikai kérdésekről folytak megbeszélések. Ezt a második fórumot lényegében az MSZMP és a harmadik oldal képviselői csikarták ki, mondván, hogy a gazdaság és a szociálpolitika lesz az a terepe az átalakulásnak, ahol az új politikai erők szavukon foghatók. Az Ellenzéki Kerekasztal nagy huzavona után látszólag belement a gazdasági, szociálpolitikai tárgyalások folytatásába. Valójában ezt kelletlenül tette, hiszen semmi érdeke nem fűződött hozzá, hogy már akkor nyilvánosan bemutassa elgondolásait olyan dolgokról, mint például a külső és belső államadósság; a nemzeti vagyon sorsa és az állami tulajdon privatizálása; a gazdaság racionalizálásával együtt járó munkanélküliség kezelése; megmarad-e az állami szubvenció a mezőgazdaságban; a közfogyasztási cikkekre adnak-e továbbra is állami

támogatást; a jóléti intézményeket milyen eszközökkel tartják fenn és kik tartják fenn; mi lesz az iskolák sorsa stb., stb. Ezek olyan kérdések voltak, amelyek nyilvános tárgyalása nem illett bele az ellenzék elképzeléseibe. Nem is lett belőlük semmi. Hosszabb nyűglődés, tájékozódó megbeszélések, egymás álláspontjainak felemás ismertetgetésén kívül nem történt semmi, megállapodásra nem jutottak.

Világossá vált, hogy csakis a politikai intézményekről és a hatalomváltás mechanizmusairól érdemes beszélni. A tárgyalófelek egyre többször alkalmaztak külső nyomást a tárgyalási pozíciók erősítésére. A köztársasági elnök megválasztása körül kialakult vitában – amelynek lényege az volt, hogy közvetlen, általános, titkos választásokon maga a nép válasszon-e köztársasági elnököt, avagy a parlament válasszon köztársasági elnököt – nos, ebben a vitában a Kommunista Ifjúsági Szövetség utódszervezete, a DEMISZ egy balul sikerült aláírásgyűjtő akcióba kezdett, amellyel az első álláspontot kívánta támogatni. Éppen ezért, hogy precedenst ne teremtsünk az ilyen módszerek alkalmazására, és el ne harapódzék az ilyesmi a tárgyalások környezetében, elhatároltam magam a DEMISZ kezdeményezésétől. Nem voltak hasonló skrupulusai az SZDSZ-nek, amikor a Nyilvánosság Klubot vette igénybe nyomást gyakorolni a tárgyalópartnerekre, annak érdekében, hogy a tárgyalások a rádió, a televízió és a sajtótudósítók jelenlétében, a legteljesebb, egyenes nyilvánosság előtt folyjanak. Az Ellenzéki Kerekasztalon, sőt magán az SZDSZ-en belül is voltak zavarok ennek a kérdésnek a megítélésében. Mielőtt felvetették volna a nyilvános tárgyalások követelését, Pető Iván, az SZDSZ egyik vezetője hosszasan értekezett az egyik lapban arról, hogy miért lehetetlen nyilvánosság előtt tárgyalni. Mindenesetre később rájöttek, hogy ez az első komolyabb nagy alkalom arra, hogy politikai elképzeléseiket az ország közvéleménye elé vigyék. Némi vita és huzavona után beleegyezésemet adtam ,hogy a tárgyalásaink alatt jelen legyen a sajtó. Ettől kezdve az egész tárgyalás inkább látszott választási kampánynak, semmint megegyezésre törekvő felek komoly együttműködésének. Alig múlt el tárgyalási nap, hogy az obligát megbélyegző jelzőket rá ne ragasszák az MSZMP-re. Sajnos, az MSZMP mind történelmével, mind aktuális cselekedeteivel adott elég okot az ilyen megbélyegzésekre. Hogy ne fajuljanak el a dolgok és a nyilvánosság dacára megegyezés felé tartsanak az ügyek, létre kellett hozni egy jószolgálati bizottságot, amely a vitás kérdésekben szakszerű és szakmai tájékozódás, valamint etikai követelmények alapján elvégezte a vitás magatartásbeli kérdések vizsgálatát, tisztázását, hogy ilyesmik miatt ne akadjanak el a megbeszélések.

A tárgyalások menetéről rendszeresen tájékoztattam a párt Központi

Bizottságát és a kormányt, az Országgyűlést. Előzetes felhatalmazás nélkül kötött alkuimhoz is sikerült utólag megszerezni a jóváhagyást! Egy kényes ponton azonban kitört a botrány. A békés átmenet egyik nagyon fontos kérdése volt, hogy mi legyen a munkahelyi pártszervezetek sorsa, egyáltalán a jövőben lehetnek-e politikai szervezetek üzemekben, intézményekben, hadseregben, rendőrségnél stb. Felhatalmazásom arra volt, hogy elfogadjam a hadseregben, a rendőrségnél, az igazságszolgáltatásnál nem lehetnek pártszervezetek; bírák és ügyészek nem lehetnek párttagok. Arra azonban már nem volt felhatalmazásom, hogy jóváhagyjam a pártszervezetek kivonását minden munkahelyről.

Ebben a kérdésben teljes mértékben az ellenzékkel értettem egyet. Felhatalmazás nélkül, utólagos jóváhagyásra számítva, beleegyezésemet adtam az MSZMP tárgyalóküldöttsége nevében, hogy az MSZMP vonuljon ki a munkahelyekről; és az új párttörvény valamennyi pártnak tiltsa meg munkahelyi szervezetek létrehozását. Magam is egyetértettem egy ilyen pártszervezési elvvel, s úgy gondoltam, hogy jobb engedményként megadni azt, amit úgyis elveszítene az ember. Ám ezen a ponton kiszámíthatatlanná váltak a dolgok. Az indulatok és a hatalomféltő reflexek erősebbnek bizonyultak a józan belátásnál. Amikor a tárgyalóasztalnál kimondtam e tételnél, hogy beleegyezem, a jelenlévő hírközlő szervek jóvoltából a hír azonnal szárnyra kelt, és perceken belül a lelkendezéstől a gyűlöletig különféle indulatokat váltott ki.

Azokban az órákban ülésezett a Köztársaság téri pártszékházban a budapesti úgynevezett kongresszusi műhely, amelyen a főváros már addig megválasztott kongresszusi küldöttei, pártértekezleti küldöttei, valamint pártfunkcionáriusok és különböző aktivisták vettek részt, többszázan. Nyers Rezső pártelnök és Grósz Károly főtitkár rövid időn belül a helyszínen termettek. Egyébként is hivatalosak voltak erre az eseményre, s ott azon nyomban dezavuáltak engem. Kijelentették, hogy Pozsgaynak nem volt joga ilyen határozatot hozni. Ezzel az ülés résztvevőinek nagy többsége messzemenően egyetértett, és akik nem értettek egyet, nem mertek szólni. Végülis nem csupán formailag, a felhatalmazás hiánya miatt ítéltek el, hanem tartalmilag is, mondván, hogy a tárgyaló urak vegyék tudomásul, a pártszervezetek nem fognak kivonulni a munkahelyekről. Úgy hiszem, a két pártvezető álláspontjában más és más megfontolások működtek. Nyers Rezső szájából úgy emlékszem, itt hangzott el először az a naív szociáldemokrata álláspont, amely szerint éppen mert demokratikus jogállam létrehozására törekszünk, miért vonnánk meg olyan jogot, amely még a demokratikusnak igazán nem nevezhető háború előtti Horthy-rendszerben is megvolt. Például akkor a szociáldemokrata párt üzemi munkahelyeken is működhetett. Ezt a né-

zetét ismételte később a pártkongresszuson is. Ez az álláspont azért naív, mert számításon kívül hagyja, hogy az MSZMP szervezetek, mint általában a kelet-európai államok kommunista pártszervezetei, nem egyszerű politikai mozgalomként voltak jelen az üzemekben, intézményekben, általában a munkahelyeken, hanem komisszári szerepet betöltő, közhatalmi szervekként. Mindenki tudta, hogy az üzemekben, intézményekben, igazgatási szervezetekben hogyan működött a párt vezető szerepe, s hogyan hozhattak hatásköri listák szabályai szerint határozatokat ezek a pártszervezetek. Igaz ugyan, hogy addigra a Központi Bizottság, akkor még kongresszusi jóváhagyás nélkül, megszüntette a hatásköri listákat, és a pártirányítás hatásköri elvét, de ez a gyakorlat részben továbbélt, másrészt magában hordozta a hatalom visszaszerzésének szervezeti lehetőségeit, s végül önmagában emléke, gyakorlata gyűlöletes volt az emberek szemében. Tehát olyan párt, amely valóban demokratikusan akart működni, kénytelen volt visszavonulni erről a területről. Grósz megfontolásairól nincs mit megjegyezni. Az ő gondolkodása az apparátcsikok szokásos reflexei szerint működött.

A budapesti kongresszusi műhelyben hangzott el először nagy nyilvánosság előtt, az a később többször emlegetett, ellenem szóló vád, hogy én valójában az Ellenzéki Kerekasztalt képviselem az MSZMP tárgyalópozíciójában, és az egész tárgyalást úgy vezetem, hogy megszerezhessem a köztársasági elnöki posztot.

Egy héttel később ugyanott, a Köztársaság téren, ismét megrendezték ezt a fórumot, amelyre meghívtak engem is. Tájékoztatást adtam a kialakult politikai helyzetről. Visszavertem az ellenem hangoztatott vádakat, és meghallgattam a felszólalásokat, amelynek sorában ott ágáltak ugyanazok, akik előző héten Nyers Rezsőt és Grósz Károlyt is befolyásolni akarták. Itt azonban már, ha bátortalanul is, de reformkörök és különböző fővárosi reformerek is megnyilatkoztak, mellém álltak, így aztán a gyűlésről nem teljes vereséggel kellett távoznom. Némi remény volt bennem, hogy az őszi kongresszust, amelyen a budapestieknek döntő szavuk lesz, sikerülhet megfelelő irányba terelni.

A tárgyalások eredményes folytatásáért még egy önmagam ellen is folytatott csatát kellett megnyerni. Lényegében nem kevesebbről volt szó, mint az előző esztendőben éppen általam előterjesztett demokrácia csomagtervet levétetni az Országgyűlés napirendjéről és elnapoltatni a tárgyalások utánra. Meg kellett győznöm a törvényhozókat arról, hogy éppen a demokrácia csomagtervben eltervezett programot nem szabad addig végrehajtani, amíg a politikai egyeztető tárgyaláson a benne szereplő pontokról megállapodások nem születnek. Olyan törvénytervezetek voltak ezek között, mint például az alkotmánymódosítás, a Btk

módosítása, a párttörvény, választási törvény stb. Németh Miklós miniszterelnököt és a kormányt, mint előterjesztőt, nem kellett erről meggyőzni. Ők ugyanezt vallották. Csupán egy kis jelentéktelen incidens támadt az Igazságügyi Minisztérium egyik miniszterhelyettesével, aki szakértőként a tárgyalócsoporthoz tartozott. Hiúsági okokból, törvényelőkészítő, kodifikációs műve elleni támadásként értékelve, tiltakozott az országgyűlési napirend megváltoztatása ellen. A kormányban ez nem okozott különösebb zavart. Jobban féltem attól, hogy miniszterhelyettesünk a parlamentet fogja ellenállásra késztetni, hiszen a parlament is sértőnek érezte, hogy úgymond nem legitim, nem választott politikai erők ilyen mértékig beleavatkozzanak normális törvényhozói tevékenységébe. Szerencsére az Országgyűlés Jogi és Igazságügyi Bizottsága mellém állt ebben az ügyben és támogatta a napirendmódosítást; így a megegyezés elől ez az akadály is elhárult.

Nyár végén, kora ősszel elérkezett az idő, megállapodás formájában is kimondani, hogy Magyarországon létrejöttek a békés rendszerváltás politikai előfeltételei. Az MSZMP Központi Bizottsága október 6-ára összehívta a párt kongresszusát. Ez a határidő sürgetően hatott az MSZMP tárgyalóküldöttségére, és a tárgyalások mielőbbi lezárását kívánta. De ekkor már az Ellenzéki Kerekasztal résztvevőinek sem állott érdekében az idő húzása, hiszen egy különös politikai jelenség nem kerülte el az ő figyelmüket sem. Minden bizonnyal az MSZMP-n belüli erjedésnek, a demokratikus átalakulásra való képesség megjelenésének, a párton belüli reformkörök és reformerők mozgalmának, valamint az MSZMP tárgyalási stílusának köszönhetően, nyár végére látványosan növekedni kezdett az MSZMP népszerűsége. Az elfogulatlan, objektív közvéleménykutatási adatok ezt jelezték. Az én népszerűségi mutatóm pedig két esztendő óta szinte változatlan mértékben a legmagasabb ponton állt. Ekkora már Németh Miklósé is azonos szintet mutatott. Az ellenzék vezető személyiségei a tárgyalások nyilvánossága által ismertekké váltak. Valódi választási lehetőségként jelentek meg a választópolgárok szemében.

A tárgyalófelek előzetes megállapodás alapján szeptember 18-ára tűzték ki a felsőszintű politikai találkozót, amelyen minden tárgyalófél aláírja a politikai egyeztető tárgyalásokon közösen kialakított megállapodást. Az aláírandó megállapodás főbb tételei a következők voltak: A tárgyaló felek megállapították, hogy a megbeszélések eredményeként a békés átmenet lényegi, sarkalatos kérdéseiben kialakult a résztvevők politikai egyetértése. Ez az egyetértés hat törvényjavaslatban öltött testet. Elkészült a törvényjavaslat az alkotmány módosításáról. Benne a köztársasági elnök intézményéről szóló paragrafus, amely egy középerős köztársasági elnök szerepét és funkcióját határozta meg, s az alkotmánymódosítás külön záradékában kimondják, hogy amennyiben a köztársasági elnök megválasztására a parlamenti választások előtt kerül sor, akkor az elnököt általános, titkos közvetlen választáson a nép válassza meg. Egyébként pedig a továbbiakban a parlament által választott köztársasági elnöke lesz Magyarországnak. Rendelkezett az alkotmánymódosítás az államformáról, melynek lényege, hogy az eddigi szocialista népköztársasági forma helyét a köztársasági veszi át, és a köztársaság kikiáltására október 23-án kerüljön sor. Az alkotmánymódosítás az emberi jogokból és azok garanciáiból indult ki, s jutott el az államintézmények módosításáig. Megállapodtak a tárgyaló felek az Alkotmánybíróság felállításáról. Törvényjavaslatot erősítettek meg a pártok működéséről és gazdálkodásáról, ez volt az úgynevezett párttörvény. Törvényjavaslat készült és közös megállapodás született az országgyűlési képviselők választásáról, a Büntető Törvénykönyv módosításáról, valamint a büntető eljárási törvény módosításáról. A tárgyaló felek felkérték a kormányt, hogy az említett törvényjavaslatokat a megállapodás aláírása után terjessze az Országgyűlés elé jóváhagyásra.

A fenti konkrét törvénymódosítás és törvénykezdeményező megállapodásokon túl néhány alapvető politikai kérdésben is közös álláspontra, egyetértésre jutottak a tárgyaló felek. Ez nem igényelt külön törvényi szabályozást, de a további együttműködés feltételeit teremtette meg a kötelezettségeket elsősorban az akkor még formálisan hatalmon lévő MSZMP-re terhelve. Ennek a politikai deklarációnak egyik legfontosabb elvi tétele annak kimondása volt, hogy a békés átmenet a tárgyalások megkezdésétől a szabad választások útján létrejövő új Országgyűlés alakuló üléséig tart. A politikai megállapodások ezen időszakra vonatkoznak. Ezt a pontot akkor mindenki úgy értette, hogy a békés átmenet idején a köznyugalmat és a tárgyaló felek nyugalmát, együttműködési feltételeit az MSZMP, illetve a kormány és az Országgyűlés garantálja. A szabad választásokkal pedig úgyis alkotmányos parlamentáris jogállam jön létre Magyarországon. Akkortól kezdve pedig az állampolgár szabadságát és biztonságát alkotmányos erővel garantálják. Megállapodtak abban, hogy a háromoldalú egyeztető tárgyalások résztvevői politikai, illetve személyi sérthetetlenséget élvezzenek a megbeszélésekkel összefüggésben kifejtett tevékenységükért. Itteni megnyilatkozásaikért kizárólag küldő szerveiknek tartoznak felelősséggel. Felkértük a belügyminisztert, az igazságügyminisztert, a Legfelsőbb Bíróság elnökét és a legfőbb ügyészt, hogy az érintettek sérthetetlenségét biztosítsák. Megegyeztünk egyebek között abban is, hogy az átmeneti időszakban a ren-

dőrhatósági kényszerintézkedések alkalmazását fel kell függeszteni, ez fontos bizalomerősítő lépés lehet. Megegyeztünk, hogy lehetőség szerint meg kell kímélni a jelenlegi országgyűlés képviselőit az indokolatlan visszahívásoktól és lemondásra való felszólításoktól, hogy az Országgyűlés a megállapodásban rögzített törvényjavaslatokat elfogadhassa. Kimondtuk azt is, hogy a többpártrendszerű politikai berendezkedés alapvetően nem jelenthet a társadalom számára nagyobb anyagi terheket, mint az egypárti struktúra. Megegyeztünk, hogy a megállapodások aláírása után is folytatjuk az együttműködést. Szakértői bizottságokban és politikai tárgyalásokon kialakítják a köztársasági elnök választásának rendjét. Megtervezik a választások etikai kódexét, a választások nyilvánosságának szabályait, előkészítik az új tájékoztatási törvényt, a közszolgálati törvényt és más, a politikai kérdések erőszakos megoldásának kizárására irányuló törvényeket.

Nem akármilyen megállapodások voltak ezek, s nem akármilyen küzdelem árán jöttek létre egy negyedéven át tartó tárgyalási folyamat eredményeként. Az egyeztetések lezárása után mindhárom fél a teljes egyetértést deklarálva kelt fel a tárgyalóasztaltól, s jelentették be, hogy szeptember 18-án ünnepélyes keretek között a rádió és a televízió egyenes közvetítésével a legfelső szintű plenáris összejövetelen, amelyet az Országgyűlés elnöke nyit majd meg, sor kerül a közösen egyeztetett, s elfogadott megállapodás aláírására.

A plenáris ülésre az MSZMP képviseletében Nyers Rezső és én érkeztünk teljes jogú meghatalmazottakként. A megnyitásra várva gyanútlanul, szinte fraternizáló szellemben csevegtek egymással a tárgyalópartnerek, majd asztalhoz ültünk és Szűrös Mátyásnak, az Országgyűlés elnökének üdvözlő szavai után megkezdődött a záróülés. Orrunk elé tolt mikrofonok, ránk szegeződő TV kamerák tűzében az MSZMP küldöttsége nyilatkozott először, teljes egyetértését fejezve ki a politikai tárgyalásokon született megállapodás iránt. Hasonló nyilatkozat hangzott el az úgynevezett harmadik oldal képviseletében. Némi megütközést keltett, amikor kiderült, hogy az Ellenzéki Kerekasztal résztvevői külön-külön kívánnak nyilatkozni, de még akkor sem sejtettük, miről van szó. A megütközés akkor vált bennem megrökönyödéssé, majd dühös felháborodássá, amikor a Szabad demokraták képviselője, majd utána a Fiatal Demokraták képviselője bejelentette, hogy bár nem vétózzák meg a megállapodást, de azt nem írják alá. Magatartásukat inkorrektnek és tisztességtelennek tartottam, politikailag pedig veszedelmesnek, hogy a kezdődő demokrácia viszonyai között éppen a két liberális párt nyíltan machiavellisztikus és jakobinus típusú magatartást tanúsít. Szószegéssel és a partnerek iránti teljes megvetéssel fűszerezve, hiszen a tárgyalóasztalnál teljes egyetértésben és az ő jóváhagyásukkal zártuk le az alapokmányt. Az ünnepélyes pillanatokig semmiféle tanújelét nem adták annak, hogy megváltozott volna az álláspontjuk. Mint utólag megtudtuk, még az Ellenzéki Kerekasztalon belüli partnereinket is csak a záróülés előtt tájékoztatták megváltozott szándékukról. Az Ellenzéki Kerekasztal egyik-másik tagja is ott az ünnepi díszkivilágításban értesült róla, hogy némelyek megtagadták az okmányok aláí rását.

Az egész negyedéves tárgyalásban ez volt az az egyetlen pillanat, amikor dühömet fékezni nem tudván, a TV kamerákba nézve, egyenesadásban mondtam el véleményemet az egész eljárásról. Különösen cinikusnak tartva azt, hogy úgymond nem vétózták meg a megállapodást, vagyis teljes haszonélvezői kívánnak lenni annak, de nem írják alá, azaz felelősséget nem vállalnak érte. Érvényesüljön a megállapodás, amíg az szabad kezet biztosít nekik. Ők azonban, mint alá nem írók, bármely ponton felrúghatják azt, ha az nem tetszik nekik. Némelyek indulatos megnyilatkozásomat az önuralom hiányával magyarázták, de ez tévedés. Életemben bizonyítani tudtam, hogy a legnagyobb kihívásokat is a legnagyobb önuralommal képes vagyok elhárítani. Bizonyos értelemben paradoxon, amit mondok, de tudatosan határoztam úgy, hogy most, a legnagyobb nyilvánosság előtt nem teszek lakatot a számra, hadd tudja meg a magyar polgár, miről van szó. Döntésük oka perceken belül nyilvánvalóvá vált abból is, hogy az aláírást megtagadók bejelentették, a köztársasági elnök megválasztásának kérdésében és egyéb kérdésekben népszavazást kezdeményeznek. Vagyis ott helyben igazolták, amit mondtam, hogy a megállapodás előnyeit élvezni fogják, de mivel nem felelősek érte, azokon a pontokon, amelyek nekik nem jók, külön kezdeményezéseket tesznek. Ilyen volt például a köztársasági elnök megválasztásáról szóló megállapodás.

Ezzel a közjátékkal a koraszülöttként létrejött pártok és pártcsírák világában lényegében nyíltan elkezdődött a választási küzdelem. A tárgyalóasztaltól úgy búcsúztunk, hogy lezárult egy szakasz, de az együttműködést, a tárgyalásokat folytatni kell. Valójában már akkor mindenki tudta, hogy nem lesz folytatás, hiszen ami ebben a kompromisszumos formában az új magyar kiegyezésben elérhető volt, azt a szomorú közjáték ellenére végülis elértük, s a további dolgunk az volt, hogy a megállapodásnak érvényt szerezzünk. Hiszen még egy lényeges mozzanat hátra volt. Mindazt, amit törvénytervezetek formájában elfogadtunk, törvényi rangra kellett emelnie az Országgyűlésnek. Akik ma könnyedén elsiklanak e tény fölött, nem is tudják, micsoda akadály és micsoda lehetőség volt a megállapodások megtorpedózására az akkori Országgyűlésben. A szeptember 18-i záróülés kiábrándító eseménye után megkeresett egyik

barátom, s azt mondta, ha ezek itt hülyéskednek a köztársasági elnökválasztás körül, tegyél keresztbe te is valamit, akadályozd meg az alkotmánymódosítást és választási törvény elfogadását a parlamentben. Csak annyit válaszoltam: minek nézel te engem? Ettől kezdve oroszlánként harcoltam azért, hogy a megállapodásban rögzített törvényterv ezeteket törvénnyé emelje az Országgyűlés. Mondtam egy szenvedélyes beszédet a parlamentben, amelyben az ellenállást tanúsító képviselőkkel közöltem, hogy ez az utolsó nagy történelmi esélyük, de nagy történelmi tettre való lehetőségük is, ha szentesítik a megállapodásokat. Ajánlottam nekik, hogy kövessék az 1848-as utolsó rendi országgyűlés példáját, amikor a kiváltságosok országgyűlése a forradalom hatása alatt és hazafias érzülettől vezettetve jóváhagyta önmaga felszámolását, a rendi kiváltságok eltörlését, a közteherviselést és a jobbágyfelszabadítást. Ehhez hasonlít a mai Országgyűlés szerepe is, mondtam, s ha ezt a küldetést, feladatot teljesíti, köszönet illeti meg. Nem volt könnyű a képviselőknek sem, hiszen közülük sokan emberségben, felelősségben, képességekben semmivel sem voltak hátrébbvalók, mint azok, akiknek az akaratát teljesíteniük kellett. Mégis a felelősség bizonyult erősebbnek, így megszülettek az úgynevezett sarkalatos, vagy alkotmányos erejű törvények, amelyek megnyitották a biztonságos, békés utat a szabad választások előkészítése, majd magatartása előtt.

Természetesen a magyar politikai élet ez idő tájt sem egyetlen síkon mozgott. Kétségtelen, legfontosabb eseménysorozata a tárgyalás volt, ám a tárgyalások idején is voltak még az egész világ figyelmét felkeltő, fontos politikai események.

Érthető okokból mindig közelről érintett, ami az MDF-ben történik. Láttam, milyen tervekkel, vitákkal készül a Fórum a II. Országos Gyűlésre. Tudtam, hogy ez a közgyűlés sorsdöntő hatással lesz a baloldal jövőjére is.

Egyik napon – még augusztusban – megkeresett Bíró Zoltán, és baráti információként közölte velem elhatározását, hogy lemond a Demokrata Fórum ügyvezető elnöki tisztéről. A II. Országos Gyűlésen úgymond – elnököt kell választani, s ezt ő nem vállalja. Váratlanul ért a hír. Megütközve, meglepetéssel, értetlenül fogadtam. Nem tudtam olyan előzményekről, vitákról, amelyek ezt az elhatározást indokolták volna. Faggattam Bíró Zoltánt, aki csak annyit mondott, lehetetlen, hogy a szabad választások győzelemre esélyes pártjának egykori MSZMP tag legyen az elnöke. Erre én mondtam egy leírhatatlan gorombaságot, s hozzátettem: te nem egy egykori MSZMP tag vagy, te egy kirúgott MSZMP tag vagy. Egyébként párttagként is harcoltál te annyit ez ellen a rendszer ellen, hogy bárki, aki a nyomodba léphet, elbújhat mögötted.

Egyébként is, ha besétálunk ebbe az utcába, akkor már előre mi avatjuk szentté azokat a senkiket, akik a választások után írják újra a történelmet, és helyet találnak majd benne a ma még seholsincs érdemeiknek. S egyszercsak jutalomnak tekintik hatalmukat, nem szolgálatnak. Bíró Zoltán eltökélten, hajthatatlanul közölte: nincs min vitatkozni, döntése megmásíthatatlan. Csupán tájékoztatni akart engem.

Csoóri Sándorral is találkoztam. Miközben a párt vagy mozgalom dilemmájában vergődtünk, és az MDF esélyeit latolgattuk, köztünk is szóba került a Fórum elnöki tisztének dolga. Csoóri Sándor sajnálkozva beszélt Bíró Zoltán szándékáról, de ő is tudta, hogy ezt el kell fogadni. Köztünk lehetséges elnökjelöltként, azt hiszem, ekkor hangzott el először Antall József neve. Csoóri említette, hogy az új helyzetben ez a leginkább megfelelő javaslat.

Antallt távolabbi-közelebbi kapcsolatokon keresztül ekkor már vagy tíz éve ismertem. Lakitelken ugyan nem volt ott, de 1988 elejétől egyre gyakrabban találkoztunk, majd rendszeressé vált kapcsolatunk. Legtöbbször baráti körben, igen gyakran a lakásunkon találkoztunk. Jártam én is nála az Orvostörténeti Múzeumban. Ott mutatta be nekem Göncz Árpádot. Emlékszem, milyen jó hangulatú, baráti beszélgetésünk volt. A politikai egyeztető tárgyalásokon Antall József a MDF küldöttségét vezette. Mikor ő elnökölt, nagy intelligenciával, imponáló tudással vezette a tárgyalást. Szememben ő volt az Ellenzéki Kerekasztal legkiemelkedőbb alakja. Az ország közvéleménye a tárgyalóasztalnál ismerte meg, és kezdte tisztelni Antall Józsefet.

Nem lepődtem meg Csoóri Sándor javaslatán. Ismertem kettőjük barátságát, s már nekem is kialakult, elismerő véleményem volt Antall József tudásáról, intellektuális képességeiről. Mivel az akkori rendszer politikai versenypályát nem adott, ezért a politikai, államférfiúi képességek megismerésére csak később, az új rendszerben nyílt tér. Azt javasoltam Csoórinak, hogy tartsunk egy négyes megbeszélést, amelyre hívjuk meg Antall Józsefet és Bíró Zoltánt. Mondtam, szívesen látom a társaságot Balatonfüreden, arácsi házunkban.

Arácson jókedvű, jóbeszédű, bizakodó társaság gyűlt össze. Ki-ki a maga alkata szerint beszélt. Nem is annyira a pártpozíciók betöltése, mint inkább a helyzet és a tennivalók megítélése volt napirenden. Csoóri költői tehetségéből fogant káprázatos, de tévedhetetlenül pontos képekkel jellemezte a helyzetet. Antall iróniával fűszerezett, derűt fakasztó anekdoták és párhuzamok felidézésével tette ugyanezt. Bíró metsző analízise elől nem térhetett ki egyetlen fontos részlet sem. Én pedig azon buzgólkodtam, hogy az így kitárt, metszetekre szabdalt valóságrészekből valamiféle szintézist barkácsoljak.

Délután nagyokat sétáltunk az arácsi Koloska völgyben. Este pedig benn a házban kortyolgattuk a maga nemében páratlan, igazi borivóknak való csopaki olaszrizlinget, amelyet Gubicza Ferenc barátomtól, a Csopak Tája TSZ elnökétől kaptam ajándékba. A feleségem főzte vacsora sem maradt el az olaszrizling színvonalától, így aztán a politikai következtetések levonása előtt sem voltak lélektani akadályok. A végső következtetés így hangzott: Antall Józsefnek el kell vállalnia az MDF elnöki tisztét. – Jól? Rosszul? Tettük a dolgunkat. De a dolgok is mentek a maguk útján.

A külpolitikában továbbra is a német kérdés volt a középpontban. Ma is nagyon nagy jelentőségűnek tartom annak a magyar álláspontnak a diadalát, amely elérte, hogy a német menekültek ügyében a humanitárius gondolkodás érvényesüljön, szemben az ilyen-olyan értékű kétoldalú megállapodásokkal.

Határmenti piknik Habsburg Ottóval

1989 nyarán százával érkeztek Magyarországra az NDK-ból olyan személyek, akik kijelentették, hogy nem kívánnak az NDK-ba visszatérni, és a Német Szövetségi Köztársaságban kívánnak letelepedni. Magyarországnak kiadatási megállapodása volt az NDK-val, s a kelet-berlini kormány egyre türelmetlenebbül, sürgetőbben vetette fel, hogy teljesítsük ezt a megállapodást. Adjuk vissza a hazánkban tartózkodó német menekülteket. Mindenféle ígéreteket tettek arra nézve, hogy az így visszatérők, ha hivatalosan kérelmezik, akkor az NDK hatóságok közreműködésével is kitelepülhetnek. A menekültek azonban nem bíztak az NDK kormányában. Hajthatatlanok voltak. Számuk szaporodván pedig egyre eltökéltebben abban is, hogy nem térnek vissza semmiképpen. A kormányban többen, így Németh Miklós miniszterelnök, Horn Gyula külügyminiszter és Horváth István belügyminiszter, arra az elvi következtetésre jutottunk, hogy a kiadatási államközi megállapodásnál vannak magasabbrendű, az NDK-t és Magyarországot is kötelező nemzetközi megállapodások, amelyeknek elsőbbségük van az államközi megállapodásokkal szemben. Olyan, mint az emberi jogok egyezség okmánya, valamint az 1975-ös helsinki megállapodás. Én is azon a véleményen voltam, hogy tárgyalni kell az NDK hatóságaival, de a helsinki záróokmány szellemében elérni azt, hogy ők maguk változtassák meg állampolgáraikkal szemben folytatott politikájukat, gyakorlatukat. Ne kívánják, hogy a hazánkban tartózkodó menekülteket visszaszolgáltassuk nekik. Nem nagyon hittem abban, hogy eredményt lehet elérni náluk, de a politikai tisztesség még egy ilyen partner esetében is megköveteli, hogy minden alkalmat megragadjunk a megegyezésre. Mindenki tudja, hogy ezirányú kísérleteink 1989 nyarán és kora őszén kudarcba fulladtak, sikertelennek bizonyultak.

Magyarországon társadalmi mozgalom bontakozott ki a német menekültek segítésére. Ebben a mozgalomban vezető szerepet töltöttek be az egyházak, különféle egyesületek, de sokan magánszemélyek is. Az NDK-ás menekültek iránti szolidaritás a társadalomban olyan erős volt, hogy a hatalom – ha netán a menekültek visszaadását fontolgatta volna – akkor a saját társadalmával került volna szembe. Hangsúlyozom azonban, hogy a kormány ez ügyben ugyanúgy gondolkozott, mint a magyar nép. Eddigi szerepemhez, vállalkozásomhoz híven, ez ügyben is a társadalmi mozgalmakhoz igyekeztem kapcsolódni. Azt hiszem, mindenképpen megkerestem volna a módját annak, hogyan segíthetnék, miként működhetnék közre a probléma megoldásában.

Kapóra jött azonban egy alkalom, amit szívesen megragadtam erre a célra. Habsburg Ottó Magyarországon járt, és látogatása alkalmával Debrecenben találkozott az MDF helyi szervezeteivel. Ezen a találkozón először Habsburg Ottó lánya kezdeményezte, hogy az emberek közötti kapcsolatépítés és a szabad mozgás kifejezése érdekében, Sopron közelében a magyar-osztrák határon jó lenne a barátkozás céljait szolgáló határmenti pikniket rendezni. Kiemelkedő személyek védnöksége mellett megteremteni a lehetőséget arra, hogy ha csak néhány órára is, de magyarok, osztrákok a határőrség jóváhagyásával, de közreműködése nélkül találkozhassanak egymással. A kezdeményezők felkérték Habsburg Ottót s engem, hogy közösen vállaljunk védnökséget efölött az esemény fölött. Nekem pillanatok alatt átvillant az agyamon, milyen lehetőségek rejlenek egy ilyen rendezvényben, s szinte gondolkodás nélkül igent mondtam. Habsburg Ottó ugyanezt tette, majd mindketten bekapcsolódtunk a szervezésbe, az események előkészítésébe. Én elsőként a belügyminisztert kerestem meg, aki mind az állambiztonsági szolgálatot, mind a határőrséget el tudta látni megfelelő utasításokkal úgy, hogy azok az általunk követett célnak megfeleljenek. Horváth István belügyminisztert részletesen tájékoztattam elképzeléseinkről. Vállalta azonnal a közreműködést. A határmenti pikniket augusztus 19-re tűzték ki. Magyarországon az akkori hivatalos verzió szerint augusztus 20-a az Alkotmány napja volt. A nép emlékezetében és érzületében azonban Szent István király, a magyar államalapító napjaként szerepelt, így ehhez az eseményhez kapcsolták a határmenti találkozó megrendezését. Az MDF debreceni és soproni szervezete, valamint az Országos Klubta-

nács, mint rendezők, nagy ügybuzgalommal dolgoztak a piknik megszervezésén. Osztrák részről is megfelelő készséget mutattak a részvételre, és a hatóságok is támogatták a rendezvényt.

Úgy gondoltam, hogy ezt az alkalmat kellene felhasználni ahhoz is, hogy visszafordíthatatlan helyzetet teremtsünk a német menekültek dolgában. A Belügyminisztérium, az Állambiztonsági Szolgálat és a Határőrség vállalta, hogy megnyitja a határt, s távol tartja magát az eseményektől. Mi pedig "fű alatt" megüzentük a hazánkban tartózkodó NDK-soknak, ha augusztus 19-én "véletlenül" a magyar-osztrák határ közelében tartózkodnak Sopron környékén, akkor ott kitalálnak az országból. Osztrák részről is felkészültek a fogadásukra. Ugyanakkor tudtam, hogy mindez milyen kockázatot jelent Magyarországra nézve, ezért a kockázat csökkentése érdekében ismét a magam módján cselekedtem. Tudtam, hogy e kockázat csökkenthető, ha én személyesen távol tartom magam az események színhelyétől, ezért mint fővédnök, a háttérben működtem, belátva, hogy az országra nézve nem lenne túlzottan előnyös, ha a kormány második emberét személyesen látnák a kitörési pontnál buzgólkodni. Úgy határoztam, hogy magam helyett Vass László miniszterhelyettest, titkárságom vezetőjét küldöm el Sopronba, hogy a közönségnek olvassa fel üdvözlő levelemet. Megüzentük Habsburg Ottónak is, hogy mi készül, s tanácsoltuk, hogy ő is megbízottjával képviseltesse magát, mint én. Egyetértett velünk, megfogadta tanácsunkat, és a lányát, Walburgát küldte augusztus 19-én a magyar-osztrák határra. Ami ott történt, azt már ismerik a világban, a nemzetközi sajtó is beszámolt a szenzációról. Többszáz Magyarországon tartózkodó német menekült vágtázva, futva tört át az őrizetlenül hagyott határszakaszon Ausztriába. A jövendő tárgyalások szempontjából nem csekély jelentősége volt annak, hogy bebizonyítottuk: Magyarországon át van kivezető út a kelet-német menekültek számára. Később ezzel a ténnyel számolhattunk már azokon a szűkkörű kabinetüléseken, ahol előkészítettük a tárgyalások elvi alapjait ahhoz, hogy Horn Gyula megbeszéléseket folytathasson NDK-ás partnerével. A tárgyalás kudarca után, ami már az NDK-ás fél hajthatatlansága miatt következett be, határoztunk úgy a kabinetben, hogy Németh Miklós miniszterelnök és Horn Gyula külügyminiszter Bonnban kezdeményezzenek titkos tárgyalásokat Kohl kancellárral és Genscher külügyminiszterrel. A tárgyalások titkosságát valamilyen, általam nem ismert indiszkréció miatt nem sikerült megóvni, ezért aztán Bonn javaslatára belementünk abba, hogy azokat a hivatalos formák között, a nyilvánosságot is tájékoztatva kell folytatni.

Magyarországnak morálisan erős, tisztességes pozíciói voltak a tárgyalásokhoz. A megoldásért ellenszolgáltatást nem kértünk, a lebonyolítás technikai feltételeihez és az átkelés megszervezéséhez, a fogadtatás előkészítéséhez volt szükség megállapodásokra. A német menekültekkel kapcsolatos magatartásunk akkor már ismert volt a Német Szövetségi Köztársaságban is, amit nagy rokonszenv kísért.

A magyar-osztrák határszakaszon is rohamos előrehaladás történt. Sor került a szögesdrót ünnepélyes, jelképes átvágására, amelyen részt vett Horn Gyula magyar és Alois Mock osztrák külügyminiszter. Addigra a háromszáz kilométer hosszú magyar-osztrák határon kétszázharminc kilométerről már eltávolították a vasfüggönyt, a műszaki határzárat. A gyorsuló időt mutatta, hogy egy évvel korábban a vasfüggöny lebontását kezdeményező politikai kezdeményezéseimért vizsgálatot akartak ellenem indítani, most pedig Magyarország részéről többé semmi akadálya nem volt az eredményes tárgyalásnak és megállapodásnak. Az eredmény közismert, és az is, hogy Honecker sajtója még utoljára szitok-átok hadjáratot, mocskolódó, rágalmazó propagandát indított ellenünk, mondván, hogy Magyarország nem humanitárius megállapodást, hanem üzletet kötött az NDK-ás menekültek ügyében a Német Szövetségi Köztársasággal. Akkor ez a rágalom még szíven ütött bennünket, mert senki nem tudhatta, hogy a berlini fal és az NDK napjai meg vannak számlálva. Ki gondolt volna akkor arra, amikor még október elején Gorbacsov, igaz hogy kritikus viszonyok között, de Honeckerékkel együtt ünnepelte Berlinben az NDK fennállásának 40. évfordulóját?!

Az állampárt utolsó kongresszusa

Október 6-án, viharos előzmények után megkezdődött az MSZMP utolsó kongresszusa. A megelőző hetekben már nem igen volt együttműködés a párt vezetői között, formálisan szervezeti, szervezési ügyeket intéztünk. A rutinos pártgépezet ehhez teljesen elegendő volt. A kongresszusi helyszín kiválasztása, a küldöttek szállása, a sajtóközpont rendben volt, látszólag minden ment, mint a karikacsapás. A Központi Bizottság teljes önfeladással, beletörődéssel minden ügyben egyhangú, vita nélküli döntést hozott, vita nélkül vette tudomásul a legnagyobb horderejű megállapodásokat, mint akiknek minden mindegy. Bevallom, ez engem nem rendített meg, ellenkezőleg, megkönnyebbülést okozott. Úgy éreztem, hogy a párt feloszlatásának, s az új szocialista párt életre hívásának nem lesznek komolyabb akadályai.

Ám korai volt egy kissé az öröm. Elszámítottam magam, mert igaz ugyan, hogy a Központi Bizottság vert seregként viselkedett, de nem így

a párt konzervatív erői, amelyek a kongresszus előtti napokban nagyon is aktivizálódtak. Az első napon még úgy tűnt, hogy nincs akadálya a radikálisabb reformerők győzelmének. Egyetértés alakult ki a párt feloszlatásáról, az újonnan szerveződő párt nevéről, a kongresszus lebonyolításához szükséges ügyrendről. A reformerők első napi győzelme órák alatt elbizakodottsággá változott. Kétségtelenül, magam is hatása alá kerültem ennek a látszatgyőzelemnek. Németh Miklóssal, Horn Gyulával együtt én is beléptem a reformszövetségnek nevezett platformba, és arra gondoltunk, hogy a Grósz és Berecz által vezényelt rendpárti oldal nem jelent majd ellenfelet az alapkérdések meghatározásában. Ezt tulajdonképpen jól is gondoltuk, a baj nem innét jött: Népi demokratikus platform címén újjászerveződtek a kongresszuson azok a konzervatív állampárti erők, amelyek jelszavakban elfogadták a reformot, tudomásul vették a párt feloszlatását, beleegyeztek, hogy Magyar Szocialista Párt néven új párt alakuljon, tudomásul vették a politikai egyeztető tárgyalások záródokumentumát, egyszóval megfeleltek a fordulat követelményeinek, valójában egy olyan anakronisztikus baloldaliságot fogalmaztak meg, amely a kongresszusi küldöttek többségének szíve vágyát kifejezte: úgy beleegyezni és beletörődni a pluralizmus és a jogállam körülményeibe, hogy közben ne kelljen feladni a revans gondolatát, a párt hegemóniájának gondolatát. Mikor előretörésük felismerhetővé vált, s kiderült, hogy a reformerek előző napi győzelme csupán néhány jóbeszédű küldött érzelmi hatásokat kiváltó produkciója volt, ettől kezdve csak arra gondoltam, mentsük, ami menthető. Érjük el, hogy törvényesen, saját kongresszusán mondja ki az MSZMP önmaga feloszlatását. Tegyünk szabaddá hétszázötvenezer párttagot. (Addigra annyi maradt a korábbi nyolcszázhatvanezerből.) Szabadságukat visszanyerve alakítsák meg a szocialista pártot azok, akik elfogadják annak lényegében szociáldemokrata tartalmú programját és demokratikus alapszabályát, a többi szabadságolt párttag pedig készítse el magánstratégiáját, s próbáljon meg beilleszkedni az eljövendő új rendszerbe.

Hogy a reformerőket mennyire gyengén képviselték a kongresszuson, az akkor derült ki igazán, amikor nagy horderejű alapvető politikai kérdésekben kellett döntést hozni. A legjellemzőbb példája volt ennek az a döntés, amelyet a pártszerveztek munkahelyi kivonulásáról kellett meghozni. Ez volt az az ügy, amelybe már a nyár folyamán, a politikai egyeztető tárgyalásokon belebuktam, amikoris a párt vezetői dezavuáltak engem álláspontom miatt. Itt ebben a kérdésben most szavazni kellett. Németh Miklós, Horn Gyula meg én a munkahelyekről való kivonulás mellett voltunk. Nyers Rezső makacsul kitartott nyáron hangoztatott álláspontja mellett. Én arra kértem, hogy akkor legalább ne szóljon a kongresszushoz, de indulatai erősebbek voltak, meg elkötelezettségei is, mert szavazás előtt felrohant a szónoki emelvényre, és tőle szokatlan szenvedélyességgel kikelt a javaslat ellen. A szavazás eredménye siralmas volt. A mintegy ezerkétszáz küldöttből alig valamivel több mint száz tartott velünk, a többiek Nyers Rezső álláspontjára szavaztak.

Mindezek ellenére, a szociáldemokrácia jövőjében bizakodva, szerepet vállaltam az új párt vezetőségében, megválasztottak alelnöknek, s óriási ünneplés közepette az egész kongresszus felállva megerősítette köztársasági elnökjelöltségemet. A belső vereségek ellenére hittel, meggyőződéssel láttam hozzá új feladatomhoz, reméltem, hogy belátható időn belül az európai baloldal követelményei és a szociáldemokrácia tapasztalatai szerinti pártot tudunk alkotni Magyarországon. Ugyanakkor támogattam Németh Miklóst abbeli törekvésében, hogy az eddigieknél is nagyobb mértékben, lényegében teljesen függetlenítse a kormányt a párt tevékenységétől. Szakértői kormányként, a sarkalatos törvények előkészítőjeként, önnön korlátaink tudatában tegyük felelősen a dolgunkat. Megegyeztünk abban, hogy bár a pártkongresszus sem a pártvagyon, sem a munkahelyi pártszerveződés, sem a munkásőrség dolgában nem hozott elfogadható határozatokat, a politikai egyeztető tárgyalások szellemében, azok követelményei szerinti törvényeket terjesztettünk elő ezekről a kérdésekről is a parlamentbe. Ez a tervünk használhatónak, jónak bizonyult. Az október 23-a előtti időszakban, az 56-os évfordulóra készülődve a magyar országgyűlés jóváhagyta az alkotmánymódosítást, a köztársasági államformát, s a döntések után lélekben az egész ország október 23-ára, a köztársaság kikiáltásának napjára készülődött.

Derűs napra ébredt az ország. Minden különösebb szervezés nélkül, csupán az újsághír hatására, már a kora délelőtti órákban tízezrek gyülekeztek az Országház előtt, a Kossuth Lajos téren, s a kelet-közép-európai átalakulás első és világraszóló aktusaként Magyarországon visszavonhatatlanul beszüntették a szocializmus építésének nevezett, zsákutcás bolsevik-kísérletet, nyilvánosan leváltották az állampártot, a Népköztársaságnak nevezett pártállami formát, s kikiáltották a Magyar Köztársaságot. Szűrös Mátyás, az Országgyűlés elnöke lett az új Magyar Köztársaság ideiglenes elnöke.

Rá két napra – magam mögött hagyva egy lezárt korszakot, elindultam a világba, teljesíteni egy háromhetes nemzetközi programot. Ennek első állomása Anglia volt. Megnyitottam Londonban a kenti herceg társaságában, fényes ceremónia és szép beszédek közepette a tavasszal előkészített Magyar Kulturális Napokat. Méltó körülmények között méltó produkciókat mutathattunk be. Óriási sikerünk volt, nagy közönség volt

kíváncsi a magyar kultúra értékeire. Érthetően a legnagyobb vonzerőt a zenei események gyakorolták.

Londoni nagykövetségünkön széleskörű sajtókonferenciát tartottam a hazai átalakulás eseményeiről, annak várható nemzetközi hatásáról. Ismét nagyhatású találkozóm volt az Angliában élő magyarokkal, s az éppen arra járó világhírességekkel. Így ismerkedhettem meg a többi között báró Thyssen-Bornemisszával, a világszerte ismert gazdag műgyűjtővel. Követségünk fogadásánál ott volt a brit közélet színe-java, s másnap, fél év után ismét találkozhattam Margaret Thatcher miniszterelnökkel s szűkebb kabinetjének legfontosabb tagjaival. A különleges megbecsülés jegyeként értékeltem, hogy amikor éppen egy mini-kormányválság zajlott le a kabineten belül, a tárcák és pozíciók átrendezésével volt elfoglalva a kormány, ennek ellenére fontos megbeszélésekre kerülhetett sor. Margaret Thatcherrel közösen nyugtáztuk, hogy az áprilisi találkozónkon felvázolt prognózisunk helyesnek bizonyult. A magyarországi helyzet felvázolása után rátértem problémáinkra, a gazdasági válság okaira és kezelési módjára, protekciót kértem tőle Közös Piaci helyzetünk megkönnyítéséhez. Ő mindenben kötelezettség nélkül ugyan – de készségesnek mutatkozott. Ami feltűnt nekem, hogy bizonyos témákat következetesen kerüll, s ha szóba hoztam azokat, ő maga azokról nem beszélt. A Közös Piacra csak azért reflektált, mert én megemlítettem, de nem beszélt Németországról, nem beszélt a NATO-ról, viszont kitartóan visszatért mindig a Szovjetunió helyzetére. Régóta tudtam, nem itt fedeztem fel a vele való beszélgetéskor, hogy mi magyarok nem vagyunk világpolitikai tényezők. Vallottam, és tartom azóta is, hogy egy kis országnak legjobb külpolitika a jó belpolitika. Mert hiszem, hogy a kis országokat nem feltétlenül kis népek lakják. Beszélgetésünk-kor futott át az agyamon, hogy olyan történelemmel a hátunk mögött, mint amilyen a miénk volt, a magyarság megmaradása a Duna-Tisza táján már önmagában is csoda, s büszkén arra gondoltam, hogy e csoda nélkül szegényebb lenne a világ.

S nem ártana, ha ez a mostoha világ erről tudna is egyet s mást. Londonba éppen azért jöttünk, hogy ennek hírét hozzuk.

De mielőtt még akár a legcsekélyebb szentimentalizmusnak is engedtem volna, gyorsan visszatértem a mindennapi gondolkodáshoz, s megfordult az agyamban, hogy legjobb akkor volt, amikor a világ békén hagyott bennünket, mert a kis országok szenzációvá és világpolitikai tényezővé többnyire katasztrófák által válnak. A világ figyelmét az akut válságok, s a világot fenyegető veszedelmek vonzzák, ezért jobb lenne, ha a világpolitikának nem abban a tartományában vennének számba bennünket, ahová a baszkok, palesztinok, örmények vagy más szerencsétlen

népek tartoznak. Mert, bár kitüntetett helyünk van a világ figyelmében, de erről a kitüntetésről mi szívesen lemondunk. Így aztán megértően követtem tovább a miniszterelnök-asszony szavait, a Szovjetunió sorsát, jövőjét firtató gondolatait. Annyira ismertem a Nagy Testvért, a hazámmal szomszédos Szovjetuniót, hogy megkockáztathattam a kijelentést: nem tudom, néhány év múlva milyen államalakulatok lesznek az újabb szomszédaink. Szavaim elkerülték Thatcher asszony figyelmét. Azt hiszem, hogy ő is és talán az egész Nyugat hitt abban, hogy a glasznosztytyal és peresztrojkával kikupált, Gorbacsov vezette Szovjetunió demokratikus állam lesz, s ez a demokratizált, megjavított Szovjetunió az ördög birodalmából az üdvösség birodalmává válik, amely majd a szabadság kivívása után nem utolsó sorban a Nyugat segítségével megoldja belső nemzeti és gazdasági problémáit. Azt hiszem, Gorbacsov is ezt hitte. Ő volt az, aki vitathatatlan nagysága és érdemei ellenére, szinte vakon hitt abban, hogy lehetséges az Unió egységét megtartani, csupán jó szövetségesekre, megfelelő sakkjátszmára és időre van szükség hozzá. Nagysága ellenére, életútjából fakadó korlátai is nagyok voltak, s ezeket a korlátokat nem tudta összetörni, nem láthatta, hogy a Szovjetunió mélyebb folyamataiban milyen tektonikus erők működnek. A nemzeti újjászületési és függetlenségi mozgalmakat kisszerű nacionalizmusoknak látta. Ezzel a Nyugat is így van, amikor Oroszország vagy a Balkán térképére néz, fintorogva figyeli a szemében őstörténetinek tűnő atavisztikus, nacionalista jelenségeket, és többnyire csak az jut eszébe, hogyan lehetne azokat karanténba zárni. Nincs ebben semmi rosszhiszeműség úgy általában, inkább csak tudatlanság, a fáziskülönbségből adódó értetlenség. Én ezt nem Thatcher asszonynál tapasztaltam, hanem ott jutott eszembe, amikor a Szovjetunióról beszéltünk.

Londonból Kanadába vitt az utam. Egy kedves meghívásnak tettem eleget. Még az év elején megkeresett parlamenti dolgozószobámban a kanadai magyarok küldöttsége, Sarlós András sikeres üzletember, nagyvállalkozó, Walter István és Timár András, a kanadai magyar egyesület elnöke és főtitkára, s kértek arra egész közösségük nevében, hogy látogassam meg őket a távoli, gazdag északi országban, ahol hazára leltek, de ahol elevenen él bennük a vágy az óhazával való kapcsolatok, együttműködés erősítésére. Elmondták még, hogy szeretnék, ha látogatásom október 23-ához közeli napokra esne, mert Kanadában is nagyon sok 56-os magyar él, s azonkívül az emigráció minden nemzedéke nagy becsben tartja a forradalom emlékét és talán az egyik legszebb 56-os emlékművet Torontóban, az Ontario tó partján avatták a sztalinizmus elleni magyar népfelkelés emlékére. Szeretnék, ha ott mondanék beszédet, s koszorút helyeznék el a hazai magyarság nevében ezen a helyen.

Az utat meghívóim, vendéglátóim csodálatosan készítették elő, nagyszerűen megszervezték. A magyar közösségekkel való találkozás felejthetetlen marad számomra. Az égi hatalmak is támogatták ezt az utat, hiszen október végén ragyogó tavaszias napsütésben, melegben járhattam végig a kanadai állomáshelyeket. Valóban szép volt az az ünnep, amely a nagy tó partján álló magyar 56-os emlékműnél zajlott le. De nem kevésbé volt felemelő azoknak az eseményeknek a sora sem, amelyeket különböző egyházak, felekezetek szerveztek. Torontó római katolikus magyar temploma talán az egész Nyugaton a legnagyobb magyar templom, de az is kicsinek bizonyult ahhoz a sokasághoz, amely ottlétem alkalmából eljött a délelőtti szentmisére. A nép az udvart is megtöltötte. A templom plébánosa a szentbeszédet a következő szavakkal kezdte: Államminiszter úr, Ön október végén elhozta nekünk a Karácsonyt. Köszönjük.

A mise után leírhatatlanul megható jelenetek sokaságára került sor a hazától oly távolba szakadt magyarokkal, akik közül sokan üzeneteket, megbízásokat hagytak rám, könyveiket, dokumentumaikat adták oda, hogy okuljak belőlük, és hangosan követelték, hogy a templom lépcsőjéről mondjak beszédet. Bár ez a programban nem szerepelt, de a kedves kényszer hatására rövid beszédet rögtönöztem, melyet nagy éljenzéssel fogadtak.

Hasonló élményekben volt részem a protestáns gyülekezetekben is Hamiltonban, Montreálban és másutt. Hazámat törekedtem szolgálni azokon a nagyjelentőségű politikai találkozókon is, melyeket szintén meghívó barátaim szerveztek. Megbeszéléseket folytattam az ország kormányzójával, valamint Kanada miniszterelnökével és pénzügyminiszterével. Találkozhattam Ontario tartomány és Quebec tartomány miniszterelnökeivel. Eszmecseréket folytattam üzletemberekkel, köztük a világ leggazdagabb embereivel. Sarlós András ezekben a napokban szervezte meg a százmillió dolláros első magyar alapot, s a róla szóló okmányokat nekem adta át.

Bush elnök az újabb Jaltáról

Kanadai programunkat Ottawában fejeztük be, s onnét repültünk tovább Washingtonba, ahol már előkészítették a Bush elnökkel való találkozást. Még ottawai nagykövetségünkön kaptam a megerősítő hírt, hogy az USA elnöke november 2-án délelőtt fogad a Fehér Házban. Az amerikai fővárosban a nevezetes Watergate Szállóban laktunk, biztonsági emberek sokaságával körülvéve. Ez a visszatérés Amerikába arra is alkalmat adott, hogy újra találkozzam régi barátokkal, ismerősökkel, olyanokkal, akiknek sorsa, olyanokkal is akiknek szava fontos szerepet játszott tájékozódásomban. Itt találkozhattam újra Doodd szenátorral, Pell szenátorral, Tom Lantos magyar származású képviselővel.

A külügyminiszter első helyettese szervezett egy ebéddel összekötött baráti beszélgetést amerikai politológusokkal, ahol rajtam keresztül ellenőrizték kelet-európai és szovjetunióbeli információikat. Egyik estét pedig a Washingtonban és környékén élő magyarok körében töltöttem a Csikós étteremben. Itt is kevésnek bizonyult a hely, de főleg az idő rövidnek, hogy minden lényeges kérdést megbeszéljünk. A hangulat azonban bizakodó volt, teli reménnyel Magyarország jövőjét illetően, s teli aggodalommal a határokon kívül élő magyarság sorsát illetően.

A kijelölt időben került sor a fehér házbeli fogadásra. Elkísért a nagyköveten kívül Kovács László külügyminisztériumi államtitkár, aki más hivatalos okból tartózkodott ezen a napon Washingtonban, és Alföldy Tádé külügyminisztériumi főosztályvezető. A Fehér Házba megérkezve néhány percet a várószobában töltöttünk, ahol beírtak bennünket a vendégkönyvbe. Rövid idő után jelezték, hogy az elnök vár bennünket. Társaságunkat a híres-nevezetes "ovális szobában" fogadták. Jöttek az újságírók, tévések, rádiósok, fotóriporterek, kis időt rájuk szenteltünk. A tudósításokból jól ismert kandalló előtti jelenetek zajlottak le, amelyekhez az elnök is, én is jó képet vágtunk. Bush elnök közben némi rezignációval, de inkább ironikusan megjegyezte, hogy ez része a színjátéknak, ha elmúlik, akkor rátérünk a tárgyra és lényegesebb dolgokról beszélünk. A fogadtatás körülményei is meglepőek, rendkívüliek voltak. Nagy volt a felvonulás, és ami azon belül is a legkülönösebb, hogy ott volt a találkozáson az alelnök is. Az elnök és az alelnök közötti hatásköri megosztás, valamint a protokoll szabályai szerint kettejük közös jelenléte egyazon hivatalos eseményen a legritkább dolgok közé tartozik. Ott volt még Baker külügyminiszter, Scowcroft nemzetbiztonsági főtanácsadó, Eagelburger, a külügyminiszter első helyettese és néhány tanácsadó meg az elnök körüli hivatalnokok, akik beszélgetésünk közben buzgón jegyzeteltek.

Az Elnök ismerősként tárgyalt velem, és lényegében ott folytattuk, ahol Budapesten abbahagytuk. Nem akarom ennek az ismeretségnek a jelentőségét eltúlozni, hiszen mindössze harmadik találkozónk volt ez, de munkatársai bizonyára alaposan felidézték nyári beszélgetésünk tartalmát, újabb információkkal egészítették ki Magyarországról szerzett ismereteit, s tudom, hogy ennek nem elsősorban a velem való találkozás szempontjából volt jelentősége, hanem inkább amiatt, amire éppen ké-

szült. Akkor már tudtuk, hogy a közeli napokban Máltán találkozni fog Gorbacsovval. Mindenesetre kihasználtam az elnök előzékenységét, miután alapos tájékozottságra valló bevezető gondolatait befejezte és átadta nekem a szót. Előbb kötelességszerűen, de őszintén, mély meggyőződéssel beszámoltam Magyarországról, s elmondtam azt is, mi lenne jó hazámnak. Mivel hivatalos tárgyalási megbízatásom nem volt, ezért a találkozó rám nézve megtisztelő személyes gesztusán túl úgy fogtam fel szerepemet, hogy tulajdonképpen itt vagyok és – amerikaiasan szólva – lobbyzok Magyarországért. Mondanivalóm tele volt Magyarországról, Kelet-Európáról és a Szovjetunióról szóló információkkal, tapasztalatokkal. Különösen arról beszéltem elég nagy vehemenciával, hogy Kelet-Közép-Európa nem maradhat tartósan válságövezet, mert ez súlyos veszélyeket hordoz magában egész Európára nézve, s ebben nagy a felelőssége az Egyesült Államoknak is. Semmi újabb, konkrét információm nem volt, de tapasztalatom annál bőségesebben a német menekültek ügyéről, az NDK-beli folyamatokról, Csehszlovákiáról, Lengyelországról. Ezt a három országot jellemeztem úgy, mint ahol a miénkhez hasonló folyamatok bontakozhatnak ki. Elmondtam, hogy milyen jelentőségű az egész szovjet birodalom második világháború utáni történelmében, hogy megállapodást tudunk kötni a szovjet csapatok kivonásáról, s hogy az első kontingensek hazaszállítását már meg is kezdték. Nem azért mondtam el ezt, mintha az amerikai elnök és környezete erről nem tudhatott volna, sőt biztos, hogy nálamnál is jobban ismerte mindennek a hátterét, hanem inkább azért, hogy egy bizonyos összefüggésbe ágyazva jelezzem miként vélekedek a szovjet birodalom jövőjéről. Hirtelen eszembe jutott, miről is volt szó Margaret Thatchernél Londonban. Magamban felidéztem azt a beszélgetést is, amelyet nem sokkal utazásom előtt az akkori budapesti szovjet nagykövettel, Borisz Sztukalinnal folytattam. Elmondtam Sztukalinnak, komolyabb ellenvetéseket nem is tett, hogy ha én a másik szuperhatalomnak, az Egyesült Államoknak stratégiai elemző központjában és politikai tervező asztalánál dolgoznék, milyen jeleket tartanék fontosnak, amelyekből megítélhetném a szovjet válság természetét. A legfontosabb a háborúban szerzett győzelem okainak és törvényszerűségeinek, következményeinek teljes félreértése és félreismerése. A háborúban aratott győzelemmel katonai nagyhatalommá váló és óriási befolyási övezethez jutó Szovjetunió – felelevenítve világtörténelmi küldetését – növekvő szuperhatalmi katonai erőt hozott létre. Az orosz történelemben ez nincs minden előzmény nélkül. Egy harmadik világbeli gazdaság szintjén álló ország, erejét koncentrálva látta el hadseregét, próbálta teljesíteni nemzetközi kötelezettségeit. Ez a gazdaság azonban nemcsak elmaradott volt, hanem tulajdonviszonyainál, társadalmi érvényesültségénél fogva belső motivációk nélküli, innovációra alkalmatlan gazdaság volt. Ez a bürokráciával, paternalizmussal és etatizmussal agyonterhelt gazdaság ráadásul még két, külön egymással alig kommunikáló szektorra oszlott. Az egyik a keresleti túltengésben, kínálathiányban szenvedő civil gazdasági szektor volt, ahol nem a piac határozta meg a termelők és fogyasztók magatartását, hanem a termelőn keresztül az állami terv diktált, és még a szükségleteket is parancsba adták. A szükségleteket egy állandó hiánynyal küszködő elosztási rendszeren keresztül elégíthették ki. A másik szektor a hadigazdaság volt, ahol viszont az etatizmus az ellenkező irányban működött. Itt a megrendelő, a fogyasztó, vagyis a hadsereg volt az úr. A kíméletlen fegyverkezési verseny elkerülhetetlen innovatív szükségleteit a civil társadalomtól és gazdaságtól megvont eszközök iszonyatos méretű pazarlásával elégítették ki.

Ennek a rendszernek már az is nagy teher volt, amit befolyási övezetként, lényegében a birodalom kiterjesztéseként jutalmul kapott 45 februárjában Jaltában. Igaz ugyan, hogy kezdetben ez Ukrajna és Oroszország újjáépítéséhez hozzájárult, amit jóvátétel címén kivontak a megszállt övezetekből. Ez az erőkivonás azonban nem igen volt megismételhető. Később Hruscsov kalandos kísérleteinek és a világkapitalizmus elleni kihívásainak kudarca egyre nyilvánvalóbbá tette, hogy ebben a politikai, társadalmi, intézményi szerkezetben nincs megújulásra lehetőség. A Koszigin-féle '65-ös reformkísérlet volt az utolsó eset, amikor megkísérelték valami belső változtatási programmal működőképessé tenni a szovjet gazdaságot.

A stagnálásról nevezetes Brezsnyev-korszak legjellemzőbb tulajdonsága volt a visszatérés az oroszszovjet hagyományhoz, külső kezdeményezésekkel altatni a belső problémákat. A Brezsnyev-korszak Prágában és Varsóban bemutatta, hogy mit ért korlátozott szuverenitáson. Félreérthetetlenül a legdrasztikusabb eszközökkel jelezte, hogy ennek a térségnek Moszkva az iskolamestere, s ott dönti el, hogy hol húzódik a kísérletek és kezdeményezések határa. A világban való jelenlét szempontjából pedig működött a szovjet globális stratégia, az SS 20-as rakéták telepítésével megüzenték, hogy a fegyverkezési versenyben feltétlenül előnyre akarnak szert tenni, akár az idevonatkozó megállapodások felrúgásával is. A korán ellenségessé vált szovjet-kínai viszony után más irányokba kezdtek tájékozódni, s ebbéli ambícióikban nem jelentettek visszatartó erőt a kiábrándító kubai tapasztalatok sem. Azt hitték, hogy ahova Kalasnyikovokat tudnak szállítani, oda megérkezik a szovjet befolyás is. Afrikában merészségüknél csak tudatlanságuk bizonyult nagyobbnak. Afganisztánban újabb katasztrófális döntéssel tetéz-

ték stratégiai tévedéseiket. Először merészkedtek katonai agresszióval bevonulni egy olyan országba, amely a második világháború utáni rendezésben nem került a szovjet befolyási övezetbe. Viszont az afganisztáni háborúban vált világossá, még Brezsnyev utolsó éveiben, a globális stratégia képtelensége, kivitelezhetetlensége. Ott derült ki legnyilvánvalóbban, hogy terjeszkedésük nagyobb méretű, mint akció-rádiuszuk, valóságos befolyási lehetőségeik.

Az afganisztáni háború első kudarcai után egyre szaporodtak az arra utaló jelek, hogy a Szovjetunió teljesítményre való képtelensége mögött immár döntési képtelensége is van. A belső diszkrimináció, bomlás és dezorganizáltság egyre több zavart mutatott a hatalmi tényezőkben is, sőt a hadsereg működésében is. A dél-koreai utasszállító repülőgép lelövése világossá tette a hadsereg vezénylési zavarait, belső kommunikációs és információs csatornáinak rossz működését és a felelősségmegosztás hiányosságait.

Látnivaló volt az is, hogy a hadsereg dezorganizált állapotában még egy olyan feladaton is elbukik, mint amilyen az örményországi földrengés mentési munkálatainak megszervezése volt. Mi, megszállt területeken élő népek még ezt a képet kiegészíthettük volna azokkal a tapasztalatokkal, amelyeket a szovjet hadsereg itteni magatartásában észleltünk. Katonáik számára az itt-tartózkodást egyáltalán nem úgy ideologizálták meg, mint ahogyan azt a kirakatba szánt államközi kapcsolatokban: barátságként, szövetségesként, szuverén országok közösségeként ábrázolták. Magam is tapasztaltam, hogy belső katonai ünnepségeiken, amikor a szovjet hadsereg napján vagy hasonló alkalmakon jelen lehettem, a politikai tisztek beszédeiből úgy tűnt, hogy ittlétüket az ellenség földjén teljesített frontszolgálatnak tekintik. A katonákban 45 óta mindig is azt tudatosították, hogy nem különböző országokban vannak, hanem közigazgatásilag rendezett, megszállt területeken, ahol a béke a jelenlétükön múlik. Igazából persze, főleg a hosszabb ideje óta itt szolgálók tudták, hogy hol élnek, és a reguláris hadsereg szokásait egyre inkább a martalóc hadseregre jellemző szokások szorították ki. A lakossággal való bazári szintű kereskedelemtől a betörésekig terjedt ez a magatartás. Minden vonalon általános demoralizálódás volt tapasztalható. A csernobili katasztrófa sem csupán a műszaki állapotokról szóló tudósítás volt, sőt elsősorban nem az, hanem az organizáció, a kontroll és a felelősség hiányáról vallott. S végül Moszkvának vazallusokká süllyesztett szövetségeivel több baja volt, mint a menetközben befolyási övezetéből kikerült olyan semleges országokkal, mint Ausztria vagy Finnország. Oroszország és a világ népeinek kárára mégis negyven esztendő kellett hozzá, hogy az orosz-szovjet birodalom

képtelensége kiderüljön. Annyit mondtam Sztukalinnak, hogy ha a peresztrojkával előállott új helyzetben a Szovjetunió és Gorbacsov bölcsen akar cselekedni, akkor mindenekelőtt hozzányúl Jaltához, hiszen ha visszapillant erre a mögöttük álló négy évtizedre, akkor látnia kell, hogy a Krim-félszigeti hármas találkozón odaítélt Kelet-Közép-Európa a Szovjetunió számára nem birodalmi nyereség volt, hanem elviselhetetlen teher, amelytől meg kell szabadulnia, mint a süllyedő léghajóban a homokzsáktól. Ez a beszélgetés jutott eszembe a Fehér Házba való készülődés előestéjén, jól tudva, hogy az ottani megbeszélésen mindezek előadására nem lesz alkalom, de nem baj, ha az ember füle mögött ott vannak ezek a gondolatok, ott vannak ezek az információk.

A Magyarországért "lobbyzó" beszámolóm alatt is felvetődött bennem mindez, s míg beszéltem, egy különös várakozási hangulat lett rajtam úrrá, hátha az elnök fog mondani éppen ezekről a dolgokról valamit. Várakozásomban nem is csalódtam, mert amikor Bush átvette tőlem a szót, azzal kezdte, hogy lázasan készülnek Máltára a Gorbacsovval való találkozásra. Majd a következőket mondta: A washingtoni sajtó élesen bírál engem, mert feltételezi, hogy Máltán újabb Jaltát készítünk elő. Szeretném biztosítani Önt – folytatta –, hogy Máltán nem újabb Jalta készül, hanem az ellenkezője. Gorbacsov úrral közösen deklarálni fogjuk, hogy Közép-Európa önálló politikai mozgástérré vált.

Nem akartam hinni a fülemnek. Vártam valami fontosat, lényegeset az elnöktől, de ekkorát nem. Pestiesen szólva, akkor esett le a tantusz. Míg felocsúdtam néhány másodperc alatt, visszapörgettem agyamban az egész elmúlt évet. Hogy mit tehettünk volna egy évvel, vagy akár egy félévvel ezelőtt, ha ennek az információnak a birtokában lettünk volna. Aztán visszafordítottam a gondolatot: eljuthatott volna-e Gorbacsov és Bush Máltáig, ha mi nem tesszük azt, amit tettünk; ha Magyarország nem vállalja a kitörés és a kezdeményezés kockázatát; ha a német és az erdélyi menekültek nem a lábukkal szavaznak rendszerükről; ha Lipcsében, Drezdában, Prágában a tüntetők nem hívják fel a figyelmet a rendszer képtelenségére; ha Tőkés László Temesvárott nem száll szembe nyíltan a Ceausescu-féle rémuralommal; ha a lengyel Szolidaritás nem küzdi vissza ismét magát a legalitásba; ha a Baltikum, a Kaukázuson túl és Közép-Ázsia népei nem üzennek Moszkvának, hogy saját jövőjükről önálló független elképzeléseik vannak. Akárhogy volt is, hallhattam azt, amit hallani szerettem volna, s amikor hallottam, alig akartam hinni benne. De hogy Bush nem a levegőbe beszélt, arra eleven bizonyság mindaz, ami a máltai találkozó után történt: leomlott a berlini fal, a tömegek elsöpörték a 68 utáni szégyenletes prágai rezsimet, és a karácsony meghozta Románia forradalmát, a Ceausescu-rendszer bukását. S

mindez úgy zajlott le, hogy a Szovjetunió a kisujját sem mozdította, sőt bejelentette, hogy kivonja csapatait Kelet-Közép-Európából, fokozatosan Németországból is.

Valójában Bush elnök nagyhorderejű kijelentéséből értettem meg, hogy Málta a le nem zajlott harmadik világháború utáni rendezés konferenciája lesz. E történelmi jelentőségű mondat tette világossá számomra azt is, hogy a fehér-házi fogadtatásom miért volt olyan túlméretezett, vezérkari demonstráció. Megértettem az üzenetet is, s vállaltam az üzenetközvetítő, a hírvivő szerepét.

Az elnöktől való barátságos elköszönés után a Fehér Ház kertjébe összeseregletl újságíró csapatnak rögtönzött sajtótájékoztatót tartottam, majd visszatérve szállásunkra, további programjaim előkészítésén dolgoztam. Azt terveztük, hogy másnap New Yorkból megyünk tovább Helsinkibe, utazásunk újabb állomáshelyére. Nekem azonban volt még egy feladatom, amely miatt némi kitérőt kellett tennem. Detroitba repültem, találkozni a General Motors vezérkarával egy magyarországi Opel-gyár létesítésének céljából. Akkor már elkezdődtek a Győri Rába Motor- és Gépgyár, valamint a General Motors közötti tárgyalások, de a tárgyalópartnerek arra kértek, hogy találkozzam én is Detroiban a vállalat székhelyén azokkal a vezetőkkel, akiknek döntésén múlik a magyarországi gyár létrehozása. Feleségem a küldöttséggel átment New Yorkba, megbeszéltük, hogy az esti helsinki járatnál találkozunk. Addig én is lebonyolítom a rám váró ügyeket. A washingtoni repülőtéren várt rám Horváth Ede, a Győri Rába Művek Amerikában tartózkodó vezérigazgatója, s a vendéglátóink által rendelkezésre bocsátott magánrepülőgép. Elmentünk Detroitba, ahol éppen csak annyi időnk volt, hogy a vállalat vezetőivel találkozzunk, s megbeszéltük egy ilyen gyártelepítés magyarországi feltételeit. Smith úr, a General Motors igazgatótanácsának elnöke elmondta, számára különösen fontos, hogy a magyar kormány azon tagjától kaphat információkat, aki úgymond a legtöbbet tette az ország politikai változásaiért, demokratizálásáért, s ezzel a piacgazdaság politikai, társadalmi feltételeinek megteremtéséért. Szeretné tudni, hogy elég stabilnak és perspektivikusnak ítélem-e meg a helyzetet Magyarországon és Kelet-Európában ahhoz, hogy hozzálássanak egy termelő beruházás megteremtéséhez. Ha Ön igent mond – tette hozzá – annak súlya lesz döntésünk meghozatalában. Én ennyit mondtam: "Elnök úr, Magyarországot illetően a legbiztatóbb dolgokat mondhatom", majd felidéztem neki azokat a szavakat, amelyeket Bush elnök mondott Közép-Európáról, és hozzátettem: e szavak is bizakodásra adnak okot. Ám arra teljes garanciát senki nem adhat, hogy negyvenesztendei piaci szünet után Kelet-Közép-Európában és Kelet-Európában túl gyorsan,

mindenkit kielégítő piaci viszonyok jönnek létre. Egy üzletembernek, ha tervez, a kockázatot is meg kell terveznie. Ez alól a kockázat alól én nem adhatok felmentést Önöknek. – Az én felelősségem eddig terjedt. A döntés megszületett. A kevés külföldi beruházás egyike elkezdődött Magyarországon, azóta az első Opel Astra autó legördült a gyár futószalagjáról.

Az igazgatótanács tagjai még invitáltak bennünket, nézzük meg a gyárat, tekintsük meg a fejlesztési intézetet és autóik kiállítását. Sajnos, erre már nem maradt idő, sietnünk kellett New Yorkba, hogy elérjük a helsinki gépet.

Végülis előbb értünk a Kennedy repülőtérre, mint küldöttségünk New Yorkban tartózkodó tagjai, akik feleségemmel együtt belemerültek a manhattani látványosságokba. Kissé drukkoltam, hogy ebben a csúcsforgalomban időben érkeznek-e, de nem volt semmi baj. A Finair kényelmes gépével, rokonszenves utaskísérőivel felszálltunk, elhagytuk Amerikát, folytattuk utunkat Finnország felé.

Utazásunknak ezt az állomását finn barátaink erős biztatására vettük be. Egy olyan országba igyekeztünk, amelyben mindig jó magyarnak lenni. A nyelvrokonság mélyen élő tudata, a két népben egymás iránt élő mélységes rokonszenv és sorsközösség élménye teszi olyan vonzóvá egy magyar számára ezt a vizekben, erdőkben, szép tájakban gazdag, izgalmas országot. A Magyar-Finn Társaság elnöke vagyok, s ezért egyik meghívóm a Finn-Magyar Társaság volt, ezenkívül közeli barátom Illka Suominen, aki akkor ipari miniszter volt, jelenleg a Finn Parlament elnöke, egyszersmind elnöke a Finn Koalíciós Pártnak. Finnországi meghívásom magántermészetű volt, de tudtam, hogy rövid ottlétem alatt is fontos politikai találkozókra kerül majd sor. Így is történt. Fogadott Koivisto elnök, Holkeri miniszterelnök, megbeszéléseket folytattam a parlamenti bizottságokkal, pártokkal, társadalmi szervezetekkel, a kulturális és gazdasági élet képviselőivel. Illka Suominen barátom jóvoltából még egy karéliai vadászat is belefért a programba, aholis egy kapitális jávorszarvas bikával gyarapíthattam trófea-gyűjteményemet.

Miként korábban, úgy ez alkalommal sem volt öncélú a finnországi út. Most is az államférfiak, a találkozókon részt vevő emberek tették rám a legnagyobb hatást. Mindenütt kerestem egy jelenség okát: mélységesen érdekelt a kérdés, hogyan hajtotta végre Finnország a maga modernizációs terveit, s miként sikerült neki a felzárkózás Európához? Hiszen nagyon is elgondolkodtató az a mérleg, amelyet ezekről a felzárkózási törekvésekről készíthetünk. Európa nem osztja könnyen a pozíciókat. Az elemzések azt tanúsítják, hogy negyven esztendő alatt mindössze két országnak sikerült igazán az utolérési szándékát érvényesíteni, az egyik Ausztria, a másik Finnország. Kettőjük közül Ausztria lényegében ko-

rábban is fejlett ország volt, amelyet az 1955-ös államszerződéssel sikerült végleg kiragadni a szovjet birodalom és Jalta hálójából, s ezzel lényegében visszaterelni az európai színtérre. Finnország azonban 1918-ig az orosz birodalom része volt. Onnan sikerült hét és fél évtizeddel ezelőtt kiszakadni ennek a nagyhatalmi peremvidéken lévő országnak. Óriási küzdelmet kellett folytatnia saját elmaradottságával és a ránehezedő nagyhatalmi nyomással szemben. A csodával határos módon, az ismert történelmi körülmények és geopolitikai viszonyok ellenére ez mégis sikerült. Ez az, ami minket igazán érdekelhet. Hiszen Ausztria a maga öntörvényei szerint és a nagyhatalmak kegyei szerint alakíthatta sorsát, Finnországnak pedig olyan stratégiát kellett folytatnia, amelyben naponta a túlélésre taktikázik.

Némelyek, sokkal szerencsésebb sorsú nemzetek, megvetéssel beszéltek a finnlandizálásnak nevezett kötéltáncról. A magyarok azonban megemelték kalapjukat a finnek előtt, azt gondolván, bárcsak mi volnánk olyan bölcsek és ügyesek, mint a finnek, akik két világrendszer határán, egy fenyegető hatalommal ügyeskedve, annak gyengéit is kihasználva, magasfokú európai kultúrát, civilizációt és a svédekéhez közeli termelési teljesítményt, innovációt tudtak végrehajtani. Ott értettem meg, hogy a miénknél némileg mégiscsak előnyösebb geopolitikai helyzet előnyeit azzal a politikai kultúrával lehetett kihasználni, amelyet a finnek alakítottak ki, ahol a paraszti társadalomban a szolgalelkűség ismeretlen volt, de ahol a szegénység éveiben is jó volt az oktatás, ahol a munkakultúra kitermelte a politikai kultúrát is.

Valahányszor Finnországban jártam, számomra mindig imponáló volt az a tolerancia, amellyel a legkülönbözőbb világnézetű, pártállású emberek a kölcsönös tisztelet jegyében viszonyulnak egymáshoz: ahol én a magam kommunista múltjával egy konzervatív politikussal kerülhettem barátságba: ahol a konzervatívok és a szociáldemokraták közösen alakíthatnak kormányt; ahol az adott szónak becsülete van és felér egy írott szerződéssel.

Isten kegyelméből nem lettem köztársasági elnök

Finnországból november 9-én indultunk haza. Az otthoni információk egész hosszúra nyúlt utunkon eljutottak hozzánk, mégis úgy tértünk meg, mint akik ismeretlen helyre érkeznek. Ez bizonyos értelemben így

is volt. Távollétünk idején itthon az Országgyűlés november 26-ára kiírta a népszavazást, amelyet az SZDSZ és a FIDESZ kezdeményezett, és amelyhez támogatásul kétszázezer aláírást gyűjtöttek. Az egész akció célja az volt, hogy megakadályozzák megválasztásomat köztársasági elnökké. Egyszersmind, hogy az SZDSZ és a FIDESZ – a két liberális párt – a liberális szavazóbázisnál nagyobb társadalmi figyelemre, befolyásra tegyen szert a parlamenti választások előtt. Senkiben nem volt kétség aziránt, hogy ha a nép választhatna közvetlenül köztársasági elnököt, akkor engem választanak. Ezt kellett megakadályozni egy olyan ravasz választási trükkel, amelyhez hasonló félrevezetésre a politikatörténetben nincsen példa. Mint már korábban volt róla szó, a politikai egyeztető tárgyalások nyomán végrehajtott alkotmánymódosítás záradékába bekerült, hogy amennyiben a köztársasági elnök választására a szabad parlamenti választások előtt kerül sor, akkor az elnökválasztást általános, közvetlen, titkos szavazással kell lebonyolítani, vagyis közvetlenül a nép válassza meg a köztársasági elnököt. Az egyezményt alá nem író, de annak hasznát élvező pártok, az SZDSZ és a FIDESZ ezt a záradékot akarták hatálytalanítani. A csel abban állt, hogy négy kérdésre kértek döntést egyetlen szavazólapon a választópolgároktól. Ez a négy kérdés a következőképpen hangzott: 1.) Csak az országgyűlési választások után kerüljön-e sor a köztársasági elnök megválasztására? 2.) Kivonuljanak-e a pártszervezetek a munkahelyekről? 3.) Elszámoljon-e az MSZMP a tulajdonában vagy kezelésében lévő vagyonról? 4.) Feloszlassák-e a Munkásőrséget?

Látnivaló, amit akkor még a tájékozatlan választópolgár nem láthatott, hogy az első kérdés nincs korrekten feltéve, hiszen legtöbb szavazó nem tudhatta, ha arra a kérdésre igennel válaszol, akkor tulajdonképpen azt mondja ki, hogy nem ő akarja a köztársasági elnököt megválasztani, hanem a parlamentre bízza azt. A további három kérdés pedig okavesztett volt, hiszen a politikai egyeztető tárgyalások után, függetlenül attól, hogy kik írták alá, és kik nem írták alá a tárgyalási megállapodást, a Magyar Országgyűlés – nem kis mértékben az én küzdelmeim és rábeszélésem eredményeként és függetlenül az MSZMP utolsó, az MSZP alakuló kongresszusától – már elfogadta azokat a törvényeket, amelyek kötelezik az MSZMP-t vagyonával való elszámolásra, a pártot a munkahelyről való kivonulásra, és kimondták a Munkásőrség feloszlatását. A három okavesztett kérdés felvételére azért volt szükségük a népszavazás kezdeményezőinek, hogy ezekkel a választópolgárokat az érvényes mennyiségű részvételre késztessék a népszavazáson, s az első csavarosan feltett kérdésben elérjék azt, amit elérni szándékoztak. A Neue Züricher Zeitung, amely nem gyanúsítható sem kommunista barátsággal, sem az-

zal, hogy nem ismeri a népszavazások közjogi problémáit, november 4-i számában azt írta, hogy ez a kérdéshalmaz olyan közjogi képtelenség, amelyre nincs az a svájci hatóság, amely népszavazást rendelne el.

Az utolsó kádárista parlament, amelynek önbizalmát én is igyekeztem megtörni, nehogy komoly ellenállást tudjon tanúsítani a politikai megállapodások érvényesítésében, ekkor már gyáva volt ahhoz is, hogy egy ilyen közjogi abszurdumra nemet mondjon, s így írták ki november 26-ára a népszavazást, amelyen a választásra jogosultak ötvenhét százaléka vett részt és szoros eredménnyel – egy ezrelékes többséggel! – úgy határozott, hogy ne a nép válasszon köztársasági elnököt. Amikor a nép számára világossá vált, hogy miről is szavaztatták, elkezdődött a még csírájában lévő magyar demokrácia első kiábrándulási szakasza is, amelynek következtében a március 25-ére kiírt többpártrendszerű országgyűlési szabad választásokon, ezen a negyven esztendő után bekövetkező nagy történelmi alkalmon a választópolgároknak mindössze hatvanhét százaléka érezte úgy, hogy felelősséget kell vállalnia a döntésekért. Majd az októberi helyhatósági választásokon ez az arány tovább csökkent, nem érte el a negyven százalékot.

A lehangoló tapasztalatok ellenére mégis érdemes volt az egészet végigcsinálni, mert ami a legfontosabb, megtörtént: Magyarországon elsőként, békés úton lezajlott a rendszerváltás, és a legmesszebbre tudtunk előrehaladni a politikai stabilitás feltételeit képező intézmények megteremtésében, az alkotmányos jogállam garanciáinak megadásában. A rám mért csapások után a magam ügyét azzal zártam le, hogy vereséget szenvedtem egy nagyjelentőségű vállalkozásban, de meg nem buktam. Az én szememben az a bukott ember, aki magát alacsonyítja le, csak hogy valamilyen pozíciót elérjen. Így aztán, ha megrendültén is, de álltam a sarat. A népszavazás utáni napon, immár a rám nézve kedvezőtlen eredmény ismeretében, megtartottam az előre meghirdetett nemzetközi sajtókonferenciámat, ahol bevezetésül csak annyit mondtam, "megtanultam, hogy a hála nem politikai kategória, és tökfej az a politikus, aki hálára építi politikai jövőjét". Valaki erre közbeszólt, hogy igen, de azért tisztesség is van a világon. Erre csak annyit válaszoltam: "igaza van, de ezt nem nekem kell mondanom". Mindenki értette miről beszélünk.

A népszavazás, valamint a velem kapcsolatos korábbi s későbbi események mindmáig elegendő témát adnak a nemzetközi és a hazai sajtónak. Manapság, ha megkérdezik tőlem mit éreztem, amikor megtudtam, hogy nem lehetek köztársasági elnök, azt válaszoltam: "olyan volt, mintha gyomorszájon rúgtak volna". Farizeus, képmutató lennék, ha ezt tagadnám. Akkor így éreztem. Ma azonban azt mondom: valaha azt tartották, hogy az uralkodók Isten kegyelméből uralkodnak, én Isten kegyelméből nem lettem köztársasági elnök. Sikeres politikusnak tartom magam, ezért a sajnálkozó együttérzést elhárítom. Nem vagyok sem mártír, sem tragikus figura, hajótörött vagyok. A demokrácia építéséhez szükséges szállítmány rám bízott részét elvittem a kikötőbe, célba juttattam. A hazafelé tartó utamon lékelték meg a hajómat. Néhány szál kósza deszkába kapaszkodva értem partot; de partot értem s én, a tapasztalt hajóács és hajós, barátaimmal együtt ácsolhatunk még egy újabb bárkát, s találunk rá rakományt is, amelyet ismét révbe viszünk. A vereség bármilyen keserves volt is, nekem nem okozott tragikus életérzést, s nem csapott át önsajnálatba. Egyszerűen lezártam életem egyik szakaszát, s úgy határoztam, hogy folytatom az utat új határok felé.

Az első biztató jelek már 1989 év végén megjelentek. Ráadásul olyan irányból, ahonnan nem is számítottam rájuk. Az Antenne 2-től, a francia televíziótól megkerestek, hogy lenne-e kedvem az "Igazság órája" című népszerű és egész Európában ismert műsorukban egyenes adásban fellépni december elején. Megkérdeztem, nincsenek-e eltévedve. Ha nem tudnák, a népszavazáson elszenvedett vereség azt jelenti, hogy nem vagyok többé köztársasági elnökjelölt. Azt mondták, pontosan tudnak mindent, az nem érdekli őket, ők nem a köztársasági elnökjelöltet, hanem Pozsgay Imrét hívták meg adásukba. Ez elég volt ahhoz, hogy igent mondjak. A műsort december 5-én estére tűzték ki. Előtte napon érkeztem a francia fővárosba. Párizs most is jól fogadott. Az ismerős helyek, városrészek jó kedvre derítettek, s így már a politikai találkozók sem fárasztottak, ellenkezőleg, őszinte érdeklődéssel, nagy kíváncsisággal töltöttek el. Mitterrand elnök, akivel már korábban volt alkalmam Budapesten találkozni, s akivel később ismételt budapesti látogatása alkalmából 1990 elején találkoztam, ez időben nem volt otthon, Brüsszelben tárgyalt és kabinetfőnökétől várt egy bátorító, üdvözlő üzenet. Kiadós beszélgetést folytathattam azonban Rocard miniszterelnökkel; Laurent Fabius, a nemzetgyűlés elnöke ebédet adott tiszteletemre, amelyen részt vett Pierre Jox belügyminiszter, ott voltak a nemzetgyűlés bizottságainak vezetői, üzletemberek, kulturális személyiségek. A Szocialista Párt székházában találkoztam a vezetőség több tagjával. Aznap még fogadott Jaques Chirac, Párizs polgármestere. Meglátogattam Giscard d'Esteaing volt köztársasági elnököt és Raymond Bahr volt miniszterelnököt. Nem tétlenkedtem addig sem, amíg eljött az ideje a televízióadásnak.

Előre tájékoztattak, hogy mintegy száz főnyi közönség lesz a stúdióban, a műsor egyenes adásban megy, ahol is három ismert francia újságíró, riporter és egy orosz újságíró – aki az akkor radikálisnak számító Moszkovszkie Novosztyinál dolgozott, és ez alkalomra jött át Párizsba – lesznek a kérdező partnereim. A közönség kérdéseit pedig egy külső

adásban dolgozó riporter fogja a stúdióba bekapcsolni. Két kitűnő tolmácsom volt ez alkalomra, így e tekintetben teljes biztonságban érezhettem magam. A stúdió zsúfolásig megtelt az érdeklődő közönséggel, sokan be sem fértek. Örömmel fedeztem fel nagyon sok hazai és külföldi ismerőst, jóbarátot. Biztató mosolyukkal könnyítették meg az adásig hátralévő perceket. Meglepetéssel fedeztem fel a közönség soraiban Lalumier asszonyt, az Európa Tanács főtitkárát. Tudtam, hogy az adást egész Európában és Észak-Afrikában foghatják, mintegy ötszázmillió nézőre terjedt ki a hatóköre. Feleségem Svájcban volt Molnár Jánoséknál, zürichi barátainknál, nézte végig az adást, de tudtam, hogy Magyarországon is rengetegen figyelnek majd. A hazai hírközlőszervek előre tájékoztatták a magyar közönséget erről a műsorról.

A kérdező újságírók korrektek és jóindulatúak voltak, de hát mégis csak az volt a dolguk, hogy engem kiforgassanak és szavamon fogjanak ott, ahol esetleg hamiskodást vagy homályt fedeznek fel a szavaimban. A kérdések nagy tájékozottságról tanúskodtak, lényegre törő módon fogalmazták meg azokat. Többnyire tárgyszerű válaszokat adtam. Kellett azonban néhány érdekes, izgalmas kérdést is feltenni. Akkor még könnyen boldogultam, amikor azt kérdezték, mi lesz a budapesti Lenin körút neve? Mire azt válaszoltam, hogy ebben dönteni Budapest polgárainak a dolga, biztosan meg fogják találni a megfelelő nevet. De egy pillanatra meghűlt bennem a vér, amikor utána azt kérdezték, neveznék-e el utcát Budapesten Clemenceauról. Tudtam, hogy a franciák nagy és győztes államférfiként tartják számon Clemenceaut, a Tigrist. Viszont azt is jól tudtam, hogy hazámban milyen gyűlölettel gondolnak arra az emberre, akinek a legnagyobb szerepe volt a Magyarországot oly igazságtalanul sújtó trianoni békeszerződés előkészítésében és kikényszerítésében. Azt gondoltam, abban a szemvillanásnyi időben, hogy semmilyen körülmények között nem hazudhatok, még ha elveszítem a francia közönség jóindulatát, akkor sem, s jól megrágva a szót adtam meg a választ: "Tudom, hogy a franciák mennyire tisztelik Clemenceaut, de nekünk erre semmi okunk, ezért én soha nem neveznék el róla utcát Budapesten". Emlékszem, milyen feszült figyelem támadt akkor is, amikor felolvasták Georges Marchais-nak, a Francia Kommunista Párt főtitkárának egyik nyilatkozatát, amelyben azt állította, hogy a szocializmus hetvenesztendős mérlege inkább pozitív, mint negatív. Mi a véleményem erről, osztom-e ezt a nézetet, vallattak az újságírók. Röviden válaszoltam: szerintem Marchais téved, a szocializmus hetven esztendejének mérlege inkább negatív, mint pozitív.

Az adás végén nézettségi és népszerűségi adatokat közöltek a televízionézőkkel. Ez volt abban az évekkel korábban kezdődő sorozatban a 67. adás. Nézettségében a velem készült műsor lett a legelső, a rokonszenvpontok, népszerűségi mutatók tekintetében pedig a második helyet értem el. Schmidt kancellár előzött meg. Úgy szolgálhattam hazámat, és mutathattam be Magyarország eredményeit, hogy a dicsőségből egy kis rész nekem is jutott. Ez volt az én karácsonyi ajándékom, s lényegében új életem kezdete. Bibliai hasonlattal élve, úgy éreztem, hogy Párizsban átjutottam a tű fokán.

Epilógus

Az 1989-es esztendő tele volt kezdeményezésekkel, meglepetésekkel. Tervezett és nem tervezett váratlan fordulatokkal. Egyet azonban nem tudott elhozni: a nép jókedvre derülését. A példátlan eredmény ismeretében is úgy hiszem, hogy az a legelkeserítőbb az 1989-es esztendőben, hogy a politikai átalakulás, a kétségtelenül létrejött, joggal történelminek nevezhető fordulat a létbizonytalanság kellős közepén érte a magyar társadalmat, családokat, az állampolgárokat, és így igazán örülni nem volt kedvük azon, hogy szabad a gondolat, szabad a szó, és szabad a társulás, az egyesülés az emberek között. Ellenkezőleg, még ez a szabadság is éppen ezek miatt a bizonytalanságok, kilátástalanságok miatt szorongásos érzést keltett az emberekben. Hiszen a nyilvánosság kitágulása nem nyilvánosságként, nem szabadságként, hanem lármás politizálásként jelent meg előttük. Azok, akiknek majd veszteni valójuk lesz, már pontosan tudták, mit fognak veszteni. Akik számára a jövő ígért valamit, azok viszont nem látták világosan, hogy mi is lesz itt, ami igazán megtörténik a közeljövőben. A rossz közérzet mellett, a feszültségekkel teli légkörben az emberek úgy érezték, a politikai szabadság inkább csak arra jó, hogy a társadalmi elégedetlenségnek nyílt kifejezést adjon. Arra még nem, hogy a társadalomnak bizonyságot adjon, képes-e önmagát kormányozni, és képes-e civilizált módon együttélni, európai kulturális színvonalon politizálni. Hosszú távlatra, mondhatnám világtörténeti perspektívára tekintve azt lehetett mondani, hogy az optimizmusnak megvan az alapja, de maga a fordulat még nem hozta el a megelégedettséget és nem hozhatta el a valódi felszabadultság érzését. A nép nem felszabadulásként, hanem polgárháborús élményként élte meg azt, amit pedig valójában a szabadság elhozott számára. Mégis, aggódva bár, de bizakodva néztünk az 1990-es esztendőre és a további évekre, remélve változásokat, de azt is, hogy a szabadság teremt itt majd igazi rendet.

Úgy érzem, könyvemet folytatnom kell. Nem hallgathatok arról, hogy a múlt rendszer ügyei miként alakultak az újban. A rendszerváltás megtörtént, de a népet most sem lehetett leváltani. Ez bizony számos bonyodalommal járt. Sok kiábrándult népbaráttal találkozunk, akik mélységesen megvetik azt a népet, amelyet megváltani akartak. Elnézem, mennyivel könnyebb azoknak, akik eleve megvetették a népet, és csak uralkodni akartak rajta.

Nem szólhatok a 90-es évekről anélkül, hogy ne nyúlnék vissza a korábbi történetekhez. Mondanom kell egyet-mást a sajtóval való ellentmondásos kapcsolataimról éppúgy, mint a különböző eszmeáramlatokhoz és pártokhoz, személyekhez való viszonyomról. Magyarázatra szoruló tények, ismeretlen összefüggések feltárásával vagyok adós. Gondolom, nem lehet érdektelen a "Duna-gate"-vel kapcsolatos ismereteim elmondása éppúgy, mint más hasonló ügyeké.

Az olvasónak átadott beszámolóm, tudósításom kétségtelenül hiteles, de fölöttébb hézagos. Úgy hiszem, hogy ez ma így van rendjén. Korainak érzem még a mögöttünk hagyott korszak, s a velem történtek részletes értékelését, messze menő kommentálását. Amit igazán fájlalok, az az, hogy a közlés sürgető körülményei miatt méltánytalanul keveset írtam olyan dolgokról, amikről szívem szerint igazán sokat írtam volna. Könyvemben csak itt-ott bukkan fel az a családi háttér, amelynek biztonsága, áldozatvállalása és bátorító támogatása nélkül százszor nehezebb lett volna minden dolgom. Feleségem szeretete, intelligenciája, hajthatatlan jelleme és igazságérzete segített abban, hogy arányvesztés és szereptévesztés nélkül gyalogoljak át sikereken és kudarcokon. Az ő magatartása volt a mérték gyermekeim számára is, akik tőle tanulták meg, hogy szeretet és követelmény együttjárhatnak, anélkül, hogy egymást kioltanák. Ezért érvényesült és nem ment veszendőbe tehetségük. Így lett András fiamból nemzetközileg is elismert mikroelektronikai kutatómérnök egy világhírű amerikai nagyvállalatnál, Csilla lányomból megbecsült orvos a szakmájában. S ami a legfontosabb: miattuk soha nem kellett éreznem a nemzedéki ellentétek terhét. Személyiségüket nem dacból építették fel, hanem vállalásból, teljesítményekből, így maradt abban hely az apjuk iránti szeretetnek, tiszteletnek. Ezért bízom annyira cseperedő négy unokám emberségében, jövőjében is.

Testvéreim és családjaik életemben játszott szerepéről is sok mondanivalóm lenne. Nagyszerű adománya a sorsnak, hogy tiszta, becsületes utat jártak be. Ilyet egyengettek gyermekeiknek is. Aligha kell elmondanom, hogy micsoda érték és szerencse ez a mai, minden embert és tisztességét próbára tévő világban. A velük való kapcsolatom a testvéri együttlét melegén túl, a társadalmi tapasztalás sajátos lehetőségét adta. Béla öcsém, aki korai nyugdíjazásáig a székesfehérvári Ikarusz-ban dolgozott karosszérialakatosként, munkacsoportvezetőként, mintája a példás szorgalmú, tisztességes munkásnak. Benne ismertem fel igazán osztályának önérzetét, a valódi teljesítmény elismerését, a léhaság, naplopás könyörtelen elutasítását, megvetését. Terka húgom tanár Zámolyon. Agrármérnök férjével együtt élték az első generációs falusi értelmiség küzdelmes életét. Egész eddigi életükben tanultak, tanítottak. Sorsukat maguk teremtették, maguk irányították, ezért arra soha

nem panaszkodtak, másokat nem írígyeltek. Küzdelmes napjaikban sem hagyta el őket a derű, a mások gyarlósága iránti szelíd megértés.

A családtagoknak kijáró szeretettel kellene szólnom Fehér Vilmosnéról, Margitkáról, aki közel két évtizede munkatársam, s akinek tudása, tapasztalata nemcsak a körülöttem lévő adminisztráció biztonságát teremtette meg, hanem hivatalaim emberi légköréhez is hozzájárult.

Egy korunkról és kortársainkról szóló részletesebb könyvben több helyük lesz a jóbarátoknak, s a barátságok alakváltozásainak; a nagyszerű munkatársaknak, pályatársaknak, akiknek támogatása nélkül reménytelen lett volna minden vállalkozás, a látszólag magányos kezdeményezés is. Gondolom, nem lenne érdektelen az sem, ha beszélhetnék arról az életmódról, azokról a kapcsolatokról, titkokról, privilégiumokról és kedvtelésekről, amelyek között éltem, s amelyek egy időre elhomályosíthatják az ember látását, de utána már becsületbeli kérdés a tisztánlátás.

A tisztánlátás igénye és a kötelesség parancsa azonban azt diktálja, hogy hosszabb időre megszakítsam az emlékezés fonalát. Amit eddig leírtam, tanulsággal szolgál az újabb közéleti feladatokhoz. Azért nem vetettem ügyet sérelmeimre, elárultatásaimra, mert ezeknek nem sok köze van a jövendő dolgához. Cselekedetekről szóltam az akkor megélt érzülettel, látásmóddal, hogy mindig tudni lehessen, mikor tévedtem, mikor tettem jól, amit kellett, amit lehetett.

Most, nemzeti demokrata politikusként, közéleti emberként, polgártársaim igényének, támogatásának arányában, a jövő kimunkálásában szeretnék részt kérni, tudván, hogy a jövendőt olyan mértékben látjuk előre, amilyen mértékben részt veszünk annak előkészítésében.

Mellékletek

Feljegyzés*

Aczél György elvtársnak
(Tézisek)

Korábban felvetett vitakérdéseinkhez kapcsolódva szeretnék néhány konkrét problémát megfogalmazni és megoldásukra javaslatot tenni:

— Gazdasági életünk súlyos depresszióban van és nehéz válságkorszak felé tart. Veszélybe került a XII. kongresszuson kitűzött két alapvető cél elérése: a gazdasági egyensúly megteremtése és az életszínvonal megvédése.

— Egyre élesebbek lesznek a viták a helyzet megítéléséről. A helyzet megítéléséről szóló vitákban fel szokták vetni a felelősség kérdését is. Ha ez nem őszintén és a valóságnak megfelelően történik, akkor kiéleződik a viszony a felső vezetők között. Kormányzati válság keletkezik. Ezt az állapotot mindenképpen meg kell előzni, mert kormányzati válság idején a hatalmon lévők nem a helyzet megmentésén, hanem saját hatalmuk — amit azonosítanak a rendszerrel — megmentésén szokták buzgólkodni. Ennek következménye pedig nem lehet más mint súlyos, általános politikai válság, hiszen addigra meglesznek hozzá a kiváltó okok a tömegekben:

— az életszínvonal csökkenése, az életkörülmények, szolgáltatások romlása, a fiatalság érvényesülési lehetőségeinek szűkülése stb. Vagyis minden a klasszikus úton-módon, a jól ismert tapasztalat szerint zajlik le: uralomra jutnak a spontán folyamatok, amelyekben az irányítást a szocializmus-ellenes erők veszik át.

— Gazdasági válság, romló életkörülmények idején a kormányzati, politikai válságot csak önmagán is úrrá lenni tudó, kivezető utat és új eszméket, célokat felmutató vezetéssel lehet elkerülni. A szükséges és helyes döntések meghozatalának utolsó órájában vagyunk, hiszen gyorsan romlik a közhangulat, észrevehetően

*A Központi Bizottság 1981. december 3-i ülésére készülve íródott a feljegyzés Aczél György számára

csökken az önmérséklet az emberekben. A közgondolkodás végzetes, földcsuszamlás-szerű, visszafordíthatatlan megváltozását csak új politikai kezdeményezésekkel lehet megelőzni. Ilyen kezdeményezéshez ismét a valóságos helyzet nyílt feltárásához kell visszatérni.

— Addig is, amíg a hiteles, igaz helyzetelemzésre és értékelésre megfelelő gazdasági döntések és politikai kezdeményezések születnek, néhány alapigazságot időszerű lenne felidézni és érvényesíteni. Ilyeneket:

— Sérelmek osztogatása helyett a jogos sérelmek orvoslására kellene törekedni. Számításba véve azt is, hogy a sérelmek orvoslása is konfliktusokkal, újabb sérelmek keletkezésével jár. Ilyenkor a mérce az igazságosság és a nagyobb politikai haszon. A társadalmi méretű sérelmek közül kiemelkedő jelentőségű az értelmiség, különösen a pedagógusok és a pályakezdő fiatal értelmiség tudásához, társadalmi szerepéhez és funkciójához méltatlan helyzete.

— Az ellenség termelése helyett szövetségesek szerzése. Ennek egyik előfeltétele a káderpolitikai kontraszelekció fokozatos megszüntetése. Rossz minőségű konformisták helyett megtanulni minőségi vitapartnerekkel együtt dolgozni. Ez annyit jelent, hogy merjek kommunisták között is mg a nem kommunista irányzatok között is az értékesebb mellé állni. pl. egy Nagy Péterrel és Vadász Ilonával szemben Székely Gábort támogatni. Avagy a megítélés kritériumaiban következetesnek lenni. Ha Csoóri Sándort elütöm a Kossuth Díjtól mert aláírt, akkor ne kapjon Szocialista Magyarországért kitüntetést Karinthy Ferenc, aki szervezője volt az egyik aláírási akciónak. A példák tetszés szerinti irányban szaporíthatók.

— Még mindig a szövetségesekkel való politizáláshoz tartozik: a jórészt urbánus körökben és lukácsi tanokon (Hegelt is megtagadták tanítványai!) felnőtt magyar ellenzékiek baráti jobbot nyújtottak a népieknek. Be fogják bizonyítani, amit a kommunistáknak nem sikerült, hogy a népi és urbánus áramlatoknak, irányzatnak megvan a történelmi és társadalmi oka, de a köztük lévő ellentétnek nincs alapja. Nem lehetett volna-e ebben az ügyben előbb átvenni a kezdeményezést? De ha már így történt, nem kellene-e ezzel a ténnyel megfelelően politizálni?

— Ha már azt az elvet, hogy pártfunkció kivételével pártonkívüliek is betölthetnek minden funkciót nem vesszük komolyan, legalább a kommunistákra érvényesítsük. Pl. a kitűnő képességű, jó vezetőnek bizonyult proletár, kommunista Bíró Zoltán nem kaphat Magyarországon vezető funkciót. Avagy talán úgy fordul meg az elv, hogy jobb egy mameluk pártonkívüli mint egy elvhű kommunista a nehéz emberek közül, akit bizonyos körök befeketítettek?

— A közérzetet javító intézkedések egész sorát kellene meghozni a magyar szellemi életben. Az eszmei deffenzívák következménye, hogy hovatovább már csak tilalomfákkal tudunk irányítani, ezért nemcsak hogy nem követnek bennünket az alkotóműhelyek, a sajtó, rádió, televízió stb., hanem gyakran dacolnak velünk vagy éppen ellenünk dolgoznak. Jól körvonalazott konkrét és követhető szabályok és irányítási eszközök, s meggyőződéssel vállalható módszerek híján önkényeskedés, kapkodás és következetlenség jellemzi a gyakorlatot. Szabályok és törvények kidolgozását viszont senki nem meri kezdeményezni, mert mindenki attól fél, hogy a mindenkori pillanatnyi politikai érdekekre hivatkozva maguk a szabályok megalkotói fogják a szabályt, mint kényelmetlent félre söpörni.

Miközben magunk deffenzívában vagyunk és orientációs zavarokkal küszködünk, ellenfeleink felsorakoznak és kibontakoznak velünk szemben. De nem ott, ahol várjuk. Egyre inkább meggyőződésem, hogy 1972-ben 73-ban nem azokra csaptunk le, akikre kellett volna. Újra olvasva Fehér, Heller, Márkus munkáit, látnivaló, hogy ágyúval lőttünk verébre. Egy bázis nélküli, elméletileg könnyen leküzdhető csoportot adminisztratív eszközökkel kezdtünk el korlátozni. Ismétaz elmélettel való félelem, a kisebbrendűségi érzés bizonyult erősebbnek.

Demonstrálni és szankcionálni akartunk ott, ahol célszerűbb lett volna a csendes, de nagy elmélyülést igénylő vita. Pozitivista, elméletellenes „barátaink" tapsoltak nekünk és örültünk, mert azt hittük, hogy szövetségeseink ebben. Holott nekik jól jön minden, ami az elméleti munka ellen hat. Így csökken a konkurrencia. Értékes emberek váltak ellenfeleinkké, akik, ha van türelmünk és elméletileg győzzük le őket, akkor szövetségeseink, később esetleg újra elvtársaink lehettek volna. Túl hamar megijedtünk saját szektásaink riogatásaitól és kedvükért, jóindulatuk elnyeréséért gyorsan elcsaptuk a lukácsista társaságot nehogy kompromittáljanak bennünket. Nem állítom, hogy nem voltak súlyos tévedéseik. Igenis voltak. Mégpedig az alapvető kérdésekben. De a tévedésekkel együtt nem kellett volna kihajítani őket is.

— 1973-as módszertani tévedéseink következményeit a szövetségi politika viseli. Azóta folyamatosan szaporodik a tőlünk eltávolodók száma, s ugyanakkor nem növekszik a hozzánk közeledőké. Alapvető módszertani hibánk az elméletellenesség, ami hovatovább helyrehozhatatlan politikai károkkal járhat. Hiszen így nem ismerhetjük fel a valódi ellenfelet.

A mai ellenfél ugyanis nem az Írószövetségben, a Nemzeti Színház vagy a kaposvári színház színpadán és nem is a bölcsészeti karokon van, hanem a Közgazdasági Egyetemen, a Műszaki Egyetemen, minisztériális hivatalokban, műszaki körökben. A többi ehhez képest csak komédia.

Chesterton mondta:

„Úgy gondoljuk, hogy a tábornok számára, aki éppen csatába bocsátkozna az ellenséggel, fontos, hogy ismerje az ellenség létszámát — de még fontosabb ismernie filozófiáját.

Más:

— Régi, rossz szociáldemokrata örökség a kommunista mozgalomban a nemzeti problematika iránti érzéketlenség. Ez igazi antileninista „balos" vonás. A nemzeti érzület pedig ha akarjuk, ha nem létezik is kifejeződésre törekszik. Ha mi nem veszünk róla tudomást, akkor mások számára lesz bázis és erőforrás. Ez a jelenlegi helyzetben nagyon is meggondolandó! (Előbb már említettem, hogy mások csinálják meg a népiek és urbánusok kibékítését.)

Végül is mindenki felül tud majd emelkedni ezenaz ellentéten csak a kommunisták nem. (Ez persze részben érthető, mert a kommunisták közötti hatalmi posztokról van szó, míg az ellenzék oldalán nincsenek ilyenek, tehát nincs, ami megoszthatná őket. Ők a tagadásban egységesek.)

Számunkra a legfőbb tanulság, hogy a nemzeti és a haladó társadalmi gondolat egybeötvözése nem történhet meg addig, amíg a két oldal képviselői csupán a másik erejére, tömegeire tartanak igényt a maguk céljainak eléréséhez, s el nem fogadják a másik ésszerű vagy jogos céljait, életképes eszméit és értékes hagyományait valamint le nem számolnak *saját* félelmeikkel, rossz beidegzettségükkel s az ezeket megtestesítő, az ellenkező szélsőséget tápláló elemekkel: az egyik oldalon a maradi és antidemokratikus magatartással, a másikon pedig a magyarság politikai fejlődőképessége iránti bizalmatlansággal.

Ha mindezt alaposan végiggondoljuk és köntörfalazás nélkül megvitatjuk várható újabb szövetségesek jelentkezése.

Innen-onnan

(Fésületlen gondolatok, ahogy jöttek)

Az új minisztérium megállta a helyét és kezdi kibontakoztatni képességeit. Az intrika és a lealacsonyító áskálódás azonban nem akar szűnni. A múltbeli súlyos örökség, a partneri kapcsolatok szövevénye miatti bosszúvágyból eredő problémákat felnagyítják, ha kell, rágalmakkal feldúsítják és terjesztik. *A türelmetlenség rossz tanácsadó!* Hiányzik belőle a normális arányérzék, a mérlegelés képessége, jelentéktelen ügyekben nyargal, miközben egy ország oktatási rendszerének, felsőoktatásának, közművelődésének ügyéről, sorsáról van szó. Elfelejtik, hogy itt egy olyan területen kell dolgozni, ahol 6-8 évvel ezelőtt elmulasztották megszámolni, hány gyerek jár majd iskolába a nyolcvanas években; ahol 100 millió forintot úgy költöttek el oktatásügyi kutatásokra, hogy abból az oktatásnak talán, ha filléres haszna lesz, ahol az ország összes ismert problémái a közgondolkodáson keresztül „Begyűrűznek" stb...stb...

A pedagógusok és a pedagógusképzés helyzetéről nem is szólva!

— Tagadhatatlan, hogy a minisztériumi munka hatékonysága még nem kielégítő. Nem is lesz, ha a vezetést 1-2 miniszterhelyettesi poszton és a főosztályvezetői gárdában nem tudjuk megerősíteni. (Közoktatás és művészeti terület!) El kellene végre döntenünk, hogy az ügy a fontos avagy egy-két elvtársunk holléte, avagy némely cinikusok szerint a befolyási övezetek, érdekszférák érinthetetlensége.

Paradoxon, de feloldható:

Ha a területet konszolidálni akarjuk, meg kell bolygatni egy kicsit.

— Az akaratunktól és szándékunktól függetlenül létező irányzatok nyilvánosságát szabályozni kellene. Ehhez
- — pontosan és világosan meghatározni a sajtóirányítás felelőseit és az irányítás módszereit;
- — a könyvkiadásnál ugyanezt;
- — meg kell alkotni a sajtótörvényt vagy tvr-t.

— Különböző kezdeményezésekre van szükség:
- — könyvkiadók, új színházi társulatok, új filmvállalkozások és forgalmazási újítások kellenek;
- — új lapok indítása régiek rovására;
- — az iskolai felügyelet rendszerének korszerűsítése a pedagógusok javára, helyzetük megszilárdítására;

— a tárca költségvetésének és bérrendszerének korszerűsítése az adott pénzügyi keretben;
— a régóta esedékes kádercserék lebonyolítása.
— A Minisztérium tekintélyének, önállóságának, felelősségének megerősítése alapvető feltétel a helyzet megjavításához. Ennek vannak belső és külső előfeltételei.
— Belső: a vezetés színvonalának, egységének, együttműködésének erősítése, a szervezet stabilizálása, bürokratikus vonásainak csökkentése.
— Külső: a pártirányítás *elvi* színvonalának emelése, bizalom, támogatás, türelem, a hatáskörök és jogszabályok tiszteletben tartása, a minisztérium pozícióinak erősítése a gazdasági szervekben is.

***

Az elmondottak nyers, helyenként jobban, másutt kevésbé kifejtett tézisek, gondolatok. Nagy bizalommal, nyíltsággal, a becsületes együttműködés szándékával vetettem fel néhány különböző fajsúlyú problémát kizárólag személyes beszélgetés, ha lehet, megegyezés céljára.

Budapest, 1981. október 18.

Pozsgay Imre

Beszéd az MSZMP KB 1981. december 31-i ülésén

Szokásomtól eltérően mondanivalómat leírtam és felolvasva fogom előadni. Gyanítom ugyanis, hogy amiről beszélek és amit mondok a legkülönbözőbb ítéleteket vonja maga után, s esetleg már itt most is, de később is viták forrása lehet. Nem szeretném, ha szavaim félremagyarázásra adnának alkalmat, bár tudom, hogy a félremagyarázás *szándéka* ellen hiábavaló védekezni.

Az 1982 évi népgazdasági terv céljainak vizsgálata során egy ágazat felelős vezetőjeként kellett szembenéznem azokkal a problémákkal, amelyek illetékességi területem helyzetét meghatározzák. E vizsgálat eredményeként olyan összefüggések felismerésére jutottam, amelyek

feltárása, úgy hiszem, az ország jövőjéért felelős kommunisták vezető politikai testülete elé tartozik.

Szavaimat tehát ne csak egy ágazat visszaszorulása, hátrányos helyzete miatt tiltakozó szakminiszter hangoskodásának tekintsék — ha csak erről lenne szó, akkor joggal mondhatnák, hogy mindezt miért nem a különböző kormányszervekben és a kormány ülésén tettem meg —, hanem úgy, mint egyúttal politikánk alapkérdéseihez való hozzászólást, amelyre nincs alkalmasabb és illetékesebb fórum a Központi Bizottságnál. Mára ugyanis társadalmi és gazdasági fejlődésünk kritikus ponthoz érkezett, napjaink döntései generációk sorsát határozzák meg. Éppen ezért az 1982-es tervhez és a VI. ötéves tervhez való viszonyunk nem tervezéstechnikai és módszertani kérdés, hanem elsőrendű politikai kérdés.

Milyen problémák vizsgálatáról jutottam el a mélyebben rejlő ellentmondásokig? Mi, a művelődési ágazat vezetői tapasztaltuk, hogy a legszebb meggyőző szó és a szembetűnő tények együttes hatása is kevés volt ahhoz, hogy ennek a területnek a valódi szükségleteit időben, a bajok bekövetkezése előtt elismerjék és kielégítsék. S az így volt mindig kivétel nélkül, akár jól ment a népgazdaságnak, akár nem. A varázsige évtizedeken át az volt, hogy amennyiben a népgazdaság teherbíró képessége engedi, úgy megoldjuk ezt vagy azt a művelődési feladatot. S így aztán — miközben erre az ágazatra újabb meg újabb társadalompolitikai feladatok megoldása hárult — az anyagi, működési feltételek alakulása a maradványszemléleten alapult. Ezért fordulhatott elő, hogy harminchat évvel a felszabadulás után, miközben a társadalom forradalmi módon átalakult, politikai rendszere megváltozott, gazdasági fejlettségi szintje megemelkedett, az általános iskolai tanulók több mint negyed része váltakozó tanítási rendben (két műszak) tanul; hogy több ezerre tehető a nem iskolai célra készült, az egészségügyi és oktatási követelmények nem megfelelő szükségtantermek száma; hogy az eredeti és csak a legégetőbb szükségleteket tartalmazó, 1978-ban előzetes tervként elfogadott 43 milliárd 350 millió forintról máig 31 milliárd 757 millió forintra hátráltunk vissza.

Természetesen a művelődésügyet ért sorozatos korlátozó intézkedések idején is tisztában voltam azzl, hogy milyen nehéz összhangba hozni az egyre csökkenő pénzforrások mellett az ágazat teljesítőképességét az elé tűzött politikai és gazdasági célokkal. Nem feledtük, hogy a XII. kongresszus gazdaságpolitikai irányvonalunk meghatározásakor egyebek között az életkörülmények fokozatos javításának követelményét is

megfogalmazta: Erre éppen az életszínvonal várható stagnálásának ellensúlyaként került sor.

E társadalompolitikai követelmény az ágazat területén a közművelődési párthatározat és törvény céljainak teljesítését jelentette volna. Ennél sokkal lényegesebb, ami az oktatási rendszerben történik. Oktatási intézményeinkre hárult a demográfiai hullám levezetésének kényszere. Emiatt jelenleg az általános iskolákra, de az életciklusnak megfelelően később a középiskolára nehezedik nagy nyomás. Eközben eleget kell tennünk az innovációt támogató szakemberképzés és értelmiségképzés feladatainak, hiszen mindannyiunk számára közismert, hogy a gazdasági fejlődésünk jövőbeni alakulása mennyire függ a szakmastruktúra fejlesztésétől.

Míg tehát az egyik oldalon az intézményeinkre háruló igények, feladatok egyre szaporodtak, addig a másik oldalon az e feladatok megoldásához szükséges pénzeszközeink a nyitott tervezés jegyében egyre csökkentek. Mert hiszen az említett adatokból látnivaló, hogy a terv nyitottsága számunkra egyet jelent a szakadatlan hátrálással.

Ismert volt számomra az az összefüggés is, hogy egész oktatási és kultúrális ágazatunk helyzete, mint ahogy a lakossági infrastruktúra egésze, eddigi fejlődésünk során a termelőágazatokkal szemben kedvezőtlenül alakult. Ennek következményeként — mint azt a nemzetközi összehasonlítások bemutatják — ezen ágazatok fejlődése termelési szintünkhöz képest viszonylag elmaradt. Közgazdasági szakelemzések azt az összefüggést is feltárták, hogy gazdasági fejlődésünk a jövőben megvalósíthatatlan az infrastruktúrális ágazatok fokozott fejlesztése nélkül, mivel az e területen kialakuló szűk keresztmetszetek egyre inkább akadályozzák egy magasabb színvonalú termelési struktúra kialakítását. Éppen ezen ágazatok fejlesztése és *nem leépítése* szolgálná az 1982-es népgazdasági terv egyik fő céljának elérését: a hatékony és versenyképes export megteremtését. Így, a művelődés helyzetét felgombolyítva jutottam el az 1982-es népgazdasági terv egyik lényeges ellentmondásához. Miközben a terv egyik fő célja a közgazdasági egyensúly javítása és megszilárdítása, a belső felhasználás terén a terv éppen olyan ágazatokat „farag le", amelyeknek rendkívül *alacsony* az importigénye. Igaz, — hangozhatna a válasz — hogy ezek az ágazatok exportot sem nagyon eredményeznek. Közvetlenül valóban nem. De az előbb bemutatott összefüggés alapján már a következő tervciklusban is döntő módon hozzájárulnak exportképességünk alakulásához.

1979 és 1981 között is világosak voltak ezek az összefüggések. Ebben az időben a művelődésügyet ért keretcsökkentésekkel szemben azért

nem emeltem szót, mert elfogadtam és helyesnek tartottam azt az akkor erőteljesen hangsúlyozott elképzelést, hogy egy 2-3 éves periódusban mindent alá kell rendelnünk népgazdaságunk külső és belső egyensúlya megteremtésének. Fizetési mérlegünk 1977-78-ra már olyan fenyegető mértékben romlott, hogy az 1978. december 8-i KB határozatban gazdaságpolitikánk kulcskérdésének a népgazdaság külső egyensúlyi helyzetének javítását jelölték meg. A külgazdasági egyensúly helyreállításához szükség volt a belső felhasználás visszafogására, e folyamat nem kerülhette el a művelődési ágazatot sem. Ennek akkori munkaterületemen is tudatában voltam.

E restrikciós, megszorító periódus célja azonban a külgazdasági egyensúly javításával párhuzamosan az volt, hogy megteremtsük a feltételeit az úgynevezett intenzív növekedési pályára való átállásnak, vagyis megszüntessük gazdaságunkban azokat a tendenciákat, amelyek korábban az egyre halmozódó eladósodás irányába hatottak. A restrikciós periódussal szembeni *kettős követelmény* mögött az a felismerés húzódott meg, hogy egyre inkább fenyegeti életszínvonalpolitikánkat, ha gazdasági növekedésünket külső erőforrások fokozódó igénybevételével hajtjuk végre.

Az 1978-as KB határozattal felismertük, hogy 25 éve tartó sikereink, vívmányaink egyik tartóoszlopát, életszínvonalpolitikánkat, s vele életszínvonalunkat csak akkor tudjuk megőrizni, ha a további fokozódó eladósodás felé utat törő tendenciákat megszüntetjük. E gazdasági konszolidációs periódusról akkor, 1-2 év elteltével még nem vonhatunk mérleget. Napjainkban azonban már nemcsak megtehetjük, hanem *szükséges* is megtennünk: az 1982-es terv már a növekedés élénkítésével számol, így tudnunk kell, hogy az élénkülés milyen — már ma meglévő — tendenciákra fog ráépülni. Választ kell kapnunk arra, vajon e megszorító szakasz alatt sikerült-e megváltoztatnunk az egyensúlyi zavarokat okozó gazdasági mozgások irányát. *Ha ugyanis a növekedés-visszafogás révén nem szüntettük meg problémáink okát, hanem csak e problémák nagyságrendjét változtattuk meg, akkor a növekedés élénkülése csak azzal járhat, hogy problémáink újra megnőnek az előbbi nagyságúra, ha nem nagyobbra!*

Az elmúlt három év tapasztalatai ugyanis azt bizonyítják, hogy az éves tervek 1979 óta nem teljesülnek, és a tervben kitűzött feladatok megvalósítását egyre inkább a gazdasági egységek *beruházásainak túlteljesítése akadályozza.* A vállalatoknál felhalmozódó többletvásárlóerő különösen szembetűnő az *idei évben,* amelyen a gazdasági egységek a szigorodó feltételek, valamint ennek részeként az elmúlt évben beveze-

tett versenyárrendszer ellenére a központi előírásoknál több beruházásba kezdtek.

Ismeretes, hogy a hetvenes években a vállalati beruházási túlfutások miatt életszínvonalpolitikánk következetes folytatása azért nem borította fel a gazdaság első egyensúlyát, mert a terven felüli beruházásokat külső erőforrások igénybevételével „meghiteleztük". E folyamat eredményeként gyorsult fel eladósodásunk, amit jól érzékeltet adósságterheink összes nem-rubel exporthoz mért aránya.

Adósságterheink az összes nem-rubel export %-ában

	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980
%	8	15	21	—	—	42	42	40

Míg összes nem-rubel exportunknak 1973-ban csak 8%-át 1978-ban már 42%-át fordítottuk adósságszolgálatunk visszafizetésére. Az 1978. decemberi KB határozat nyomán az 1979-80-ban hozott intézkedések külgazdasági egyensúlyunk javulását hozták. Politikánk azonban csak akkor alapul előrelátáson, ha az eredményt az eredmény „árával" is szembesítjük. Csak így láthatjuk meg azokat a mélyebb tendenciákat, amelyek a ma méhében már a jövőnket formálják. Az 1979-81-ig tartó fejlődést tehát csak akkor értékelhetjük reálisan, ha a külső egyensúly javulása mellett a belső egyensúly romlását is mérlegre tesszük, és e két szempont együttese alapján vonunk egyenleget. E közben azoknak az eszközöknek a *hatásosságát* is szükséges megvizsgálnunk, amelyekkel a gazdaságirányítás a kiáramló vásárlóerőnek, különösen a vállalatok fejlesztési forrásainak a szabályozását kívánja mederben tartani. Ha ilyen szempontok alapján vizsgáljuk a helyzetet, akkor már nem olyan pozitív a kép.

1980-ban a nemzeti jövedelem közel 1%-kal, az ipari termelés (2%-kal) csökkent, a gazdasági egységek ennek ellenére növelni tudták beruházási célú pénzeszközeiket. 1980-ban a fejlesztési alapképzés 6,5 milliárd forinttal haladta meg az 1979. évit. Így 1980-ban bár népgazdasági szinten a tiszta jövedelem termelése csökkent, a gazdasági egységek ennek ellenére fel tudták halmozni azt a pénzalapot, amellyel mint többletvásárlóerővel már 1981-ben, de valószínűleg 1982-ben is jelentkezhetnek a beruházási javak piacán. Ezzel a folyamattal párhuzamosan

importigényeik is megemelkedtek, és e növekvő igényekkel nyomást gyakorolnak külkereskedelmi mérlegünk alakulására. A vállalatok beruházási pénzeszközeinek 1980-81 közötti alakulása azt bizonyítja, hogy *az állam hiába szigorította meg a támogatások rendszerét, a vállalatok ennek ellenére beruházási szándékaik kielégítésére pénzkészletet tudtak felhalmozni:* ha kellett, az előírások felrúgásával, azaz a tartalékalapjaik felhasználásával, a számítottnál nagyobb amortizációval. E folyamatot felerősítette a termelői árszintnek a tervezettel lényegesen meghaladó emelkedése. *Ez pedig a szabályozók alkalmazásának eredményességét teszi egyáltalán kétségessé.* A szabályozók napjainkig tartó állandó módosításai után aggályaim vannak, hogy adókulcsok emelésével, hitelpolitikával stb. képesek vagyunk-e egyáltalán a beruházási vásárlóerőt szabályozni a gazdasági egységekben. E kezdődő vállalati beruházási ciklust a határozat-tervezet is megemlíti: „Az év során kialakultak a beruházási fellendülés jelei. A szabályozórendszer mértékeinek ezzel is összefüggő, évközben végrehajtott jelentős kihatású módosítása a következő évekre várhatóan ellensúlyozza ezt a veszélyt, de az idei *túlteljesítést már nem lehetett elkerülni."* (3. old.)

A vállalatok a határozattervezet szerint „meghatározott fejlesztéseknek az állami körbe történő átcsoportosulása ellenére a tervben számítottnál 7-8 milliárd forinttal több beruházást valósítanak meg." (7. old.)

E vállalati beruházási túlteljesítéshez még hozzájárul, hogy mintegy 1,5-2 milliárd forintos mértékben egyes fejlesztéseket a vállalati kategória helyett az egyéb állami beruházások között „bújtattak el". (Vö. 7. old.) Így 1981-ben a határozattervezet szerint is már több mint 10 milliárd forint a vállalatok többletberuházása.

A határozattervezet alapján nincs képünk arról, hogy e beruházási túlteljesítés hozzávetőlegesen hány új beruházás *megkezdését* jelenti, amelyekhez az idei állami beruházási indítások is hozzáadódnak. A most elkezdett beruházások ugyanis többéves elkötelezettséget jelentenek. Az 1968 utáni évekből pedig már történelmi tapasztalataink vannak arról, hogy miképpen *kényszeríti* ki 1-2 év múlva még akár egy kisebb beruházási volumennövekedés is a hirtelen elfutást, az import gyors megugrását, különösen ha a beruházási túlteljesítés sok beruházási kezdéssel párosul.

Amennyiben pedig az elkövetkező évben nem tudjuk a beruházásokat a tervnek megfelelő szinten tartani, akkor adósságterheink mai szintje mellett a beruházási túlfutás rövid időn belül visszapattan a belső fogyasztásra, az életszínvonal alakulására. Hiszen tudjuk, hogy a külföldi hitelfelvételeink lényeges mértékben már nem fokozhatók.

Éppen ezért, ha a szabályozók a jövő évben nem biztosítják a vállalati beruházások tervnek megfelelő szintentartását, rövid távon, adminisztratív korlátozások alkalmazásával kell számolnunk, ami a vállalati beruházások kezdésének központi jóváhagyását jelentené. Ezek természetesen nem oldják meg gazdaságunk belső problémáit, de egy-két éves időszakra mérséklik a gazdaság belső feszültségeit és ez alatt az idő alatt lehetőségünk nyílik arra, hogy hosszú távú gazdaságpolitikánkat, a továbbfejlődéshez szükséges reformokat megfelelő politikai stabilitás mellett dolgozzuk ki. Ezt a hosszútávú tervezés jelenlegi előkészítő szakasza is megköveteli. Ha a hosszútávú tervciklus első évei a gazdasági és politikai stabilitás újbóli helyreállításával, illetőleg megteremtésével telnek el, akkor a tervben megcélzott távlati elképzeléseink megvalósítása lehetetlenné válhat. Ez pedig a párt programnyilatkozatának érvényesülését is veszélyezteti. *Hosszútávú szocialista gazdaságpolitikánk feltétele a munkáshatalmon alapuló demokratikus társadalomfejlődés. Ez az, amiből nem engedhetünk.*

Ha az általam felvázolt tendenciák bontakoznának ki, akkor érvényesítenünk kell azt a gondolatot, amit Lenin a politikának a gazdasággal szembeni elsődlegességéről mondott. Lenin e megállapítását ugyanis nem úgy kell értenünk, hogy a politika figyelmen kívül hagyhatja a gazdaság objektív törvényszerűségeit. Lenin azt fejezte ki, hogy amennyiben a politikai stabilitás forog veszélyben, amely egész gazdasági fejlődésünk alapfeltétele, akkor rövid távon a politikai stabilitás megőrzésének kell gazdasági céljainkat is alárendelni. Politikai stabilitásunk egyik leglényegesebb, legfontosabb talpköve az elért életszínvonal megőrzése és az életkörülmények javítása. Ezért rövid távon az életszínvonal jelenlegi szintjének megőrzésére kell minden erőnket összpontosítani. Ez ugyan az 1982. évi népgazdasági tervben is elismert cél, de az előterjesztett 1982 évi terv, valamint gazdaságunk 1979-81 közötti fejlődése alapján aggályaim vannak, hogy az tervkoncepció szerint megvalósítható. *A vállalati beruházási élénkülés okaival és következményeivel véleményem szeirnt e koncepció nem eléggé néz szembe.*

Amennyiben a terv további külföldi hitelfelvételekkel számol, ez az ellentmondás látszólag megoldódik. Más külföldi példák azonban azt bizonyítják, hogy sem a nemzetközi pénzügyi szervekbe való belépés, sem a hitelek diverszifikált felvétele nem óvja meg a szocialista gazdaságot a belső egyensúly felborulásától, ha a beruházási túlteljesítés problémáját nem tudják megoldani.

A magyar társadalom gazdasági és politikai stabilitás nem egyszerűen

hazai probléma, hanem olyan kérdés, amely a jól ismert kelet-európai helyzetben a szocializmus egész világrendszerét érinti. A magyar társadalmi és gazdasági fejlődés ugyanis a nyugati politikai közvéleményben az eddig szocialista fejlődés egyik nagy jelentőségű eredményeként jelenik meg. Természetesen tudjuk, hogy ezt a követelményt nem egyszer tudatos manipulációval alakítják ki, és Magyarország túlzottan pozitív értékelésével, intrikus célzattal a szocialista országok közötti ellentétek megteremtését, illetőleg fokozását kívánják elérni. Ez a kapitalista taktika azonban az utóbbi időben egy másik koncepcióval is társul. Ennek az új koncepciónak a célja megingatni a gazdasági és politikai stabilitást azokban az országokban, *amelyek külgazdaságilag a leginkább érzékenyek*, és az átlagosnál érzékenyebbek a világpiaci hatásokra. Jól példázzák ezt azok a gazdasági fejlemények, amelyek Lengyelországban, Jugoszláviában és Romániában mentek, illetőleg mennek végbe. Számolnunk kell azzal is, hogy e politika éppen az eddig többnyire pozitívnek beállított magyar szocialista társadalommal szemben jelenik meg, mégpedig azért, mert azt akarják bizonyítani, hogy egy sikeres 25 éves fejlődés sem teremti meg a társadalom széles rétegeiben a szocializmus elfogadását, a rendszerrel való azonosulást. E politika újabban azért is irányulhat ellenünk, mert a belső problémákkal küszködő szomszédos szocialista országok példaként a magyar társadalomra mutatnak. Szemükben Magyarország a szocializmus sikerét jelenti.

Külgazdasági kapcsolataink a következő években azért tűnnek ingatagnak, mert ma még nagyon nehéz előre látni, hogyan alakul az Egyesült Államok és Nyugat-Európa viszonya. Miközben a nem-rubel relációjú exportunk lényeges növekedését irányozzuk elő, nem számolunk eléggé azzal, hogy az amerikai nyomás hatására a Nyugat-Európai országokban milyen politikai-kormányzati változások mehetnek végbe.

Míg a politikai kapcsolatok terén e folyamatok még kevéssé érvényesültek, addig gazdasági téren e szorítás már érzékelhető. Mint ismeretes, az ottavai találkozó után a COCOM-listát kiővítették.

Természetesen nemcsak politikai, hanem gazdasági tényezők is akadályozzák az exportorientációs politika kibontakozását. Sőt, ma még inkább ez utóbbiak szerepe tűnik jelentősebbnek. Egy általános, és most már a legstabilabbnak ítélt tőkés gazdaságokat is elért recesszió ideje alatt a piaci értékesítés lehetőségei megnehezülnek, és ezeket a tőkés kormányok burkolt protekcionista intézkedései még tovább szorítják. A felszólalásom kezdetén vázolt belső problémákon túl többek között ez magyarázhatja azt a tény, hogy pl. 1980-ban dollár-relációjú exportunk a tervezett kb. 10%-os növekedés helyett csak kb. 2%-kal emelkedett,

1981-ben pedig a tervezett 7,5% helyett a határozattervezet szerint csak 3-4%-os növekedésre számíthatunk. E folyamatok pedig kétségessé teszik annak realitását, hogy 1982-ben a nem-rubel kivitelünk 5-65-kal emelkedjen.

Az 1982. évi gazdasági terv export és import előirányzatának megalapozottsága azért is kétséges, mert eddig az export növeléséhez az exportnövekménynél mindig nagyobb importnövekvményt vettünk igénybe. A megszorító szakasznak éppen ezt a folyamatot kellett volna megfordítania. Ha e konszolidációs szakasz idején a belső felhasználás és a termelés közötti rést nem sikerült érdemlegesen csökkenteni — ezt egyébként a tervkoncepciónak az 1981. évi fejlődést bemutató része is megállapítja — akkor minek alapján feltételezi a tervkoncepció az export-import arányok ilyen kedvező alakulását? Ha a hatékonyság *lényeges* javulásával számol, akkor be kellene mutatni, hogy milyen módon kívánja a hatékonyság gyors javulásának feltételeit megteremteni. Gyakran érvelünk úgy, hogy csak azt fogyaszthatjuk el, amit megtermelünk. Csakhogy gazdasági nehézségeink éppen abból erednek, hogy a vállalati többletberuházások miatt a termelés „fogyaszt" többet, mint amennyit megtermel: hatékonyságunk javításának követelése e probléma megoldása nélkül nem több ráolvasásnál. A termelőszféra e belső problémáját pedig nem oldhatjuk meg a lakossági fogyasztás rovására.

Kedves Elvtársak!

A művelődésügy perspektívája függött attól, hogy a restrikciós szakasz alatt sikerül-e megoldani a vállalati többletberuházások problémáját. ha ugyanis a gazdasági egységek az állandó túlkereslet miatt a növekményeket korlátlanul felszívhatják és a vállalati beruházási vásárlóerő mederben tartására a szabályozók alkalmatlannak bizonyulnak, akkor az oktatás és a kultúra szükséglet szerinti fejlődéséhez nélkülözhetetlen eszközök gazdasági feltételeit nem sikerül megteremtenünk.

Az 1982-es tervkoncepció azzal, hogy a kultúrális ágazat fejlesztési forrásait jelentősen szűkítette, közvetetten elismerte, hogy a restrikciós periódus kettős feladatát nem teljesítette: a népgazdaság külső egyensúlyát úgy javította, hgoy a külső problémákat áttolta a belső egyensúly területére. Így, amíg a 70-es évek elejétől a belső problémákat a külkereskedelmi mérlegre hárítottuk, 1979 után a külkereskedelmi mérleg problémáit visszatolták a belső gazdasági folyamatokra. Amennyiben pedig az 1982-es tervkoncepciónak nem csupán pozitívnak beállított mutatóit vesszük figyelembe, hanem a valóságos folyamatokat elemezzük, akkor ez a tervkoncepció nem tudja megállítani a belső egyensúly további megbomlásának irányzatát. A gazdaság belső egyensúlyának megbomlásához az első lépés a kollektív fogyasztás további visszaszorítása. Egy-két év múlva pedig, vagyis a ma még csak elkezdődő beruházási ciklus csúcspontján — ha a vállalati többletberuházások problémáját nem sikerül megoldanunk — a termelési felhalmozási expanzió utat tör a fogyasztás egésze felé. E szakaszban már a személyi fogyasztást, az életszínvonalat fogja felemészteni.

Kedves Elvtársak!

E kérdések tanulmányozása közben jutottam el annak felismerésére, hogy az egyensúlyi zavarok vagy a szabályozók hatástalansága mögött nem szűklátókörűség vagy rosszakarat működik, hanem olyan objektív törvényszerűség, amelyet figyelembe kell venni és alkalmazni kell a gazdasági folyamatok irányításában. A vállalatok tehát nem bűnös magatartást tanusítanak a népgazdasági érdekekkel szemben, hanem érdekeltségük miatt kérlelhetetlen kényszer hatására cselekszenek. Ennek ellensúlyozására nem elegendőek az *autimatizmusok*, a szabályozók. A felhajtó kényszerrel szemben nagyobb visszaszorító kényszert kell szembe állítani. Ezt *ma* csak a politika tudja megtenni. Időszerűvé vált a politika elsődlegességére apellálni. Meg kell védeni a politikai stabilitás érdekében az életszínvonalat és életkörülméyeket. Ehhez különös figyelmet kell fordítani az agrártermelés és élelmiszertermelés biztonságára és fejlesztésére, a fogyasztási javak világában a kereslet és kínálat egyensúlyának megőrzésére. *Midannyiunk közös felelőssége újra gondolni és erősíteni a pártszervezetek és a szakszervezetek szerepét a munkások mindennapi érdekeinek képviseletében, védelmében, a munkások demokratikus intézményeinek tartalmasabbá tételében.* Ne feledjük — sajnos van már rá példa — hogy mások is szemet vethetnek ennek az érdeknek a képviseletére.

Úgy vélem, hogy e javaslatok alapján biztonságos körülményeket teremthetünk ahhoz, hogy most már bőséges tapasztalat alapján, újra gondoljuk a szocialista áru-, pénz- és piaci viszonyokat, a vállalati önállóság és a vállalkozói magatartás gazdasági és ideológiai kérdéseit a marxi termelési mód-fogalom alapján. Ezen az alapon lehetne lendületet adni a társadalmi-gazdasági reformnak abban a lenini értelemben, hogy a szocialista forradalom győzelme után a forradalmi reform formáját ölti.

Ha szabad személyes megjegyzést is tenni, akkor hadd mondjam el, hogy nem kis vívódás után és saját illúzióimnak is búcsút mondva jutot-

tam arra az elhatározásra, hogy elmondjam véleményemet a napirenden lévő ügyekről.

Huszonöt éves sikeres politikánk folytathatóságához fűződő hitem mondatta el velem azokat a gondolatokat és kétségeket, amelyekre az 1982. évi népgazdasági terv elemzésekor jutottam. Mivel generációk sorsát formáló kérdésekben kell állást foglalnunk, ezért annak eldöntése, hogy aggályaim mennyire megalapozottak, elmélyült vizsgálatot igényel. Erre tekintettel, kérem a Központi Bizottságot, hogy az 1982. évi népgazdasági terv felülvizsgálatát határozza el.

1983. június 30

Dr. Pozsgay Imre úrnak, a Hazafias Népfront főtitkárának,*

Kedves Imre!

Az itteni magyar főkonzol útján megkértek, hogy az idén ne menjek haza, mert a Duray Miklós: Kutyaszorító című könyve kiadásával megsértettem Magyarország külügyi és szövetségi érdekeit.

Azt korábban sem vártam, hogy nyilvánosan megdicsérjenek a könyvért, de erre — mégha néhány mondatot illett volna is megfésültetnem benne — a legrosszabb álmaimban sem gondoltam. Ui. a fésülés nem változtatott volna a lényegen: a valóságos magyar nemzetiségi sérelmek kijajgatásán. Nem én teremtettem azt a helyzetet, amelyben magyarok milliói bajlódnak s nem is kívántam ezt a bábáskodást, amint nyilván Csoóri Sándor sem kívánta, de foglalkozásunkból eredően ki sem térhettünk előle: „Így hozták a körülmények".

Mindezt csak azért írom Neked, mert a fentiek legkeservesebb következményeként nem lehetek ott augusztusban Szárszón, s Te vagy ennek az ünnepségnek és konferenciának a hivatalos gazdája.

A Szárszó-kiadvány új változatáról már írtam a szerkesztő Sípos Attilának. Kértem néhány javítást, de a sok bele nem illő politikai anyag közlése és az én írásom lényeges megcsonkítása miatt kivétettem a nevem a szerkesztő bizottság névsorából. Akkor még megvolt az a reménnyem, hogy Szárszón legalább szóban elmondhatom a lényeget, hiszen bárki kétségbe vonhatja mostani illetékességemet, de azt, hogy 1943-ban mi, mit, miért és miképp cselekedtünk, mégis én tudom a legjobban. S mindezt otthon szerettem volna elmondani, úgy, ahogy illő és szükséges. Nem lehet vitás, hogy a kinti nyilvánosságot már régóta megkaptam volna rá. Sajnálom és arra kell gondolnom, hogy milyen jól jött a Duray-könyv a Szárszót félremagyarázni kívánó történészeknek és emlékíróknak.

Nem kívánok ennek az ügynek a mindenképp szükségesnél nagyobb nyilvánosságot adni, s ezért szeretném, ha Te tájékoztatnád erről Fekete Gyulát, mint a társ-rendező Írószövetség képviselőjét, mert azt sem vállalhatom, hogy valamilyen ál-ürügyet adjak vagy adjanak távolmaradásom okául.

Tisztelettel üdvözöl:

Püski Sándor

*Püski Sándor levele a szárszói tanácskozás 40. évfordulóján elmaradt részvételéről

Pozsgay Imre beszédvázlata az MSZMP KB 1987. július 2-i ülésére

A beszámolóról

— a helyzetelemzés jó
— a kitűzött célokkal egyetértek
— hatalmazzuk fel a kormányt, hogy meggyőző, racionális tervet készítsen az Országgyűlés számára az *adótörvény* előkészítésére;
— ugyanezt a *nyugdíjra*
— az adót és nyugdíjat ne vegyük be a kibontakozási programba!
— cél és eszköz összekeverése;
— a reform lejáratása;
— a pártegység túlterhelése
— a társadalmi bázis szűkítése

Gazdasági helyzet

Helyzetünk nem különleges, még legalább száz ország küszködik hasonló bajokkal, mint mi.

— a problémák egy része nem a társadalmi berendezkedés, hanem a megkésettség, vagy elmaradottság talaján keletkezett.De!

— Nem minden tőkés ország tartozik ebbe a kategóriába, ám *kivétel nélkül minden szocialista ország ide tartozik!* (NDK?!)

Közös vonása azonban az említett országcsoport gazdaságának, hogy túltengő, bürokratikus állam próbálja a késést, lemaradást behozó modernizciós programot a társadalompolitikával összeegyeztetni

— piachelyettesítő szerep;

— újra elosztó szerep;

— plusz a szocializmusban még: a formáció összekeverése a termelési móddal

— az élő és holtmunka egyesítésének zavarai:

— *tulajdonosnélküli* termelőberendezések (állami tulajdon által emelt magántulajdon

— gazdátlanság, bérmunkástudat, cselédmentalitás

Mindezek mögött a viszonyok mögött egy túlottan központosított, bürokratikus állam, amelynek szinte rögeszméje az állandó szabályozás. Ez az állam a javak újraelosztását előbbre valónak tartja a javak termelésénél

— szociális ígéret és szociális értékek;

— „többet osztunk el, mint amennyit megtermelünk"

— ideológia, politika

— *a piac* mint világnézeti kérdés.

— a vállalkozás illegalitásba szorítása;

— a kezdeményezés mint privilégium és lokális jog.

Félő, hogy az új adók bevezetése és a nyugdíjrendszer átalakítása ismét az elosztási viszonyokban erősíti meg az állam szerepét, holott:

— tulajdonos is kerestetik és nemcsak adóalany (!)

— önigazgató községi tulajdon, nem alapvetően elosztási, hanem vagyon és növekedésérdekeltséggel

Ez a társadalomszervező középpont és ennek szárnyain helyezkedik el az állami és a magántulajdon (*Formáció:* átmeneti és a tőke kora!)

— terv és piac az árutermelés gazdasági törvényeire alapozva úgy hogy az ne falhassa fel a szocialista vívmányokat.

Mindezekről már régóta beszélünk, de a közgondolkodásnak újabb lendületet adtak azok a kezdeményezések, amelyek az SZKP-ból és a SZU-ból indultak el.

Miért nincs előrehaladás a kellő mértékben?

Marx: „Az eszme megszégyenül, ha elszakad az érdektől".

— Elvont szocializmuskép

— Azt kezelő, óvó hatalom

— Abszolutisztikus — párt és állam összefonódására alapozott — hatalomgyakorlás a hegemónia helyett

— Teljesen a hierarchiába betagolt társadalom, fentről lefelé haladó egzisztenciális függés, amely az alkalmazkodó képességet jutalmazza; a kezdeményezést, a szokványostól mindig eltérő alkotó gondolkodást bünteti.

— A haladáshoz nélkülözhetetlen társadalomkritika és a mindig kisebbségből induló új gondolat védelmét intézményesíteni

Szűnjön meg: az ostobaság az elvi szilárdság álcáját ölti

Kontraszelekció

Társadalmi-politikai reformra van szükség

— A szovjet példa jelentősége

— A közvélemény nyomásként érvényesül majd rajtunk

— A gazdasági problémák kulcsa nem a gazdaságban van. Aki ezt nem érti, soha nem jut el a gazdasági fellendüléshez.

— Politikai reform nélkül a gazdasági reform visszafordítható

— a kettő kölcsönhatása

— Kételyek a demokráciával és a nyilvánossággal szemben

A nép nem tévedhetetlen!

— Döntés és felelősség viszonya

— A demokratikus érték — emberszámba venni

De kié a felelősség?

— Párt és állam viszonya

Pártdemokrácia és párttagság

— párt és társadalom

— állam és állampolgár

— Érdek — érdekképviselet — konfliktus és konfliktuskezelés

— Hegemon helyzetben lévő párt, mint vezető erő és döntőbíró a pártélet demokratizmusával

Pluralizmus a párt szintje alatt: a társadalmi szervezetek önállósága és garantált érdekképviselet

Demokratikus ügy-döntés (törvényhozás, önkormányzat, választás, társadalmi vita, nyilvánosság, a hatalom társadalmi ellenőrzése)

Önkényuralom idején gyenge államigazgatás-önkényes befolyásolás

— Erős kezű végrehajtó hatalom, teljes és eseti beavatkozásokat kizáró jogosítvánnyal, felelősséggel és a kormányválság intézményesítésével

Energiatakarékosság: döntés végrehajtás

Jó határozat, amelyiket végrehajtanak —
Törvénytisztelő és önnön szabályait betartó kormány állampolgárt nevel; ellenkező esetben: alattvaló, követelődző, sértett gyerek, indulatkitörés, magáncsőcselék!

Szövetségi politika, közmegegyezés

— Változó korok, változó magatartások
— Szöv. pol. = érdekközösség
— Közmegegyezés = alkotmányos alap
— Szükségletek kielégítése koronként = mindenkinek valamilyen mértékben emelkedés
— Ma: hiány
Egyenlősítő elosztás ellenére rossz vért szülő polarizálódás
— tárgyakban,
— mobilitásban,
— bizalomban,
— kezdeményezésben,
— szellemi munka megbecsülésében
— Mi az, amiben mindenki részesülhet?
— Demokrácia, nyilvánosság, nagyobb szabadság
— *Az engedmények* politikája éppúgy szétfeszíti a rendszert, mint a türelmetlenség
— Míg időben vagyunk, magunk adhatunk formát a társadalmi aktivitásnak és magunk vonhatjuk meg a kört, de szélesebbre mint most van! — amelyben a politikai mozgás lezajlik
— Ha az indulatok mozgatta, spontán tartományba megy át, akkor már a szélsőség lesz az iránymutató.
Harminc év értékeit veszítjük el, ha a három évtizedet nem merjük vállalni
— Amit vállalni kell az a fő irány, melyben reform vonal volt és csak az lehet a jövőben is
— Olyan program kell, amely újjáépíti a bizalom és közmegegyezés épületét.
— Az a politikai erő lesz a nyertes, amely ezt meg tudja tenni.
Ez az MSZMP feladata
— Nemzeti önérzet mellett
nagyobb nemzeti önismeret

A közmegegyezés hajszálerei*

Pozsgay Imre az állampolgári öntevékenységről, egyesületekről — a lakitelki találkozóról

Korszakos változásokat él át a nyolcvanas évek Magyarországa, igaz, Európa és a világ is. Immáron közhelynek tetsző felsorolásba kezdhetnénk, mi minden bolygatta fel, rázta meg a közelmúltat, s írja önkényesen, olykor akaratunk ellenére is a jelenkori történelmet: egyetlen dolog látszik fixnek ebben a zaklatott világban: az ember maga. Sokak szerint ebben rejlenek a mi nagy tartalékaink is: az egyéni, kisközösségi ambíciók, érdekek felismerésében, a teljesítményelv széles, az eddiginél szélesebb és, főleg konzekvensebb alkalmazásában — a társadalom öntevékeny erőinek, demokratikus energiáinak felszabadításában.

De vannak-e ehhez keretek? Vannak-e intézmények, vannak-e fórumok? Régiek, újak — széles, a legszélesebb alapokon nyugvók? Van-e módja az önkifejtésnek, medre az állampolgári jószándéknak? POzsgay Imrének, a Hazafias Népfront Országos Tanácsa főtitkárának tettük föl ezeket a kérdéseket: egyszersmind fölkérve arra is, adjon tájékoztatást itt a népfront lapjában egy általa ismert olyan eseményről, ami egyre több szóbeszéd tárgya —, s amit ugyanakkor eleddig jóformán csak a nyugati rádiók adásaiból ismernek — a lakitelki értelmiségi találkozóról.

— Engedje meg, hogy emlékeztessem: a pártkongresszuson Ön arról beszélt, hogy a rossz társadalmi közérzet megszüntethető, ha növekszik az emberek cselekvési tere, tágul az állampolgárok kezdeményezési lehetősége. Ne kísérje ezeket gyanakvás, állandó felzúdulás — mondotta — „ha elfogdjuk, hogy szocializmus van, akkor az irány nem az emberek közötti válaszfalak építése, hanem lebontása". Egyetért azzal, hogy ez ma méginkább időszerű?

— Igen, feltétlenül. S jó, hogy a pártkongresszust idézi föl, ebből talán érzékelhető, mennyire s milyen régóta foglalkoztat ez a probléma. De nemcsak engem, úgy hiszem még sokan vagyunk, akik éppígy hiányolják az aktívabb közéletet, azokat a lehetőségeket, amelyek a rossz közérzetből segítenék kiemelni a társadalmat. Mert a tagolatlanságnak, a túl-

*A Magyar Nemzet 1987. november 14-i számában megjelent interjúban került először nyilvános közlésre a Magyar Demokrata Fórum alapító nyilatkozata

zottan áttekinthetetlen és a nem igazán jól szervezett közéletnek az a következménye, hogy ma olyanok is rosszul érzik magukat a magyar társadalomban, akiknek a személyes helyzete ezt nem indokolná. Valószínű arról van szó, hogy a társadalom egésze szűkösnek véli a cselekvési teret, holott ennek bővítéséhez nem is nagy dolgot, nagy műveletet kellene elvégezni, csak a határokat kellene elvégezni, csak a határokat lenne szükséges közmegegyezéssel újra kijelölni. Vallom és vállalom, hogy felelősen gondolkodó állampolgárok alkotják ezt az országot, néhány alapérték dolgában ma is közmegegyezésre lehetne jutni: hiszem, hogy az emberek nagy többsége elfogadja eddigi ellentmondásos tapasztalataink ellenére is a szocializmust közös értéknek. S együttműködést tanúsít a többség abban a kívánságban is, hogy a nehezedő körülmények ellenére ne bomoljanak fel a társadalmi kapcsolatok, ne szűnjön meg a politikai stabilitás, és a társadalom elért integrációjának a fokát tekintsük előfeltételnek a továbblépéshez. Mindent egybevetve azt mondom, hogy ha világosan és önkritikusan szólnánk az elmúlt évtizedek tapasztalatairól, a bejárt útról, akkor az alapértékeknek a vállalásában a társadalmi közmegegyzést a gazdasági bajok ellenére is magasabb színvonalra lehetne emelni. Ehhez azonban az embereknek nagyobb szabadságra, állampolgári autonómiával a döntésekben való részvételre van szükségük vagyis olyan állapotra, amelyben a népért folytatott kormányzást a nép által és a nép jóváhagyásával folytatott kormányzás váltja fel. Úgy hiszem, hogy a politikai hatalom, az állam rendje és az állampolgárok ilyen fajta kívánsága ezek között a keretek köztöt összeegyeztethető. Ez azonban feltételezi, hogy az állampolgár öntevékeny, kezdeményező lehessen, ha érdeke úgy kívánja egyesületek alapításában is. Vagyis az alulról építkezés, a civil társadalom szövetét alkotó társadalmi kezdeményezés lehetősége természetes jogosítványai közé tartozzék. E tekintetben már sok minden történt, ám a jövőben az eddiginél biztonságosabb jogi feltételeket kell ehhez teremteni, mert önmagában a politikai jószándék, amely ezt támogatja, nem elégséges; hiszen a bürokratikus akadályokon, garanciák híján elbukhat, viszontagságossá válhat a legnemesebb állampolgári kezdeményezés is.

— A magyar közéletben, politikai struktúrában nem újkeletű az öntevékenység, spontán fellépés. Hiszen az eyesülési jog Széchenyiig visszavezethető, de később, a munkásmozgalom is merített ebből, máig emlegetett egyletei, egyesületei voltak. Mégis, mintha a nulláról kezdenénk...

— Oka ennek, hogy egész generációk nevelődtek föl az egyesülési jogok, szokások megismerése, ilyen kultúra megszerzése nélkül. Amiket

említ, ezek mindenképpen forrásnak tekinthetők. És ha nem is mindig formális egyesületek között zajlott a progresszió élete Magyarországon, és nem mindig pártszerveződési keretek között, akkor is elmondható, hogy mindig nagy igény volt az ilyesfajta társulásokra, és nagy készség azok működtetésére.

A nagy hagyományú kultúrális mozgalmak, munkás önképzőkörök, az agrárszocialista mozgalom legkülönbözőbb társulásai arról is üzenetet hagytak a ma emberének, hogy az állampolgár, ha keze ügyébe alkalmas intézmény kerül, akkor ezekben felnőttként és nem gyermekded módon viselkedik. Persze az alkalmassághoz az is hozzátartozik, hogy a közvetlen érdekeltségét lássa benne az ember, az egyén. Látszólag partikuláris és lealacsonyító, hogy csak a közvetlen érdek mozgat, de én nem így gondolom. A közvetlen érdek számomra egy nemzet egységének a fenntartása is, de el kell jutnia az állampolgárnak ilyen fajta igényhez és kívánsághoz. S ezekhez másképp nem jut el, csak úgy, ha maga is alkot közösségeket, és azoknak a működtetésében részt vehet. Az önkormányzat a nemzeti társulásnak is az alapja, s hál' Istennek ilyen előzmények is léteznek szép számmal a magyar történelem.

A passzivitás nagy veszély

— Persze ma is nagy ezen a területen a bizonytalanság. Sok a sérelem, a meg nem értés, a vita. Igaz, a korányszóvivő a múlt héten úgy nyilatkozott, hogy „a kormányzat minden helyes, jó szándékú.... egyesület fejlesztésének, létrehozásának híve."

— Ezt magát bíztató jelnek tartom. Hozzá teszem, hogy ez szakítás azzal a babonával, miszerint mára a szocialista társadalom a tudatosságnak olyan magas fokára jutott el, hogy ott a központi akarat és annak képviselete, az elmélet s a tudás birtokában már eleve képes megítélni, hogy mi a társadalom szükséglete, egészen az egyes állampolgárig. Ezért fölöslegesnek, nélkülözhetőnek szemléletén és tapasztalatain alapuló kezdeményezéseket, benne az egyesületeket is. Jól tudom, hogy a mi országunk már régen szakított ezzel a szemlélettel. Mégis valamiféle rossz hagyomány miatt sok görcs bürokratikus ellenállás tapasztalható az állampolgári kezdeményezésekkel, az egyesülésekkel szemben. És sok a jogi tisztázatlanság is. Hadd mondjam el ezzel összefüggésben, hogy a politikának egy korábbi felfogása eleve veszélyt látott az ilyen kezdeményezésekben. S azóta mi derült ki? Az, hogy nincs nagyobb veszély egy társadalomra nézve, mint amikor az állampolgár passzívvá válik, „nemzeti gondozottként" képzeli el a saját sorsát, nem pedig olyan sze-

mélyiségként, akinek önmagának is hatása lehet azokra a körülményekre, amelyek között él. A sokat kárhoztatott állami gondoskodás most üt vissza, amikor a zavarban lévő, nagy deficittel küszködő államkassza, állami költségvetés a paternalista gondoskodást nem tudja ellátni. S elkezdi valamiféle elsőbbséges pozicióból korholni a népet, az állampolgárokat, amiért nem mozdítanak semmit a saját sorsukon. Hát nem erre voltak nevelve! Más volt velük szemben a követelmény. És egy új követelménynek megfelelni, hosszú-hosszú mellőzés után rendkívül nehéz. Természetszerű, hogy amikor kiderül a gondoskodás hiánya, az állam képtelensége arra, hogy minden emberi szükségletre maga reagáljon; minden emberi szükségletet maga elégítsen ki, akkor nem várható el, hogy az állampolgár azonnal a helyébe lépjen. Itt a jognak kell egyengetni az utat ahhoz, hogy ez az előbbrelépés megtörténjen.

Mozgástér, vita — meggyőzés

— Ha végül is megszületik az egyesületi törvény, amit most már csaknem mindenki egybehangzóan óhajt, sőt sürget az átrendezheti a politikai mozgásteret. S a meglévő társadalmi szervek, a népfront, s nem utolsósorban a párt szemsögéből nem kockázatos ez?

— Az egyesületek működése azt is megköveteli, hogy az alkotmánynak az egyesülési jogról szóló deklarációja alanyi jogként érvényesüljön az állampolgárok életében. Vagyis éppen a hatalomnak, a politikának kell óriási toleranciát tanúsítania ebben az esetben, tudomásul venni, hogy olyan jelenségek is előfordulhatnak, amelyek politikai rosszallásunkra érdemesek, mégse tehetünk semmit, mert a törvény garantálja, egyszersmind alkotmányossá teszi ezeket. Illetve egy valamit tehetünk: meggyőzni, vitában küzdeni a magunk elképzelte irány fenntartásáért. Ez így biztonságos stabil kereteket ad az emberek közötti együttműködésnek, kiszámítható viszonyokat teremt, s hosszú távon a politika számára is ez a kifizetődőbb. És ez a kisebb kockázattal járó bár vitathatatlanul nagyobb megterheléseket és igényeebb politikai meggyőző munkát követel. Természetesen ez átrendezheti a politikai mozgásteret. De a politikai mozgástér átrendeződése az én szememben nem a politikai célok föladását jelenti, hanem az eddig el nem ért politikai célok új feltételek közötti meghirdetését. S ehhez kell új együttműködési formákat teremteni, amelyekben megismétlem: azt is tudni kell elviselni, ha az emberi-társadalmi magatartások nem a prognosztizált politikai kívánság szerint alakulnak, hanem a küzdelemben jönnek létre. Hogy ez kockázatos? Ma mrá biztosan mondhatom, nagyobb kockázat

az, ha ezt a mozgásteret nem alakítjuk ki a politikai intézményrendszeren keresztül a társadalomban.

— Az egyesületek jogállásához hasonlóan úgy hiszem rendezésre szorul a társadalmi szervezetek közjogi és polgári jogi poziciója is. Elképzelhetőnek tartja, hogy a politikai reform részeként erre is sor kerül?

— Azt hiszem egy ilyesfajta jogi tisztázás azt a politikai szándékot is erősítené, amely szerint az érdekképviseletnek az lenne a dolga, hogy egy valódi közmegegyezést segítsen érvényesülni. A valódi közmegegyezésen pedig azt értem, hogy a döntésben is és a végrehajtásban is részt vállaljanak az emberek. Ehhez pedig bármilyen ellentmondásosnak tűnik fel amit mondok, az is szükséges, hogy a társadalomban érdek mozgatta kemény viták legyenek. Nem kell ezektől félni! Sőt, ezek teremthetik meg a hatalom működésében oly nélkülözhetetlen ellenőrzés lehetőségét, hiszen enélkül újra meg újra visszatérő kísértése minden döntésnek a voluntarizmus. Vagyis a vágyak összetévesztése a valósággal, a kívánt cél olymódon való sürgetése, hogy az már számításon kívül hagyja a megvalósítás feltételeit, az emberek az állampolgárok együttműködési készségét. Sajnos emiatt jártunk pórul az elmúlt másfél-két évtizedben is. Mert már azt hittük, hogy túl vagyunk ezen, úgy véltük, olyan felvilágosult politikai gondolkodás jegyében kormányozzák ez az országot, amely nem hajlamos a voluntarizmusra. Azt hiszem, személy szerint senki nem hajlamos, de a hatalom belső mechanizmusai, a hatalom gyakorlásának eddigi módja magában hordozta az ilyen döntések lehetőségét, az ideológiai és a kívánt politikai cél olyanfajta előrehozását, ami már eleve fals döntéseket igényelt magának. Ezen túl kell lépni, az ezzel kapcsolatos ideológiai görcsöket levetkőzve, meg a politikai akaratképzésnek az ellenőrizetlen mechanizmusait is kiiktatva. Egy nehezen született döntés meggyőzőbb, minta túl könnyen meghozott. Ám az akaratképzésben való ilyen részvételhez önállóságukban meg kell erősíteni a társadalmi szervezeteket, tisztázni közjogi és polgári jogi pozicióját, jogállásukban pedig garanciákat kell kapniuk. Mégpedig azért, hogy ha a társadalom által kívánt és a társadalmi célokhoz kapcsolódó szerepük és funkciójuk gyakorlását vállalják, akkor ezt ne rosszallás, hanem jóváhagyás kísérje a politikai partnerek részéről. Ez összefügg az önkormányzatok működésének a dialektikájával is: egyerős, de önálló szervezetekkel kiépült vertikális politikai rendszer nem működet horizontálisan szerveződő és azok között kapcsolatokat kereső kormányzati rendszer nélkül. Akadály egyedül az alkotmány és a törvény legyen a működésben. A politika toleranciájába ennek is bele kell tartoznia. Ahhoz, hogy kiszámítható viszonyok között éljenek az emberek, tudniuk

kell, ha jogszerűen és a törvények szellemében cselekszenek, akkor bántódás nem érheti őket. Még akkor sem, ha erősen vitatható amit tesznek, és nézetük nem egyezik például egy társadalmi vitában az előterjesztő nézeteivel, de akár még a szándékaival sem.

— Ha valahol, a népfrontban tudják, hogy az egyesülésről, az egyesületi jogról milyen keveset tud a magyar átlagember. Nem ismeri, hol ér véget a baráti kör, az asztaltársaság, és hol kezdődik a formális szervezet. A lakitelki találkozó hová sorolható? Minek minősíthető? A nyugati rádiók úgy beszéltek róla, mint Magyar Demokrata Fórumról.

— A lakitelki találkozó baráti összejövetel volt. Olyan eszmecsere, amit néhány, az ország sorsáért felelősséget érző értelmiségi kezdeményezett. Ebben hajtóerő a nemzet sorsáért érzett aggodalom volt, a célja pedig, hogy a dolgok, folyamatok újragondolásával, párbeszéddel serkentsék a közgondolkodást, az újító cselekvést.

Progresszív s nem ellenzéki

— Bizonyára tudja, úgy terjedt el, hogy ez egy ellenzéki megmozdulás volt. Ezért is furcsállották sokan, hogy azon Pozsgay Imre volt a „központi szónok". Miért vállalta? Mit remélt tőle? S mondana néhány nevet, kik voltak ott, ha ez nem titok?

— Én magam, aki résztvevője lehettem e fórumnak, sőt előadást tartottam Lakitelken, határozottan állítom, hogy ez nem minősíthető ellenzéki találkozónak, sőt, a világ sok kormánya boldog lenne, ha ilyen természetű és ilyen felfogású vitapartnerekkel kellene együttgondolkodva azt mondani, hogy valamiféle homogén, és a nézetek teljes egységét reprezentáló társaság jött össze Lakitelken, ellenkezőleg, nagyon is sokszínű volt ez a gyülekezet. Sokszínű, amilyen a társadalom, amilyen a magyar közgondolkodás: ott voltak az úgynevezett másként gondolkodók is. Ott voltak olyan emberek, akik talán már abban is kételkednek, hogy a szocializmus egyáltalán meg tudja oldani az ember problémáit. De hát ilyen kételyek vannak a magyar társadalom más részeiben is, a mai nehéz körülmények között ezen se lehet csodálkozni. Azonban a tekintetben a lakitelki találkozó nem hagyott kétséget maga után, hogy az értelmiségnek az a része, amely ott volt, s nem túl merész a következtetés, hogy akiket képviselt: az a baj elhárításán akar munkálkodni. És a politikai stabilitás igényét kielégítve, az ország bajait fölhánytorgatva, igaz, némely esetben rendkívül kritikus megnyilvánulásokban kissé szokatlan élességgel, de a közmegegyezés és alkotmányos rendünk talaján maradva ajánlott párbeszédet a kormányzatnak, az ország vezetésének ahhoz, hogy közösen találjunk rá az olyannyira kívánt kivezető útra. Tehát nincs másról szó, mint amiről az előbbiekben más összefüggésben már beszéltem, hogy mivel sok tekintetben megrendült a bizalom a hivatalos intézmények iránt, ugyanakkor összeomlást józan ember nem akar ebben az országban, sokan öntevékenyen, maguk is kezdeményezik új intézmények létrehozását. S ezekben az intézményekben keresik a kifejezési eszközöket is gondjaik, de ami több: együttműködési szándékuk megfogalmazására. Természetesen nem titok, hogy kik voltak ott, hiszen nyíltan vállalták a részvételt, akik eljöttek; sokan előadást is tartottak. Így Bihari Mihály politológus, Gombár Csaba szociológus, Csurka István, FeketeGyula, Konrád György írók, Benda Kálmán, Szabad György történészek, Pomogáts Béla irodalomtörténész, Márton János agrárközgazdász, a Népfront Országos Tanácsának alelnöke, István Lajos professzor, a népfront Vas megyei elnöke. De említhetem Levendel László orvosprofesszort, a népfront Családvédelmi Tanácsának társelnökét, Újhelyi Szilárdot, a Márciusi Front alapító tagját, Makovecz Imre építészt, Lengyel László közgazdászt, Kósa Ferenc, Kovács András filmrendezőket. Összesen mintegy 150—160 magyar értelmiségi volt ott, nagy többségükben felelősen gondolkodó, az előítéletek fölé emelkedni tudó, cselekvésre kész a katasztrófát elhárítani kívánó magyar állampolgár. Közülük némelyek nézetével mindenben nem lehet, bizonyos pontokon pedig kifejezetten nem szabad egyetérteni, de a szándékukkal és a törekvésükkel mindenképpen, mert az ilyen párbeszédre véleményem szerint is szükség van.

Választóvonal: ki akar jót

— Tehát igaz a hír, hogy hiányzott az úgynevezett „kemény mag", a másként gondolkodók legradikálisabb csoportja. Mondhat ez a népiesek összejövetelének? S igaz, hogy ki is pattant a meghívások, pontosabban az urbánusok távolléte miatt némi vita? Érezhetővolt ilyesféle szembenállás? És egyáltalán, mint politológus, létezőnek tartja ezt a terhes örökséget a mai magyar értelmiség soraiban?

— Az ellenzéknek ez a szárnya valóban nem volt jelen. De ez nem is a lakitelki találkozónak a problémája, annál sokkal összetettebb kérdése ez korunk magyar valóságának. Nevezetesen az, hogy a szocializmusban is létező ellenzéknek hol jelöljük ki a helyét a társadalmi mozgástérben. Hiszen az általuk felvetett elgondolásokra úgy hiszem lehet politikai választ is adni, egynémely javaslatukat megfontolni, és akkor ebben a poli-

tikai válaszkörben el is lehet helyezni őket. Kétségtelen, hogy zavarok vannak, ekörül, Lakitelken is szóba került a szerepük: némelyek részéről egyenesen az a vélemény hangzott el, hogy ez a lakitelki találkozó egy népi összejövetel volt, amely föleleveníttette a már-már feledésbe merülő népi-urbánus vitát. De azt hiszem, hogy ez a megjegyzés félreértésen alapult. Csak rá kell nézni a jelenléti ívre és a felszólalók névsorára. Ma a magyar progressziónak szerintem olyan mozgástérre van szüksége, ahol nem ezzel az átkos örökséggel bajlódunk, hanem azzal a kérdéssel, hogy ki akar jót ennek a nemzetnek. Ki akarja hozzájuttatni a felemelkedéshez, s ilyen szempontból én választóvonalnak nem a népiek és urbánusok között húzódó vonalat tartom, hanem azt a kérdést, kik vallják a „minél rosszabb, annál jobb" politikát — hiszem, hogy ilyenek kevesen vannak —, s kik állnak a másik oldalon, egy párbeszédben létrejövő, széleskörű nemzeti közmegegyezés talaján. Lakitelek ebben egyértelmű vallomást tett. Igaz, hogy a glasznoszty szellemében olyan hangot ütött meg, amelynek a fogadására politikai életünkben talán még nem vagyunk fölkészülve, de amihez hozzá kell szoknunk, hogy új módon tudjuk érvényesíteni politikai szándékainkat a jövőben.

A Nyilatkozat

— A végén egy Nyilatkozatot fogadtak el. Megismerhetnék ezt olvasóink? Nehéz ugyanis olyasmivel egyetérteni vagy vitatkozni, amit nem hallott, nem látott az ember.

— Hogyne, természetesen. Annak előrebocsátásával, hogy ez a Nyilatkozat bár jogilag kifogástalan, és az alkotmány kereteiben, a közmegegyezés viszonyai között is megállja a helyét, politikai tartalmában sok vitatható és tovább vitatandó elemet tartalmaz.

„A magyar szellemi élet több, mint másfélszáz tagja baráti eszmecserére gyűlt össze 1987. szeptember 27-én, vasárnap Lakitelken. Erre a találkozóra meghívták Pozsgay Imrét, a Hazafias Népfront főtitkárát.

A magyarság történelmének egyik súlyos válságába sodródott. Népmozgalmi erejében megroppant, önhitében és tartásában megrendült, kohéziójának kapcsai tragikusan meglazultak, önismerete megdöbbentően hiányos. Összeomlással fenyegető gazdasági válságnak néz elébe. A magyar etnikumot példátlan széttagoltság sújtja. Nemzetünknek nincs közösen vállalható jövőképe.

Az országot megrázó társadalmi-gazdasági válság, a demokrácia, a politikai intézményrendszer elégtelensége, a közerkölcs súlyosbodó gondjai, a kultúrális élet, a közoktatás aggasztó tünetei, megmaradásunk gondjai kaptak hangot az eszmecsere során. A magyarság esélyeit kutató jelenlevők és felszólalók a józanság és megfontoltság jegyében igyekeztek mérlegelni a kilábalás és a kikerülhetetlen megújhodás, az igazán hatékony reformok módozatait.

Az ország és a magyarság sorsáért érzett felelősségtől áthatva, az egybegyűltek szükségesnek és időszerűnek érzik olyan keretek létrehozását, amelyek arra szolgálnak, hogy a társadalom tagjai valódi partnerként vehessenek részt a közmegegyezés kialakulásában. Viták után a résztvevők egyetértettek abban, hogy egy ilyen közmegegyezés csak valamennyi progresszív társadalmi erő összefogásával teremthető meg. Az a véleményünk, hogy csak társadalmi részvétellel lehet megoldani a válságot, mégpedig mind a társadalom, mind az ország politikai vezetőinek részvételével. A politikai és társadalmi szervezetek jelenlegi rendszerében nincs biztosítva az önálló és független nézetek kifejtése. Ezért javasolják egy magyar demokrata fórum létrehozását, amely a folyamatos és nyilvános prábeszéd színtere lehetne. Egy ilyen fórum alkalmas lenne súlyos gondjaink megvitatására, egy-egy témakör elemzésére, alternatív megoldási javaslatok elkészítésére. Ezt a fórumot a résztvevők nyitottnak képzelik, egyszerre demokratikus és nemzeti szelleműnek. Munkájában különböző világnézetű és pártállású emberek együttműködésére számítanak. Fontosnak tartanák, hgoy ezeknek az eszmecseréknek és elemzéseknek az anyagát megismerhesse az ország közvéleménye. Ezért szükségesnek érzik alkotmányos keretek között működő, független sajtóorgánumok létrehozását.

Hisszük, hogy a megújhodás erőinek széleskörű összefogásával kijuthatunk a válságból."

Újragondolva a szocializmust

— Súlyos mondatok, kemény megállapítások. De őszintén szólva a sok szóbeszéd után én mára, kifejezetten ellenséges zárónyilatkozatra számítottam. Ön mennyiben vállalja ezt? S mivel vitatkozik?

— Én különösen azt a kijelentést tartom vitathatónak, amely úgy szól, hogy „nemzetünknek nincs közösen vállalható jövőképe". Úgy hiszem, hogy ez így nem felel meg a tényeknek, és ezenkívül nem nemzetmentő-mozgósító, hanem talán inkább leszerelő hatású, még akkor is, ha benne van egy olyan ígéret, hogy majd akkor ki kell alakítani egy ilyen jövőképet. Úgy hiszem, hogy a mi nemzeti önazonosságunk fontos része a szocializmus vállalása, éppen ezért inkább arról kellene szólni, hogy a szocializmus megtett útját a zsákutcákból esetleg visszafordulva, újragondoljuk, és a szocializmus magyar útját kialakítsuk. Megismétlem, az eddig elért helyzetet

előfeltételnek tekintve ehhez. Nemzeti önérzetünknek ebben éppúgy helye van, mint a közösségi tulajdon formáinak, benne múltunk és nemzeti önismeretünk éppúgy fontos szerepet játszik, mint a hatékony gazdaságra való törekvés. A másik: a társadalmi-politikai viták feltételeinek javításában egyetértek a nyilatkozat szerzőivel abban, amit a politikai és tgársadalmi szervezetek jelenlegi rendjéről mondanak, ám itt is valami még ide kívánkozik. Leginkább, hogy ez a hatalom oldalán is megfogalmazódó igény és a politikai intézményrendszer reformjának tervei tartalmazzák is azokat a lehetőségeket, amelyeket itt hiányolnak. Ebből a szempontból a közmegegyezés és a hatalommal való párbeszéd képessége hitelesebb lenne, ha erre is történne utalás. Ami pedig a Magyar Demokrata Fórum létrehozását illeti, azt hiszem, hogy ennek működéséhez a legjobb feltételeket éppen a népfrontmozgalom tudná ma megteremteni. Mindezzel együtt Lakitelket én értékes és gondolatgazdag összejövetelnek tartom. S bárcsak sok elvtársam, harcostársam látná, tekintené hasonlóan az ilyesféle alkalmakat, kezelné valódi politikai esemény rangján azokat. Mert abban a pillanatban nem zárnánk ki magunkat az ország közéletéből, hanem még inkább bekapcsolódnánk abba, és nem szorulnánk tartósan defenzívába. Hiszen mondanivalónk, ez még a lakitelki fogadtatásból is kitetszett.

Tóth Gábor

Pozsgay Imre nyilatkozata a Rádió 168 óra című műsorában

(1989. január 28. 16 óra)

Ney György:

A Központi Bizottság által megbízott Történelmi Albiztotság a jelenlegi kutatások alapján népfelkelésnek látja azt, ami 1956-ban történt. Műsorukban nyilatkozik Pozsgay Imre, a Politikai Bizottság tagja, aki szerint ezzel a formulával közeledett egymáshoz a politika, a történelemtudomány és a közvélemény.

Havas Henrik:

Mostanáig úgy tudtam, hogy matuzsálemi kort kellene megérnem ahhoz, hogy megtudjam valójában milyen kor jutott nekem, hogyan ítéli meg kortársaimat és tetteiket az elfogulatlan utókor, a remélhetőleg tárgyilagos történetírás. Azért gondoltam így, mert többször is figyelmeztettek, a helytálló ítélethez távlat kell nemcsak a kortól, de a tollforgató kézre mindenki ütni kész személyektől is. Az intelem kétségkívül praktikus, én mégis azokkal értek egyet, akik állítják, hogy fontos részleteket csak jelenidőben tudhatunk meg, a boncolásnál többet ér a közvetlen vizsgálaton alapuló, friss diagnózis. Ennek az elvnek a jegyében hívta életre a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága azt a munkabizottságot, amely a társadalom és a gazdaság elmúlt négy évtizedét elemzi. A testület azután megalakította történelmi albizottságát, amely tegnap Pozsgay Imrének, a Politikai Bizottság tagjainak vezetésével ülést tartott. Neves szakértők vitatták meg azt a több mint 100 oldalas dokumentumot, amelyet Berend T. Iván a KB tagja, az akadémia elnöke, az albizottság vezetője terjesztett elő. A felszólalók szerint hasonló színvonalú történelmi, politikai dokumentum az MSZP égisze alatt még nem készült. A vita résztvevői egyetértettek abban, hogy az MSZMP-nek radikálisan, egyszer s mindenkorra szakítania kell a sztálinista örökség valamennyi maradványával. Őszintén fel kell tárni a múltat, mert a párt csakis így alapozhatja meg az ország, a nemzet és a maga továbblépését a következő időszakban. A tegnapi ülésen elnöklő Pozsgay Imre interjút adott a 168 óra két munkatársának Orosz Józsefnek és László Péternek.

Kérdés:

A csütörtöki kormányülés után közölték, hogy Nagy Imrét és társait jelenlegi nyughelyükön eltemethetik a hozzátartozók. Itt ugye csak egy kegyeleti aktus engedélyezéséről van szó, de ez nem Nagy Imre nézeteinek és tevékenységének rehabilitációja?

Válasz:

A kormány nem tehet mást, mint egy emberiségi szabályt követve eleget tesz a kegyeleti követelményeknek. Ez valóban ma még nem jelent politikai rehabilitációt, hogy lesz-e ilyen rehabilitáció, azt jósolni nem szabad. Amit 1953-ban az úgynevezett új kormányprogrammal kifejezett, s amiben már akkor felfedezhetők voltak nemcsak a gazdasági konstrukció és gazdasági intézményrendszer átalakításának követelményei, hanem bizony a politikai intézmények átalakítása is, hiszen ő tűzte napirendre a népfront megújulásának programját. E tekintetben minden eddig feltárt dokumentum azt igazolja, hogy az 54–55-be átforduló politikai miniválságban — mert egy hatalmi válság volt —, ebben a vál-

ságban Nagy Imrének volt igaza, és a magatartása helyes volt, következtes ahhoz, amit vállalt. Ez a korszaka biztos, hogy pozitívnak számít.

Kérdés:

És hogyan ítélik meg Nagy Imre 1956-os szerepét, tevékenységét?

Válasz:

Ez az, ami körül még zajlanak a viták. Felmerülhetnek olyan belső és külső összefüggések, amelyek ezt a megítélést — hogy úgy mondjam — árnyaltabbá teszik. Például önmagában az a körülmény, hogy ez a bizottság a jelenlegi kutatások alapján népfelkelésnek látja azt, ami 1956-ban történt, egy oligarhisztikus és a nemzetet is megalázó uralmi forma elleni felkelésnek.

Kérdés:

Azért mutatja a szóhasználat változásai is, hogy a politika egészen másként gondolkodik 1956-ról mostanában. Korábban ugyanis ellenforradalomnak minősítették ezt, később 56-os események volt a gyakori szóhasználat politikusainak megnyilatkozásaiban, most pedig ön már népfelkelésről beszél. Mi az, ami miatt ilyen gyorsan, alig egy év alatt megváltozik a minősítés? És ez a minősítés tekinthető-e véglegesnek?

Válasz:

Véglegeset éppen történelemben még visszamenőleg sem lehet mondani. Ha a tények tisztelői vagyunk, akkor azok iránt a tények iránt is előzetesen tiszteletet kell tanúsítanunk, amelyek esetleg ezután derülnek ki. Ám azt mindenképpen szeretném hozzátenni, hogy ezzel a formulával, történelmi megítéléssel a politika, a történettudomány és a közvélemény nagyon közeledett egymáshoz. A közvéleményben és a párttagság nagy részében is meglévő érzületet fejezi ki az a sommás ítélet, amelyik egyetlen egy kifejezéssel ellenforradalomnak minősítette azt, ami 56-ban történt. Látnivaló az eddigi kutatások alapján, hogy ez nem állja meg a helyét.

Kérdés:

És ezzel összefüggésben változik-e az 1956-ot kiváltó okok újbóli rangsorolása, illetve átértékelik-e ezeket az okokat? 1956 decemberében a Rákosi-Gerő klikket hibáztatták főként, majd az MSZMP VII. kongresszusán már Nagy Imre revizionizmusát nevezték meg októbe 23. legfőbb okaként. Az utolsó kettő, a nemzetközi imperializmus és a belső ellenség, az változatlan marad. Szóval, átértékelik-e ezeket az okokat?

Válasz:

Nyilvnvalóan ezt a műveletet is el kell végezni. Hiszen, ha azt mondom, hogy tények és új adatok juttatták el ezt a bizottságot ilyen következtetésekhez, akkor ebbe az is beletartozik, hogy az ezt minősítő források, eszközök is kétessé váltak, vagy egyszerűen elhamarkodottak, az akkori adatok és ismeretek birtokában korlátozott módon fogalmazták meg azokat. De akkor itt visszamenni nem 56-hoz kell, hanem ahhoz a 48-49-ben vállalt vagy kényszeredett szocialista modelhez, amelyik egészében úttévesztésnek bizonyult, hiszen ide vezetett, ehhez a válsághoz, amelyik most ennek egész működésképtelenségét bemutatta.

Kérdés:

1948 és 1949 az a dátum, amikor a többpártrendszert megszüntették. Egypártrendszer alakul ki, amiről ma sokan azt állítják, hogy a szocializmus zsákutcája.

Válasz:

A valóság nem tűrte ezt. Látnivaló, ez a valóság kibújt minduntalan válságok sorozaton keresztül, hiszen 1951-től az úgynevezett megemelt ötéves terv időszakától, amikor rácsaptak egy óriási árreformot, áremelést az országra, attól a pillanattól kezdve ez egy szakadatlan válságsorozat, amelynek olyan mélypontjai voltak, mint 52 vége, 53 eleje, olyanok, mint 54 vége, és 55 eleje, a márciusi párthatározat bornirtsága és szektássága mutatja ezt, olyan melléfogások, mint az 56-os júliusi központi vezetőségi ülés, amelyik még mindig nem tudott megbirkózni a kormányzati válsággal és a személyi uralmi viszonyokkal, és direkt indukálta az 56-os októberi dolgokat. Tehát, amit elmondtam eddig, már ez is talán érzékelteti, hogy mi mindent gondoltunk újra és kezdtünk el újragondolni ebben az egész folyamatban. S még nem végeztük el ennek nemzetközi vizsgálatát, és a közgazdasági összefüggésekkel is még adósok vagyunk ahhoz, hogy végül is politikai program kerekedjen belőle.

Kérdés:

Azt hiszem, hogy rendkívül izgalmas történelmi pillanatban vizsgálják ezt a kérdést. Tudniillik ugyanis most Magyarország megpróbálkozik azzal az — az idáig egyedüli — dologgal, hogy az egypártrendszerből milyen az átmenet a többpártrendszerbe, vagy legalábbis kísérletet tesz erre az átmenetre. Hogyan okulhat a párt abból a fordított történelemből, amikor a többpártrendszerből ment át az egypártrendszerbe?

Válasz:

Hát az okulás itt van: az eredménytelenség, vagy legalábbis a sokféle kudarc és válság. Attól a pillanattól kezdve, amikor kimondták itt a proletárdiktatúra létét, megszűnt a munkások részvétele a hatalom gyakorlásában, addig míg a tőkés üzemekben is ott lehettek az üzemi bizottságok és közvetlen demokratikus intézmények formájában. Az államosítás általánossá tétele után a munkásrészvétel megszűnt, és például az 56-os munkástanácsokba ez az emlék jött vissza, nem pedig egy ellenforradalmi szándék — véleményem szerint.

Kérdés:

Ennek a vizsgálódásnak, ami az egypártrendszer kialakulását illeti, lehet-e hozadéka az, hogy az MSZMP megpróbálja megtanulni az együttélést egy másik párttal?

Válasz:

Meg kell tanulni nem egy, két vagy több párttal is, hogy melyik lesz komoly tényezője a magyar politikai életnek, ezt pedig ma már az MSZMP nem mondhatja meg és nem is akarja megmondani, hanem majd partnerség alakul ki vagy éppen ellenzéki szerep azokban, akik ezt a partnerséget vagy koalíciót nem tudják vállalni. A dolgok komolysága azt is megköveteli természetesen — és nem babra megy a játék, ez kétségtelen, tudjuk: a kormányzati válságban és egyáltalán abban a társadalmi politikai válságban, amibe belekerültünk, nem az ilyen-olyan politikai mozgolódások játsszák a szerepet. Azok következmények. Az alapbaj az, hogy immár 15-20 éve nem sikerül úgy irányítani a dolgokat, hogy az alapfolyamatok és a politikai szándékok egyirányba menjenek, eltérnek egymástól minden jóakarat ellenére, tehát itt szerkezeti bajok vannak. S ezek közé tartozik az is, hogy nem volt igazán mélyreható politikai vita, amelyik a voluntarizmusnak, az önkényes döntéseknek gátat szabhatott volna.

Kérdés:

Az elmúlt 15-20 évet említette. Ezek szerint készül az elemzés a Kádár-korszakról is?

Válasz:

Erről a korszakrl is el kell számolni, de nem sok ígéretet tudok tenni azoknak, akik ezt teljesen személyes leszámolás formájában képzelik el. Nem ilyen primitív ügyről van itt szó. Hiszen a rendszernek épp az tartozott a lényegéhez, hogy a személyes felelősség és általában a felelősség tettenérhetetlen volt. Bár kétségtelen azoknak akik vezető szerepet vállaltak ennek a korszaknak az életében — függetlenül attól, hogy ők maguk is rabjai voltak egy struktúrának —, nagyobb a felelőssége, mint azoknak, akik elszenvedői voltak ennek a korszaknak. De ezt árnyaltan, az európai civilizáció szabályai szerint kell véghez vinni és nem valamiféle rituális leszámolás formájában, hanem inkább egy civilizált kiegyezési formában.

De a felelősséget föl kell vetni és nem kerülheti meg a legfrissebb, legújabb korszak sem, sőt, bizonyos értelemben azt is vizsgálnunk kell, bár ez a szó klasszikus értelmében nem tartozik a történelem körébe, hogy 1988 május óta miért mennek lassabban a dolgok, és miért nincs olyan mélyreható átalakulás, mint amilyenre szükség lenne gazdaságban, társadalmi tevékenységben.

Kérdés:

Ennek a munkacsoportnak, illetve bizottságnak a munkáját bárki leállíthatja-e, bárki megakadályozhatja-e, hogy a közvélemény elé is olyan tényeket tárjon, amelyek hát nem igazán kedvező színben tüntetik fel akár az MDP-t, akár az MSZMP-t, vagy bármiről legyen szó? Tehát magyarul, mennyire függ a bizottságnak a munkája a pártvezetésben jelentkező és lassacskán egyre inkább észrevehető erőviszonyoktól és harcoktól?

Válasz:

Bizonyára függ ilyesmitől is. Az is igaz, hogy az általam vezetett nagybizottság egyenesen a Központi Bizottságtól kapta a megbízatását, ugyanaz a Központi Bizottság vissza is vonhatja. Elvileg, elméletileg így néz ki és szervezetileg a dolog. Ám nem tudok elképzelni egy ilyen visszavonulást. Hogyha netán egy ilyen abszurd ötlete támadna valakinek, az körülbelül ahhoz a játékhoz hasonlítana, mit amikor a fogkrémet a tubusba valaki vissza akarja gyömöszölni. Hogy eddig dokumentumokat, részleteket nem tártunk a közvélemény elé, ennek csak az volt az oka, hogy nem készültünk el vele. Ez egy nagy horderejű és nagyon nagy felelősséget igénylő munka, de ahogyan folyamatosan ezeknek az ismereteknek a birtokába jutunk, úgy még a Központi Bizottság ülései előtt nyilvánosságra akarjuk hozni. Tehát ez nem vár központi bizottsági tárgyalásra. Ez a tudás már itt van, ezek az ismeretek itt vannak a kezünk ügyében, ezt nyilvánosságra fogjuk hozni és hatni fog a politikai életben.

A BM párttagság — MSZMP BM Bizottság állásfoglalásával megerősített — összegzett véleménye Pozsgay Imre nyilatkozatával kapcsolatban*

Elfogadhatatlan a történelmi albizottság kutatási részeredményeinek közzététele
a módot
az időzítést
a tartalmát tekintve.

A tagság véleménye szerint hibás volt e részeredményt a testületi döntés előtt nyilvánosságra hozni. Mint PB-tagnak, ehhez nem volt joga.

A PB a fő kérdésekben nem egységes. Egy PB-tag se nyilatkozzon kategórikusan, a nyugtalanságot fokozóan.

Nem tudják, nem értik, hogy 56 népfelkelésnek nevezésében hogyan közeledett egymáshoz a politika
a történelemtudomány
és a közvélemény.

az 1988-as májusi pártértekezleten a tagság nevében egyetlen küldött se szólt ebben a szellemben. Demokratikus-e így a közvéleményre hivatkozni? A nyolcszázezres párttagság is benne van a közvéleménybne!

Hogy ítéli meg a forradalmi munkás paraszt kormány fellépését a Történelmi Albizottság, s hog ítéli meg az MSZMP fellépését?

Az összegzett tapasztalatok szerint Pozsgay Imre nyilatkozata tovább fokozza a zavart, mind a párttagság körében, mind a széles közvéleményben. Tovább gyöngíti az MSZMP pozicióit, megosztja erőit, érveket szolgáltat a velünk szemben állóknak. (A politikai vezetés együttesen és személyenként is felelősséggel tartozik...).

A BM MSZMP BIzottság és tagság hiszi, hogy véleménye miatt nem bélyegzik konzervatívnak és írásban kér választ a KB-tól:

1. Pozsgay Imre kinek a megbízásából nyilatkozott? A nyilatkozat a saját vagy a Történelmi Albiztotság véleményét tükrözte-e? Mérlegelje a kutatási eredmémyek, új tények nyilvnáosságra hozatalát.
2. A KB nyilvánosan foglaljon állást a nyilatkozattal kapcsolatban.
3. Tegyen végre rendet saját soraiban. (Mármint a KB) Követelje meg a pártfegyelem betartását, akadályozza meg a felelőtlen, egymásnak ellentmondó nyilatkozatok, vélemények megtételét. (Ezt nem csak Pozsgay Imrére értjük.)
4. Sürgősen tegyen lépéseket a pártegység erősítésére, a hatalom megtartása érdekében világos program kidolgozására.

1989. február 1. MSZMP BM Bizottság

*A Belügyminisztérium MSZMP Pártbizottságának állásfoglalása Pozsgay Imre 1956-os népfelkelési nyilatkozatáról

Az Ellenzéki Kerekasztal állásfoglalása az MSZMP KB. Politikai egyeztető fórum létrehozására tett javaslatáról

Az „egypártrendszerből a képviseleti demokráciába való átmenet csak szabad választások révén valósítható meg" — teszi magáévá az MSZMP KB 1989. május 8-i javaslata az Ellenzéki Kerekasztalnak megalakulásától kezdve képviselt álláspontját. Ugyanakkor sajnálattal állapítjuk meg, hogy az MSZMP gyakorlati politikai lépései ellentmondanak ennek a deklarált elvnek.

Az Ellenzéki Kerekasztal kezdettől fogva kétoldalú tárgyalásokat szorgalmazott az MSZMP-vel és a hozzá csatlakozó szervezetekkel, s e tárgyalások előkészítése céljából szakértői bizottságot küldött ki. Az előkészítő megbeszélések nem zárultak le, sőt az MSZMP — új nyilatkozatával — egyoldalúan megszakította a tárgyalásokat anélkül, hogy az ott felvetett kérdésekre hivatalos választ adott volna.

Az MSZMP egyes politikai szervezetekhez levelet intézett. A javaslatból és leveleiből kiviláglik, hogy legutóbbi álláspontját megmásítva ismét nem hajlandó egységes tárgyaló félként elismerni az Ellenzéki Kerekasztalt. Az Ellenzéki Kerekasztal a tárgyalások megszakítása ellenére is, a demokratikus és békés átmenetért viselt felelőssége tudatában kijelenti, hogy továbbra is készen áll a megbeszélések folytatására.

Jóllehet az MSZMP deklarálja, hogy az eyenrangú tárgyaló felek „...tartózkodnak minden olyan egyoldalú lépéstől, amely meghiusítaná a trgyalások eredményességét", és ezzel elvileg elfogadta az Ellenzéki Kerekasztal javaslatát, ugyanakkor a sajtó már kész törvénytervezeteket hoz nyilvánosságra, és a politikai vezetés minden eszközzel szorgalmazza a törvénytervezetek parlamenti elfogadtatását, hogy ezzel

kész helyzetet teremtsen. A párttörvényt és az eredeti alkotmány-koncepció legvitatottabb elemeit igyekszik soron kívül elfogadtatni.

Az Ellenzéki Kerekasztal szilárd álláspontjának az eredménye, hogy az MSZMP a parlamenti demokrácia felé vezető úton eljutott a felismerésig, hogy szüksége van az ellenzékkel folytatott tárgyalásokra, de legalábbis azok látszatára. Továbbra sem ismerte fel azonban, hogy a helyzet valóságos, érdemi tárgyalásokat követel. E tárgyalások nem folytathatók sem egyoldalú elhatározások, diktátumok alapján, sem pedig az ellenzék egyes, összefüggéseiből kiragadott javaslatainak kisajátításával.

Az Ellenzéki Kerekasztal javasolja a kétoldalú tárgyalások előkészítésének 48 órán belüli folytatást. Csak ilyen tárgyalások útján juthatunk el a valóban szabad választásokig és igazi népképviseletig. Az Ellenzéki Kerekasztal egységének megőrzése nem öncél, hanem a demokratikus átalakulás mellőzhetetlen eszköze.

***

A gazdasági válság okozta konfliktusok intézményes kezelése kérdéskörében az Ellenzéki Kerekasztal támogatja a Független Szakszervezetek Demokratikus Ligájának tárgyalási kezdeményezését. Megismételjük azt a követelésünket, hogy a nagymarosi építkezést a kormány haladéktalanul állítsa le, valamint folytasson tárgyalást a Duna-mozgalmakkal a beruházás sorsáról.

Budapest, 1989. május 10.

Az Ellenzéki Kerekasztalban résztvevő szervezetek
Bajcsy Zsilinszky Endre Baráti Társaság
Fiatal Demokraták Szövetsége
Független Kisgazda-Földmunkás- és Polgári Párt
Független Szakszervezetek Demokratikus Ligája
Magyar Demokrata Fórum
Magyar Néppárt
Magyar Szociáldemokrata Párt
Szabad Demokraták szövetsége

Képviselő: Kónya Imre

Václav Havel nyílt levele a lengyel kormányfőhöz és a magyar államminiszterhez

Tisztelt Pozsgay Úr!
Tisztelt Mazowiecki Úr!

Egyazon levélben fordulok Önökhöz, ami tán kissé szokatlannak tűnhet. Ám megvan ennek a különös oka. Csehszlovákiában ugyanis nemrég bebörtönözték két szlovák barátomat és felforgatás vádjával eljárást indítottak ellenük; olyan emberek ők, akik nekem Önöket juttatják eszembe. Miroslav Kusyról és Ján Carnogurskyról van szó.

Miro Kusy filozófiaprofesszor, a Szlovák Kommunista Párt Központi Bizottságának volt titkára (Dubcek idején), reformkommunista, aki hisz abban, hogy a kommunista párt hat almi monpóliumát nem lenne szabad az alkotmányban rögzíteni, hogy vezető szerepéért szabad hatalmi versengésben kellene megküzdenie. Az ő nézetei szinte azonosak az önéivel, tisztelt Pozsgay úrm, s ha a 68-as csehszlovákiai fejlődésbe nem avatkoztak volna be a megszállók hadseregei, akkor ma minden bizonnyal a csehszlovák politikai vezetés tagja volna, és hasonló funkciót töltene be a Csehszlovák Kommunista Pártban, mint amilyent ön tölt be ma Magyarországon, illetve az MSZMP-ben.

Önt, Mazowiecki úr, szokás jellemezni, mint olyan katolikus értelmiségit, akinek rendkívül fontos hazája sorsa. Ugyanez a jellemzés érvényes Ján Carnogurskyra is, mégha — igaz — jó néhány évvel fiatalabb is önnél. Ha Csehszlovákiában a fejlődés útjai a demokrácia irányába fordulnának, nem kizárt, hogy ugyanazt a funkciót töltené be, amellyel most önt megbízták.

Ez az összehasonlítás, amely oly ellenállhatatlan erővel tör föl belőlem, persze fordítva is igaz. Ha Önök ketten Pozsgay úr, Mazowiecki úr, a mai Csehszlovákiában élénének, akkor Önöket nézeteikért, állampolgári hozzáállásukért talán ugyanúgy bebörtönöznék, mint ahogy ma börtönben üől Miro Kusy és Ján Carnogursky. Ma Önök olyan országokban töltenek be fontos állami funkciót, amelyek közvetlen szomszédai Csehszlovákiának és amelyekhez a legkülönfélébb szövetségesi szálakkal kötődik. Éppen ezért lenne oly fontos, nézetem szerint, hogy Önök kiálljanak a teljesen értelmetlenül bebörtönzött két, szlovák demokrata mellett, akiket súlyos börtönbüntetés fenyeget. Éppen az Önök felemelt hangja nem maradhatna hatástalan — ez szilárd meggyőződésem.

Ezért esedezve kérem Önöket, emeljék föl szavukat védelmükben. Ez a kiáltás nemcsak nekik kettőjüknek és az egész csehszlovák társadalomnak jelentene hathatós segítséget; de az Önök országainak érdekében is állana. Nem tudom elképzelni, hogy országaik törekvése, hogy demokratikus és pluralisztikus társadalmakban éljenek, tartósan sikeres lehessen, ha szilárdan ékelődik közéjük egy konzervatív Csehszlovákia sötét tömbje, miközben a többi szocialista országban szabadon bocsátják, illetve már szabadon is bocsátották a politikai foglyokat. Csehszlovákiában a vezetés bírálóit talán még tömegesebben vetik börtönbe, mint ahogyan az a brezsnyevi időkben történt. Miro Kusy, Ján Carnogursky szabadsága — csakúgy, mint vádlottársaik, Hana Ponická, Anton Selecky és Vladimír Manák szabadsága — az önök szabadsága is tehát, sőt a mi három országunk szabadsága is.

Kérem Önöket, segítsenek.

Prága, 1989. szeptember 8-án

Václav Havel

Magyar Nemzet, 1989. szeptember 19. (Fordította: Varga György)

Külügyminisztériumi jelentések

KÜLÜGYMINISZTÉRIUM *Szigorúan titkos!*
003/1638

0002 *Kapja:* Németh Miklós
Pozsgay Imre

Amerikai prognózis a lehetséges magyarországi személyi változásokról

Washingtoni nagykövetünk jelenti, hogy kongresszusi körökből származó információk szerint a budapesti amerikai nagykövetség értékelése biztosra veszi, hogy Pozsgay Imre lesz a magyar köztársasági elnök. Szintén közel 100%-os jóslásuk, hogy a választások eredményeként megvalósuló kormányváltozáskor Antall József kerül a miniszterelnöki posztra. A kongresszus külügyi bizottsága nem örülne a stabil és fokozatos átalakulást esetleg megzavaró gyökeres kormányátalakításnak, s keresi a stabilizáló tényezőket.

Budapest, 1989. október 11.

KÜLÜGYMINISZTÉRIUM *Szigorúan titkos!*
003/165

Kapja: Pozsgay Imre

Amerikai közlés Pozsgay Imre programjáról

Washingtoni nagykövetünk az amerikai Nemzetbiztonsági Tanács osztályvezetője elmondta, hogy Bush elnök kész november elején fogadni Pozsgay Imrét, amennyiben Washingtonba látogat.

Budapest, 1989. október 13.

Pozsgay csillaga

THE INDEPENDENT
(LONDON)

Időnként a magyar politikai élet középszerűségének tengeréből egy-egy óriás merül fel. Egészen idáig az ilyen emberek végzete azonos volt; a meteor felfénylését látványos mélybe zuhanás, vagy gyakran személyes tragédia követte.

Pozsgay Imre az utolsó olyan politikus, aki a sötétlő magyar égboltot világítja meg. Jól ismeri a történelmet, és emlékszik még arra az utolsó kísérletre, amely letérítette volna az országot a szovjet űrpályáról, és visszavezette volna európai otthonába. Fájdalom, az 1956-os felkelés mámoros napjai hirtelen értek véget, és vezetője, Nagy Imre bitón végezte. Mindamellett ma Pozsgay látnokelődeinél közelebb áll a felismeréshez, hogy Magyarországot a direkt-szocializmusból békés úton formált, működőképes, nyugati típusú demokrácia modelljévé kell alakítani.

Küldetésének első szakasza már majdnem lezárult. Pártjának vezető-

sége, ha tagsága még nem is, meggyőződött a történelmi nyitás szükségességéről. Pozsgay átírta a hivatalos történelmet, Nagy Imrét nemzeti mártírrá léptette elő. Mint az MSZMP tárgyalócsoportjának vezetője, alkut kötött az ellenzékkel a demokratikus átmenetről. A második, és végső küldetése novemberben kezdődik, mikor minden valószínűség szerint köztársasági elnökké, az ország legfőbb vezetőjévé választják. A zavarban, amely a parlamenti választásokat követi, kezében a kormánykerékkel, megpróbálja elejét venni, hogy az ország veszélyes kanyarokat vegyen, és zsákutcába jusson a demokráciába vezető rögös úton.

Jelen állás szerint az 56 éves elnökjelölt ideálisnak tűnik a feladathoz. Eddigi pályafutása során többet tett, mint bárki is gondolhatta volna, hogy lehetséges. Hat éven át, a tavalyi pártkonferenciáig, mikor a Politikai Bizottság tagjai közé vették, a párt égisze alatt álló szervezetnél, a Hazafias Népfrontnál hervadozott. Ez nem akadályozta meg abban, hogy megtegye a több, mint hasznos hozzájárulást ahhoz a tetthez, ami Kádár Jánost, a pártvezért elmozdította a hatalomból. Arra is szakított időt, hogy segítse életre hívni az MDF-et, amely ma az ország legnagyobb ellenzéki csoportja.

A pártvezetőség éveken át cenzúrázta beszédeit, melyekben az új, szabad Magyarország képét vázolta. Minden alkalommal lerázta magáról a szennyet, ha támadás érte, s folytatta, amibe belefogott. Közeli munkatársai szerint energiája kimeríthetetlen.

Magától értetődően sok ellensége van. Szerte a szovjet tömbben az apparátcsikok ezrei gyanítják, hogy Pozsgay eladja az anyapártot, és már a tranzakció befejezésénél tart. Sejtésük bizonyosan be is igazolódik.

Somogyország, 1989. október 20. ford: — vt —

A francia televízió szupersztárja Pozsgay Imre államminiszter

Mint ismeretes, a francia Antenne — 2 televízió nézőinek 82 százaléka jónak tartotta Pozsgay Imre magyar államminiszter szereplését, a december 4-i, fő időben sugárzott politikai vitaműsorban. A magyar politikus ezzel „Az igazság órája" műsorsorozat közvetítésének több éve alatt a második helyen állt a népszerűségi, vagy még inkább a sikerlistán, messze megelőzve olyan francia vezetőket, mint Giscard d'Estaing, Jacques Chirac vagy Michael Rocard.

„Az igazság órája" műsorról annyit, hogy az utóbbi évek egyik legnagyobb tévésikere, nézettsége vetekszik a krimikével, általában a szórakoztató műsorokéval. Szervezettsége, magas szakmai színvonala is ennek megfelelő. Nagy megtiszteltetést jelentett, hogy az előzetes hírverés Pozsgay Imrét az első „igazán európai meghívottnak" harangozta be, hiszen ennek az alkalommal kettős jelentése volt: „Európainak lenni" Párizsban még ma is kicsit jobbára a nyugat-európaiságot jelenti, és első ízben történt meg ezúttal, hogy földrészünk egésze egy időben, egyenes adásban láthatta a beszélgetést. Új mozzanat volt ez „Az igazság órája" történetében, kilépett a francia határok közül és nagy kitüntetés Magyarország számára, hogy erre az alkalomra éppen egyik vezető politikusát választották ki.

A nagy érdeklődést tükrözte a rengeteg kérdés, amelyet a nézők adás közben telefonon tettek fel. Még Korzikáról is felhívták a párizsi tévéstúdiót, de elhangzottak kíváncsi kérdések a tengerentúlról is, a majdnem másfél óra alatt összesen mintegy nyolcszáz!

Kényes kérdések — frappáns válaszok

Érdekesebb kérdések: mi történik Magyarországon, ha a Szovjetunióban a Gorbacsov-kísérlet kudarcba fulladna? A magyar vendég ezt válaszolta: „Bármi következzék is be a szovjet vezetővel, ezzel a jó hazafival és demokratával, Magyarországnak akkor sincs más útja, mint végigvinni a demokratizálást, kitartani a szabadság mellett."

Alain Duhamel, az egyik legismertebb francia közíró megkérdezte: mi a véleménye Pozsgay Imrének a Francia Kommunista Párt főtitkárának nézetéről, mely szerint a szocialistának mondott országok mérlege általában pozitív, és a vendég habozás nélkül felelt: „Márpedig Magyarországon nem volt az." Dmitrij Jakuskin, a Moszkovszkije Novosztyi párizsi tudósítója afelől érdeklődött: van egy olyan felfogás, mely szerint maga a kommunista ideológia jó; csupán a gyakorlata torzította el, mi erről a magyar politikus véleménye? Pozsgay Imre válasza: „Sokáig magad is úgy hittem, hogy csak a gyakorlat a rossz, de ma azt tartom, a marxista elmélet a XIX. század körülményeihez igazodott, a jelenben viszont meghaladott."

Egy újabb kérdés így hangzott: hogy még a tévéadás előtt miért kért Pozsgay Imre Rocard francia kormányfőtől nagyobb tőkebefektetést Magyarországon? A felelet: „Semmiképpen sem kőbalták gyártása. Mi korszerű technológiát szeretnénk."

Jaffré gratulál

A magas színvonalú műsort a közvéleménykutatási blokk zárta le. Jérome Jaffré, Franciaország egyik legismertebb, nagy tekintélyű tudós politológusa foglalta össze, hogy a megkérdezettek 52 százaléka szerint Magyarország szakít a kommunizmussal, viszont csak 21 százaléka lát lehetőséget kikerülni a szovjet befolyásból. Ugyancsak Jaffré közölte azt a hízelgő adatot, hogy a francia nézők 82 százalékának tetszett Pozsgay Imre, 4 százalékának nem, 14 százalékának nem volt róla véleménye. Jaffré barátian gratulált ehhez, és a műsor történetében kivívott második helyhez. A Le Figaró másnap reggel megjegyezte, hogy olyan rokonszenves, szocialista államférfi mutatkozott be a francia tévében, akitől mi sem áll távolabb a bikkfanyelvnél.

Horizont, 1990/1.

Pártszempontokból, választási megfontolásból bíráltak

Pozsgay Imre válaszol a Népszabadság kérdéseire

Pozsgay Imre államminiszter tegnap délelőtt nyilatkozatot juttatott el az MTI-hez, s ebben kérte a kormányt, hogy mentse fel a rádió és a televízió felügyeletével összefüggő feladatok alól. (A nyilatkozat teljes szövegét lapunk 5. oldalán közöljük.) A nyilatkozat közzététele után Pozsgay Imre fogadta Pogonyi Lajost, a Népszabadság munkatársát, és válaszolt lapunk kérdéseire.

— Ön a téli hónapokban szeret izgalmakat okozni. Elég, ha csak arra gondolunk, hogy tavaly 1956 átértékelésével kellett viharokat, most pedig lemondott a rádió és a tévé felügyeletéről. Mi késztette arra, hogy felmentését kérje?

— Elsősorban az, hogy a pártomban vállalt feladatokat akadályok vagy legalábbis nagyobb nehézségek nélkül végezhessem. Meggyőződésem ugyanis, hogy enélkül az új párt, politikai mozgalom nélkül, amelynek a szolgálatát vállaltam és létrejötténél bábáskodtam, nem képzelhető el stabil Magyarország, biztonságos fejlődés. Ellenkezőleg: ha a szociális gondolatnak és értékvédelemnek az MSZP által képviselt

rendszerét elsöpri egy kedvezőtlen politikai áramlat, akkor Magyarország balkanizálódik és politikai civilizációját tekintve is a perifériára sodródik. Ha ez ellen kell küzdenem, akkor holmi hatásköri villongások és az azokból kiolvasható politikai érvek nem akadályozhatják ezt. A mai hatalmi tülekedés világában én a hatalom megszerzésénél fontosabb értékeket is látok.

— Mire gondol konkrétan?

— Arra, hogy remélem, legalább annyi lehetőségem lesz, hogy a szót nem fojtják belém. Remélem, hogy a tisztesség és a politikai egyensúly állapota is elérkezik Magyarországra. Nem következhet be olyan politikai állapot, amelyben az egyik diktatúrát egy másik diktatúra váltja fel. Ha van stratégiai cél egy demokráciában, akkor ez az. Az a küzdelem, amelyet a szocialista pártban folytatok, talán felkeltheti a reményt az emberekben: lesz továbbra is biztonság, vagyis a haladás és a biztonság összekapcsolható. Nemrég egy televíziós műsorban elhangzott, hogy a nyilvánosság terén hozott politikai intézkedések félelmet keltenek az újságírókban. Állítólag hatezer újságíró retteg Magyarországon.

— S ön szerint nem így van?

— Nem. Finom és nehezen tetten érhető csúsztatásokról van ugyanis szó ebben a kijelentésben. Elferdítik azt a tényt, hogy a hatezer újságíró nem a klasszikus értelemben vett hatalomtól vagy, mondjuk, a különböző kuratóriumoktól retteg, hanem saját kollégák egy bizonyos körének véleményterrorjától. Higgye el, elképesztő, hogy az utóbbi tíz év pártállami viszonyaihoz képest már-már úgy tűnik, hogy akkor sokszínűbb volt a magyar sajtó, többféle irányzat jelentkezett, mint mostanában. Lassan itt tartunk.

Ki mit mondott

— Ezt komolyan gondolja?

— Komolyan.

— Nem egészen értek egyet önnel.

— Akkor megmagyarázom. Ön szerint miért nem mernek megszólalni azok — pedig biztos vagyok benne, hogy ezrével vannak —, akiknek különbözik a véleménye azokétól, akik most a hangadók, a különítményes legényekétől?

— Mondana rá konkrét példát?

— Jó példa erre az úgynevezett televízióbotrány, és az a körül kialakult véleménybirtoklás. Mitől van az, hogy súlytalan percemberek pillanatok alatt nemzeti hősökként jelenhetnek meg a magyar közéletben?

— Azt hiszem, helyben vagyunk. Csak nem Aczél Endrére céloz?

— Ezt az esetet is az említett jelenségek közé sorolom.

— Mondja, miért haragszik annyira a Híradó volt főszerkesztőjére? Tényleg ön tanácsolta Nemeskürty Istvánnak, az MTV elnökének, hogy váltsák le Aczélt, mint ahogyan ezt a Híradó volt főszerkesztője állítja?

— Ez nem igaz! Ez a mendemonda is azok közé a ferdítések közé tartozik, amelyekről az imént már beszéltem. Persze tudtam olyan közlésekről és véleményekről, amelyek szerint politikai pártok egész sora követeli, hogy Aczél Endre távozzék a Híradó főszerkesztői székéből. Én legfeljebb közvetítettem ezeket. Nem követeltem és nem is követelhettem a volt főszerkesztő felmentését.

— Mely pártok sürgették, vagy ahogy ön mondta, követelték Aczél Endre távozását?

— Azok, amelyek a felügyelőbizottságban is részt vesznek.

— Netán e pártok úgy érezték, hogy számukra nincs megadatva az oly sokat emlegetett esélyegyenlőség a Híradóban?

— Bizonyára. Egyoldalú elfogultságot tételeztek fel vagy érték tetten magukkal szemben. Erről persze inkább a felügyelőbizottságot kellene megkérdezni.

— A Híradón kívül más tévéműsorokban is érte hátrányos megkülönböztetés az említett pártokat?

— A művészeti műsorokon, A Héten át a Napzártáig ez sok mindenben tapasztalható volt. Minden más politikai párt az SZDSZ és a Fidesz túlsúlyára panaszkodott.

— Azt hiszem, ezt az állítást nehéz bizonyítani.

— Úgy gondolom, hogy ehhez elsősorban nem konkrétumok kellenek. Azt kellene tisztázni, hogy ez a gyanu egyáltalán miért merülhetett fel. Egyébként én az SZDSZ és a Fidesz részéről vetődött fel először, még a politikai egyeztetőrágyalások nyári, kora őszi szakaszában, hogy őket sújtja hátrány a televízióműsorokban. Ők egy úgynevezett függvetlen szakértőkből álló, szűk körű felügyelet létrehozását sürgették. E kérdésben már akkor sem volt egyetértés az Ellenzéki Kerekasztalon belül.

— A szakadás tehát nem a tévékuratóriumban következett be, hanem már korábban?

— Igen. A kormány éppen ezért a többségi álláspontot fogadta el, tehát a kuratórium létrehozására tett javaslatot. Az ilyenfajta testület egyébként a parlamenti demokráciában természetes. A többpárti demokráciát megelőző társadalmakban pedig úgy látszik, zavaró tényező.

— Önt egyébként elsősorban azok a pártok bírálták a Nyilvánosság Klubon kívül, amelyek nem képviseltetik magukat a kuratóriumban. Az

ő nyomásuknak is engedett, amikor felmentését kérte a tévé és a rádió felügyelete alól?

— Kétségtelen, hogy ez a nyomás is hozzájárult a döntésemhez. Teljesen igazságtalanul, pártszempontokból és választási megfontolásokból kiindulva bíráltak. Mivel ez propagandisztikus témává vált volna, megmételyezte volna a magyar közéletet, a nyilvánosságot, úgy döntöttem, hogy megszüntetem azt az okot, amely azt a látszatot keltheti, hogy Pozsgay az oka mindennek.

— Ellenfelei most megnyugszanak, vagy nem — mit gondol?

— Nincs olyan illúzióm, hogy politikai ellenfeleim leteszik a fegyvert. De szükségtelen támadási felületet adni a szocialista párt és a kormány ellen olyan időben, amikor van azoknak nagyobb bajuk is. Egyébként nem az én feladatom volt a pártok esélyegyenlőségét biztosítani a televízióban. Eddig sem adódott semmilyen lehetőségem arra, hogy bármit is tegyek a saját pártom javára.

Aránytévesztés

— Térjünk vissza még a TV Híradóra. Egyesek szerint azért kellett mennie Aczél Endrének, mert önt nyilvános bocsánatkérésre kényszerítették a Híradóban.

— Ez sem igaz. A Híradó egyébként tisztességtelen eszközöket alkalmazott velem szemben, de ez most mellékes. Az új főszerkesztőt a tévé elnöksége egyhangúlag nevezte ki.

— Apropó, Pálfy G. István. Egyesek szerint közel áll önhöz.

— Pálfy nem tartozik a belső körömhöz. Tisztességes embernek, kiváló szakembernek tartom. A haza, a nép boldogulásán fáradozik. Beosztását nem használja fel önös célokra.

— Ezt bárki mondhatja...

— Igen, de ő így is él, s ezzel bizonyít. Személyes kapcsolataimat egyébként sem használom fel pozícióm erősítésére. Ez hazug beállítás. A különböző politikai pártok tettek javaslatot annak idején az elnökség tagjaira. Épp ezért nem igaz az Aczél-féle állítás, miszerint az elnökséget az államminiszter képére és hasonlatosságára formálták. Ez tisztességtelen sugalmazás, tények ismeretét nélkülöző feltételezés.

— Mit szól ahhoz, hogy a híradó volt főszerkesztője felkérte Németh Miklós kormányfőt az ügy kivizsgálására?

— Nyilvánvalóan aránytévesztésről van szó. A kormány nem foglalkozott és nem is foglalkozik a Híradó mindenkori főszerkesztőjének fel-

mentésével, vagy kinevezésével. A kormány tehát nyilván illetéktelennek fogja magát nyilvánítani az ügyben.

Szorongás és önmegadás

— Hallott arról, hogy Horn Gyula külügyminiszter sajnálkozásának adott hangot egy interjúban Aczél Endre és helyetteseinek távozása miatt?

— Furcsállom, hogy egy másik tárca illetékességének körébe tartozó dolgokat véleményezett Horn Gyula. Én nem tettem volna. Nem tudom pontosan az okát, hogy miért adott interjút erről a külügyminiszter.

— Térjünk át egy merőben más kérdésre. A Békés Megyei Népújság január 13-i számában egy tudósításban azt lehetett olvasni, hogy Rajk László, az SZDSZ egyik ügyvivője Gyulán járva tájékoztatót tartott, és egyebek között azt mondta — legalbábis a tudósítás szerint —: Én azt hiszem — bár erre nincs bizonyítékom —, hogy a lehallgatási botrány szálai Pozsgay Imre asztalához vezettek. Pestiesen szólva, ez nem kevés.

— Nagyon alacsonyrendű rágalom. Az egyszerű állampolgárnak ilyenkor van lehetősége védekezni: bíróságra megy. Mit tegyen azonban a politikus, akinek nemzeti feladatai is vannak? Hová visz a magyar közélet, ha az aljasságnak és a rágalomnak — ha ilyet tényleg mondott Rajk — ilyen formái közkeletűek lehetnek, és nyilvánosságot kaphatnak? Ha következmények nélkül lehet rágalmazni, nem lesz-e szorongás és önmegadás a társadalomban? Nem lesz-e anarchia, és nem nő-e ki ey, az eddigieknél iszonyatosabb diktatúra? Ennyire fontos egyesek számára a hatalom?

— Ön túl súlyos szavakat használ.

— Ennél kevesebbet nem lehet mondani arról, ami megjelent a Békés megyei lapban. Ha a politikai alvilág tódul be a nyilvánosságba, akkor az már az írástudók felelőssége is. Sem hivatásom, sem ízlésem szerint soha nem volt közvetlen kapcsolatom állambiztonsági szervekkel, soha nem adtam nekik megrendeléseket. Ha az én dossziémat szélnek eresztenék, akkor az nekem most választási előnyt jelentene. Van tehát bátorságom kimondani: nemzetbiztonsági okok miatt szükség van törvényes keretek között működő belügyi szervekre.

Pogonyi Lajos

Pozsgay Imre nyilatkozata

Pozsgay Imre az alábbi nyilatkozatot juttatta el a Magyar Távirati Irodának:

A Minisztertanács legutóbbi ülésén rám bízta a rádió és a televízió kormányzati felügyeletével kapcsolatos feladatok egy részét. A magyar ellenzéki politikai élet egyes képviselői és különböző szervezetek bírálták ezt a döntést, mondván, hogy olyan személy nem lehet a nemzeti médiák felügyelője, aki a szocialista párt választási munkájának poilitikai irányítója. A bírálókat az az ellenőrizhető tény sem zavarta, hgoy a felügyeletről szóló rendelet az államminiszterre egyetlen olyan feladatot sem bíz, amely politikai vagy személyi ügyekben számára hatáskört, döntési lehetőséget adna. Ennek ellenére olyan döntésekkel hozták összefüggésbe a nevemet, amelyekben hatásköröm szerint részt nem vehettem.

Szomorúan veszem tudomásul, hogy a bontakozó magyar demokráciában megjelentek olyan politikai erők és szervezetek, amelyek a múlóban lévő régi hazugságok helyét nem az igazsággal, hanem új hazugságokkal kívánják betölteni. De ez is tény, kezdeni kell vele valamit. A hamis beállítás és rossz látszat ellen is küzdeni kell. Valóságos parlamentáris viszonyok között és tisztességes nyilvánosság mellett erre megvan az intézményes megoldás, a normális politikai kultúrában pedig a szükséges tolerancia. Mivel ez ma még hiányzik, így csak személyes döntést hozhattam. Úgy határoztam, kérem a kormányt, hogy a rádió és televízió felügyeletével összefüggő feladatok alól mentsen fel, bízza azt más kormánytagra. Még a látszatát is kerülni szeretném annak, hogy nevem bármiféle összeférhetetlen dologgal kapcsolatban legyen.

Budapest, 1990. január 16. (MTI)
Népszabadság, 1990. január 17.

Kisalföld Szerkesztősége
06-92-12142

Nyílt levél
Sopron és környéke választópolgáraihoz*

Tisztelt Soproniak!
Ágfalva, Balv, Bánfalva, Brennbergbánya, Fertőrákos, Harka, Kópháza választópolgárai!

*Pozsgay Imre ellenfelei közös összefogással mindent megtettek, hogy az 1990. évi első szabad választásokon a soproni egyéni választási kerületben veszítsen.

Nem csekély keserűséggel, de változatlanul nagy tisztelettem írom Önöknek ezt a levelet. Keserűségem oka, hogy vesztettem ebben a szívemhez oly közeli városban és térségében, mert nem sikerült polgárainak többségét meggyőznöm arról, hogy igazán hívatott és alkalmas képviselőjük lehetnék a törvényhozásban. Sokat tűnődtem azon, mi vezethetett el ehhez a következményhez.

E vizsgálódásban és önvizsgálatban a következőkre jutottam:

— *Vesztettem*, mert azonosultam azzal a párttal, amelynek múlhatatlan érdemei vannak a békés rendszerváltozásban, a magyar progresszió továbbélésében, de ma még viselni kénytelen a vele szemben tudatosan táplált előítéletek, hazugságok, terheit és önnön gyarlóságának következményeit. Vesztettem e helyi csatában, de szocialista párti jelölttársaimmal közösen mégis megnyertem valamit: több mint félmillió választópolgár jóváhagyását ahhoz, hogy nemzeti elkötelezettségű európai baloldalként ott legyünk az Országgyűlésben.

— *Vesztettem*, mert elhárítottam magamtól az álcázás, a kétértelműség és megtévesztés minden formáját. Annak mutatkoztam, aki vagyok. Ez az, amit sokan nem vállaltak ebben a forgandó világban. Hiszen a karrier vagy egyszerűen a fennmaradás lehetőségének vonzása, csábítása sokakban erősebbnek bizonyult az elvi kiállásnál.

— *Vesztettem*, mert űzőbe vett egy elszánt és kérlelhetetlen politikai erő, amely veszélyesnek tartotta, hogy megvan bennem a képesség a „Haza és haladás" kettős követelményének előítéletek nélküli összeegyeztetésére.

— *Vesztettem*, mert alkalmatlannak bizonyult annak a harcmodornak az átvételére, amelyet ellenfeleim velem szemben alkalmaztak. Viszolyogva, de nagy önuralommal viseltem el az igazságtalan személyeskedéseket; tűrtem a gyűléseimet zavaró provokációkat; beletörődéssel fogadtam szavaim olyan kiforgatását, hogy azokat sértőnek tüntethessék fel a soproniak számára; semmit nem tehettem az ellen, hogy gyávának mutassanak be engem, aki sokkal nehezebb helyzetekben az életem is kockáztatva merten kiállni meggyőződésemért; türelemmel viseltem, hogy a nyilvánosság különböző eszközei teret adtak az ellenem irányuló rágalmaknak. Mégis, most a veszteség ellenére a megelégedettség erősebb bennem, amiért én magam nem választottam a választási harc lealacsonyító formáját.

Tisztelt Választópolgárok!

Még vesztes helyzetben is lehet értelme a küzdelem folytatásának. Számomra azonban ezt a tisztes lehetőséget sem adták meg, ezért emelt fejjel visszaléptem, miközben az országban a továbbjutó szocialista jelölteket arra buzdítom, folytassák küzdelmüket.

Azok az erők, amelyeket az előbb említettem, a politikai zsarolás eszközeit is bevetették ellenem a második fordulóra. Kijelentették: az ő jelöltjük már tulajdonképpen győztes — a többi továbbjutó úgyis visszalép — így egyedüli oka vagyok, hogy egy értelmetlen második fordulóval fölöslegesen növelem a közkiadásokat. Biztosan tudják, hogy a törvény másként rendelkezik, mert kötelező a második forduló. Mégis mondják.

Visszagondolva az előzményekre, s látva a folytatást, semmi remény nem maradt arra, hogy számomra biztosítható a tisztes harc lehetősége. Ezen körülmények mérlegelésével döntött úgy a Szocialista Párt elnöksége, hogy nem vehetek részt a második fordulóban, én pedig egyetértettem ezzel.

Azt remélem, a második fordulóban a soproni polgárok számára adódik még igazi választási lehetőség egy önhitten hetvenkedő kínálattal szemben. Nem tudom elképzelni, hogy a választópolgárok ne okultak volna az első forduló visszatetsző jelenségeiből, hogy ne fedezték volna fel a félrevezető, hangoskodással kísét trükkök olcsóságát.

Kedves Soproniak és Sopron környéki Választópolgárok!

Nem lesz semmi baj, ha a rendszerváltozás valódi demokráciát hoz. Akor még a vereség is szabályos lesz. Én, mert a demokrácia feltétlen híve vagyok, ezt a mostani szabálytalan vesztést is vállalom. Hiszem, hogy ebben több méltóság van mint a hatalomért és a pozicióért való görcsös kapaszkodásban. Keserűségemen azért tudok úrrá lenni, mert, bár vesztettem, nem buktam meg. Csak az bukik meg, aki önmagát alacsonyítja le. Vesztes helyzetekből szoktam elindulni új határok felé. Ebben a menetelésben nem fogom szem elől téveszteni a soproni példát és a soproni tanulságokat sem. Miként egész hazámat, úgy szolgálni akarom e város és környéke lakóit ezentúl is. És, ha most képviselőjükként nem tehetem, akkor teszem majd Bács-Kiskun megye s az ország azon sokszázezer szavazópolgárának bizalmából, akik hitelesnek fogdták el a Szociálista Párt mérsékelt és mértékadó programját, és a programot vállaló karakteres személyiségeket.

Boldogtalan nem vagyok, csak szomorú annak láttán, hogy a félrevezetésnek, a félelemnek és félelemkeltésnek is nagy szerepe volt még ezen a választáson. Abban a hitben búcsúzom, hogy lesznek itt még vidám, jókedvű, szabad választások.

Budapest, 1990. április 2.

Tisztelettel:
Pozsgay Imre

T. Pozsgay Imre
országgyűlési képviselő úrnak
Budapest

Igen Tisztelt Pozsgay úr!

Arról értesítettek, hogy augusztusi balesetem nyomán személyesen érdeklődött állapotom felől és fejezte ki aggódó együttérzését.

Ezennel megköszönöm résztvevő jókívánságát-üzenetét és egyúttal megragadom az alkalmat, hogy nagyraértékelő elismerésemet kifejezzem a nemzet felemeléséért kifejtett tevékenységéért és szolidáris érzéseimről biztosítom. Hittel hiszem, hogy az igaz értékek nem keveredhetnek el világunk — sokszor mesterségesen keltett — szennyében, és nagyon remélem, hogy az „elsüllyedt" Magyarország népe végre megtalálja „természetes" vezetőit és önmagára ébred.

Jókívánságaimat küldöm, tisztelettel és bízó szeretettel.

Budapest, 1990. szeptember 8. Tőkés László

A Magyar Szocialista Párt Kongresszusának*

Siófok

Tisztelt Kongresszus!

Tájékoztatást szeretnék adni egy számomra sorsdöntő, de úgy hiszem, a Szocialista Pártot is mélyen érintő elhatározásról.

E hét szerdáján, november 7-én bejelentettem az Országos Elnökségnek, hogy kilépek a pártból, s ezzel természetesen megválok minden pártmegbizatásomtól: az alelnökségtől, elnökségi tagságtól, frakcióvezetéstől. Az Elnökséggel közöltem azt is, hogy alapos megfontolás után — a párt tevékenységének irányát elemezve — jutottam arra a következtetésre, hogy tiszta lelkiismerettel nem vállalhatom tovább a párttagságot. Döntésemnek messzebbre visszanyúló és közvetlenül kiváltó okai egyaránt vannak, de személyes ellentétekre vagy egyéb személyes indítékokra visszavezethető okok nincsenek köztük. Erre a lépésre politikai és erkölcsi megfontolások késztettek. Mivel egész életemben minden sorsdöntő cselekedetemben e két szempont volt iránymutatóm, most se gondoljon senki másra! Szeretném helyreállítani szuverenitásomat, s megőrizni a lehetőséget, hogy ezentúl is meggyőződésem szerint élhessek. Ezt, mint mindig, hasonló helyzetekben, ártó és rontó szándék nélkül teszem, a magam egzisztenciáját és hamis megítélését kockáztatva.

—Egy ilyen elhatározás nem születik meg egyik pillanatról a másikra. Vívódásaimat azonban nem tekintem annyira közérdekűnek, hogy itt most azokról beszéljek. Maradok tehát a legfontosabb tényeknél és okoknál. Azok közül is inkább csak a párttal összefüggő dolgokkal foglalkozom.

Köztudott ma már, hogy 1989 forradalmas esztendejének egyik legnagyobb tette az állampárt, s nyomában a pártállam megdöntése volt. A másik nagy tette egy új, európai stílusú, de mégis csak ránk, magyarokra hasonlító szocialista párt megteremtése lehetett volna. Ez azonban nem történt meg. Nem történhetett meg, mert a rendszer romjai alól súlyos sérülésekkel kerültünk elő. És mire napvilágra jutottunk, akkorra már megváltozott az egész kelet-európai helyzet. A szabad levegőn rosszabb volt, mint a törmelékek alatt. Metsző, jeges szél fogadott bennünket. Kerestünk egy szélvédte menedéket, ahol összemelegedhetünk. Ez lett a Szocialista Párt. Mire sebeinket nyalogatva lábra kaptunk, kialakult bennünk valamiféle sajátos szolidaritás: a menedékből csak együtt léphetünk ki, s azokkal az indulatokkal, amelyek ott kialakultak bennünk. Méltatlan ellenfeleink is megtettek mindent, hogy ezek az indulatok ne csillapodjanak.

Az elmúlt év októberétől máig történteket mindenki ismeri. E fenti metaforikus képben is csak azért volt szükség felidézésükre, mert jelezni szerettem volna azokat a körülményeket, amelyek eddigi magatartásomat meghatározták.

Mostani lépésem nyomán jogosan kérdezhetik harcostársaim: ha kitartottam a legnehezebb időkben, miért hagyom el őket most, amikor enyhülni kezd a pártpolitikai légkör, az ellenzéki oldalon pedig már valamiféle együttműködés lehetősége is látszik. — Hát pontosan ezért! Mertremények és néha a kétségbeesés határáig sodró kételyek között kitartottam a bajok, viharok idején. Talán mindenki közül a legkevesebb okkal, vállaltam az utódpártiság bélyegét, a hatalomátmentés vádját. Sa-

*Pozsgay Imre nyílt levele a Magyar Szocialista Párt 1990. évi novemberi kongresszusa számára, amelyben megindokolja lemondását és kilépését.

ját erkölcsi tőkém nagy részét feláldozva, de az áldozatot meg nem bánva, végig csináltam küzdő társaimmal négy választást. Fogyatkozó személyes becsvággyal, időnként némelyik párttársam gáncsoskodása mellett is őszintén vettem részt a vesszőfutásban, mert szerettem volna, ha a szocialisták igazi nemzeti erővé válnak az egyre késlekedő újjáépítésben. Eközben küzdöttem a rossz közérzettől szabadulni akaró elvtársaim türelmetlenségével, a hatalmonkívüliséget megszokni nem tudók revansvágyával.

Ebben a légkörben nem tudtam elkerülni a rossz kompromisszumokat, tévedéseket, melyekért utólag is vállalnom kell a felelősséget. Májusban például, a kongresszus első fordulóján — rosszul taktikázva — még megpróbáltam elhárítani a népszavazásra szólító kezdeményezést. Aztán az egész párttal együtt mégis belekeveredtem egy eleve bukásra ítélt akcióba.

A példát nem döntésem igazolására említem, hanem olyan tapasztalatként, mely arra int, hogy ebben — az általam továbbra is becsült pártban — nézeteimmel, érveimmel — meggyőződésem szerint — a megérdemeltnél sokkal kisebb hatást érhetek el. Nem az zavar, hogy időnként kisebbségbe kerülök vagy vereséget szenvedek, hanem az, hogy eszerint nem vagyok a helyemen. Pontosabban: az ügy, amelyet képviselek, nincs megfelelő helyen a Szocialista Pártban. Ez senkivel szemben sem megrovás, vagy elmarasztalás, hanem csak annak a régen felismert ténynek a kimondása, hogy szinte minden parlamenti párt több pártból áll. Ezek egyikében sem találom a helyem. Vagyis én nem ott vagyok, ahol kellene lennem.

Az ország érdeke, stabilitása, kormányozhatósága azonban azt kívánja, hogy minél előbb helyükre kerüljenek az ügyek, s velük az emberek. Az én hiányérzetem abból származik, hogy miközben egyik-másik pártban több párt is van, addig — úgy látom — nincs intézményesítve és a parlamentben is képviselve egy olyan nemzeti centrum, amely az egész nemzet érdekeit a már létező, de tovább alakuló népi középosztály értékrendjébe illeszti és ott képviseli. Ebbe az értékrendbe, mint házirend a lakóházba, beletartoznak az európai liberális normák, a szocialista és baloldali értékek, de úgy, hogy tudni lehessen, kinek a házában járunk. És ahol véget ér a házirend, a lakás ajtaja mögött emberek élnek intim családi közösségben, melyben a szolidaritás, agyengébbek segítése az uralkodó elv a vadon keletkező versenyhelyzetekkel szemben. Ezek a szolidáris otthon-közösségek alkotják a nemzetet, a házirend pedig az európaiságot. Hogy mindez lehetséges a kirekesztés politikája nélkül — a tolerancia és a befogadás jegyében — Magyarországon, arra egy Kölcsey, Széchenyi, Kossuth, Deák, Eötvös, Illyés, Bibó adta meg a példát. Ebbe a példasorozatba illesztem a mi nyolcvanas éveinkben összefonódó rendszerváltó ellenzéki és reformmozgalmainkat, amelyeknek egyik szintézisét adta az 1987-es lakitelki találkozó. Azt hiszem, sok bajunk egyik oka, hogy a kapkodva létrehozott s rögtön hatalomittassá vált új pártrendszerben Lakitelek is kisajátítható lett, ezért a szintézis széttört.

Mindabból, amit leírtam, látható, hogy nekem nem a Szocialista Párttal van bajom, de nem is a többi párttal, hanem a kialakult pártrendszerrel, amely nem tudta megnyerni a mély válságba sodródó Magyarország népének nagy részét.

Szándékom tehát a pártból való kilépéssel nem az volt, hogy megbontsam a parlament egyik pártjának egységét, hanem, hogy egy kis időre szabaddá tegyem magam. A mai pártoktól való függetlenségemet, szabadságomat az ország helyzetének és lehetőségeinek újragondolására szeretném felhasználni. Meggyőződésem, a szocialista pártoknak meg kell szabadulniuk attól a kommunista hagyománytól, amely azt kívánta a párt tagjától, hogy személyiségét az esernyővel és a kalucsnival együtt az előszobában hagyja. Az individuumtól megfosztott pártnak nincs valódi tartása, belső közössége, összetartó ereje. Állandóan a szétesés ellen kell küzdenie. A pártban az individuum elismerése azt jelenti, hogy nemcsak a párt ítélkezik a tagjáról, hanem a párttag is — akár a kilépésig elmenően — a pártjáról. Éppen most, ebben a hónapban negyven esztendeje, hogy tizenhét évesen párttag lettem. (Ezzel nem az utódpártiságot vállalom!) Egy több mint négy évtizeden át korlátozott szvuerenitású országban és pártban kiharcoltam némi szuverenitást a cselekvéshez. Egy szabad és demokratikus országban azonban ez már kevés. Fogadjuk el, szokjuk meg: minden párt tagja mindig élhessen önrendelkezési jogával. Ez a pártoknak is erőt adhat. Így lehet ugyanis elérni, hogy az immár nem világnézeti pártok rendszerében az enyémhez hasonló elhatározást ne a hűség és hűtlenség korlátozó, rossz függésben megtartó, moralizáló fogalmaival ítéljék meg, hanem olyan magatartásként, amely politikai keretek között mozog és politikai ésszerűség mozgatja. Ez a szabadság teszi lehetővé a meggyőződés alapján születő döntést, következésképpen az igazán erkölcsös döntést.

Tisztelt Kongresszus!

Még néhány kérdésben magyarázattal tartozom. Többen kérdezhetnék, miért nem jelentem meg a kongresszuson és miért nem személyesen mondtam el érveimet. A jóízlés és a politikai megfontolsá egyaránt azt

diktálta, hogy ne menjek el. Csak a politikai megfontolásaimat szeretném elmondani. A látszatát is kerülni akartam egy pártszakadásban való érdekeltségnek. Nem óhajtottam a kongresszuson zászlót bontani, toborzót hirdetni. Ha azt akarjuk, hogy szerves döntések szülessenek, akkor kinek-kinek magának kell élnie önrendelkezési jogával és döntenie maradásról vagy kilépésről.

Hátra van még az országgyűlési képviselőségem dolga. Természetesen, nem lehetek a szocialista frakció vezetője és kilépek a frakcióból is. Független képviselőként dolgozom tovább. Ez jogszerű és etikus lépés. A törvény azon az elven alapul, hogy a képviselőjelölt a párté, a képviselő a nemzeté. Így az erkölcsnek is elegendő lenne, de szeretnék még hozzátenni valamit. Megyei listán lettem képviselő, ám képviselőségem nemcsak a párttagság szavazataiból jött össze, hanem más választópolgárokéból is. Minden választóm képviseletét továbbra is vállalom.

Kedves Barátaim!

Abban a reményben kívánok sok sikert tanácskozásukhoz, hogy hosszú idő közös munkájának értékeit megőrizzük és továbbra is együtt dolgozunk a válságtól meggyötört Magyarország sorsának jobbra fordításáért.

Budapest, 1990. november 9.

Tisztelettel:
Pozsgay Imre

A Nemzeti Demokrata Szövetség alapító nyilatkozata, 1991

A magyar nép sorsfordító történelmi időket él. A társadalmi rendszer átalakulásának folyamata nem zárult le. Az elkövetkező néhány esztendő során alapjaiban megváltozik a magyar társadalom gazdasági, politikai, jogi szerkezete, megváltoznak a tulajdonviszonyok, megkezdődik a társadalom átrétegződése. Az egész magyarság és valamennyi magyar állampolgár jövője szempontjából nem lehet közömbös számunkra, hogy e társadalmi átalakulás folyamatának kik, mely társadalmi rétegek

és milyen mértékben lesznek a haszonélvezői vagy kárvallottjai. Nem azért indítottuk el a társadalmi átalakulás folyamatát, hogy egy gyorsan gazdagodó felsőtízezer uralmát teremtsük meg, az ország rovására.

Az utóbbi hónapok során ismét bizalmi válság alakult ki az országban az életszínvonal általános csökkenése, a kezdetleges, alakulóban lévő politikai intézményrendszer és a közintézmények működési bizonytalanságai, az erkölcsi normák fellazulása következtében. Ez a válság veszélyeztetheti a rendszerváltás békés jellegét vagy súlyosan torzíthatja a demokratikus átalakulás eredeti céljait. Magyarországon már tömegek fordultak el a közélettől, de akikben változatlanul él a részvétel igénye és erkölcsi parancsa, azok többsége sem találja helyét a jelenlegi politikai szervezetekben.

Ezért szükségesnek látjuk új politikai erők létrehozását, új társadalmi szervezet felépítését.

A szervezet neve: Nemzeti Demokrata Szövetség

A szövetség célja, hogy összefogja mindazokat, akik e szövetségben látnak elsősorban lehetőséget arra, hogy akaratukkal és képességeikkel szolgálják a rendszerváltás kiteljesítését:

— a nemzeti érdekek és értékek következetes érvényesítésére, illetve védelmére;

— a társadalmi átalakulás demokratikus és békés jellegének megőrzésére és kibontakoztatására;

— a szociális biztonság növelésére és a népi alkotóerő messzemenő mozgósítására.

E célok elérésére nincs más biztosíték, csak az:

— ha ismét kialakulhat a bizalmi légkör a nép és az ország irányítói, döntéshozó testületei, politikai szervezetei között; ha a társadalom ismét bízni fog a választott testületeiben és képviselőiben;

— ha az ország polgárai, a családok, a tisztességesen dolgozó emberek, a nyugdíjasok biztonságban érezhetik magukat házájukban, otthonaikban;

— ha a fiatalok, a nyilvánvaló és várható nehézségek és küzdelmek ellenére is értelmes cselekvési teret, jövőképet láthatnak maguk előtt.

Az ország mai állapotában és az átalakulás folyamatában csak akkor van létjogosultsága új politikai szervezetnek, ha ezeknek a céloknak az eléréséhez hozzá tud járulni. Az NDSZ ennek a hozzájárulásnak a szándékával és reményével alakul.

Nem szemlélhetjük tétlen beletörődéssel azt, ami velünk és körülöttünk történik. Nem fogadhatjuk el, hogy Magyarországon a rendszerváltás csak a nép nagyobbik részének elszegényítésével, csak megszorításokkal élő gazdaságpolitikával, csak az ország végzetes eladósodásával, csak a közintézmények, a közoktatás, a tudományos kutatás, a közegészségügy leromlásával és a szellemi értékek, az alapvető erkölcsi normák szétzilálódása árán mehet végbe.

Nem történhet meg, hogy Magyarország önbizalmát és erőtartalékait veszítve, egyik kiszolgáltatottságból a másikba sodródjon. A széleskörű európai együttműködésben csak öntudatos, magabízó nemzet vehet részt egyenrangú társként. Magyarország demokratikus megújulása, a parlamenti demokrácia megfelelő működése nem nélkülözheti a társadalom többségének támogatását és részvételét.

Elsőrendű feladatunknak tekintjük:

— a munkavállalói és kisvállalkozói érdekek politikai képviseletét a legfontosabb érdekvédelmi szervezetekkel együttműködve;

— a magyar gazdaság dinamizálását, igazságosabb elosztást és közteherviselést a szociális piacgazdaság feltételei között, és az ország eladósodásának megállítását;

— egy egészségesebb természeti, társadalmi és szellemi környezet megteremtését;

— olyan nemzeti érdekű külpolitika folytatását, amely sokoldalú keleti és nyugati kapcsolatokat épít és minden politikai döntésnél az ország függetlenségét és az egyetemes magyar érdekek érvényesítését tartja szem előtt.

A szövetségnek a valóságos nemzeti-társadalmi kérdésekre gyakorlati válaszokat és megoldásokat kell keresnie a politikában. Az NDSZ nem ideológiai szervezet, egy lehetséges nemzeti centrum kialakítására törekszik, értékek és érdekek egyeztetését tartja feladatának, a humánum és a nemzeti érdekek előtérbe helyezésével.

1991. május 17-én, Budapesten

Bíró Zoltán Pozsgay Imre

Tartalomjegyzék

XA 6391